

**Волинська обласна рада
Управління культури, з питань релігій та національностей
Волинської обласної державної адміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Колодяжненський літературно-меморіальний
музей Лесі Українки
Волинська обласна організація Національної спілки
краєзнавців України**

Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури

Науковий збірник

**Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції,
присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки
с. Колодяжне, 25 лютого 2021 року**

Луцьк – 2021

УДК 821.161.2.09:929(477)](06)
У-45

Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: Наук. зб.: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне, 25 лютого 2021 року. / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. – 196 с., іл.

Науковий збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки, яка відбулася 25 лютого 2021 року в с. Колодяжне на Волині.

До збірника включені статті, присвячені дослідженням життя, творчої спадщина й пошанування пам'яті Лесі Українки, Олени Пчілки та інших представників родини Косачів.

Видання розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Редакційна група:

Бойко Ольга Петрівна – завідувачка Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філіалу Волинського краєзнавчого музею.

Ковальчук Євгенія Іванівна – кандидатка історичних наук, доцентка, заступниця директорки з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею.

Мігас Микола Васильович – учений секретар Волинського краєзнавчого музею.

Чибирак Світлана Вікторівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Відповідальна за випуск: *Оксана Важатко*

Матеріали надруковані в авторській редакції.

У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

На першій сторінці обкладинки: листівка «Леся Українка». Графіка. Худ. В. Я. Чебаник. 1971. Фонди Волинського краєзнавчого музею.

Видання здійснене в рамках Регіональної програми з відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки.

© Волинський краєзнавчий музей, 2021

© Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, 2021

РОЗДІЛ 1.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА РОДИНА КОСАЧІВ: ЖИТТЯ, ТВОРЧІСТЬ ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Антон Божук (м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ КОНТАКТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСТВА В КРИМУ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті аналізуються особливості контактів Лесі Українки з представниками різних верств українського народу в Криму наприкінці XIX – на початку XX ст. в контексті суспільного життя регіону. Особлива увага приділяється «ялтинським» періодам (1897-1898 і 1907-1908 рр.). Деякі дані, що раніше позначалися як невідомі або невстановлені, презентуються вперше.

Ключові слова: *Леся Українка, Крим, Ялта, український театр, українська драма.*

In this report are analyzed the social life of the Crimea at the end of XIX and at the beginning of XX century and the peculiarities of Lesya Ukrainka's contacts with representatives of various strata of the Ukrainian people there during then stay on the peninsula. Particular attention is paid to the so-called Yalta periods of 1897-1898 and 1907-1908. Some data marked previously as unknown or unidentified are introduced for the first time.

Keywords: *Lesya Ukrainka, Crimea, Yalta, Ukrainian theater, Ukrainian drama.*

У дослідженнях вітчизняних науковців (В. Гуменюк, М. Вишняк, Н. Якубчак, О. Присяжнюк та ін.), що аналізували життєпис і творчу спадщину Лесі Українки, її перебування в Криму згадується переважно з огляду на вплив колориту, історії та міфології регіону на її твори. Втім, практично поза увагою лишається її соціальна активність на півострові в контексті тогочасних локальних суспільно-політичних умов; значною мірою цю лакуну заповнюють дослідження С. Кочерги. Детальніший розгляд зазначеного аспекту життя Лесі Українки становить безпосередню мету цієї розвідки. *Актуальність* поданого матеріалу зумовлена загальнодержавним відзначенням 150-річного ювілею народження видатної української літературної діячки, а також нагальною суспільною потребою переосмислення її творчої і громадської діяльності в реаліях сьогодення.

Загалом Леся Українка провела в Криму майже три роки життя, близько двох з них – у Ялті. Традиційно в її кримському літописі окреслюються три періоди – 1890–1891, 1897–1898 та 1907–1908 рр. Вперше Леся Українка відвідала півострів з метою оздоровлення у 19-річному віці разом із матір'ю. У червні 1897 р. в супроводі тітки вона прибула до Ялти, згодом оселившись на дачі в урочищі Чукурлар і нечасто залишаючи його межі. Взимку 1897–1898 рр. поетеса змінила помешкання, а наприкінці травня 1898 р. виїхала з Ялти. У березні 1907 р. Леся Українка зі своїм майбутнім чоловіком Климентом Квіткою прибула до Севастополя; згодом вони оселилися в Ялті, де поетеса знов дуже рідко залишала помешкання. В серпні Леся Українка та Климент Квітка повінчалися в Києві, після чого вирушили до Балаклави, а на початку жовтня переїхали до Ялти. Взимку 1908 р. Климент Квітка формально був зарахований до штату сімферопольського суду, фактично виконуючи обов'язки помічника повітового слідчого в Ялті; у травні його відпустку довелося використати для оздоровлення в Євпаторії, після чого в серпні подружжя повернулося до Ялти, а на початку 1909 р. переїхало до Грузії.

Станом на кінець XIX – початок XX ст. населення Ялти становило собою конгломерат багатьох етнічних груп, презентованих як вихідцями з різних регіонів Російської імперії, в тому числі питомих українських територій, так і підданими інших держав. У незавершених «Листах з Криму» (1896 р.) О. Кониського були наведені дані перепису населення в Російській імперії у грудні 1892 р.: згідно з ними, населення Ялти разом зі слобідками та передмістям налічувало 10200 осіб, з них українців, записаних «малоросами», було нараховано 2007 – у тому числі 251 з Херсонщини, 263 з Полтавщини, 253 з Харківщини, 243 з Чернігівщини, 212 з Катеринославщини, 202 з Київщини, 117 з Поділля, а також менш ніж по сотні осіб з інших українських територій, що входили на той час до складу імперії [5]. При цьому «малорусскую», тобто українську мову рідною назвали лише 111 тогочасних мешканців Ялти: цей факт Кониський пояснював перебуванням у місті чималої кількості малоосвічених заробітчан, які не зрозуміли суті питання щодо рідної мови [6]. Загалом навряд чи доводиться говорити про українське населення півдня Криму кінця XIX ст. як про монолітну громаду, оскільки чимало його представників перебували у регіоні тимчасово, здебільшого в умовах службової ротації або за потребою оздоровлення, і не всі з них були носіями національної свідомості на належному рівні; до того ж, слід врахувати тогочасну специфіку

соціальної комунікації. Відтак у жовтні 1897 р. Леся Українка, переїжджаючи з Чукурлара на дачу Ліщинської в Ялті, писала до матері: *«Тут я досі не стріла нікого земляків. Що воно за знак?»* [8, с. 386-387] Проте за тиждень до цього в листі вона озвучила прохання до матері, що дисонує з цим запитанням: *«На Бога, пришли в тутешню народну читальню «Кобзаря», люди просять дуже, на таку адресу: Ялта, Народная библиотека, Почтовая ул., Сергею Васильевичу Стаханову. Се справді слід зробити»* [8, с. 384-385]. Відтак виникає певна неясність: чи спілкувалася Леся Українка прямим чином з відвідувачами народної читальні, що прохали надіслати «Кобзаря», чи лише передала Олені Пчілці запит завідувача читальні Стаханова, сформований на підставі звернень користувачів установи – не обов'язково етнічних українців чи носіїв української національної самосвідомості. Так само постає питання, кого саме Леся Українка вважала «земляками», вочевидь, лишаючи поза цією категорією місцеве українське населення: конкретно вихідців з рідної Волині чи мешканців етнографічних українських територій загалом. Разом з тим, зафіксована Лесею Українкою інформація щодо локальних запитів на ознайомлення з творчістю Шевченка стала додатковим свідченням того, що на півдні Криму наприкінці XIX ст. перебували громадяни, небайдужі до української культури.

З подальшого епістолярію Лесі Українки можна зробити висновок, що наприкінці 1897 р. вона мала в Ялті невтішний досвід спілкування з «земляками». Зокрема, в листах до матері вона неохоче згадувала про «велику бридку пакость», заподіяну їй «історичними людьми», однак при цьому зазначала, що «свої люди часом поступають мало чим краще від «історичних»: *«Наприклад, мої сусіди, свідомі українці, дуже гречно приймали мене у себе, пан господар навіть все на путь істини наставляв* (не встановлено, про кого йдеться – авт.), *до мене ж все «ніяк не могли зібратись», хоч живем ми буквально в п'яти шагах. Але ось коли добродієві треба було моєї помочі для надписування заграничного листа, то миттю зібрався. Знов же, коли я якось чотири дні не виходила з хати через інфлуенцу, то «свої люди» не поінтересувались навіть через служанку, чи не пропала там часом «молода українська сила»* [8, с. 412–417].

Слід зазначити, що під час свого перебування в Криму в 1897-1898 рр. Леся Українка працювала над своїм першим драматичним твором «Блакитна троянда». Тривалий час авторка переймалася долею п'єси, питанням її постановки та добром артистів, що мали виконувати головні ролі; передбачалося залучення корифеїв тогочасного українського театру. Зокрема, у питаннях театральної політики консультантом Лесі Українки на певний час став її сусід на дачі Ліщинської в Ялті – український актор-комік, антрепренер трупи М. Старицького І. Руденко, про якого письменниця в листах до матері часом говорила у жіночому роді, використовуючи його сценічний псевдонім «Найда», однак презентувала його як «завзятого українського театрала» [Там само]. На початку березня 1898 р. Леся Українка в листі до матері описувала зимові гастролі М. Садовського в Ялті: *«Велось йому погано, інакше і бути не могло, бо в трупі, окрім його самого, артистів нема, а єсть партачі. Ставили вони все ветош («Сватання на Гончарівці», «Наталку» і т. і.), надіючись, що Ялта все одно «новини не вида́ла». Найбільшим слоу («цвях» (фр.), у значенні «родзинка програми» – авт.) репертуару був «Никандр Безщасний» («роль Никандра исполнял автор»), хтіла я піти подивитись на сю безщасну п'єсу, та не могла, бо на той час була слаба, вресити тим не багато втерляла»* [9, с. 22–25]. У квітні Леся Українка припускала можливість постановки «Блакитної троянди» в Ялті за участі славетної акторки М. Заньковецької, проте переймалася тим, що місцевій публіці будуть «зовсім незрозумілі» нюанси української мови [9, с. 33-34]. Попри свої сумніви у можливості постановки п'єси (зокрема, щодо того, наскільки вона «має смисл в Ялті»), в якості режисера авторка вбачала І. Яворського, що також на той час перебував у Ялті і про якого Леся Українка мала добрі звістки з Києва як про «молоду зірку». При цьому І. Руденко намагався «виманити» в Лесі Українки абсолютну згоду на постановку її драми в Ялті; вона ж при цьому зазначала, що той «про свою антрепризу не признавався, либонь, для якоїсь політики тонкої». Вочевидь, можна припустити, що Руденко приховував свою посаду антрепренера у трупі М. Старицького, намагаючись організувати на місцевому рівні товариство артистів задля проведення театральних вистав на власний розсуд. Також зі слів своєї сестри Ольги Леся Українка, маючи на увазі цей колектив, повідомляла, що «репертуар тут у них досить дикий» [9, с. 40-42], а в наступному листі до матері охарактеризувала його як «трупу звичайну, без жадних «нових начал» і назвала акторів загалом «народом зрадливим», при цьому вчергове наголосивши на недоцільності постановки «Блакитної троянди» в Ялті та зазначивши: *«Сі заходи навряд чи корисні були б для моїх нервів. ... Театр мене взагалі дуже втомляє»* [9, с. 42-44]. Незабаром «лукаве під'їждження» Руденка остаточно переконало Лесю Українку не надавати йому текст драми для постановки: змінити це рішення міг лише особистий вплив М. Старицького, що був давнім товаришем її батька, однак цього не сталося. При цьому авторка також змінила свою думку про І. Яворського та про театральні колективи загалом [9, с. 45-46]. На початку травня Леся Українка в листі до сестри Ольги повідомила про свій

намір відвідати ялтинський театр уперше, оскільки *«досі були все п'єси занадто нецікаві для того, щоб варто було жертвувати собою»* [9, с. 48-49]. Відтак Ялта не стала місцем прем'єри першої української психологічної драми.

Наступного разу й востаннє Леся Українка відвідала Крим у 1907-1908 рр. Незадовго до її прибуття, наприкінці зими 1907 р., в українській щоденній газеті «Рада», що видавалася в Києві, було надруковано непідписаний репортаж з Ялти про тогочасне тамтешнє українське життя [1]. Серед іншого повідомлялося, що «прихильна до українського руху» редакція ялтинської газети «Крымский курьер» ознайомлювала читачів із перекладеними російською мовою творами М. Коцюбинського, Л. Пахаревського, М. Чернявського та інших українських письменників – у тому числі й Лесі Українки: з огляду на цю обставину темою окремих дослідницьких пошуків могла б стати співпраця авторки з зазначеним виданням, якщо вона мала місце. Також ялтинський репортер повідомляв, що влітку 1906 р. українська громада Сімферополя плекала думку щодо заснування в місті товариства «Просвіта» – ймовірно, на взірць київського (статут було затверджено в червні 1906 р.), яке мало допомагати «розвиткові української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Києві і в Київській губернії» і заступницею голови якого стала Леся Українка [10, с. 475-477]. Цю ідею ялтинські українці «зустріли з великою радістю», сподіваючись організувати в місті філію сімферопольського товариства, проте цим планам не судилося здійснитися через «страшенну урядову реакцію».

Наприкінці 1907 р. Леся Українка звернулася з Ялти до одеського громадського діяча М. Комарова: *«Чи не знаєте Ви кого з українців, що проживав би в Ялті, може б, ласка і нас якось рекомендаційним листом познайомити, бо таки сумно без земляків. Був тут молодий Крамаренко за лікаря в однім загороднім санаторії, та й той вже рушив в Умань (дані про згадану особу відсутні – авт.). Отак ми на безлюдді й живемо»* [10, с. 220]. На початку квітня 1908 р. вона розповіла матері в листі про господарів дачі Терещенка на Дарсанівській вулиці (*«Наші хазяї полтавці і вся двірня з України, але мова така, що аж жаль слухати (хоча хазяйка передплатниця «Рідного краю» і величає себе малоросіяною), вже досить того, що кухарку Горшину звать Грушею»*) та про свою служницю – дівчину *«з Малої Перещепини, що приїхала сюди «на поправку», та не має змоги прожити без служби. Вона вже звикла, що з нами можна говорити по-простому, і вже не мучить мені вух тим «новорусским жаргоном», що панує в нашому дворі»*. Також Леся Українка повідомила Олені Пчілці: *«Ще тут живе один великий твій почитатель – Храпаль, брат «знаменитого», але сам не знаменитий. Просив кланятись тобі, хоч ти його й не знаєш. Та й він тебе в лице не знає і довго думав, що то я єсть ти. Я ховаюсь від його безконечних розмов»* [10, с. 230-233]. Під «знаменитим», найвірогідніше, мався на увазі педагог і колишній військовий Іван Храпаль, уродженець Гадяча, звідки родом була й Олена Пчілка, «українець з діда-прадіда», часто згадуваний у київській пресі під час революції 1905–1907 рр. в Російській імперії як один з провідних діячів «обрусительства» та боротьби з «іногородцями» в Україні. У часописі «Рада» за 1908 р. у списках жертв на збудування пам'ятника Т. Шевченкові в Києві, зібраних у Багачці на Полтавщині, прізвище Храпаль знаходимо під ініціалами «С. Г.» [14]: вочевидь, їхній носій і був братом «знаменитого» Храпалія, на що вказує регіон проживання та спільний ініціал імені по батькові («Г» – Георгійович). Іронічна характеристика Лесі Українки «але сам не знаменитий» могла свідчити про те, що її співрозмовник мав погляди, діаметрально протилежні до братових. Подальші дослідження могли б дати детальнішу інформацію про цю особу та про кримську сторінку її життєпису.

В липні 1908 р. під час перебування в Євпаторії Леся Українка повідомляла матері, що кілька разів із чоловіком приймала в себе громадського діяча Леоніда Жебуньова; Климент Квітка відвідував його у відповідь, проте без дружини. *«Дуже він тішиться деякими своїми тутешніми успіхами, але живеться йому не дуже добре: вирвав зуба, має невралгію в лиці і т. ін.»*, – розповідала Леся Українка [10, с. 245-247]. Слід зазначити, що Леонід Жебуньов у Криму справді мав «деякі успіхи», однак на початку 1909 р. під час перебування в Ялті у листі до видавця «Ради» Євгена Чикаленка він описав свої невтішні враження від представників місцевої української інтелігенції, з якими завів знайомство: *«Такі вони байдужі до справи, що в мене вже слів не вистачає для докорів та лайки. Вже й докупи позвонив їх (досі не були вони знайомі між собою), та нічого не виходить з того. Нехай їм біс!»* Із цим листом Жебуньов надіслав Чикаленкові для «Ради», фактичні обов'язки промоутера якої він виконував на громадських засадах, статтю про ялтинську громаду євангельських християн (вийшла у №11 за 1909 р.); при цьому автор зазначив, що зацікавив членів громади, які були «всі українці родом», Святим Письмом українською мовою, плануючи подарувати їм видання. Також він просив Чикаленка надсилати «Раду» до Ялтинського санаторію для малозабезпечених хворих на сухоти, спорудженого в пам'ять про імператора Олександра III: *«Там чимало є українців хворих і за рік перебуває їх кілька сот, цікавляться українською літературою, та не вистачає грошей ні в*

санаторії (вона дешева, для бідних), ні у хворих, щоб передплатити, і всі часописи одержуються там дурно. Є «Рада» і «Слово», і читаються, як помітно по газетам, вже перечитаним» [2]. До того ж, Жебуньов мав плани щодо організації у зазначеному санаторії української бібліотеки, постачаючи заклад придбаною власним коштом літературою [3]. Зі слів самого Жебуньова неможливо оцінити об'єктивно, наскільки плідною була його праця в Ялті, проте в серпні 1909 р. він відповів на пораду Чикаленка, що перебував тоді в Алупці, відвідати півострів: «Удалось мені в Криму дечим зайнятись, так це ж дрібниця і яюсь щасливо випало, а в другий раз може й не випасти» [4].

У вересні 1908 р. Леся Українка писала до сестри Ольги: «Досадно сидіти у такій Ялті, де ні для себе, ні для людей не живеш! Тепер нам тільки й жити, що літературою, бо людей українських тут зовсім нема. Знайомих у нас тут взагалі мало, та й яюсь тутешні люди мало здатні вилазити з своєї хати (та й ми ж так само!), то й рідко бачимо кого». При цьому вона зазначила, що разом із чоловіком кілька разів спілкувалася з Олександром Олесем, «але і він вже виїхав» [7, с. 816-818]. Саме того року поет прибув до Криму на ціле літо з наміром упорядкувати другий том своїх віршів [11], який було видано у Санкт-Петербурзі в 1909 р. Вперше майже нікому не відомий на той час літератор-початківець Олександр Кандиба приїхав до Ялти влітку 1906 р. на лікування та відпочинок разом з нареченою Вірою Свядковською та її сестрою Ольгою. Незабаром місцевий часопис «Русская Ривьера» надрукував його фейлетон, який «мав великий успіх у курортної публіки» і зближив автора з редакцією; за кілька днів у «більшому товаристві літераторів» поет із «несподіваним успіхом» презентував свої українські вірші російським письменникам, що почали переконувати його в необхідності видання творів і обіцяти сприяння в цьому. З надісланих матір'ю до Ялти рукописів Олександр Кандиба склав свою першу поетичну збірку «З журбою радість обнялась», видану в 1907 р. під псевдонімом «Олександр Олес», отриманим від нареченої в Ялті: до цієї книжки увійшов цикл «В Криму. З кримських образів» [15]. У 1909 р. з огляду на астму поет мав пробути літо в Криму, де планував займатися літературною працею [13]; також існує припущення, що він побував на кримському узбережжі і в 1910 р. На початку 1909 р. в газеті «Рада» під криптонімом «О-сь» з'явився фейлетон Олександра Олеся «Наше письменство», в якому він радив тим, хто «цікавиться глибоко» українською культурою, відвідати низку міст задля того, щоб переконатися, що вона «завжди стояла і тепер стоїть дуже високо»; зокрема, в переліку було вказано Севастополь і Ялту [16].

Наприкінці 1908 р. Леся Українка та Климент Квітка запросили до себе кобзаря Гната Гончаренка (Гончара) з Севастополя, де той по смерті дружини мешкав у сина, що працював на залізниці. Попри логістичні, технічні та фінансові труднощі, від виконавця вдалося записати на фонограф пісенний матеріал, після чого валики з записами Леся Українка надіслала до етнографічної комісії Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка [10, с. 265]. Через цю справу від'їзд подружжя з Ялти до Грузії довелося дещо відтермінувати [10, с. 261-264], проте Леся Українка почувалася «цілком нагородженою за клопіт тими кількома днями, пробутими в товаристві» Гончаренка [10, с. 266-267]. Навесні 1913 р., перебуваючи в Єгипті, письменниця згадувала про спілкування з Гончаренком у Криму в листі до етнографа Філарета Колесси: «Ми посилали по нього нашу наймичку, бо він не міг би приїхати сам, тому що не держав поводаря (в Севастополі, добре знаючи місцевість, він ходить сам, тільки без бандури, бо інакше поліція чіпляється), на пристані в Ялті поліція таки вчепилася до нього, як до жебрака з недозволеним способом прошення (з бандурою), і тільки запевнення наймички, що Гончаренко не жебрак, що він їде в гості до відомих людей, на відому адресу, врятувало бідного артиста від неприємності» [10, с. 445-449].

1 серпня 1913 р. під час перебування в Сурамі (Грузія) Леся Українка відійшла у вічність. На цю болючу втрату відгукнулися чимало українців звідусіль – і Крим не став винятком: серед адресантів телеграм зі словами співчуття зазначені «Ол. Новицький з с. Коктебель біля Феодосії» [17] (можливо, історик Олексій Новицький) та вчений-ентомолог і громадський діяч Іринарх Щоголів, який на той час мешкав з дружиною в Сімферополі [12].

Як найбільш результативні у плані громадської діяльності можна окреслити «ялтинські» сторінки життєпису Лесі Українки у 1897-1898 та 1907-1908 рр. У цей час для неї був актуальним пошук «земляків» на кримському півдні з метою спілкування і громадської та творчої взаємодії, проте не завжди він був успішним – переважно через людські якості, що суперечили світоглядіві літературної та громадської діячки. Також слід враховувати, що Лесі Українці, яка перебувала у Криму з метою оздоровлення, доводилося обмежувати соціальні контакти через незадовільний фізичний чи психологічний стан. Українське населення Ялти на той час номінально становило майже 1/5, проте воно не було монолітним і мало його представників були носіями української національної самосвідомості, а ще менше – української мови. Здебільшого українці перебували на півострові як службовці або пацієнти лікувальних установ чи

відпочивальники. Разом з тим, у Ялті, як і в Криму загалом, навіть в умовах репресій проти «инородцев» українське культурне життя реалізовувалося в різних проявах: театральні трупи організовували українські вистави, серед яких могла би бути й «Блакитна троянда» Лесі Українки (однак цього не сталося через небажання авторки), місцеві часописи друкували твори українських літераторів (хоч і в російському перекладі), у бібліотеках та інших громадських установах існував попит на українську літературу та пресу. Цілком логічно припустити, що в умовах ширшого розвитку комунікацій та наявності громадянських свобод українське населення Криму могло гуртуватися тісніше, налагоджуючи результативні зв'язки. Результати опрацювання наявних джерел вказують на те, що під час перебування в Криму Леся Українка контактувала переважно з представниками громадянського суспільства з етнографічних українських територій (тогочасні Київська та Полтавська губернії) і практично не мала зносин із представниками місцевого українства. Втім, ми можемо припустити, що таке спілкування з певними наслідками теж мало місце, проте не висвітлювалося в епістолярії письменниці, щоб не наражати на небезпеку людей, що проводили громадську працю в умовах адміністративного тиску. Відповідні ґрунтовні дослідження можуть значно доповнити кримські сторінки життєпису Лесі Українки.

Джерела та література

1. Дописи. Ялта. *Рада*. №38. 15 лютого 1907 р. С. 4.
2. ІР НБУВ, ф. І, № 35509.
3. ІР НБУВ, ф. І, № 35471.
4. ІР НБУВ, ф. І, № 35478.
5. Кониський О. Листи з Криму. *Зоря*. 1896. № 12. С. 237.
6. Кониський О. Листи з Криму. *Зоря*. 1896. № 13. С. 255.
7. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970.
8. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 10. К.: Наукова думка, 1978. 542 с.
9. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 11. К.: Наукова думка, 1978. 477 с.
10. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 12. К.: Наукова думка, 1979. 695 с.
11. Література, наука, умілість і техніка. *Рада*. №151. 15 липня 1908 р. С. 3.
12. На[д] труною. *Рада*. №183. 24 серпня 1913 р. С. 3.
13. Недуга Олеся. *Рада*. №94. 9 травня 1909 р. С. 3.
14. Од редакції. *Рада*. №209. 26 вересня 1908 р. С. 4.
15. Олександр Олесь. Твори в 2-х томах. Т.1. К., 1990. С. 50.
16. О-сь. Наше письменство. *Рада*. №8. 24 січня 1909 р. С. 2–3.
17. Памяти Лесі Українки. *Рада*. №173. 12 серпня 1913 р. – С. 2.

Тетяна Данилюк-Терещук (м. Луцьк)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ ЛЮБОВІ ДРАЖЕВСЬКОЇ: ОЛЕНА ПЧІЛКА

Любов Артемівна Дражевська (12 вересня 1910 р., Харків – 29 квітня 2006 р., Нью-Йорк) – геолог, журналіст, постійний співробітник Української Вільної Академії Наук у США (від заснування у 1950-х до 1990-х рр. – пресовий референт, асистент редактора англомовних «Анналів», член управи УВАН), куратор Патерсонського музею в Нью-Джерсі (США), активний учасник громадського життя української діаспори в США [2; 4].

Її життєва доля – частина української історії, тих «недостріляних» колишніх політв'язнів, членів родин розстріляних та людей, які хоч не побували в радянських тюрмах, та зазнали переслідувань, бо були дуже діяльними на полі громадської та культурної праці» [12, с. 29]. Про себе ж Л. Дражевська скромно казала: «А я тільки свідок» [12, с. 29], хоча насправді й сама належала до категорії «недостріляних». Як доньку «ворожого елемента» [14] її виключили з літературного відділу Харківського інституту народної освіти у 1929 р., а вдруге, у 1935 р. з геологічного факультету Харківського педінституту профосвіти, як дружину Ю. Лавріненка – «буржуазного націоналіста та фашиста» [10, с. 4].

Емігрантська «сага» Л. Дражевської почалася 1943 р.: кінець Другої світової війни застав її в Німеччині у таборі Ді-Пі *Mainz-Kastel*, перші повоєнні роки жила у Франкфурті, де працювала перекладачем з англійської мови у Центральному Представництві Української Еміграції. Від 1949 р. мешкала у США (у її спогадах є точна дата – «30 серпня 1949 р. я прибула до Нью-Йорка» [11, с. 94]).

У тих життєвих перипетіях, зізнавалася Л. Дражевська, їй щастило на людей добрих, талановитих, інтелігентних. Вигнані «з дому», вони шукали прихистку на чужині, як найбільші святощі берегли пам'ять

про минуле й пережите. Про своє тогочасне коло спілкування Л. Дражевська оповідає у спогаді «Перші кроки “недостріляних” українців у повосенній Америці (Очима свідка)», де є й така ремарка: «“Киевской стариной” жартома звали групу немолодих жінок, які зналися в юні роки. На початку століття були пов’язані з українським рухом. В Америці трималися громади, бували на зборах та концертах, часом читали доповіді, писали статті. Це були: Ізидора Петрівна Косач-Борисова, сестра Лесі Українки, в 30-х роках була в таборі на далекій Півночі; Ольга Володимирівна Чехівська, дружина замордованого політичного й церковного діяча Володимира Чехівського; Марія Демидівна Симиренко, дружина видатного вченого, селекціонера плодкових культур Володимира Симиренка, що помер в ув’язненні; Марія Павлівна Юркевич, дружина відомого соціал-демократа Льва Юркевича, який помер у роки революції. Можна було заслухатися їхніх розповідей – про Франка, Винниченка, Нечуя-Левицького. На жаль, тільки Ізидора Петрівна надрукувала спогади про те, як пиляла ліс» [11, с. 94].

Можливо, саме їхні «історії з історії» спонукали Л. Дражевську згадати мрію своєї юності і зреалізуватися у журналістиці, більше того, стати, за словами Ю. Шевельова, «многолітнім літописцем УВАН».

Та з-поміж усього охопленого публікаціями, репортажами, інтерв’ю та радіопередачами Л. Дражевської, була у неї особливо улюблена тема – історія родини Драгоманових-Косачів, яку вона почула і, головне, зафіксувала від наймолодшої сестри Лесі Українки: «Доля подарувала мені зустріч з Ізидорою Петрівною в повосенній Німеччині, і від цієї зустрічі почалося довголітнє приятелювання. Я не раз мандрувала на крилах її спогадів» [8, с. 8].

Дебютом цього дружнього тандему й стала праця «Олена Пчілка – зірка українського відродження», видана у Німеччині 1950 р. Об’єднанням Українських Жінок на еміграції (ОУЖ) у серії «Визначні жінки України» [5, с. 5 – 33]. Фактично, це перший мемуарно-біографічний нарис про О. П. Драгоманову-Косач, написаний Л. Дражевською на основі різних документальних матеріалів. Історичну ретроспективу роду, що «завжди й скрізь ішов у першій лаві» (за Лесею Українкою), розгортає вступний пасаж, який вповні можна вважати коментарем до родинної іконографії [21], де на фото О. П. Косач з онукою Олесею Борисовою: «“Ходять у рай” Олесья й бабуня. Олесі – 7, бабуні – 70. Поволі йде бабуня, ноги старі вже. Очі молоді, сірі. Бабуся сидить, дивиться на широку Дністрову долину... Потім бере бабуня Олесю за ручку, ідуть по хатах. Бабуня перемальовує малюнки в селянських хатах; багаті подільські орнаменти на печачах, коло вікон. Дома сидить бабуня за письмовим столом, читає, перемальовує орнаменти. Тихий захід довгого трудового життя. Сиве волосся, гострі очі. Олесья грається тихенько коло бабуні» [5, с. 5].

Такий розгорнутий портрет не лише означає духовно-інтелектуальний потенціал життя Олени Пчілки, але й візуалізує її образ, деталі якого стають особливими маркерами спогадового дискурсу сучасників. Ті, кому пощастило знати О. П. Косач у різні періоди життя, дивовижно суголосні в увазі до її очей і погляду. Наприклад, С. Русова зауважувала: «Коли згадуєш Ольгу Петрівну, то все стає в уяві гарна постать з прекрасними очима, тісно затисненими устами й виразом твердої непохитної волі та ясного розуму. Розум і воля справді виявились в усій її діяльності, кермували усім її особистим і громадянським життям: вона не знала компромісу, мала певні переконання і велику мужність, щоб ясно й рішуче їх висловлювати» [20, с. 50]; К. Студинський запам’ятав її такою: «Олена Пчілка зробила на нас сильне враження своїм зверхнім виглядом, а ще більш своєю надзвичайною інтелігенцією. Перед нами стояла дуже поважна жінка в силі віку, повна життя та енергії. Дуже симпатичне обличчя, без найменшої зморшки, чорні палкі очі, та чорне, наче в ворона, волосся свідчили про її колишню вроду. Ніхто не сказав би, що вона саме тоді почала шістдесят третій рік життя» [23, с. 791]; Ю. Сірий згадуючи про свої київські зустрічі з Ольгою Петрівною констатував, що «розмовляти з нею було дуже цікаво. Великий життєвий досвід, широке знання, як нашої, так і чужої літератури, загальна освіченість, а, головне, глибока переконаність у тому, що боронить, захоплювали слухача. Під час розмови її лице, похиле віком, здавалося молодим, а темно-сині зі сталевим полиском очі світилися ясным промінням» [24, с. 89]. Пчілчин онук – Юрій Косач у першій строфі поетичної посвяти «Пам’яті Олени Пчілки» акцентував: «Суворі очі. Чорна сукня. / Друкарня. Мітинг. “Рідний край”. / Як пам’ятаю днів цих гук я, / Сімнадцятого перший май!» [16, с. 16].

Така увага мемуаристів до очей / погляду О. П. Косач не лише суб’єктивне переживання / враження від зустрічі з нею, але й акт невербального спілкування. Недаремно дослідники документалістики наголошують на винятковому значенні погляду, що, за спостереженням Жана Старобінського, «несе в собі все те, що здатне виразити інші жести, лише він іде далі, проникає глибше, зачіпає живіше – він бентежить душу» [22, с. 206].

Л. Дражевська не була особисто знайома з Оленою Пчілкою, тому цілком очевидно, що цю портретну характеристику увиразнила І. Косач-Борисова, або ж хтось із когорта «Київської старовини». Для авторки

нарису конкретика портрета стає фоном для розгортання біографії Олени Пчілки: «...Захід життя. На портреті, намальованому за три роки до смерті малярем Красицьким, сидить у кріслі стара жінка з гострим поглядом, правильними рисами обличчя. На портретах молодих років – вродлива молодиця в українському вбранні, або вишукана пані з льоконами у старовинній мережаній сукні. Жила 81 рік. Працювала все життя: виховувала дітей і онуків, писала і перекладала, редагувала, збирала українські етнографічні матеріали і опрацювала науково. Була яскравим носієм українського відродження і живою людиною...Змолоду й до старости була ідейно-принципова, рішуча, активна, працююча» [5, с. 6].

Авторка прагне бути максимально точною, як у представленні життєвих подій, так і в огляді всього зробленого О. П. Косач. Звідси чітка структура і назви розділів нарису: 1) «Перші роки життя»; 2) «Шкільні роки»; 3) «Етнографічні захоплення»; 4) «Діти Олени Пчілки»; 5) «Батьківщина “Лісової пісні”»; 6) «Громадська діячка»; 7) «Зелений Гай»; 8) «Редакторка»; 9) «Після революції»; 10) «Останні роки».

Якщо перші чотири частини зорієнтовані на «Автобіографію» Олени Пчілки [18], то наступні написані під очевидним впливом усних оповідей І. Косач-Борисової та містять чимало до того невідомих і неопублікованих спогадів про Олену Пчілку і родину Косачів. Наприклад, частину «Діти Олени Пчілки» завершує інформація про нащадків роду: «Тепер, в 1949 році, через 100 років після народження Ольги Петрівни, живе 15 нащадків її, розкиданих у Німеччині, Чехії, Італії, Росії, Канаді, з них 7 правнуків – найменшим Ганнусі й Робертові по 1 рокові. Носієм сімейного літературного таланту є тепер письменник Юрій Косач – онук Олени Пчілки» [5, с. 16].

А от розділи «Батьківщина “Лісової пісні”», «Зелений Гай», «Після революції», «Останні роки» можна вважати прологом до спогадів І. Косач-Борисової, публікація яких розпочнеться в українській діаспорній періодиці на початку 1950-х рр. і продовжиться у 2000-х р.[8; 17].

З усних оповідей наймолодшої доньки Олени Пчілки, вперше у записках Л. Дражевської, постане топос Колодяжного з його справжнім поліським колоритом: «Ліс підходить до садиби Косачів – густим гаєм з берез, дубів, клену, залазить у межі садиби. Ольга Петрівна любить землю, сама садить дерева, квіти, ягоди. Діти – перші помічники. Михась все вигадує якісь витівки у розміщенні дерев, Ольга відає квітниками. Посадили півоній, лілій, буйно розрісся бузок, жасмин, улаштували альтанки і обсадили їх в’юнкими квітами: все рясно росте на вогкій Волині» [5, с. 17].

Устрій полтавського родинного осідку поблизу Гадяча відкриється у розділі «Зелений Гай»: «За дві версти від міста, просто в лісі на високому березі Псла в 1899 році вивели двоповерховий будинок за власним проектом Ольги Петрівни – з українськими візерунками на вікнах і балконах. Назвали «Зеленим Гаєм» і жаліли дерева рубати: лапасте гілля лізло у вікна, утворювало зелено-прозорі візерунчасті рамки, а в зелені просвіти видно було Псьол, сіножати, широкі простори» [5, с. 23].

Обидві Косачівські садиби гостинно відчиняли двері друзям: у Колодяжному бували Ольга та Іван Франки, письменник і «сумлінний лікар, делікатна людина» Модест Левицький та ін., а Пчілчин дід у «Зеленому Гаю» відвідали І. Труш, О. Кобилянська, тут було більше молодого покоління, аж «не вистачало всім місця спати, і Оксана Косач та Аріадна Драгоманова дістають титули герцогинь де Комор, бо сплять у коморі» [5, с. 23]. Все навколо має свої назви, навіть стежки поділені на «стежу благоразумія», якою обережно спускаються до річки старші й стрімку «козину стежку» для молоді [5, с. 25]. Важливо, що ця дотепна родинна лексика, збережена Л. Дражевською, бо саме такі деталі й відтворюють живу атмосферу взаємин у цьому середовищі.

На окрему увагу заслуговує фактологічний матеріал двох останніх частин нарису, у яких представлено реалії життя Олени Пчілки у 1917 – 1930-х рр. У пореволюційні роки вона жила у Гадячі, редагувала місцеву газету, не залишила й своєї улюбленої справи – літератури для дітей. У 20-ті рр. з «великим успіхом ішли в школах м. Гадячого п’єси для українського дитячого театру: “Кобзареві діти”, “Весняний ранок Тарасовий”, “Казка Зеленого Гаю”» [5, с. 28]. Юним глядачам її тексти подобалися й «вся молодь міста, починаючи від найменших дітей і кінчаючи учням 8-ої класи гімназії, знала і любила Олену Пчілку» [5, с. 28]. Саме ці ескізні штрихи стануть цікавим коментарем до історії «Українського дитячого театру» Олени Пчілки, репертуар якого (до сьогодні збереглося 12 п’єс – *Т. Д-Т.*) видано у 2015 р. Л. Мірошніченко [19].

Документальними є й свідчення «про змістовні доповіді про Панаса Мирного і Михайла Драгоманова», виголошені О. П. Косач на засіданнях і літературних вечорах «Гуртка Українознавства Гадяцької Української Шкільної Молоді».

На схилі літ довелося О. П. Косач рятуватися від «більшовицької ласки». За виступи на захист українства її було арештовано у травні 1920 р. і хоча того разу «пощастило» з коротким терміном

ув'язнення, все ж довелося назавжди залишити рідну оселю в Гадячі й переїхати «до Могильова до дочки, а пізніше до Кисва» [5, с. 29].

Останній київський період життя Олени Пчілки, задокументований Л. Дражевською через частини мемуарних текстів І. Косач-Борисової та Марії Туркало [6]. Зі слів доньки відомо про історію другого арешту О. П. Косач восени 1929 року [5, с. 30]. На особливу увагу заслуговує спогад М. Туркало про останній земний шлях О. П. Косач і її «мовчазні похорони»: «Оповістка в газеті сповнила скорботою серця всього українського громадянства, яке ще лишилося “на волі”. І потягнулися з жалем в грудях “недобитки буржуазного українського націоналізму”, як нас усіх тоді називали, до скромного помешкання на Овруцькій вулиці Лук'янівки, де в маленькій кімнатці, вся вкрита квітами, стояла труна з тілом Ольги Петрівни. В день похорону вся вулиця перед будинком була повна народу. Стиха розмовляли, озиралась навколо, бо серед натовпу напевне є чимало агентів ГПУ. Оглядаючи тих, що зібралися, бачу професора Михайла Грушевського з дружиною, Людмилу Старицьку-Черняхівську з чоловіком та її сестру Оксану Штенко, а далі Миколу Садовського, Миколу Зерова, Марію Грінченко (*мемуаристка помилилася, бо М. М. Грінченко померла 15 липня 1928 р. – Т. Д.-Т.*) і багатьох інших знайомих. Усіх нас збило і об'єднало тут, біля гробу Олени Пчілки, одне почуття, одна туга. Тихо винесли домовину, поставили на катафалк, і процесія рушила, розтягнувшись на кілька кварталів. Не було духовенства, не було й звичайної тоді оркестри. Всі йшли мовчки. Розпорядники похорону скерували похоронну процесію йти повз Українську Академію Наук. Очевидно, в глибині їх душ ще жевріла надія, що українська культурна установа не може не зреагувати і хоч чим небудь не вшанувати пам'яті одного з піонерів української культурної праці, невтомної діячки і письменниці. Але даремні були ці надії. В Академію Наук тоді вже запанував новий дух. І ніхто там не подумав, що годилося б комусь вийти назустріч процесії і сказати бодай пару хоч і не дуже щирих слів. Будинок Академії стояв мовчазний і не привітний. Поволі процесія проминула його і потягнулася в напрямку до Байкового кладовища. Місце останнього спочинку Ольги Петрівни біліло свіжою глиною поряд з могилою Лесі Українки. Мовчки зняли труну з катафалку. Не грала оркестра, не було промов. Що скажеш? Офіційні промови, дозволені в таких випадках, не передадуть того, що лежить на серці в кожного. Та вони б були образою покійної. Ніхто не наважився порушити урочистість моменту. І ця могильна, абсолютна тиша тільки підкреслила велич цієї хвилини. В ній був протест, німий протест і жаль. Михайло Грушевський, який стояв над самою розритою ямою, нахилився, взяв грудку землі і кинув на труну, стиха промовивши “Хай тобі земля буде легка!”. Це був перший і останній звук людського голосу. Мовчки всі підходили до могили, кидали в яму грудку землі і так само мовчки, не дивлячись один на одного, відходили. Вузенькою стежкою потягнулася людська шереха до виходу з кладовища, і незабаром біля свіжонасипаного горбочка залишилась тільки близька родина» [5, с. 31-33].

Свідчення М. Туркало, у подачі Л. Дражевської, певною мірою пояснюють і причини «замовчування» імені «зірки українського відродження – Олени Пчілки». У радянській версії української літератури місця їй не знайшлося, хіба як другорядній авторці чи ще абсурдніше – «суперниці» у творчому змаганні з дочкою Лесею Українкою. Спостерігаючи за такими міркуваннями радянських літературознавців, І. Косач-Борисова з сумом констатувала: «Спогадів, що дали б їй правдивий духовний образ, не дозволять подати до друку. Коли вже не можна замовчати зовсім, що Олена Пчілка жила на світі (наприклад, у біографії Лесі Українки), то подається її ім'я з епітетом “буржуазна націоналістка”» [17, с. 173].

Бажання зберегти для нащадків справжній образ Олени Пчілки й спонукало її не лише до написання спогадів про матір, а й до продовження родинної справи – підготовки до друку біографічної праці про Лесею Українку. І тут її доброю помічницею знову стала Л. Дражевська. Спільно вони працюватимуть над знаковим проектом – «Лесея Українка. Хронологія життя і творчості» О. Косач-Кривинюк [15]. Як пресовий секретар УВАН, Л. Дражевська була справжнім промоутером видання [7; 8]. Її інтерв'ю та репортажі викликали живий інтерес до книги, яка постала не лише як «найповніша і найправдивіша» біографія Лесі Українки, але, і як символ згуртування українців на чужині, і як джерело культурної пам'яті, завданням якої, за Я. Ассманом, є поєднання минулого з сучасним [1].

Якщо врахувати життєву історію самої Л. Дражевської, то стає очевидним, що свою місію «свідка» і «літописця» вона витримала й виконала вповні. Її праця «Олена Пчілка – зірка українського відродження» вже давно, за аналогією до пісні, втратила авторство і стала «народною». Більше того, нарис Л. Дражевської, як і її інтерв'ю, треба розглядати і як частину «мемуарного тексту» про О. П. Косач.

Джерела та література

1. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.

2. Валявко І. Українка в Бахметевському архіві Колумбійського університету. URL: <https://archives.gov.ua/Rus/Archives/Oglyady/SSHA.php>
3. Гумецька А. Кілька слів про Любов Артемівну Дражевську. *Вісті УВАН*. 2002. Ч. 2. С. 84–86. URL: <https://sites.ualberta.ca/~spk2/Drazhevaska/>
4. Доценко Р. «На Україну повернусь...» [про Любов Дражевську]. *Березіль*. 2007. № 7–8. С. 159–165.
5. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. *Визначні жінки України*. [Б. м.]: Об'єднання Українських жінок на еміграції, 1950. С. 5–33.
6. Дражевська Л. Пам'яті Марії Туркало. *Свобода*. 1970, 12 вересня С. 4. URL: http://ukrweekly.com/archive/pdf2/1970/The_Ukrainian_Weekly_1970-37.pdf
7. Дражевська Л. Сторіччя з дня народження Лесі Українки започатковано монументальним виданням хронології її життя і творчості. *Свобода*. 1970, 23 грудня. С. 1–3.
8. Дражевська Л. Сестра Лесі Українки розповідає. *Нові дні*. 1972. Січень. С. 8–10.
9. Дражевська Л. Померла Ізидора Косач-Борисова, сестра Лесі Українки. *Свобода*. 1980. 15 квітня. С. 1.
10. Дражевська Л. Харківський університет очима колишніх студентів. *Свобода*. 1982, 29 квітня. С. 4. (Л. Дражевська і Ю. Лавріненко перебували в шлюбі впродовж 1929 – 1941 рр. за цей час чоловіка арештовано двічі: вперше – 25 грудня 1933 р. на три з половиною місяці й умовно звільнено із забороною виїжджати з Харкова та працювати в літературі; вдруге – 4 лютого 1935 р. й засуджено на п'ять років ув'язнення у «віддалених лагерьх» Норильлагу. З огляду на місце перебування Ю. Лавріненка, зрозумілим стає й контекст спогадів Л. Дражевської «Санками з Норильську до Ігарки»: «Я була в Норильську 1937 року. На ділянці, розчищеній від лісотундри, стояло декілька дерев'яних будинків, де жили вільнонаймані і була контора. В брезентових наметах жили тисячі в'язнів, – Норильський Поправно-Трудовий Табір. До Норильську я виїхала в травні 1937 року, щоб працювати як вільнонайманий геолог. Були особисті моменти, що привели мене в Заполяр'я для праці на будівництві, що трималось роботою рабів» Дражевська Л. Санками з Норильську до Ігарки (3 спогадів) // *Листи до приятелів*. Рік XI. 1963. Кн. 5–6. С. 30–35).
11. Дражевська Л. Перші кроки «недостріляних» українців у повоєнній Америці (Очима свідка). Трохи поширений текст доповіді на конференції в Іллінойському університеті «Україна і діаспора». *Український православний календар*. 1991. С. 92–96. URL: https://sites.ualberta.ca/~spk2/Drazhevaska/pershi_kroky.htm
12. Дражевська Л. Перші кроки «недостріляних» українців у повоєнній Америці (Очима свідка) . *Слово і Час*. 1991. № 10. С. 28–34.
13. Дражевська Л. Осередок УАПЦ в Бавнд-Бруку: Спогади, зустрічі, враження. *Віра*. 1996. Ч. 2. С. 11–13. URL: https://sites.ualberta.ca/~spk2/Drazhevaska/oseredok_UAPC.htm
14. Дражевська Л. З вікна тюрми і під тюрмою. *Наша віра*. 2003. № 9. URL: http://nashavira.ukrlife.org/09_2003.html
15. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: УВАН, 1970. 923 с.
16. Косач Ю. Пам'яті Олени Пчілки. *Черлень: поезії*. Львів: Измарагд, 1935. 80 с.
17. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / [автор проекту і вст. ст. Т. Скрипка]. Нью-Йорк-Київ: Факт, 2004. 447 с.
18. Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. С. 5 – 46.
19. Пчілка Олена. Український дитячий театр / упоряд., підготовка текстів, передм., текстологічні коментарі Л. П. Мірошниченко. Київ: Веселка, 2015. 439 с.
20. Русова С. Наші визначні жінки. Вінніпег ; Канада, 1945. 50 с.
21. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. Київ : Темпора, 2013. 656 с.
22. Старобинский Ж. Поэзия и знание: История литературы и культуры. Москва : Языки славянской культуры, 2002. Т. 2. 600 с.
23. Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелитоном Бучинським 1872 р. До історії єднання Великої України з Галичиною. *Наша культура: науково-літературний місячник*. 1936. Кн. 2. С. 791–797.
24. Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей: спогади / упоряд. О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко. Пам'ять століть. 1997. № 6. С. 35–100.

**Катерина Демченко,
Ірина Беседовська (м. Коростишів)**

СЕМАНТИЧНА ПРИРОДА СЕНСОРНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Навколишній світ забарвлений тим або іншим способом, і у людини постійно виникає необхідність застосувати термін кольоропозначення, тому назви кольорів спектра користуються увагою в мовознавців. Колір є важливою частиною ментального простору людини, аналіз кольорової семантики допомагає

з'ясувати філософсько-світоглядну концепцію суб'єкта. Саме тому особливо активно в мовознавстві проводять дослідження, присвячені реконструкції індивідуально-авторських уявлень про світ, що зафіксований у кольорових номінаціях. Тут ми спостерігаємо протилежність базових понять, що не дозволяють однозначно фіксувати факти. Так, спираючись на думку А. Вежбицької, можемо зазначити „у всіх культурах для людей важливе зорове відчуття і важливий опис того, що вони бачать, але вони не обов'язково мають спеціальний термін „кольору” для позначення однієї зі сторін їх зорового досвіду”. Дослідник наполягає, що „колір – це не універсальне людське поняття”, хоча не сумнівається „в існуванні деяких універсалій зорового відчуття, які можуть бути описані під час вивчення мов світу” [66, 93]. З іншого боку, англійські вчені Б. Берлін та П. Кей, дослідивши 78 мов, після цілого ряду експериментів прийшли до висновку, що процес виникнення і розвитку кольоропозначень складають мовну універсалію: 11 основних кольорів стали кодуватися в історії будь-якої мови у фіксованому порядку, а стадії появи термінів складають ступені лінгвістичної еволюції мови. Дослідження В.В. Іванова разом із канадським психологом У. Шаффіром показали, що „набір кольорів, що фіксуються в мовних назвах, установлені для всіх відомих мов” [1, с. 95].

Дослідження позначень кольору в лінгвістиці розглядається на основі природничої концепції кольору, що дає змогу здійснювати розгляд процесів колірної категоризації та номінації колірнього простору засобами мови. Так, послідовники відомої гіпотези Сепіра-Уорфа стверджують, що культурні моделі, втілені в лінгвістичних символах (уключаючи внутрішньомовні символи), застосовуються в організації та інтерпретації досвіду. Однак слід зауважити, що спроби навести експериментальні докази гіпотези в цілому виявили свідчення, які насправді суперечать їй. Релятивісти (В. Браун, Е. Леннеберг, Дж. Робертс) вважають: кількість лексичних одиниць у мові залежать від рівня культурного розвитку її носіїв, у той час як універсалісти (Б. Берлін, П. Кей, А. Вежбицька) твердять про наявність певного набору семантичних універсалій, які для багатьох мов збігаються. Послідовники структуралізму (Дж. Лайонз, А. Лерер) розглядають колірний лексикон у відповідності до суто фізичного спектра, у межах якого в різних мовах зафіксовано певну кількість позначень. Польовий підхід до вивчення такої лексики (Л. Вайсгербер) дає змогу надати множині кольороназв статус семантичного поля і виявити основні принципи колірної категоризації та номінації колірнього простору.

Колір (лат. color) – властивість тіла зумовлювати певне зорове відчуття залежно від спектрального складу відбитого або висланого проміння. У світловому спектрі розрізняються такі кольори: *червоний* (довжина хвиль 800 – 620 μ), *жовтий* (590 – 560 μ), *зелений* (560 – 500 μ), *блакитний* (500 – 480 μ), *синій* (480 – 450 μ), *фіолетовий* (450 – 400 μ). Кожен з цих кольорів складається з безлічі відтінків (забарвлень). Розрізняються кольори за тональністю (забарвленням) і за насиченням (концентрацією) [5, II, с. 150].

Жодна мова не має такої кількості мовних одиниць – кольоропозначень, котрі б відповідали всьому розмаїттю природної гами. Слід зауважити, що існує диспропорція між кількістю кольорів, які розрізняє око людини, та їх назвами в мові. Зіставивши ці дані, можемо дійти висновку, що на одне кольоропозначення припадає кілька тисяч кольорів.

У роботі досліджувану лексико-семантичну мікросистему позначень кольору вважаємо за таку, що за своєю структурою та типом відношень між її елементами відповідає моделі семантичного поля, оскільки ідентифікатор семантичного поля кольороназв розміщується за межами поля і являє собою словосполучення „*слова, що позначають колір*” („*позначення кольору*”). Цей ідентифікатор визначає родові поняття, по відношенню до якого всі члени поля є видовими. Семантичне поле кольороназв піддається членуванню (варіант такого членування на лексико-семантичні мікрополя з домінантами-основними кольороназвами), проте і такі сегменти семантичного поля кольору не можуть називатися лексико-семантичним полем, оскільки навіть дуже близькі до домінант ядерні лексеми, є, по суті, позначеннями різних відтінків одного кольору, тобто в основі зв'язку між цими лексичними одиницями лежать позамовні чинники.

У мовознавстві існує ряд критеріїв для поділу кольороназв на групи.

1. Поділ кольоропозначень на хроматичні та ахроматичні. Такий поділ можливий тому, що кольори поділяються на дві групи: ахроматичні, тобто безбарвні (*білий, сірий, чорний*), та хроматичні, тобто колірні (*червоний, оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий*).

2. Поділ кольороназв за гніздовою належністю певних тонів спектра.

Перша класифікація враховує лише фізичну природу кольору, яку мовознавство дозволяє собі ігнорувати. У другій же не беруться до уваги кольороназви, що не позначають якогось конкретного кольору. Тому в мовознавстві дотримуються поділу кольороназв на такі дві групи: клас „основних”

назв та клас „другорядних” кольоропозначень. До „основних” належать назви давнього походження, генетично споріднені з кольоропозначеннями в інших слов’янських мовах, і вони складають ядро лексико-семантичного поля назв кольорів сучасної української літературної мови, навколо якого розташовані периферійні назви пізнішого походження. Ядро лексико-семантичного поля становлять сім семантично незалежних назв, що означають колір без відтінків: *червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, білий, чорний*. Периферія розрізняє відтінки „основного” тону. Вони об’єднуються навколо „основних” кольоропозначень, тому входять до „власне” периферійної області, яка є численною.

Систематизуючи семантичне поле кольороназв у поетичних творах Лесі Українки шляхом розподілу колірних позначень на семантичні мікрополя, було визначено, що структура семантичного поля кольоропозначень являє собою перелік кольороназв, які групуються в кілька лексико-семантичних мікрополів з домінантами-основними кольороназвами. Виокремлені лексико-семантичні мікрополя характеризуються досить широким центральним складом та практичною відсутністю периферії. Найбільша кількість колірних позначень міститься у складі мікрополів із хроматичними домінантами *червоний*, який покриває широкий діапазон кольору; найменшу кількість колірних позначень зафіксовано в мікрополі з домінантою *зелений*. Невелика кількість відтінкових колірних позначень у мікрополях із домінантами *чорний* та *білий* (незважаючи на високу загальну частотність їхнього уживання в текстах та значну кількість семем зареєстрованих у словниках), що пояснюється, на нашу думку, їхньою ахроматичністю.

Інший поділ пропонує А. П. Критенко, який зазначає, що ядро однієї категорії складають лексеми *червоний, жовтий, зелений, синій, сірий, сизий, чорний, білий* – слова першого порядку. Вони давнього праслов’янського або індоевропейського походження і зберегли свої номінативні функції. До слів другого порядку пропонується занести слова типу: *червонястий, кривавий, білястий* [цитуємо за 2].

Інвентаризуючи семантичне поле на позначення кольору на матеріалі творів Лесі Українки, взято за основу такі основні принципи утворення відтінкових кольороназв, які визначає Т. В. Венкель [2, 12]:

1. Поєднання основних кольороназв зі словами, які вказують на яскравість (світлість/тьмяність): *ясно-блакитний, темно-синій, красно-ясний, темно-червоний, блідо-золотистий, густо-червоний*. *Он степовес село розляглося В балці веселій та милій, Ясно-блакитним туманом воно повилося, Тільки на хатоньці білій Видно зеленую стріху* (Укр., I, Подорож до моря. „Сонечко встало, прокинулось ясне...”, 14); *...гори наче линуць в небо чистим, легким візерунком – але що то там біліє по узір’ю темно-синім?* (Укр., Бранець, 232); *А у тую неділеньку рано Синє море чудово так грає, Його сонечко пестить кохано, Красним-ясним промінням вітає* (Укр., I, Подорож до моря. „Далі, далі від душного міста!..”, 16); *Темно-червонеє світло, неначе той одблиск пожежі, Лихо віщующий, темряву ночі розсунув* (Укр., Завітання, 35). *З блідо-золотистим обличчя, неначе з слонової кості...* (Укр., I, Єгипетські фантазії. Ра-Менеїс, 188); *Густо-червоної краплі падали в жовтую воду* (Укр., I, Єгипетські фантазії. Ра-Менеїс, 188).

2. Метафоричне перенесення значення з відносних прикметників: *молочний, кривавий, лілейний, сніговий, вогненний, рубіновий, срібний, золотий, смарагдовий*. *Кинувсь огир, наче віща птиця, де гора – орлом перелітає, киди в кручу погляд соколиний, по долинах ластівкою в’ється, понад містом проліта совою, темну ніч пройма вогненным зором* (Л. Укр., II, Віла-посестра, 87); *В гаю далекім, в гуцавині тишині, Квіти гранати палкі розцвітають, Мов поцілунки палкі на устах Іншим палким поцілунком назустріч, Мов поцілунки рубінових уст...* (Укр., I, Кримські відгуки. Імпровізація, 129); *Кінь крилатий кров почув гарячу, знявся вгору, мов кривава іскра, і помчав далеко, в дикі гори* (Л. Укр., II, Віла-посестра, 90); *Натура лє ті слъози таємні Того, що хутко ляже в смертнім сні, В холодній, білій сніговій труні* (Укр., I, Сонети. I, 37); *І вивела Трістана вона з одчаю тьми лілейними руками та спільними слізьми* (Л. Укр., II, Ізольда Білоручка, 98); *І крізь мокру сніговицю бачу я вогонь червоний, наче сонце, що конає у молочній білій млі...* (Укр., I, З подорожньої книги. На стоянці, 294); *І вабило яснеє сонце золотисте Співця з його смутної хати Туди, в тес поле, просторес, чисте По волі гуляти – блукати* (Л. Укр., II, Місячна легенда, 35); *Може, то казка знадлива тії смарагдові луки, плеск тепловодої річки, золотоіскристі піски?* (Укр., I, З подорожньої книги. У тумані, 291); *Тоді затремтить полохливо, швиденько Скрізь тіні химерні дрібні, І спустить додолу тоді місяченько, Мов струни, ті промені срібні* (Л. Укр., II, Місячна легенда, 30).

3. Утворення деривативів приєднанням афіксів -уват- (-юват-), -яст- які позначають забарвлення меншої інтенсивності: *червонястий, сріблястий, сріблистий*. *Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння Скрізь понад шляхом нависло* (Укр., I, Кримські відгуки. Уривки з листа, 130); *Не змагаюся вже, не борюся, Потопая в сріблястому сні.* (Укр., I, Кримські спогади. На човні, 47); *Скрізь мінарети й дерева сріблисті Мов стережуть сей тихий сонний рай; У темряві та винограднім листі Таємно плеще тихий*

водограй (Укр., І, Кримські спогади. Бахчисарай, 52).

4. Злиття кількох кольороназв для утворення позначень відтінків: *блакитно-перлистый, срібно-блакитний, криваво-червоний, мертво-зелений, злотисто-рожева*. *Світло там простяглося від сходу, Очі вабить стяга та іскриста; Корабель наш розрізує воду – І дорога **блакитно-перлиста*** (Укр., І, Подорож до моря. „Далі, далі від душного міста!..”, 16); *...Як тіні барвисті від хмарок золотистих Проходять по площі **срібно-блакитній** І раптом зникають...* (Укр., І, Кримські відгуки. Уривки з листа, 130); *Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись: смуга **мертво-зелена й криваво-червона** стяга* (Укр., Спогад з Євпаторії, 235); *Ранесенько-рано Вже зникла рожевая мрія моя, – Туди полинула, де грала кохано **Злотисто-рожева** світова зоря* (Укр., І, Сон літньої ночі, 70).

5. Утворення насичених відтінків основних кольорів (вищий/найвищий ступені порівняння): *біліший, чорніший*. *В мужика землянка вогка, В пана хата на помості; Що ж, недарма люди кажуть, Що в панів **біліші** кості!* (Л. Укр., II, Давня казка, 72). *Темрява знов загляда, ще **чорніша**, ще глибша* (Укр., Завітання, 35).

6. Утворення відтінків описовим способом. Така ідея кольоропозначення реалізується за допомогою описових двочленних чи тричленних конструкцій, побудованих за формулами: 1) „іменник (під) колір (барва, відтінок, цвіт) + іменник у формі Р.в. (прикметникові чи іменникові поширювачі)”; 2) „наче (мов, немов, начебто...) + відносно-якісний прикметник + іменник у формі Р.в.”: *цвітом з гранати огнистим, з слонової кості. З блідо-злотистим обличчя, неначе з **слонової кості**...* (Укр., І, Єгипетські фантазії. Ра-Менеїс, 188); *Кучері темні уквітчала хмарка **цвітом з гранати огнистим*** (Л.Укр., І, 291).

Прикметники на позначення кольорів належать до багатозначних слів. Це потрібно враховувати при семантичному дослідженні. Відомо, що однозначні прикметники характеризуються єдністю звучання і єдністю значення на відміну від багатозначного. У зв'язку з цим А.В. Висоцький пропонує у межах лексико-граматичного поля прикметників на позначення кольору окреслити таку структуру:

1) лексеми, які не мають реальної природної співвіднесеності між словом і поняттям позамовної дійсності. Виражають ознаку своєю основою, хоча в минулому значення основи було пов'язане із назвою предмета чи явища навколишньої дійсності;

2) лексеми, які відбивають зв'язок між ознакою і дійсністю. Вони виникають на основі відношення до певного предмета [цитуюмо за 2].

За „Словником української мови” в XI томах виявлено 125 прикметників на позначення кольору. У структурі лексико-семантичного поля кольороназв у поетичних творах Лесі Українки можна виділити мікрополя.

І. Якісні прикметники, що у номінативному значенні виражають колір у чистому вигляді: *білий, блакитний, голубий, жовтий, зелений, сивий, сірий, червоний, чорний*. *Такі кольороназви не викликають асоціацій*. *В небі **блакитнім** ніде ні хмаринки, – Тихо, і вітер не віє* (Укр., І, Подорож до моря. „Велике місто. Будинки високі...”, 15); *Бачить віла згубу побратима, вділ спадає, наче стрілка з луку, та, на лихо, не на гору впала, а в долину, на **зелену** сосну, зачепилась там завоєм білим, наче хмарка, що сплила з верхів'я* (Л. Укр., II, Віла-посестра, 86); *Ой, вишеньки-черешеньки, **Червоній**, спілі, Чого ж бо ви так високо Виросли на гіллі!* (Укр., І, Вишеньки, 43); *Як розбитий човен безталанний Серед **жовтих** пісків погибає, Та чудовий сей край богоданий У неволі в чужий пропадає* (Укр., І, Кримські спогади. Негода, 49); *Потім укрили все хмари ті **сиві** Душного диму, з очей скрився ліс, Гори веселі й **зелені** долини Згинули раптом, як любії сні* (Укр., І, Подорож до моря. „Далі, все далі! он латані ниви...”, 13); *Мені здається, ніч оця зав'яже мені навіки очі платом **чорним*** (Л. Укр., II, Триптих, 114).

Встановлення етимологічних колірних лексем – складне завдання, бо мотивації, від назв яких виникли кольоропозначення, могли й зникнути. Але можна визначити зміст семем цих кольороназв лиш у сполученнях на основі порівняння. У кольороназві *чорний* у поетичних творах Лесі Українки можна виділити три групи, що мають у своїх семах колірні характеристики предмета [4, XI, 352]:

1. Який має колір вугілля, сажі: *чорна коса, чорні кучері*. *Мов недоля необорна, була її краса, і **чорна**, мов те горе, була її коса* (Л. Укр., II, Ізольда Білоручка, 98); *Рукою пестить кучері ті **чорні**, А в другій гострее залізо має, Одною кучері до себе любо горне, А другою їх з голови здіймає* (Л. Укр., II, Самсон, 25).

2. Метафоричне перенесення із семи „брудний”: *чорні руки, чорна трава*. *Там нема ні духу, тільки **чорна** вся трава від крові* (Л. Укр., II, Віла-посестра, 86); *У мужички руки **чорні**, В пані рученька тендітна; Що ж недарма люди кажуть, Що в панів і кров **блакитна!*** (Л. Укр., II, Давня казка, 72).

3. Значення оцінного характеру на основі семи „поганій”: *чорна година, чорний камінь*. *В темну безсонную ніч, в передсвітню **чорну** годину, Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась* (Укр.,

Завітання, 35); *Хоч зникла тьма з очей моїх, зате лягла на душу. Ти чорний камінь там поклав, – повік його не зрушу* (Л. Укр., II, Ізольда Білоручка, 102).

До кольороназв, спосіб позначення яких не вмотивований, належать назви кольорів іншомовного походження. Значення певної колірної ознаки в них умовне: *карий* (темно-коричневий) [3, 507], *рубіновий* (червоний) [3, 811], *смагдовий* (яскраво-зелений) [3, 846]: *Чи се ж тії карі очі, Що я цілувала, Чи се ж тее біле личко, Що я милувала?* (Л. Укр., II, Русалка, 19); *В гаю далекім, в гушавині пишиній, Квіти гранати палкі розцвітають, Мов поцілунки палкі на устах Іншим палким поцілункам назустріч, Мов поцілунки рубінових уст...* (Укр., I, Кримські відгуки. Імпровізація, 129); *Можже, то казка знадлива тії смагдові луки, плеск тепловодої річки, злотоіскристі піски?* (Укр., I, 3 подорожньої книги. У тумані, 291).

II. Прикметники, що позначають колір, маючи додатковий, семантичний компонент, поєднує колір й іншу ознаку зорового сприймання: *золотий, срібний, вогненний. Давня повість! і на байку схожа, – Є в ній певні справи, єсть і мрії, Але ж правда наче зірка гожа, Сипле скрізь проміння золотії* (Л. Укр., II, Роберт Брюс, король шотландський, 41); *Доці ваші дрібненькіі Обернуться в перли дрібні, Поломляться ясененькіі Блискавиці наші срібні* (Укр., Сім струн. Ре, 58); *Кинувсь огир, наче віща птиця, де гора – орлом перелітає, кида в кручу погляд соколинний, по долинах ластівкою в'ється, понад містом проліта совою, темну ніч пройма вогненным зором* (Л. Укр., II, Віла- посестра, 87).

Специфіка цієї мікрогрупи полягає в тому, що лексеми і семеми, що є в ній, виражають колір двома компонентами: 1) сема на позначення кольороназви; 2) сема „подібний до чогось”. У цій мікрогрупі виокремлено такі складові:

1. Прикметники зі значенням недостатньо вираженої колірної ознаки, яку виражають суфікси: -уват-, -юват-; -ав-, -яв-; -аст-, -яст-, -ист-: *червонястий, сріблястий, сріблистий, золотистий. Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння Скрізь понад шляхом нависло* (Укр., I, Кримські відгуки. Уривки з листа, 130); *Не змагаюся вже, не борюся, Потопаю в сріблястому сні* (Укр., I, Кримські спогади. На човні, 47); *Скрізь мінарети й дерева сріблисті Мов стережуть сей тихий сонний рай; У темряві та винограднім листі Таємно плеще тихий водограй* (Укр., I, Кримські спогади. Бахчисарай, 52); *З одчаю на узлісся іде сумний Трістан, аж там золотистим житом лиснить розлогий лан* (Л. Укр., II, Ізольда Білоручка, 97). Кольоративи, що використані у поетичних творах Лесі Українки, утворені за допомогою словотвірних засобів, властивих структурі сучасної української літературної мови, внутрішнім законам її розвитку.

2. Прикметники з надмірним виявом кольору: *біліший, чорніший. В мужика землянка возка, В пана хата на помості; Що ж, не дарма люди кажуть, Що в панів біліші кості!* (Л. Укр., II, Давня казка, 72); *Темрява знов загляда, ще чорніша, ще глибша* (Укр., Завітання, 35).

3. Складні прикметники – назви відтінків: *блакитно-перлистий, срібно-блакитний, криваво-червоний, злотисто-рожевий. Світло там простяглося від сходу, Очі вабить стяга та іскриста; Корабель наш розрізує воду – І дорога блакитно-перлиста* (Укр., I, Подорож до моря. „Далі, далі від душного міста!..”, 16); *Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись: смуга мертво-зелена й криваво-червона стяга* (Укр., Спогад з Євпаторії, 235); *Ранесенько-рано Вже зникла рожевая мрія моя, – Туди полинула, де грала кохано Злотисто-рожева світова зоря* (Укр., I, Сон літньої ночі, 70).

У цій групі, враховуючи семантику та компонентний склад, виділено такі мікрогрупи:

- Складні назви з кольороназвами в обох частинах: *срібно-блакитний. ...Як тіні барвисті від хмарок золотистих Проходять по площі срібно-блакитній І раптом зникають...* (Укр., I, Кримські відгуки. Уривки з листа, 130).

- Складні назви, що виражають ступінь інтенсивності, яскравості, причому сема „інтенсивність” може займати місце як першого компонента, так і другого: *ясно-блакитний, темно-синій, красно-ясний, темно-червоний, блідо-злотистий. Он степовеє село розляглося В балці веселій та милій, Ясно-блакитним туманом воно повилося, Тільки на хатоньці білій Видно зелену стріху* (Укр., I, Подорож до моря. „Сонечко встало, прокинулось ясне...”, 14); *...гори наче лунуть в небо чистим, легким візерунком – але що то там біліє по узгір'ю темно-синім?* (Укр., Бранець, 232); *А у тую неділеньку рано Синє море чудово так грає, Його сонечко пестить кохано, Красним-ясним промінням вітає* (Укр., I, Подорож до моря. „Далі, далі від душного міста!..”, 16); *Темно-червонеє світло, неначе той одблиск пожежі, Лихо віщуєчий, темряву ночі розсунув* (Укр., Завітання, 35); *З блідо-злотистим обличчя, неначе з слонової кості...* (Укр., I, Єгипетські фантазії. Ра-Менеїс, 184).

- Складні назви, що передають колір із додатковим відтінком, що уточнюється відносним прикметником (місце відтінку довільне): *блакитно-перлистий, криваво-червоний, злотисто-рожевий. Світло там простяглося від сходу, Очі вабить стяга та іскриста; Корабель наш розрізує воду – І дорога*

блакитно-перлиста (Укр., І, Подорож до моря. „Далі, далі від душного міста!..”, 16); *Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись: смуга мертво-зелена й криваво-червона стяга* (Укр., Спогад з Євпаторії, 235); *Ранесенько-рано Вже зникла рожева мрія моя, – Туди полинула, де грала кохано Злотисто-рожева світова зоря* (Укр., І, Сон літньої ночі, 70). У кольоропозначеннях цього типу присутній елемент образно-чуттєвого сприймання, колір уточнюється через порівняння з предметом, якому властиві якісь ознаки.

• Складні назви з емоційно-підсилювальним значенням, яке супроводжує кольорову деталізацію. Такі кольороназви містять суб'єктивну оцінку: *густо-червоний, мертво-зелений. Густо-червоної краплі падали в жовтую воду* (Укр., І, Єгипетські фантазії. Ра-Менеїс, 184); *Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись: смуга мертво-зелена й криваво-червона стяга* (Укр., Спогад з Євпаторії, 235).

4. Прикметники з суб'єктивною оцінкою предмета: *біленький, вороненький, зелененький, сивенький, сіренький. Червона калинонька, А біленький цвіт; Ой чи не жаль тобі, Галю, Молоденьких літ?* (Л. Укр., ІІ, Русалка, 11); *Потім остроги дав коню, Кінь вороненький звився, Помчав у гори, мов стріла, В міжгір'ї темнім скрився* (Л. Укр., ІІ, Роберт Брюс, король шотландський, 43); *В небі один місяць ясененький, В світі один батько рідненький, Наш голубонько сивенький* (Укр., Жалібний марш, 25); *Та ще ж квіти не посохли, Рута зелененька, – Не журися, дівчинонько. Ще ж ти молоденька!* (Укр., Пісня, 37); *Дивлюся ранком – вже заволочено серпанком сіреньким небо, далі став помалу й дощик накрапати, і вогким холодком до хати зайшов притихлий вітерець* (Укр., І, Весна в Єгипті. Вісті з півночі, 287).

Семантична значущість у різних кольоропозначеннях має неоднакову структуру вияву. Більшою мірою виявляється у тих членах мікрополя, які займають центральне місце. Спираючись на свої конструктивні ознаки, ключові лексеми вступають у системні відношення із іншими членами мікрополя, що знаходяться на периферії.

Аналізуючи синтагматичні зв'язки кольоропозначень, спостерігаємо їх визначення на основі вивчення їх сполучуваності з іменниками. Лексична сполучуваність кольороназв на рівні слова загалом виявилася підпорядкованою впливові колірної семантики іменника. Оскільки об'єкти дійсності мають досить чітко визначені колірні характеристики та іноді входять до складу асоціативних наборів на ідентифікацію того чи іншого кольору, вибір кольору для їхнього опису в тексті зумовлений цими традиційними колірними ознаками. Тому саме в таких сполученнях зафіксовано найсильніші статистично значущі зв'язки між лексичними одиницями, що сполучаються. Кольоропозначення найчастіше вживаються в атрибутивних конструкціях, тобто в синтаксичній функції означення іменника. Вибірка з художніх текстів засвідчила використання прикметників кольору також і в предикативній функції. Існують численні деривативи кольороназв, які належать до інших частини мови (іменники та дієслова). Відповідно, у тексті вони трапляються у складі граматичних конструкцій, характерних для цих частин мови. *У мужички руки чорні, В пані рученька тендітна; Що ж не дарма люди кажуть, Що в панів і кров блакитна!* (Л. Укр., ІІ, Давня казка, 72).

Дослідження парадигматичних відношень між прикметниками на позначення основних кольорів у межах семантичного поля кольору продемонстрували наявність гіперонімічних парадигматичних відношень між ідентифікатором поля й основним кольоропозначенням. А основне кольоропозначення, у свою чергу, перебуває у гіпонімічних парадигматичних відношеннях з лексемами у складі лексико-семантичних мікрополів, у яких вони виступають домінантами. Вони проявляються в парадигматичних відношеннях типу часткової синонімії (функція заміщення іменника чи словосполучення кольороназвою на основі типовості колірної ознаки), а також антонімії (різкий контраст між ознаками) як у власне колірному, так і в неколірному значеннях.

Такі парадигматичні кореляції зазвичай демонструють відповідне стилістичне навантаження в художньому тексті; деякі з таких випадків „заміщення” співзвучні з певними історичними, суспільно-культурними та національними традиціями мовців. Використання в поетичному мовленні прикметників на позначення кольору супроводжує розширення їх лексичної сполучуваності та функціонально-стилістичним оновленням семантики. Найдовший синонімічний ряд утворюють кольоропозначення з домінантою *червоний* (11 членів), а найкоротший (3 члени) – з домінантою *білий*. Відтінки основних кольорів у поезіях Лесі Українки передаються також за допомогою порівняльних конструкцій, які увиразнюють зображення, виявляють ставлення до явища через сприймання його ліричним героєм, такі кольоропозначення належать до периферійної чи дифузної зон.

Кольоративи, наявні у творах Лесі Українки, зумовлені літературною традицією та індивідуальними особливостями творчого матеріалу.

Джерела та література

1. Венкель Т. В. Синтагматические, парадигматические и эпидигматические характеристики прилагательных, обозначающих цвет в английском языке: Автореф. дис... канд. фил. наук: 10.02.04 / ЧНУ. Львів, 2004. 25 с.
2. Прокофьева Л. П. Цвето-звуковая картина мира: к постановке проблемы. *Вопросы филологии*. 2006. № 1. С. 91–98.
3. Словник іншомовних слів / Під ред. Л. О. Пустовіт. К.: Довіра, 2000. 1017 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні / Ред. Кол.: І. К. Білодід (голова). К.: Наук. думка, 1970–1980.
5. Український Радянський Енциклопедичний словник: В 3 т. / Голов. ред. кол.: М. П. Бажан (гол. ред.), І. К. Білодід, І. О. Гурій та ін. К.: АН УРСР, 1966.
6. Укр. – Українка Леся. Горить моє серце. Вірші та поеми. /–К.: ВАТ Київська правда, 2004./ – 464 с.
7. Л. Укр., І... – Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. К.: Наук. думка, 1975–1979. Т. I – II.
8. Укр., І. – Українка Леся. Твори: У 2 т. К. : Дніпро, 1970. Т. I–II.

Юлія Доброносова (м. Київ)

ГОРИЗОНТИ МЕДІАКОМУНІКАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Епістолярна спадщина Лесі Українки вражає гармонійним співвідношенням етичного й естетичного початків та глибиною філософських узагальнень щодо засад людського існування і самореалізації особистості. Листування письменниці є парадоксальним феноменом приватної і публічної комунікації. *Актуальність* філософських і міждисциплінарних досліджень її епістолярію зумовлена потребою реактуалізації і реконтекстуалізації присутніх у ньому смислів та розробки новітніх методологій пізнання епістолярію митців. Листування Лесі Українки відображає специфіку практик комунікації свого часу, а його осмислення дозволяє реконструювати ціннісні спрямування української культури межі 19 – 20 століть. Сьогодні його читають й інтерпретують читачі і дослідники, що живуть в горизонті новітнього медіамережевого спілкування, та позірно віддалена від нашого часу практика епістолярної комунікації змістовно й екзистенціально споріднена із особливостями цифрової і мережевої доби. *Метою* нашого розгляду є концептуалізація можливостей осмислення епістолярного дискурсу Лесі Українки як частини її філософського дискурсу та як самобутнього явища із медіакомунікаційним потенціалом в горизонті культури межі 19 – 20 століть. Концептуальною базою її реалізації виступає синтез філософських і лінгвістичних методологій та підходів філософії, орієнтованої на медіалістську модель людського досвіду, що базується на розгляді медіа як середовища.

Сучасні дослідницькі підходи передбачають розгляд листування як практики комунікації, що відображає парадокси самореалізації особистості і її діалогічні інтенції. Лінгвістичну, естетичну і філософську специфіку епістолярію дозволяє розкрити дискурсивний підхід, який демонструє ефективність поміркованої міждисциплінарності. Протягом перших двадцяти років 21 століття сформувалася лінія оригінальних українських досліджень листування. Нині спостерігаємо зростання інтересу до епістолярної спадщини українських митців і культурних діячів, а новітні знахідки зразків листування та орієнтація на реконструкцію епістолярних діалогів сприяють визріванню ідеї реконтекстуалізації смислів, присутніх у збережених листах. Михайлина Коцюбинська [8] у своїх працях увиразнює розуміння інтерсуб'єктивної природи епістолярної комунікації, Маріанна Копиця [7] – обстоює підходи до епістолярної спадщини, релевантні її структурній, культурній і екзистенціальній складності, Галина Мазоха [12; 13] – розглядає діалогічну специфіку епістолярного спілкування. Серед досліджень епістолярію Лесі Українки виділимо роботи Світлани Богдан [1; 2; 3], яка віддає перевагу мікродослідженням смислів в епістолярному дискурсі під час розгляду листування як практики комунікації. Привертають увагу й осмислення листування письменниці в єдності текстів і контекстів Валентини Прокіп (Савчук) [14], поєднані із її продуктивною упорядницькою діяльністю, завдяки якій постало нецензуроване тритомне видання листів Лесі Українки [9; 10; 11]. Серед найновіших спроб реконтекстуалізації смислів, присутніх у творчості письменниці і цінних для досліджень її листування як практики комунікації, варто назвати оригінальне видання-діалог між Оксаною Забужко та Блаженнішим Святославом Шевчуком [5]. Однак навіть поява актуальних реінтерпретацій творчості Лесі Українки та її культурних, ціннісних і екзистенціальних спрямувань у самореалізації нечасто виводить її епістолярій на перший план, і лише інколи він постає як самоцінний феномен, без якого годі уявити специфіку її філософського дискурсу. Та й новітня філософська методологія,

зокрема, підходи філософії медіа, феноменологічної герменевтики і медіаархеології, досі недостатньо присутні у дослідженнях листування митців, а саме вони дозволяють акцентувати на статусі епістолярної комунікації в історії медіакультури. Епістолярій культурних діячів сьогодні має стати предметом новітніх філософських досліджень із застосуванням методологій пізнання медіакультури, бо в приватній ретрокомунікації листування минулих століть постають зародки сучасного соціально-мережевого спілкування, і мережі епістолярної комунікації Лесі Українки, родини Косачів, їх друзів і приятелів можна означити як співмірні із актуальними соціальними мережами.

Підхід до листування як до унікальної практики комунікації та самобутнього медіа в історії культури запропонований нами вперше кілька років тому. Його концептуалізація почалася саме з осмислення епістолярію Лесі Українки і була представлена вже у кількох публікаціях [4; 6]. Поштовхом до роботи в цьому напрямку стало бажання увиразнити місце епістолярію в становленні комунікативних практик, важливих для самоідентифікації української культури минулого і позаминулого століть, та вийти за рамки літературоцентризму в реконструюванні її горизонтів. Доба Лесі Українки була часом медіакультури, відмінної від теперішньої, проте у персональному досвіді письменниці були присутні кілька медіа (друкована книга, письмо, друковані мас-медіа, перші кроки фотографії і новітньої техніки для зв'язку), серед яких листування стало справжнім перехрестям комунікативних практик і варіантів медіальності. Збережений епістолярій письменниці свідчить про медіадосвід її доби і є своєрідним викликом, що постає перед сучасними читачами і дослідниками, котрі мають відмінний персональний медіадосвід. Листування як складний культурно-комунікаційний феномен із мережевою логікою розвитку завжди більше за означення його як жанру або поліжанру і більше за використання його як допоміжного матеріалу в осмисленні творчої спадщини митців або джерела цитат для підтвердження інтерпретацій їх творів. Максимальна документальна публікація тритомника листування Лесі Українки в горизонті сучасної медіакультури дозволяє виходити на розуміння не тільки його естетичних чи художніх, але й соціокультурних, екзистенціальних і пізнавальних спрямувань, які увиразнюють його роль в історії розвитку медіа і динаміку розгортання його медіакомунікаційного потенціалу творення смислів.

Необхідним уточненням буде те, що термін *медіа* ми використовуємо у широкому значенні, уникаючи поширеного отождолення медіа із мас-медіа та штучного обмеження розуміння пізнавальних, культурних, екзистенціальних засад медіадосвіду. Медіальність як здатність творити смисли і комунікувати за посередництва різноманітних засобів виступає сутнісною характеристикою людського існування. По-перше, виходитимемо із трактування медіа як засобів творення і поширення смислів у комунікації, а по-друге, з усвідомлення того, що важливі зміни в історії культури пов'язані саме зі зміною медіакомунікаційних практик. Медіа, починаючи з письма і книгодруку, дозволяють інтегрувати людський досвід та конструювати його кордони, породжують смислові і структурні простори, в яких практики медіакомунікації особистості передбачають діалог із іншими та собою самим / самою. Їх сутнісною рисою є опосередкування та творення реальності, і протягом багатьох століть вони беруть участь у процесі формування знань, причому у медіапрактиках відбувається становлення нових форм рефлексії. *Розгляд листування як медіа* робить його важливим предметом не лише історії медіа, але й новітньої філософії. Така перспектива розуміння місця епістолярного дискурсу у культурі розмикає рамки літературознавчого центрування в рецепції епістолярію окремих осіб та епістолярію як феномену культури загалом, а це впливає і на рецепцію всієї української культури та формування новітніх орієнтирів розуміння спрямувань її розвитку.

У більшості притаманних йому функцій *листування проявляє себе як медіа комунікації та створює можливості для артикуляції і обговорення засад розуміння людського існування*. Акцентування на комунікативній природі людської самореалізації та притаманній йому динаміці закритості – відкритості підтверджується і проблематизується в епістолярній комунікації Лесі Українки. Зустріч зі зразками її епістолярію може стати для читача і дослідника виходом на нові горизонти пізнання становлення і самоідентифікації української культури, розвиток якої був переплетеним із розвитком різних варіантів медіадосвіду 19 – 20 століть. Епістолярний дискурс письменниці є соціально обумовленою організацією системи мовлення за певними принципами, котрі дозволяють репрезентувати і класифікувати реальність, водночас у ньому проявляється здатність бути послідовністю виборів, що притаманне вже її раннім листам та листуванню із друзями (зокрема, із Ольгою Кобилянською, Осипом Маковесем, Агатангелом Кримським). Так у її перших дитячих і юнацьких листах до родичів можна спостерігати, як твориться самототожність особистості і якими багатомірними можуть бути процеси самоідентифікації, оприсутнені у медіа листування. У новітніх публікаціях епістолярію письменниці збережено не лише особливості правопису, але й дрібні помилки, притаманні дитячому письмовому мовленню. Медіатехнічні операції

письма, у більшості випадків невидимі, у публікації листів зі збереженням авторських дрібничок процесу письма породжують можливості для нових перспектив їх пізнання. Збереження авторського правопису дозволяє помітити, що він є свідченням процесу становлення українського правопису в 19 столітті. Та й «виліплювання» форм української культури межі 19 – 20 століть у листах Лесі Українки присутнє у чіткій формі. Панорама публічного і приватного культурного життя, яку відкриває її епістолярний дискурс, дійсно вражає: українські культурні кола різних регіонів, їх специфіка і мікроклімат представлені у розмаїтті, хоча інколи опис українських спільнот в Україні та закордонних українських середовищ позначений різкими оцінками. Публікація приватного листування неминуче виводить на тему непротиставлених колізій приватності і публічності. Листи Лесі Українки рясніють прикладами негативного ставлення письменниці до надмірної уваги публіки до приватності митця, а тема своєрідного кордону між приватним і публічним з'являється і в її листуванні із багатьма адресатами. Медіадосвід листування, пов'язаний із приватністю, зберігає і жести виходу за її межі. Кожна публікація приватного листування розмикає приватність, висвітлюючи двозначність листа як медіа, де публічне і приватне парадоксально поєднуються. Міркуючи про зміну у співвідношенні приватності і публічності в горизонті сучасних медіакомунікаційних технологій, ми нині говоримо про наш час як про час радикальних змін у ньому. Але кінець позаминулого століття також був часом трансформацій у повсякденних комунікативних практиках, що цікаво простежити за листами Лесі Українки. Її епістолярій демонструє норми комунікації її доби і з такої перспективи свідчить про неї. Процес письма в цих текстах часто переходить від коментування до спогаду, тому і прочитання листів письменниці змушує долати рамки літературоцентричного сприйняття епістолярію. Листування є прикордонням між літературою і повсякденністю, між усним і писемним мовленням. Останній момент особливо важливий, адже у медіа листування вмонтованим є медіа письма, причому завжди актуальна спільнодія медіального потенціалу цих двох медіа. Письмо всередині епістолярної комунікації передбачає, що висловлене може бути прочитаним і реактуалізованим читачем, а може і бути відтермінованим у сприйнятті. Саме тому в потоці епістолярного спілкування трапляються небажане дистанціювання, дискомунікація, обрані і вимушені періоди мовчання, котрі водночас не передбачають накопичення розривів у комунікативних мережах.

Якщо письмо є тим медіа, котре «вмонтоване» всередину медіа листування, то опубліковане листування нині постає в рамці медіа книгодруку або оцифрованої його версії. Але епістолярний дискурс Лесі Українки може стати викликом для сучасного читача, що спонукає до розмови про необхідність актуалізації смислу медіадосвіду, який постає в медіа листування. Як розвинута повсякденна комунікативна практика кінця 19 – початку 20 століть воно тісно вплетене в розвиток способів медіації, доволі розмаїтих на ті часи. Епістолярне спілкування можна розглядати як невід'ємну частину медіадосвіду покоління Лесі Українки та свідчення змін у ньому, викликаних тенденціями розвитку медіакультури. Тому її листування постає як потужне джерело інформації про зв'язки між розвитком комунікативних практик та становленням ідентичностей. Якщо пам'ятати, що медіатехнічні переходи у культурі змінюють способи творення і трансляції смислів, то збереження в медіадосвіді межі 19 – 20 століть досвіду листування та його роль також можна розглядати як цінний для розуміння соціокультурної реальності факт. Епістолярна комунікація завжди ніби виходить за межі висловленого в мовленні, може увиразнювати і затемнювати смисли: у ній потенційно присутнє дещо за рамками дискурсів, котрі можна інтерпретувати. Недарма Михайлина Коцюбинська виходить із фіксації статусу листа як *проміжного роду висловлювання* (між літературним твором і усним мовленням) і *проміжного жанру* із вкрапленнями щоденникових записів, віршів у прозі, публіцистичних пасажів, ліричної сповіді і дидактичних розмислів, причому таким переліком його жанрове багатоманіття не вичерпується, що і «зумовлює особливу поліфонічність листів, жвавість, розкутість і безпосередність охоплення різних сфер — подієвих, емоційних, інтелектуальних» [8, 29]. В епістолярному дискурсі Лесі Українки з одного боку проступають свідчення про конкретні події комунікації у письмових текстах, а з іншого — він є сукупністю не лише тематично, але й ціннісно співвіднесених текстів, адже розгортається у пізнавально обумовленому комунікативному просторі та передбачає використання мови у соціокультурному контексті. Листуванню письменниці притаманна *інтерактивність і діалогічність, характерна для медіа епістолярної комунікації*. Динаміка розвитку смислів у ньому залежить від сукупності екстралінгвістичних факторів (кожен лист має міцні зв'язки із подіями, тому має розглядатися в їх контексті і водночас у контексті потоку листування) та внутрішньо пережитих подій, важливих для самоідентифікації адресата і адресанта.

Філософське осмислення епістолярної комунікації Лесі Українки, а особливо її епістолярних діалогів із друзями різних років, актуалізує питання про медіальність, притаманну людському існуванню і процесу пізнання. Медіакомунікаційний потенціал листування письменниці виростає із

поліфункціональності і полідискурсивності (здатності потенційного переходу з однієї дискурсивної ситуації до іншої) її епістолярного дискурсу, який може як відчувати на собі вплив середовищ, так і сам впливати на них, творячи смисли і обмеження. Її досвід листування є частиною історії розвитку культури, медіа і повсякденних комунікативних практик. Епістолярію завжди притаманна унікальна медіальність, а листи Лесі Українки вкотре нагадують про це. Читаючи це листування, віддалене від нас більше, ніж на століття, ми комунікуємо із ним з простору медіакультури, яка зберігає і сліди минулих медіапрактик. Медіальність листа є унікальною не лише в добі кінця 19 – початку 20 століть — вона розвивається аж до сьогодення, інтенсифікується і змінюється в сучасних медіях. Широке коло адресатів Лесі Українки і складне розгалуження зв'язків між ними, динаміка мовчання і активного обміну листами, поєднання комунікації і дисконунікації, відображене в її епістолярному дискурсі, засвідчують мережевий характер її епістолярних полілогів. Її епістолярна комунікація відображає прикмети медіакультури свого часу і водночас актуалізує витоки деяких ефектів минулого у сучасному та увиразнює «зерна» майбутніх практик комунікації. Збережений епістолярій письменниці і тих, хто з нею комунікував, випереджає безліч прикмет розвитку сучасної мережевої культури, що корінням ідуть в історію епістолярної практики спілкування. Епістолярний дискурс Лесі Українки позначений формуванням *соціальних протомереж комунікації*, котрі склалися з її родичів, друзів, приятелів, колег. Гнучкість таких мереж залежить від їх переструктурування під час епістолярної комунікації, але вони залишаються надійними. Полілоги, котрі можна реконструювати за листуванням письменниці, засвідчують, що соціально-мережеві структури комунікації спонтанно самоорганізуються, сприяючи креативності всіх учасників. З медіа листування у результаті постають мережеві кола спілкування, і це увиразнює те, що соціальні мережі у зародковому стані існували вже на початку 20 століття, і в них параметрами порядку були цінності, інтереси й ідеї. Епістолярний дискурс як частина філософського дискурсу дозволяв Лесі Українці артикулювати сумніви в існуючих моделях саморозуміння і розуміння засад людського існування. У її епістолярній комунікації часто присутнє акцентування на комунікативній природі людського існування, вирішальним для якого є динаміка відкритості – закритості. Медіа письма, вмонтоване всередину медіа листування, увиразнює інтерсуб'єктивну і культурну специфіку епістолярної комунікації, а збережені епістолярні діалоги і полілоги є по суті свідченням існування протомереж спілкування середовищ, які творили українську культуру більше, ніж сто років тому. У майбутньому дослідницька увага до медіакомунікаційного потенціалу листування українських митців та порівняння епістолярного дискурсу Лесі Українки із епістолярними дискурсами письменників середини і другої половини 20 дозволить зрозуміти, як зміни медіакультурного горизонту увиразнювали розмаїття смислів, цінностей, ідей, екзистенціальних проблематик доби та оприсутнювали інтерекзистенціалітет людського існування. Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо реконструкцію історії медіакомунікаційних аспектів розвитку української культури шляхом вписування медіа листування до історії практик медіакомунікації, реактуалізацію смислів людського існування, представлених в епістолярному дискурсі Лесі Українки, і застосування для їх пізнання методології феноменологічної герменевтики та осмислення протомереж комунікації діячів української культури межі 19 – 20 століть і близьких до них кіл спілкування.

Джерела та література

1. Богдан Світлана. Епістолярна комунікація Лесі Українки крізь призму її автокоментарів. *Лінгвостилістичні студії*. 2014. Випуск 1. С. 23–40.
2. Богдан Світлана. Мовчання в епістолярній поведінці Лесі Українки. 2013. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. № 22. С. 11–16.
3. Богдан Світлана. Функціонально-стильова гетерогенність епістолярних текстів Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Випуск 5. С. 14–32.
4. Доброносова Ю.Д. Епістолярний дискурс Василя Стуса як простір засвідчення процесу самоактуалізації особистості. *Матеріали Всеукраїнської конференції «Філософія тексту в сучасній культурі»*. Київ: КНУКіМ, 2019. С. 65–69.
5. Забужко Оксана. Шевчук Святослав. Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку. Київ: Комора, 2020. 632 с.
6. Ємець-Доброносова Юлія. Медіа-досвід листування. *Критика*. 2018. № 1–2. С. 28–33.
7. Копиця Маріанна. Епістологія в лабіринтах музичної історії. Київ: Автограф, 2008. 530 с.
8. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2009. 584 с.
9. Леся Українка. Листи: 1876 – 1897 / Упорядкування Прокіп (Савчук) Валентина, передмова Агеєва Віра. Київ: Комора, 2016. 512 с.
10. Леся Українка. Листи: 1898 – 1902 / Упорядкування Прокіп (Савчук) Валентина. Київ: Комора, 2017. 544 с.
11. Леся Українка. Листи: 1903 – 1913 / Упорядкування Прокіп (Савчук) Валентина. Київ: Комора, 2018. 736 с.

12. Мазоха Галина. Поліфонізм як визначальна риса в жанровій структурі епістолярію П. – Б. Шеллі та В. Стуса (компаративний аспект). *Теоретична і дидактична філологія*. 2013. Випуск 14. С. 190–200.

13. Мазоха Галина. Епістолярій В. Стуса як складова вияву індивідуальності поета. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору : збірник наукових праць / Донецький національний університет, кафедра історії української літератури і фольклористики*. Вінниця, 2014. Вип. 21/22. С. 112–122.

14. Прокіп Валентина. Доля листів Лесі Українки. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 168 с.

Роксолана Жаркова (м. Львів)

«...МОЯ ЛІЛЕЯ ЛІЛЕЙНАЯ, НЕ ХИЛИ ГОЛІВКИ НА ЧУЖИНІ...»¹: ОЛЬГА КОСАЧ-КРИВИНЮК ЯК ПЕРША БІОГРАФІСТКА-МЕМУАРИСТКА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Проблема творення фундаментальних біографій видатних постатей світової культури залишається актуальною в усі часи, за усіх історико-політичних обставин, попри всі кризові явища соціокультурного контексту. Біографія письменника – це завжди синтез його фікційного «неординарного» письма (різножанрове, переважно публічне) і письма «ординарного», себто буденного й повсякденного письма-існування, нон-фікційного інтимного оприсутнення себе у формі нотаток на полях, випадкових нарисів-чернеток, особистих щоденників, приватної кореспонденції тощо. Письменник Жорж Перек називає таку практику «*infra-ordinet*» чи «крихти буденності» [20, с. 224], адже цей пласт життя автора здебільшого недооцінений критиками, сприйнятий як щось побічне, банальне, незначне. Відомий французький антрополог літератури Даніель Фабр переконливо доводить, що нам треба говорити про скомпліковану багатозарову «антропологію світів письма» [20, с. 211], адже «кожен індивід не належить тільки до одного світу письма, він у своєму житті проходить почергово через багато таких світів. Існують також паралельні світи письма: домашнє писання, професійне, бюрократичне, автобіографічне» [20, с. 220]. Десь серед цих світів тихо губиться *письмо-існування*, коли особистість як суб'єкт письма раптом стає об'єктом письма (когось) Іншого про себе. Де чиясь прожита буденність по крихтах вибирається сумлінним спостерігачем-розповідачем, свідком усіх світів письма-буття через близькість до того, що ми називаємо людським «я».

Як підкреслює дослідниця біографічного джерелознавства Н. Любовець, *біографічні мемуари, або мемуари персоналії* «виникають тоді, коли автор пише про видатного історичного діяча, як правило, – родича чи близького. Вони слугують джерелом вивчення не тільки біографії діяча про якого йде мова, але й історичного фону. Історичне тло зв'язує воедино спогади автора – очевидця подій, показує значення його спостережень [...] Мемуарист використовує, в тій чи іншій формі, інформацію з інших джерел, розповіді сучасників. Такий підхід дає можливість зв'язати воедино спогади автора, показує значущість його особистих спостережень та вражень сучасників, що дає можливість найбільш повно відтворити образ і життєвий шлях історичного діяча» [10, с. 503–504]. Звісно, типологія мемуарної прози дуже різноманітна, існує чимало класифікацій такої літературної практики (Н. Мажара, Г. Плакида) що охоплює, зокрема, щоденникову (М. Варикаша, Н. Момот, К. Танчин), художньо-біографічну (Т. Черкашина), епістолярну (М. Коцюбинська, Л. Мірошніченко), автобіографічну (А. Цяпа, Г. Маслоченко, Т. Черкашина) тощо. Як стверджує Н. Мажара, «мемуаристика вже давно вийшла поза межі поняття власне жанру і стала самостійним метажанром, ядром своєї власної розгалуженої жанрової системи, кожен із жанрів якої знаходиться у постійному розвитку, розкриваючи природу та особливості літератури «non-fiction», маючи при цьому досить рухомі межі та вільну специфіку в стильовому оформленні» [11, с. 231]. Мемуарне письмо завжди лежить між історичною точністю фіксування подій чи явищ і художньою образністю, оскільки «однією з особливостей мемуарної прози є тісна діалектична взаємодія двох протилежних аспектів – дослідницького й естетичного. При цьому автору не вдається бути наскрізно об'єктивним, оскільки і теперішнє, і рецепція минулого з урахуванням вікового статусу, історична оцінка подій неодмінно впливають на мемуариста» [11, с. 234].

Молодша на шість років сестра Лесі Українки Ольга Косач-Кривинюк (26.07. 1877 р.н.), змалку спостережлива й дивовижно чутлива до всіх у своєму оточенні, змогла не лише відбутися як свідок численних життєвих драм письменниці, а й «законсервувала» для наступних поколінь історію родини Косачів «на підставі документів, головне листів» [5, с. 9], а також своїх дитячих, юнацьких і зрілих вже

¹ Цитата з листа Лесі Українки до Ольги Косач (сестри) від 28 листопада 1899 року: «Ти ж, моя Лілея лілейная, не хили голівки на чужині, а держи її стрімко і гордо, як годиться лілеям огнистим» [18, с. 152]. Саме концепт «чужина», на наш погляд, чи не найбільше зближує обох сестер. І Леся, і Ольга змушені значну частину свого життя провести за межами дому, за межами України.

спогадів (не випадково подекуди у праці на майже тисячу сторінок трапляються речення зі словами «пам'ятаю...»). Як зазначила О. Косач-Кривинюк, для складання цього джерела використала архівні матеріали самої Лесі Українки (передані Климентієм Квіткою), їхньої матері Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки), свого власного архіву та архіву М. Драгоманова, а ще – рукописного відділу бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а також різних друкованих та виготовлених до друку публікацій. «До документальних даних додаю свої спогади та міркування й здогади» [5, с. 9] – пояснює Ольга і скромно зауважує, що «хоч і намагалася я зложити цю «Хронологію» якнайповніше, найвірніше та найдокладніше, але, звичайно, в ній є пропуски та помилки. Якщо хто має змогу на підставі невідомих мені документів зазначити й довести якийсь мій пропуск чи помилку, то буду дуже вдячна за всі такі зауваги й поправки» [5, с. 9]. Такт дворянської еліти пізнається навіть у цьому короткому вступному пасажі. Як підкреслили І. Денисюк і Т. Скрипка у своїй праці «Дворянське гніздо Косачів», «як ті дві берізки, що виростили з одного пня-кореня й переплелися галузками, так схрещувалися життєві дороги обох сестер, їх жадання й помисли. Вивчення цих взаємовідносин – то до певної міри нове прочитання біографії Лесі Українки й літопису родини Косачів, її культури, етики й педагогіки» [2]. Таке переплітання доль та дискурсів презентовано у «Хронології» напрочуд гармонійно: Леся очима Ольги показана справді живою і повнокривою, а ще – цілісною завдяки точній фіксації документальних свідчень.

Леся зблизька – це Лариса Косач у слабкості й у силі, дуже тонка, наче стеблинна натура, яка в багатьох листах до сестри Олі з гранично відвертістю описує свій фізичний і психоемоційний стан: «Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей, треба перестати ним бути, коли не можеш зараз, то через рік, через два, через три, а все-таки треба вийти в люди! І я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь» (від 24.11.1897 р.) [17, с. 403], «видержка мене не покидає, тільки вечорами якийсь непреборимий смуток опановує» (від 30.09.1900 р.) [18, с. 183], «я й сама, як той барометр, то падаю, то здіймаюсь духом відповідно станові погоди» (від 10.01.1902 р.) [18, с. 310], «мене всі мої близькі щиро вважають за безнадійного інваліда, засудженого на весь вік на паразитне життя? То вже б краще вони мені не говорили сього! Бо так виходить якесь «внушение», і я справді можу опуститись та серйозно почати думати, що я «ні до чого». Але з того нікому користі не буде, коли я повірю в таке [...] Нехай там говорять, що хочуть, а я постараюсь доказати, що я таки не до кінця інвалід, і докажу се без слів! Так, Лілеєнько? Так! Коли вже хто живе, то треба жити, а не скніти» (від 25.01.1904 р.) [19, с. 101–102], «часто не можу нічим побороти апатії, хоч вона мене часом до розпачу доводить» (від 12.03.1909 р.) [19, с. 273], «я тепер ніколи не пишу сидячи, все лежачи» (від 31.01–01.02.1910 р.) [19, с. 300], «після неї [«Лісової пісні» - *Р.Ж.*] я була хвора і досить довго «приходила до пам'яті» (від 09.11.1911 р.) [19, с. 374], «я, крім туберкульозу, нічого не маю» (від 30.06.–03.07.1913 р.) [19, с. 470].

Ольга Косач, вона ж по-фамільярному зветься малий Пуц, Ліля, Олеса, Зірка, отримала від Лесі Українки дуже пестливі ймення. У листах це зворушливо-ніжний поетичний дискурс звертань до сестри: «любий Пуццю» [17, с. 79], «люба Олесю» [17, с. 97, 246, 268 і тд.], «люба моя Лілечко» [17, с. 347, 349, 402 і тд.], «дорогий Ліцику» [17, с. 372, 379, 380], «моє ти мале та велике» [18, с. 22], «моя Лілія, Джілія, Ліліточка» [18, с. 58], «mein braves Madchen» (моя славна дівчинко (*нім.*) [18, с. 89], «Лілея моя лілейная» [18, с. 176, 225, 234, 278, 283], «mio Giglio bianchissimo» (моя найбіліша Лілеє (*італ.*) [18, с. 237], «моє Лілінятко» [18, с. 297], «моя Ліліціка» [18, с. 326], «Giglio d'oro» (золота Лілеє (*італ.*) [18, с. 345], «Giglio bellissimo» (найпрекрасніша Лілеє (*італ.*) [18, с. 357], «Giglio carissimo» (найдорожча Лілеє (*італ.*) [18, с. 372], «mia rosa odorata» (моя духмяна троянда (*італ.*) [19, с. 11], «piccolina mia» (моя крихітка (*італ.*) [19, с. 37], «моя золотая» [19, с. 42, 90], «Лільчику» [19, с. 90], «моя злото-рожева» [19, с. 99], «моя лілейно-рожева» [19, с. 103], «моя Лілеєнько» [19, с. 120], «моя рожевая, лілейная» [19, с. 414] і т.п. На світліні Лесі Українки з Ольгою Косач (зроблена на зламі століть, 1896 р., Ковель) помітно, з яким теплом звертає свій погляд на молодшу сестру Леся, як бережливо схиляється до неї. Колись Ольга стане біографісткою-мемуаристкою Лесі, деконструє не лише все спільно пережите, а й відчуте нарізно з увагою до деталей і найдрібніших порухів.

Ольга Косач-Кривинюк взялася до впорядкування сімейного архіву ще в 30-х роках у Києві. Продовжувала невтомну працю і в роки війни, і під час перебування на еміграції. Допомогла цьому виданню побачити світ ще одна сестра Лесі – Ізидора Косач-Борисова, яка від 1949 року проживала у США, збирала кошти серед українців та діаспорних організацій на підтримку «Хронології», що вийшла друком до 100-річного ювілею з дня народження письменниці в Нью-Йорку 1970 року. Було створено спеціальний комітет при Українській вільній академії наук (УВАН) у США. Вкінці праці вміщено список жертводавців, які підтримали проект (Союз Українок Америки (СУА), Український Золотий Хрест, українські жіночі організації, українці та їх родини, що проживали тоді в Австралії, Канаді, американських містах: Нью-

Йорку, Вашингтоні, Детройті, Чикаго, Клівленді, Юта, Нью Джерсі та ін. Видання «Хронології» мало важливе значення як для збереження пам'яті про Леся Українку, так і для вивчення її життя і творчості науковцями української діаспори [15, с. 245].

Про початок роботи над книгою Ольга Косач-Кривинюк пише у листі до М. Деркач: «Побудувала я її так. Ні, перше, як вона зветься: «Хронологія життя і творчості Лесі Українки». Починаю її аж із XVII століття, тобто з того часу, з якого маю дані про Лесиних предків з Косачівського і Драгоманівського боку. На кожен рік навожу спочатку факти, далі йдуть «підстави» (перелік різних документів, на підставі яких я ті факти тверджу) і нарешті (з того часу, коли Леся почала писати) перелік того, що в тім році написано й надруковано з Лесиних творів. Це фактична, оперта на документах частина «Хронології» кожного року. А крім того, до дуже багатьох років додаю свої спомини (чи то про факти, чи то про розповіді), уваги, пояснення, розшифрування і т. д. До «Хронології» думаю додати скільки більших споминів, а саме: «Звягельський період Лесиного життя» (це спомини про Лесині та інших родичів розповіді); «Луцький період»; «Київський період»; зими 1881–82 і 1882–83 років; «Колодяжне»; «Лесин батько»; «Лесина мати». Як бачите, розміри цієї роботи такі, що можна зрозуміти мій страх перед тим, що я, маючи вже 65½ років, і багато гризоти, не доведу її до кінця» [8, с. 108–109]. Як стверджує Т. Данилюк-Терещук, Ользі Косач-Кривинюк «удалося не лише подати й прокоментувати достовірні факти із життя Лесі Українки, а й продовжити традицію династичного підходу до історії родини Косачів» [1, с. 111–112]. Ізидора Косач-Борисова, підсумовуючи багаторічну працю Ольги Косач-Кривинюк, щиро визнала: «Безсумнівно, найкращим ювілейним виданням є «Лілія книжка». Я безмежно рада, що ця книжка вийшла. У ній кожна думка, кожне твердження обґрунтовані документами (переважно листами), що їх підібрала Ліля, людина надзвичайно правдивої вдачі, дуже близька до Лесі не тільки як рідна сестра, але й духово» [7, с. 21]. «Сестри» – саме таку назву мала виставка, представлена у 2017 році у стінах ВНУ ім. Лесі Українки і присвячена двом сестрам Косач – Ларисі й Ользі, останки якої так і не вдалося перепоховати на рідній землі, «позаяк 2004 року її могила в Авгсбурзі (Німеччина) перестала існувати – в ній поховали іншу людину» [16]. Тому «побачення з Лелією» [13] можливе хіба лиш віртуально – через сторінки «Хронології», схеми народних вишивок, які збирала ця щира й невтомна «Лілія золоторожева» [14].

Особливо трепетним для сестер був «колодяжнський» період їхнього життя: спільні ігри у трьох садах, поїздки у волинські села разом з матір'ю Оленою Пчілкою, гостювання у дядька Лева в урочищі Нечимному біля Скулина. Чимало дослідників зауважують отой літературно-мистецький простір, який здавна культивувався у родині Косачів, коли діти виявляли свої творчі прагнення, розвивали свої природні обдарування. Ольга Косач-Кривинюк теж активно підтримувала літературне життя родини [4]. За М. Жулинським, «Ольга друкує свої перші літературні спроби під псевдонімом Олеса Зірка. Розпочинає вона творчу діяльність як перекладач на сторінках «Зорі» ще в 1889 році, коли їй виповнилося дванадцять років. Олена Пчілка запропонувала до друку її переклад поезій у прозі Івана Тургенєва, твори якого подарувала сестрі Леся рік тому, а також фінську легенду «Святочна мова». Взагалі Ольга-Лілія мала дар до мов – мати Олена Пчілка навчав її вдома французької та німецької, згодом вона практикується з іноземних мов із приватними вчителями в Ковелі та Луцьку, німецької вчитиме Леся, та найголовнішим учителем для Ольги була... сама Ольга. Багато читала, системно оволодівала не лише іноземними мовами, але й хімією, фізикою, математикою, – для цього Олена Пчілка запрошувала до Колодяжного приватних учителів, переважно студентів» [3, с. 461–462]. Обдарована Ольга опановує і гру на фортепіано (від якої через біль руки змушена відмовитися Леся). В одному з листів з Києва (де вони восени 1893 року живуть разом на квартирі) Леся розповідає матері про Олине навчання з неабияким захопленням: «Ну, приходять уже всі Пуцові професори, і Пуц вчиться дуже ретельно, не забуваючи при тім і моїх уроків: історії та німецької мови. Старається таки! Так він настроїв себе на учений лад, що навіть намагається йти зо мною сьогодні на публічну лекцію хімії в університеті» [17, с. 176]. Варто також згадати і про підручник з історії стародавніх народів Сходу, який Леся уклала спеціально для сестри. Ольга Косач-Кривинюк видрукує його вже після смерті Лесі, у 1918 році, щоб зберегти пам'ять про величезну роль Лариси Косач у її навчанні та розвитку.

Закінчивши два останні класи Київської жіночої гімназії А. Дучинської, Ольга Косач-Кривинюк вступає до Жіночого медичного інституту в Петербурзі, обирає медицину, а не літературу, хоча багато читає, перекладає твори, зокрема, з англійської та французької мов. Над нею ведеться нагляд як за «неблагонадійною», її арештує російська жандармерія напередодні випускних іспитів в медінституті. Після двох місяців під вартою Ольга таки завершує навчання й отримує посаду земського патронажного лікаря для дітей-сиріт поблизу Катеринослава. У 1928 році вона у складі Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук відвідує рідні місця – Звягель (Новоград-Волинський), де народилася, Могилів-Подільський,

де проживала з сім'єю їхня наймолодша сестра Дора. Переїхавши в Київ з чоловіком і сином, Ольга Косач-Кривинюк займається родинним архівом, готується до масштабної роботи зі створення літопису Лесі Українки. Адже Леся попросила Ольгу зберігати всі матеріали в себе, щоби не розгубилися серед доріг її «бродячого життя». У листі Лесі Українки 1910 року з Кутаїсі читаємо: «А тепер у мене ще до тебе прохання. Коли ти сама дозволяєш держати такі давні рукописи у себе, то чи не прийняла б ти до себе і наш так званий «архів» – рукописи, що вже використані, давні листи і т. і., сього набереться на скриню в 1½ x 1 арш. завбільшки. При нашому бродячому житті (а воно ще, либонь, довго мусить бути таким) все це дуже нівечиться і обтяжує. Якщо ти не маєш перспективи блукання перед собою, то, може, тебе не обтяжила б така скриня, стоячи десь у кладовці, але як се тобі не вигідно, то скажи, не стісняючись. І ще хотіли б ми тобі послати збірницю книжок і журналів прочитаних і хоча не зайвих, але і не необхідних для нас, що лежать у нас без ужитку, бо тут читачів на їх нема, а в Катеринославщині могли б людям послужити під твоєю опікою» [19, с. 325].

Справді, «бродяче життя» розкидало трохи ці Лесині документи, їм довелося поблукати не лише по стежинах Волині й Криму, а й Росії, Єгипту і Грузії. Ніде правди діти, частина цього архіву розгубилася серед таких мандрів, втратилася, розпорошилася... Історія архіву родини Драгоманових і Косачів цікавить багатьох дослідників і сьогодні. З'являється чимало праць, розвідок і монографій про рукописну спадщину Лесі Українки, цінні речі й сімейні реліквії [12; 9]. Окреме питання – нищення і грабування духовної і матеріальної пам'яті родини Драгоманових-Косачів в часи комуністичного режиму, нівелювання тих здобутків, якими жили й дорожили близькі Лесі Українки. Численні арешти, допити й звинувачення матері Олени Пчілки, сестер Ольги та Ізидори, зятів Михайла Кривинюка та Юрія Борисова...

У часи воєнної окупації, у 1943 році Ольга та Ізидора покидають Україну, опиняються у німецьких таборах для біженців. Перед вимушеною еміграцією Ольга Косач-Кривинюк відправляє збережені матеріали до Львова, до відомої дослідниці життя і творчості Лесі Українки М. Деркач, повідомляючи: «Шановна й Дорога Пані Маріє, не дивуйтеся нічому варварському і незугарному в тому, як я зложила й запакувала два свої дорогоцінні мішки. Річ у тому, що після двох днів страшної втоми і хвилювання мені довелося зовсім несподівано і спішно, як на пожар, їх пакувати [...] Здаю ті свої скарби на Ваші руки: книжки одразу до Лесиного архіву, рукописи поки що *десь сховайте*, а як я приїду (ще не трачу зовсім надії на це), то разом з Вами якось їх розберемо і тоді вже на постійно кудись влаштуємо» [8, с. 119].

«Кудись влаштувати» означало довірити цінні Лесині рукописи бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Саме у Львові Ольга Косач-Кривинюк доопрацьовує деякі матеріали (наприклад, листи Лесі до родини Драгоманових вона передруковує з «Рукопису Г. Лазаревського, зложеного на підставі архіву Драгоманова», адже самі оригінали втрачено). Тільки частину документів і машинописний том «Хронології» вона забирає з собою до Праги. Звідти у 1945 році емігрує до Вінтерберга, везучи машинописи, окремі листи й маловідомі, поки незнані українському читачеві, вірші Лесі Українки. Там, у таборі для біженців, 16 липня 1945 року Ольга завершує працю, якій віддала більше п'ятнадцяти років своєї наполегливості та невтомності. Надрукованою «Хронологією» вона так і не побачила – померла того ж таки року у листопаді у Авгсбурзі. Ізидора Косач-Борисова не приховувала радості від того, що ця ґрунтовна праця «займає 1172 сторінки машинопису, починається короткою розвідкою про наш рід: з боку батька – Косачів, а з боку мами – Драгоманових. Далі хронологічно подано перебіг життя Лесі від її першого до останнього дня» [7, с. 265]. Ольга Косач-Кривинюк змогла намалювати портрет Лариси Косач настільки деталізовано, позаяк, «ніхто не знав Лесі, як вона» [7, с. 231]. Після смерті наймолодшої з роду Косач Ізидори Косач-Борисової збереженням пам'ятних матеріалів Косачів-Драгоманових заопікувалася її донька Ольга Сергіїв. З Ізидорою, а пізніше з її донькою О. Сергіїв вели листування українські літературознавці А. Костенко і Т. Скрипка.

Як розповідає М. Жулинський, «за рекомендацією Тамари Скрипки я відвідав у 1989 році Ольгу Сергіїв у її будинку в м. Піскатавей неподалік Нью-Йорка. Невеличкого зросту, сухенька, швидка, гостра на слово, з чудовою пам'яттю ця жіночка 75 років зберегла все, що лишилося від її тітки Ольги Петрівни і матері, та радо передала через мене до Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України унікальну збірку фото, меморіальних речей Лесі Українки та її родини. Тоді ж я привіз і передав до Відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка примірник «Хронології життя і творчості Лесі Українки». Привезені мною родинні реліквії Драгоманових-Косачів експонувалися в Музеї Лесі Українки Луцького педагогічного інституту на виставці «Повернення... Леся Українка та її родина в унікальному зібранні фотооригіналів другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст., подарованому Ольгою Сергіїв із США» у жовтні 1989 року» [3, с. 474]. За словами дослідника, Т. Скрипки теж вдалося поїхати до США у 1990 році і зустрітися з Ольгою Сергіїв, «були ще у них зустрічі і в 1993-му, і в 1994 роках, але О. Ю. Сергіїв не пропонувала перевезти в Україну

деякі родинні речі, бо вони, на її думку, не були значимими. Фотографії та дещо «з писаного і архівного» вирішила забрати із собою в Аризону, куди вона виїхала із Піскагавея і де померла 24 липня 2001 р. у віці 87 літ. Та саме завдяки Тамарі Скрипці в Україну повернувся оригінал «Хронології...» Ольги Косач-Кривинюк, який їй передала дружина Василя Кривинюка Ірина та її дочка Оксана Закидальська, а також вишиванка роботи Ольги Косач, подарована нею своєму нареченому Михайлові Кривинюку. Та головне, що передала в Україну родина Кривинюків-Закидальських, це оригінальні зразки узорів, які збирала і виконала Ольга Петрівна» [3, с. 474–475].

«Хронологію», на думку М. Жулинського, можна розглядати як «взірцеве науково-документальне дослідження, стимульоване передусім бажанням Ольги Петрівни підготувати повну життєву і творчу біографію Лесі Українки. Тому вона прагнула досягти якнайповнішої достовірності, бо не раз переконувалася, скільки неточностей трапляється в дослідженнях про Лесю» [3, с. 475]. Ще цінність цієї праці в тому, що «перед нами розгортається виняткова за конкретикою картина оригінальних джерел, вагома частка яких досі ще не ввійшла в науковий обіг. Це стосується передусім оригіналів листів Лесі Українки до Михайла Васильовича Кривинюка, в яких думки викладені відверто, без озирань на цензуру, бо кореспонденція велася за кордонами царської Росії. Цінність цих листів особлива, бо Леся Українка спілкувалася з одним із найближчих своїх друзів, із духовно порідненою людиною, чуйною і відданою їй. Михайло Васильович із особливим пієтетом ставився до Лесі Українки, все, що стосувалося її життя і творчості, він беріг і намагався не втратити жодного аркушика цих унікальних епістолярних текстів. На жаль, оригіналів листів Лесі Українки до М.В. Кривинюка не виявлено, але, на щастя, саме завдяки Ользі Петрівні «Хронологія...» залишається єдиним джерелом цих дивовижних за своїм громадянським змістом текстів» [3, с. 476].

Погоджуємося з думкою М. Коцюбинської, що мемуаристика допомагає нам побачити-почути історію з людськими голосами, у яких вчуваються «родзинки спогадів, один з головних секретів їхньої привабливості і дієвості, дорогоцінної здатності забезпечити *ефект присутності*. Драматична і разом з тим тепла автентика епохи» [6, с. 64]. У «Хронології» маємо не лише літопис життя і творчості Лесі Українки, базований на документах, маємо також оцю автентику Лесиної епохи, яку переповідає нам Ольга Косач-Кривинюк. Леся Українка у «Хронології» різнопланова, часом трохи віддалена від традиційного канонічного образу: бо жива, а не застигла в бронзі чи камені, бо олюднена, як і її Мавка, коли вона з натхненної дубової коліски повертається у світ буденних речей. Ольга Косач-Кривинюк зробила унікальну справу – деконструювала особистість Лесі Українки, наблизивши її до нас, показавши її-у-триванні: «пожила в Азії, поживу ще й в Африці, а там... Отак все посуватимуся далі та далі – та й зникну, обернуся в легенду... Хіба ж це не гарно?» [19, с. 277].

Джерела та література

1. Данилюк-Терещук Т., Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 268 с. URL: <https://www.t-skrupka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/OlgaKosachKryvynjuk.html>
2. Жулинський М. «Тут – правда про Лесю, про її родину і ближче оточення». *Леся Українка і сучасність: зб. наук. праць*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, кн. 2. С. 460–478.
3. Іскорко-Гнатенко В. Духовна постать Олесі Зірки: до 125-річчя з дня народження Ольги Косач-Кривинюк. *Дивослово*. 2002. №6. С. 59–63.
4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: видавнича спілка «Гомін України», 1970. 926 с.
5. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с.
6. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / ред. О. Біланюк, вступ. ст. Т. Скрипка. Нью-Йорк; К.: Факт, 2004. 448 с.
7. Листи Ольги Косач-Кривинюк до Марії Деркач / публ. і вст. ст. М. Вальо. *Дзвін*. 1995. № 5. С. 105–121.
8. Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд., передм. та прим. С. Кочерги, післям. О. Сліпушко. Нью-Йорк, 2002. 308 с.
9. Любовець Н. Класифікація мемуарів у контексті біографічного джерелознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. 2010. Вип. 28. С. 493–507.
10. Мажара Н. Синкретизм жанрів і форм мемуарного письма. *Література non-fiction: теоретичний вимір*. К.: Видавництво Д. Бураго, 2018. С. 230–238.
11. Мірошніченко Л. Над рукописами Лесі Українки. Нариси з психології творчості та текстології. Київ, 2001. 263 с.
12. Побачення з Лелією. URL: <https://vnu.edu.ua/en/node/6342>
13. Римська В. «Лілея золоторожева»: Ольга Петрівна Косач-Кривинюк. *Віртуальний музей міста Звягель*.

URL.: <https://www.zwiahel.info/museum/room7/3>

14. Сташенко Н. Етапи та особливості вивчення творчості Лесі Українки дослідниками діаспори. Леся Українка в діаспорному літературознавстві. 2019. С. 240-251. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16492/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20240-251.PDF>

15. У СНУ ім. Лесі Українки відкрито виставку «Сестри». URL.: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-povidomlennya-2017-03-01-u-snu-im.-lesi-ukrayinki-vidkrito-vistavku-%C2%ABsestri%C2%BB>

16. Українка Леся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1978. Т. 10. Листи (1876 – 1897). 542 с.

17. Українка Леся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1978. Т. 11. Листи (1898 – 1902). 478 с.

18. Українка Леся. Твори: У 12 т. К.: Наук думка, 1979. Т. 12. Листи (1903 – 1913). 694 с.

19. Фабр Д. Від антропології письма до антропології письменника і літератури // Родак Павел. Письмо, книжка, лектура. Розмови: Ле Гофф, Шартъє, Еблар, Фабр, Лежен / передм. К. Помян, перекл. укр. О. Герасим, наук.ред. А. Павлишин. Варшава: ВУВ, 2016. С. 205–251.

Світлана Ємець (м. Полтава)

ВІЧНО ЖИВА НАЦІОНАЛЬНА «ГАРТОВАНА МОВА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Леся Українка – українська письменниця, перекладачка, фольклористка, культурна діячка, входить до переліку найвідоміших жінок давньої та сучасної України [3]. Розвинула жанр драматичної поеми в українській літературі. Писала в жанрах поезії, лірики, драми, прози, публіцистики та епосу. Перший свій вірш вона написала у дев'ять років, останній – у 40 років. Всього Леся Українка написала біля 270 віршів, а ще поеми і віршовані драматичні твори. Самостійно вивчила 11 мов, перекладала твори Гомера, Байрона, Гейне, Гюго, Шекспіра, Гоголя, Тургенєва, Міцкевича, Жорж Санд та ін. Леся Українка ввела в нашу мову такі слова як «напровесні» та «промінь». Українська мова, українське слово звучало скрізь, де перебувала Леся: Колодяжне, Київ, Львів, Гадяч, Полтава, Одеса, Чернівці, Мінськ, Кутаїсі, Сочі, Батумі, Тбілісі, Євпаторія, Балаклава, Ялта, Тарту, Берлін, Берн, Відень. Сан-Ремо, село Владаї під Софією, село Творок під Варшавою, село Шаб під Білгородом-Дністровським ... Завжди для Лариси Петрівни – хворої жінки – слово – «єдина зброя». У поезії «Слово, чому ти не твердая криця...» Леся Українка розмірковує про роль поета і поезії в житті суспільства; до мови, свого слова авторка звертається як до живої істоти, порівнюючи його з гострим, безжалісним мечем та іскристою зброєю, яку «месники дужі приймуть..., кинуться з нею одважно до бою...» [2, с. 88].

Так історично склалося, що після монголо-татарської навали український народ постійно перебував під економічним, політичним і національним гнітом то польсько-литовського, то австро-угорського, то російського панування, які намагалися знищити самостійність, державність і саму назву України. Надто жорстокою була русифікаторська політика московських царів. Після Переяславської угоди (1654р.) в нас украли історію України-Руси, назву «Україна» замінили на «МалОросія», українців перейменували на «малоросів», «хохлів», ліквідували гетьманську владу, знищили волелюбну Запорізьку Січ, українське козацтво, навіки запровадили кріпацтво. Найважливішим засобом для знищення народу, нації є знищення мови народу.

Відомо, наприкінці XVII ст. у Росії була лише 1 друкарня, а в Україні – 20. Бажаючи мати і в себе друкарні, Петро I послав своїх людей в науку до друкарів Києва та Чернігова. За науку він віддячив по-царськи: 5 жовтня 1720 р. він заборонив книгодрукування українською мовою, а раніше, в 1709 р. після Полтавської битви й ознайомлення з Києво-Могилянською академією Петро I скоротив кількість студентів з 2000 до 161.

1729 р. – наказ Петра I перекласти з української мови на російську всі державні постанови й розпорядження.

У офіційних установах російська мова почала витісняти українську, а українських учених, літераторів, педагогів почали переводити до Москви й Петербургу, щоб вони там у навчальних закладах славили російську імперію. На Україну спускалася ніч, нависла загроза смерті політичної, смерті культурної, смерті національної.

Звернемося коротко до хронології:

1763 р. – Указ Катерини II про заборону викладання українською мовою у Києво-Могилянській Академії.

1769 р. – указ Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів із церковних книг.

1775 р. – зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових канцеляріях.

1783 р. – указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській Академії.

1811 р. – закриття Києво-Могилянської Академії.

1817 р. – у всіх початкових і вищих народних школах Галичини введено викладання польською мовою.

1847 р. – розгром Кирило-Мефодіївського товариства і посилення жорстокого переслідування української мови та культури.

1859 р. – у Східній Галичині та Буковині українську азбуку замінено латинською.

1862 р. – закриття українських недільних шкіл.

1863 р. – Валувський циркуляр про заборону видання книг українською мовою.

1876 р. – Емський указ про заборону ввезення української книги з-за кордону, заборону українського театру й друкування нот українських пісень.

1878 р. – Леся Українка у спогадах напише: «Батька нашого переведено з обжитого місця, щоб покарати за його «українофільство» та за побачення, під час подорожі до Парижа на виставку 1878 року, з емігрантом, батьковим другом, а материним братом Михайлом Петровичем Драгомановим»

1883 р. – указ про заборону вживання української мови і хрещення українськими іменами.

1884 р. – закриття всіх українських театрів.

1895 р. – заборона українських книг для дітей.

Відомо, письменник-демократ В.Г. Короленко неодноразово виступав на захист прав і свобод української мови, підкреслював велику роль Івана Петровича Котляревського у її становленні. Володимир Галактіонович високо цінував та вказував на значущість Івана Петровича Котляревського у становленні української мови: *«Он сделал этот мягкий, выразительный, сильный, богатый язык языком литературным, и украинская речь, которую считали лишь местным наречием, с его легкой руки зазвучала так громко, что звуки ее разнеслись по всей России...»*.

1903 р. – 30 липня у Полтаві відкривали перший у світі пам'ятник І.П. Котляревському. На відкриття до Полтави зібралися посланці з усієї України, прибули майже 70 письменників, професорів, відомі діячі культури Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Михайло Старицький, Панас Мирний, Василь Стефаник, Василь Самійленко, Олена Пчілка (Див. фото).

На відкритті пам'ятника І.П. Котляревському. Зліва направо: М. Коцюбинський, В. Стефаник, Олена Пчілка, Леся Українка, М. Старицький, Г. Хоткевич, В. Самійленко

Почесною гостею свята була 111-річна Варвара Лелечиха. В молоді роки вона працювала служницею в Івана Котляревського і потім через усе своє довге життя пронесла про нього теплі спогади. Уряд заборонив виголошувати промови українською мовою, але вона звучала на мітингу. До підніжжя пам'ятника було покладено більше 30 вінків. Відкриття стало святом української культури.

Події 1903 року детально описано у першій і єдиній на той час міській газеті «Полтавський вісник», а сучасні читачі (9 вересня 2020 року ми відзначали 250-річчя від дня народження класика української літератури, нашого земляка Івана Петровича Котляревського) у виданні газети (теж «Полтавський вісник») мали змогу познайомитися з подіями 1903 року, зокрема: «Урочистості відкриття пам'ятника письменнику відбуватимуться за такою програмою: о 1-ій годині дня на могилі письменника (міське кладовище по вул. Кобеляцькій) Преосвященним Іларіоном у співслужінні духовенства відбудеться панахида по І.П. Котляревському; о пів на третю буде освячення і відкриття пам'ятника, а о сьомій годині вечора в просвітницькому будинку імені Гоголя розпочнеться урочисте засідання думи, присвячене пам'яті Котляревського. Програма така: а) відкриття засідання вітальною промовою міського голови; б) читання короткої історичної записки і звіту щодо спорудження пам'ятника; в) наукова промова Стешенка про художньо-літературне значення творів Котляревського та його заслуги; г) проголошення і читання привітань. Другий день урочистостей, 31 серпня, буде складатися з літературно-музичного ранку і вистави в просвітницькому будинку імені Гоголя. До програми ранку, який почнеться о першій годині дня, включено читання біографії Котляревського з витягами з його творів, вокальні номери з «Наталки Полтавки», уривки з «Енеїди» і кантата Лисенка, присвячена пам'яті Котляревського у виконанні змішаного хору і оркестру. Після закінчення «Наталки Полтавки» на вечірній виставі відбудеться музично-вокальне відділення і на закінченні апофеоз. (Тут же повідомлялося, у ресторані «Монголія» відбудеться обід для почесних гостей, які прибули на відкриття. Участь у ньому можуть взяти і всі охочі за умови передплати 8 рублів з людини. До речі, після оголошення міської управи, хто бажає в дні торжеств здати для приїжджених гостей умебльовані кімнати, то до управи надійшло кілька заяв різних осіб про бажання здати кімнату по рублю за добу)». Таким чином, звучала українська мова і в промовах на відкритті пам'ятника, і на урочистому засіданні, і при зачитуванні біографії з витягами з його творів, і при виконанні вокальних номерів з «Наталки Полтавки» та уривків з «Енеїди».

А через 5 років (у 1908 р.) – указом Сенату Російської імперії визнано україномовну культуру й освітню діяльність в Україні шкідливою – «мОгущей вызвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности...».

Звернемося до подій ХХ століття:

1932 р. – постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі в Україні...», де зазначалось: «... немедленно перевести на Северном Кавказе ... все издающиеся газеты и журналы на русский язык как более понятный для кубанцев, а также подготовит и к осени перевести преподавание в школах на русский язык...»

1933 р. – телеграма Сталіна про припинення українізації. З українського правопису вилучено букву «г».

1938 р. – постанова РНК і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей».

1958 р. – Ст. 20 Основ Законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту закріплює положення про вільний вибір мови навчання, про вивчення за бажанням учнів і батьків, крім російської, іншої мови.

1970 р. – видано наказ про захист дисертацій виключно російською мовою і тільки в Москві.

1978 р. – постанова ЦК КПРС про посилене вивчення та викладання російської мови та літератури.

1983 р. – постанова ЦК КПРС про посилене вивчення російської мови, поділ класів в українських школах на дві групи та підвищення зарплатні вчителям російської мови на 15%.

1989 р. – постанова пленуму ЦК КПРС про законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної.

1990 р. – Верховна Рада СРСР прийняла «Закон про мови народів СРСР», де російській надавався статус офіційної.

16 липня 2017 року набув чинності закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Закон закріплює, що єдиною державною мовою в Україні є українська – і вона обов'язкова для органів державної влади і публічних сфер на всій території держави. Відповідно до закону, державна мова має використовуватися в освітній та медичній сферах, у трудових відносинах та у сфері обслуговуванні споживачів, а також в публічних заходах, рекламі та інших сферах.

Завершити виступ хочу поезією нашого сучасника Григорія Мокрого [1. с.15]

Слава Україні

Українська незалежність
Кровію пролита,
Золотими ниточками
Історія зшита,

Золотими промінцями,
Сонечком зігріта,
Молодими деревцями
Й дощиком полита.

Православне історичне
Слово. В слові – сила.
Живи довго, живи вічно,
Україно мила!

Джерела та література

1. Мокрий Григорій. Любіть Україну. Полтава: «Астрая», 2020. 90 с.
2. Леся Українка. Вибрані твори: поезії, поеми, драматичні твори. К.: Вид-во художньої л-ри «Дніпро», 1974. 632 с.
3. Найвідоміші жінки давньої та сучасної України. URL: <https://inlviv.in.ua/suspilstvo/statti/najvidomishi-zhinky-davnoyi-ta-suchasnoyi-ukrayiny>

Любов Куторжевська (м. Полтава)

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІЙ РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Українська освіта кінця ХХ – початку ХХІ століть характеризується відходом від тоталітарної уніфікації і стандартизації педагогічного процесу, інтенсивним переосмисленням цінностей, пошуками нового в теорії і практиці навчання та виховання. Саме інновації є результатом наукових пошуків, передового педагогічного досвіду окремих педагогів і цілих колективів: концепція гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського, ідея творчого педагогічного колективу, що визріла в лоні традицій колективної педагогіки А. Макаренка, В. Сороки-Росинського, новаторські ідеї Ш. Амонашвілі,

В. Шаталова, С. Лисенкової, Є. Льїна, Б. Нікітіна, концепція “авторської школи” М. Щетиніна, О. Тубельського та ін. практично довели, що за певних обставин можливе значне підвищення ефективності різних ланок педагогічного процесу. Потреба в інноваційній спрямованості педагогічної діяльності в умовах розвитку освіти спричинена певними обставинами: розбудова суверенної держави викликала необхідність докорінної зміни системи освіти, методології і технології організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах різного типу; виконання соціального замовлення сучасного етапу розбудови нашої держави – особистості, здатної засвоювати та творчо розвивати культуру, – потребує постійного пошуку нових організаційних форм, індивідуального підходу, інноваційних технологій навчання і виховання; змінився характер ставлення педагогів до факту засвоєння і застосування педагогічних нововведень: раніше інноваційна діяльність обмежувалася використанням рекомендованих зверху нововведень, а сьогодні вона набуває дослідницько-пошукового характеру; створилася реальна ситуація конкурентноздатності закладів освіти, спричинена входженням загальноосвітніх навчальних закладів у ринкові відносини, створенням нових типів навчальних закладів, у тому числі й недержавних.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбуваються процеси переосмислення накопиченого людством досвіду, а на цій основі – формування нових підходів до сенсу буття, самого способу життя як творчої самореалізації кожної особистості, творчого розвитку та існування суспільства загалом, в якому інноваційність є однією з найважливіших ознак творчої діяльності. Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють наслідки соціально-економічних перетворень (перехід до ринкових відносин, нестабільність суспільства, знецінення загальнолюдських цінностей, зниження рівня життя населення, зміни в поглядах людей на шлюб, сімейні відносини, зростання кількості позашлюбних дітей, безпритульних, позбавлених батьківського піклування), що вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення педагогів до освоєння і застосування педагогічних інновацій. Вищеокреслені проблеми постають перед соціальними педагогами, а їхнє успішне розв’язання залежить від рівня їх професійної готовності до інноваційної діяльності, спрямованої на оптимізацію процесу соціалізації та адаптації знедолених дітей, реалізації системи якісної соціальної, психолого-педагогічної допомоги та підтримки.

Сьогодні в Україні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на міжнародний освітній простір. Цей процес супроводжується змінами в педагогічній теорії і практиці: пропонується новий зміст, підходи, відносини, інший педагогічний менталітет, використовується зарубіжний досвід, активно розвивається соціальна педагогіка як наука. У сучасній освіті проголошено один із важливих принципів: принцип варіативності, який дає можливість вибирати і конструювати педагогічний процес за будь-якими моделями, включаючи авторські. За таких умов викладачеві необхідно орієнтуватися в широкому спектрі інноваційних технологій, ідей і напрямків.

Сучасні дослідження теоретичних та методичних засад професійної підготовки фахівців із соціальної педагогіки зорієнтовано на вивчення напрямів соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів (Л. Іванова, О. Лісовець, С. Пашенко, Л. Пундик), висвітлення окремих аспектів професійної підготовки соціальних педагогів (М. Гриньова, С. Гришак, Т. Лесіна, О. Тютюнник, О. Філь), готовності особистості до педагогічної діяльності (О. Дубасенюк, І. Зязюн, С. Іванова, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Поліщук).

На початку III тисячоліття радикально змінюється державна освітня політика в Україні. Входження України в європейське освітнє середовище, інтеграція національної системи освіти у світову й орієнтація на європейські та світові стандарти зумовили впровадження у зміст сучасної освіти компетентнісного підходу. Як відмічає З. Слєпкань, нова парадигма як пріоритетне завдання освіти орієнтована на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку, а також набуття компетенції, ерудиції, формування творчості, культури особистості. Запровадження нової парадигми і відповідних нових моделей освіти не зводиться до збільшення обсягів змісту навчальних дисциплін, а потребує досягнення принципово нових цілей освіти, які полягають у набутті нових, вищих рівнів освіченості кожної людини і суспільства загалом [2].

Ключовою фігурою в педагогічному процесі є педагог, покликаний усебічно сприяти і керувати процесом навчання та виховання дітей; соціальний педагог – здійснювати соціально-педагогічну діяльність у соціумі і виступати посередником між особистістю і державно-громадськими соціальними службами, щоб формувати у вихованців загальнолюдські цінності: громадянську активність, відповідальне ставлення до справи, вміння враховувати загальні інтереси, співпрацювати, співпереживати. На досягнення такого результату спрямовані взаємопов’язані функції: організаторська (вміння залучати школярів до різних видів діяльності), інформаційно-пояснювальна (ерудованість педагога, використання найновіших методик),

комунікативно-стимулююча (вміння педагога власним прикладом спонукати до діяльності), аналітико-оцінна (систематичний аналіз результатів навчально-виховного процесу), дослідницько-творча (творче застосування методичних ідей і реалізація своїх творчих можливостей), діагностична (розпізнавання і вивчення істотних ознак освіченості), орієнтаційно-прогностична (планування тих якостей дітей, які можуть бути сформовані за певний проміжок часу), конструктивно-проектувальна (конструювання та проектування змісту навчально-виховної роботи); чільне місце займає арт-терапевтична функція (терапевтичний і корекційний вплив мистецтва для розвитку і зміни особистості за допомогою художньо-творчої діяльності, створення нових позитивних переживань через продукт художньої діяльності, формування креативних потреб та засобів їх задоволення).

Відомо, загальна мета арт-терапії – гармонізація внутрішнього стану клієнта, відновлення його здатності знаходити оптимальний стан рівноваги. Основна техніка арт-терапевтичного впливу – техніка активного уявлення, що відкриває клієнту необмежені можливості для самовираження й самореалізації у продуктах творчості при активному пізнанні свого «Я». Як стверджують науковці, розрізняють три форми арт-терапії: активну (клієнт сам створює продукти творчості: малюнки, скульптури, музичні твори, казки), пасивну (клієнт використовує художні твори, створені іншими людьми: розглядає малюнки, читає книжки, прослуховує музичні твори тощо), змішану (клієнт використовує твори мистецтва для створення власних продуктів творчості: пише музику до вірша, до казки робить малюнки, пише сценарій заходу) [1, с. 316].

Особливістю соціально-педагогічної роботи на сучасному етапі є те, що через загрозу епідемії коронавірусної інфекції Кабінет міністрів запровадив обмежувальні заходи в Україні з 12 березня 2020 року на всій території країни. Пандемія – епідемія, що характеризується найбільшим поширенням інфекційного захворювання на території усієї країни та сусідніх держав, континентах; вона характеризується відсутністю колективного імунітету в людства, і, зазвичай, ефективних засобів профілактики й лікування. Серед інфекційних захворювань, які сягали масштабу пандемії: чума, холера, грип, коронавірусна хвороба – інфекційна хвороба, яка виникла вперше у грудні 2019 року в місті Ухань. Нині людство має величезні ресурси для організації соціальної роботи навіть в умовах пандемії. Це – онлайн платформи для дистанційної та змішаної роботи. Використовуючи соцмережі (Viber, Zoom, Facebook та ін.) соціальні педагоги проводять консультування, інформативну та пояснювальну роботу. Багато клієнтів сьогодні зростають у цифровому світі і для них цілком природним є цифрове середовище, яке вони використовують для отримання та обміну інформацією.

Отже, для них не є проблемою спілкуватися онлайн дистанційно. Соціальні педагоги можуть приділяти увагу більшій кількості клієнтів і працювати більш ефективно, витрачаючи менше часу та зусиль. Переваг онлайн-спілкування можна привести багато: зростання інтересу клієнтів до нового цікавого методу співпраці, економія ресурсів всіх учасників навчального процесу. У арт-терапевтичній роботі соціального працівника

доречно використовувати поетичну спадщину Лесі Українки, зокрема: онлайн-відвідування музеїв Лесі Українки в містах Києві, Сурамі, Ялті, Новограді-Волинському, Колодяжному; «відвідати» пам'ятники в містах Києві, Дніпрі, Луцьку, Балаклаві, Новограді-Волинському, Ялті, Торонто, Телаві; меморіальні дошки – в Берліні, в Гадячі, в Урочищі Зелений Гай.

Цікавою формою роботи буде прослуховування радіовистав, зокрема: «Бояриня», «Кассандра», «Оргія», а також аудіокниг «Бояриня», «Давня казка», «Лісова пісня»; перегляд фільмів «Лісова пісня», «Камінний господар», «Кассандра», «Блакитна троянда», «Спокуса Дон Жуана», «Оргія»; перегляд театральних вистав «Лісова пісня», «Блакитна троянда»,

«Бояриня», «Адвокат Мартіан», «Монологи. Вечір слова», «Апокриф», «Бояриня», «Блакитна троянда», «Одержима», балету «Лісова пісня». Варто звернути увагу: віршувати Лариса Косач почала в 9 років: поезію «Надія» написала під впливом звістки про долю тітки Олени Антонівни Косач (в шлюбі Тесленко-Приходько), засланої за участь у революційному русі. 1884 року у львівському журналі «Зоря» вперше надруковано вірші «Конвалія» та «Сафо» і зафіксовано ім'я – Леся Українка; у наступних перевиданнях до вірша «Сафо» Леся додала посвяту братів: «Любій Шурі Судовщиковій на спомин». 1885 року у Львові вийшла збірка її перекладів з Миколи Гоголя (виготовлена спільно з Михайлом). Літературна діяльність Лесі Українки поживалася з середини 80-х рр., коли Косачі переїхали до Києва і в оточенні родин Лисенків і Старицьких вона стала співзасновницею літературного гуртка «Плеяда». 1892 року у Львові вийшла «Книга пісень» Генріха Гейне в перекладах Лесі Українки (спільно з М. Славінським). Перша збірка її оригінальних поезій «На крилах пісень» з'явилася у Львові (1893 р.), друге видання в Києві (1904 р.), там само вийшла й друга збірка «Думи і мрії» (1899 р.), третя «Відгуки» (1902 р.) – в Чернівцях. Головні теми її ранніх ліричних поезій: краса природи, любов до рідного краю,

особисті переживання, призначення поета й роль поетичного слова, соціальні та громадські мотиви. Тому варто запропонувати клієнтам зробити малюнки до поезій Лесі Українки «На зеленому горбочку», «Літо краснее минуло», «Тішся, дитино; поки ще маленька», «Мамо, іде вже зима».

Таким чином, соціальні педагоги використовують поетичну спадщину Лесі Українки у арт-терапевтичній роботі – ізотерапії (лікувальний вплив малювання, декоративно-прикладного мистецтва), імаготерапії (лікувальний вплив театралізації), бібліотерапії (лікувальний вплив книг, літератури).

Джерела та література

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / За заг. ред. Проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
2. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. К.: Вища школа, 2005. 239 с.

Алевтина Ключинська (м. Полтава)

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ПОЛТАВСЬКОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ЛІЦЕЇ

Слово «мистецтво» ввела в нашу мову Олена Пчілка – українська письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, громадська діячка, публіцистка, член-кореспондентка Всеукраїнської академії наук, сестра професора Михайла Драгоманова, мати Лесі Українки – української поетеси, 150-у річницю від дня народження якої згідно з указом Президента Володимира Зеленського ми відзначаємо нині на державному рівні [4].

Відомо, сучасна соціальна політика держави та «Закон про освіту» (2020 р.) визначили низку соціальних першочергових завдань школи і педагогічної науки щодо різнобічного розвитку та соціальної адаптації особистості в сприятливих соціальних умовах. Важливою складовою державної політики в Україні є прогресивні зміни в стратегії розвитку освіти для дітей з особливими потребами з домінуючим напрямком – впровадженням інклюзивної освіти у загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах. Філософія інклюзивної освіти тісно переплітається з концепцією прав людини та рівної доступності й участі в усіх сферах життя. Інклюзивне навчання визначається як процес включення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади, серед яких – інтернатні, де здобувачі освіти забезпечені правом на одержання освіти, якість якої не відрізняється від освіти здорових дітей. Відомо, довгий час інтернатні заклади освіти виконували свою соціалізуючу функцію. Сьогодні пропонує замінити слово «інтернат» ідентичним – «пансіон»; Президентом України оголошено 2020-ий рік роком дитинства. Згідно з цією програмою, у Полтавській області мають максимально відмовитися від інтернатів та влаштувати дітей, позбавлених батьківської опіки, у сім'ї, де їх мають виховувати – розпорядження Кабінету міністрів України від 09.08.2017 року №526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки». Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту», у системі спеціалізованої освіти здобуття повної загальної середньої освіти забезпечують заклади спеціалізованої освіти: зокрема, мистецький ліцей – заклад спеціалізованої мистецької освіти, що забезпечує здобуття початкової та профільної мистецької освіти одночасно із здобуттям повної загальної середньої освіти на всіх або окремих її рівнях [2]. Тому рішенням №1365 від 03 червня 2020 року Полтавської обласної ради було реорганізовано шляхом перетворення Полтавську спеціалізовану мистецьку школу-інтернату I-III ступенів «Центр освіти та соціально-педагогічної підтримки» ім. Софії Русової Полтавської обласної ради у Полтавський мистецький ліцей ім. Софії Русової Полтавської обласної ради. Нині покроковим планом становлення мистецького ліцею є: скорочення проживання здобувачів освіти у гуртожитку; у заклад спеціалізованої мистецької освіти набір учнів здійснюється виключно за конкурсним відбором. Освітній процес у мистецькому ліцеї здійснюється за двома циклами: загальноосвітнім, який забезпечує здобуття повної загальної середньої освіти, та мистецьким, який забезпечує здобуття спеціалізованої мистецької освіти. На уроках, відповідно до освітньої програми учні вивчають музичне мистецтво, малюнок, живопис, композицію, комп'ютерну графіку, художню культуру. Здобуття початкової профільної мистецької освіти у школі поєднується з безпосередньою виконавською та іншою творчою мистецькою діяльністю. Школа надає можливість отримати початкову мистецьку освіту за художньо-естетичним, музичним та хореографічним напрямком. Мистецька кафедра школи працює і набирає свого розвитку, діти вивчають

різні напрями мистецтва та новітні тенденції сучасної культури. Для цього в школі створено сприятливе середовище для розвитку мистецьких здібностей і талантів учнів, для досягнення ними результатів навчання. Нині в мистецькому ліцеї функціонують структурні підрозділи, одним із яких є мистецька школа дитячої творчості. Це: студія «Інтер-Арт» імені В.Батуріна, де молодші діти вчать змішувати фарби, розвивати фантазію та креативне мислення, а старші вивчають, як передати об'єм і простір, вчать зображенню предметів і явищ на площині. Вихованці студії мають свої перемоги і досягнення не тільки на міських, обласних та всеукраїнських конкурсах, але і визнання на міжнародному та Європейському рівні. Роботи вихованців студії демонструвались в престижних Англійських салонах. На сьогоднішній день декілька робіт складають постійну експозицію в Англійському посольстві. А в місті Терміні-Імереза на Сицилії – провінція Палермо – малюнки студійців прикрашають приміщення дитячого фонду Онлус. Провідне місце в школі займає хоровий спів: учні виконують класичні та сучасні хорові твори, беруть участь у міських та обласних конкурсах. Для всебічного розвитку гармонійної особистості є заняття музикою та навчання гри на музичних інструментах. У школі працюють клас гри на скрипці та клас гри на акордеоні та баяні. Здобувачі освіти вивчають нотну грамоту, музичну літературу, беруть участь в шкільних та позашкільних заходах, концертах, конкурсах. З духових інструментів учні опановують гру на трубі. Виховний процес у мистецькому ліцеї є невід'ємною складовою освітнього процесу ґрунтується на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях Українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципах, визначених Законом України «Про освіту», та спрямовується на формування: відповідальних та чесних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою; патріотизму, поваги до державної мови та державних символів України, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини Українського народу, усвідомленого обов'язку захищати у разі потреби суверенітет і територіальну цілісність тощо [2].

У своїй професійній діяльності педагоги мистецького ліцею використовують поетичну спадщину Лесі Українки, усе духовне надбання родини Косачів, адже у будинку Косачів часто збиралися письменники, художники і музиканти, влаштовувалися вечори і домашні концерти. Лариса Косач мала винятково сприятливі обставини для шліфування вродженого мистецького хисту. Лариса Петрівна постійно листується, серед адресатів, окрім родини Косачів-Драгоманових, найвизначніші діячі доби: Михайло Павлик, Осип Маковей, Іван Франко, Михайло Кривинюк, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Михайло Старицький, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Гнат Хоткевич, Іван Труш, Борис Грінченко.

Здобувачі освіти мистецького ліцею, охоплені гуртковою роботою, під час проведення чи відвідування літературних екскурсій (очних та заочних), під час підготовки та проведення літературних вечорів (у старших класах), літературних свят, літературних чи мистецьких виставок, літературні ігор та розваг, конкурсів, при підготовці та випуску літературних газет, альманахів дізнаються, що серед мистецької спадщини Лесі Українки – збірки поезій, поеми, драми-поєми, що Леся збагатила українську поезію не лише новими темами й мотивами, а досконало володіючи катренами й октавами, сонетами й оригінальними строфічними будовами, використовуючи гекзаметр, верлібр, п'ятистоповий ямб, вона збагатила строфіку, ритміку й метрику української поезії. На покордонні XIX-XX ст., використовуючи мандрівні сюжети світової літератури, Леся Українка вивела українську літературу на широку арену світової літератури.

Учні мистецького ліцею з цікавістю дізнаються, що першою Лесиною вчителькою музики була тітка Саша, що ще в дитинстві Лариса Косач бере уроки гри на фортепіано у Ольги О'Коннор, дружини Миколи Лисенка (мати Олена Пчілка відвезла до Києва Михайла, Ларису й Ольгу для навчання до приватних учителів). Відомо, ще змалку Леся захоплювалася мистецтвом, мала хист до музики, до гри на фортепіано. Проте хвороба прикувала її ще дівчинкою до ліжка; весною 1890 року Леся пише елегію «До мого фортеп'яно», називає інструмент давнім, вірним, любим другом, з яким звикла ділитися журбою, веселими й сумними думками. Прощаючись, Леся згадує:

«Тоді ж кругом так весело було»...

«Коли я смуток свій на струни клала,

З'являлась ціла зграя красних мрій» [3, с. 17].

Леся брала уроки у Київській рисувальній школі Олександра Мурашка, до цього часу залишилася одна картина, написана олійними фарбами.

Для здобувачів мистецького ліцею цікавим є те, що з юних літ постійно подорожуючи до Європи та великих міст царської Росії задля лікування, Леся формувала особистий та письменницький світогляд. Косач відвідала майже всі найкращі європейські театри, слухала найславетніших музик, була в курсі світових музично-театральних новин. Вимушені потребою лікуватися подорожі до Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Єгипту, Криму, Кавказу збагачували і наснажували душу та тіло поетеси. Про перебування Лесі Українки на Полтавщині учні мистецького ліцею дізнаються, відвідуючи Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка чи Полтавський літературно-меморіальний музей І. П. Котляревського, де дізнаються, що 30 липня 1903 року в Полтаві відкривали перший у світі пам'ятник І. П. Котляревському. На відкриття до Полтави зібралися посланці з усієї України, прибули майже 70 письменників, професорів, відомі діячі культури: Михайло Коцюбинський, Михайло Старицький, Панас Мирний, Василь Стефаник, Василь Самійленко, Олена Пчілка і Леся Українка. Формами проведення засідань літературного гуртка є диспут, літературний бій; вікторини; творчі конкурси; колективне читання новинок літератури, під час яких відпрацьовується техніка мовлення (властивості голосу, дикція) та дихання, надаються конкретні рекомендації щодо вдосконалення читацьких умінь; огляд навчального відеофільму; екскурсія (в музей, театр, кінотеатр, на природу, в бібліотеку, на виставку тощо); робота в бібліотеках, музеях; проведення літературних вечорів; написання рефератів; складання фотоальбомів; проведення конкурсів; перегляд вистав, кінофільмів та їх подальше обговорення. Учні ліцею мають змогу відвідати і переглянути у музично-драматичному театрі виставу «Лісова пісня». Під час проведення вікторин, літературних вечорів педагоги використовують вірш полтавського поета Г. І. Мокрого «Леся»

Найвідоміша в країні
Квітка в чистім полі
Поетеса, вона й нині
На провідній ролі...

Уособлення нового –
Втілення майстрині.
Символ вічного живого
В Мавці-героїні.

в різних жанрах. Є «Надія» –
перша її збірка.
Далі – «Думи», далі – «Мрії»...
І звучить сопілка...

То чи довго нам блукати
Та шукати Раю
На своїй землі – не знаю.
Їй-Богу не знаю...

Її «Пісня» в лісі раннім
Чиста, солов'їна...
У театрі й на екрані
В багатьох країнах...

Вона знала і писала,
Бо відповідь мала.
Якби не біда – хвороба,
Ще б скільки сказала [1, с.69].

Таким чином, у Полтавському мистецькому ліцеї ім. Софії Русової освітній процес складається з двох компонентів: загальноосвітнього, який забезпечує здобуття повної загальної середньої освіти, та спеціалізованого мистецького, який забезпечує здобуття початкової і профільної мистецької освіти. Спеціалізований мистецький компонент має два мистецьких напрямки: музичний і художній. Виховний процес в умовах ліцею спрямовується на формування: відповідальних громадян України, патріотизму, поваги до державної мови, державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей, традицій і надбань Українського народу; усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, потреби захищати суверенітет і територіальну цілісність України; поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини; дбайливого ставлення до історико-культурного надбання України та навколишнього природного середовища; прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, шанобливого ставлення до сім'ї, відповідальності за свої дії. Педагоги Полтавського мистецького ліцею ім. Софії Русової використовують мистецьку спадщину Лариси Петрівни Косач – української поетеси, перекладачки, культурної діячки, яка «на вбогім, сумнім перелозі» сіяла барвисті квітки, яка сіяла квітки на морозі, хоч і лила на них сльози гіркі, яка шукатиме зірку провідну, піднімаючи важкий камінь на круту крем'яну гору і гордо промовлятиме:

«Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,

Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!»[3, с.18].

Джерела та література

1. Мокрий Григорій. Любіть Україну. Полтава: «Астроя», 2020. 90 с.
2. Кабінет Міністрів України Постанова від 23 грудня 2020 р. № 1313. К.: Про затвердження Положення про мистецький ліцей.
3. Леся Українка. Вибрані твори: поезії, поеми, драматичні твори. К.: Вид-во художньої л-ри «Дніпро», 1974. 632 с.
4. Указ Президента України №32/2021 від 29 січня 2021 року «Про відзначення 150-річчя від дня народження Лесі Українки»

Тамара Куцаєва (м. Київ)

ПОВЕРНУТИ «ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ» – ЗАЯВА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ (1927 р.), УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ НАФ

Дослідження архівних матеріалів про родину Драгоманових-Косачів не втрачає актуальності через значний обсяг ще не повністю досліджених документів. Реконструкція складного повсякдення корифеїв української культури в радянській державі цілком заслуговує стати спеціальним напрямком вивчення. Фокусом розвідки є маловідомий у фаховому дискурсі оригінальний документ з Державного архіву Сумської області (далі – ДАСО) «Заява О. П. Косач (Олени Пчілки) до Української Головнауки про повернення її садиби з усіма будовами у м. Гадяч, яка була націоналізована» (1927 р.) [3; 17]. Оцифрований документ оприлюднила Державна архівна служба України (далі – ДАСУ) серед 440 унікальних документів Національного архівного фонду (далі – НАФ) ХІІ–ХХ ст.

Критерієм віднесення заяви Олени Пчілки до категорії унікальних стало не тільки її походження, а й те, що «містить маловідому інформацію, пов'язану з подіями в родині» [3; 17]. І хоча опису побуту родини Драгоманових-Косачів приділено велику увагу, але окреме вивчення долі Зеленого Гаю не має свого місця. Предмет дослідження дозволяє пролити світло на наймовірно складний етап 1920-х рр., коли Олена Пчілка, йдучи на компроміс із спогадами та емоціями, вимушено писала: *«А я – мати Лесі Українки, і сама працювала, і тепер працюю <вже більше як півсторіччя [приписка поверх тексту заяви рукою Олени Пчілки – Т. К.]> для української науки і літератури, не маю де голову прихилити»* [3, Арк. 40-зв.].

Розвідок, де увагу приділено опису саме Зеленого Гаю багато [1; 6; 11; 16; 19; 20]. Т. Скрипка та Л. Шалагінова зібрали найбільш багатий матеріал про ідеї та хід будівництва садиби в Зеленому Гаю на основі творчих ідей власників, а також життя цього рукотворного культурно-національного осередку. Дослідниці об'єднали велику кількість фактів, які дозволяють більш детально реконструювати долю Зеленого Гаю під час Першої світової війни, Української революції 1917–21 рр., захоплення влади більшовиками та в радянській державі. Варто зазначити відомий факт про те, що більша частина опублікованих матеріалів будується на спогадах наймолодшої доньки Олени Пчілки Ізидори Косач-Борисової [2; 9]. Це, зокрема, оповідь устрою полтавського родинного осідку [4, с. 77].

Окрім заяви Олени Пчілки, джерелом дослідження є люб'язна відповідь ДАСУ від 14 грудня 2020 р. із повним текстом «Витягу із протоколу Центральної експертно-перевірної комісії ДАСУ № 4 в частині розгляду питання анотованого переліку унікальних документів Національного архівного фонду Державного архіву Сумської обл.». Матеріали відображають процедуру включення заяви до НАФ 17 грудня 2009 р.

Завданням дослідження є початок об'єднання інформації про ті аспекти родинної історії, що творились так, як і все життя українського суспільства в лещатах влади більшовиків, комуністів. Перший аспект – це доля Зеленого Гаю після конфіскації (націоналізації) 100 десятин – 109 гектарів землі [22] і будівель садиби. Другий аспект – це безнадійна спроба Олени Пчілки налагодити діалог з владою не тільки для повернення власної оселі. Вона прагнула ревіталізувати садибу – джерело культури пам'яті про корифеїв української культури, представників її славетної родини.

Фонд Р-5698 ДАСО, де зберігається заява Олени Пчілки акумулює матеріали Роменського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Більша частина архівної справи 267 має стосунок до родини Драгоманових-Косачів. Її заголовок – «Листування

з окружними та районними установами з питань безробіття, розгляд заяв та скарг. Сповідання Гадяцького районного і окружного відділів народної освіти про будинки письменників М. Драгоманова та Л. Українки» дає уявлення, що «Заява» – це документ епохи. Вона відображає брутальне ставлення влади до інтелігенції, яка клопотала у сподіванні повернути право на власну ідентичність та не вдавалась до безпринципного збору привілеїв за штучне творіння пролетарської культури. «Заява» адресована в Головне управління науковими, науково-художніми та музейними закладами. Варто повторити те, що сподівання Олени Пчілки повернути Зелений Гай в 1927 р. мало не стільки практичну мету відновити право власності. Тут проявились емоції та пам'ять. Період впродовж 1896–99 рр. став для Олени Пчілки одним з найінтенсивніших в облаштуванні садиби, і навіть більше – метою її життя. Вона оберігала родову пам'ять, маючи намір щоліта збирати у новому гнізді родину. Захопившись, Олена Пчілка проявляла смак в архітектурно-ландшафтному будівництві й господарсько-економічних справах [15].

Передумови написання «Заяви» були трагічними та важкими. Впродовж 10 років Олена Пчілка втратила сина Михайла Косача (Обачного) (1903 р.), чоловіка Петра Антоновича (1909 р.) і доньку Лесю Українку (1913 р.). Незадовго до смерті Лесі Українки мати сповістила її: *«Я кидаю Київ і переїжджаю в Зелений Гай, – не на літо тільки, а зовсім; уже й від київської домівки відмовилась. Як саме дійшла до такої зваги, про те довго писать. Отак сиділа в Гаю тиждень – і надумала. Так буде краще для всього і для всіх, – і для мене теж. У Київ буду приїздити по потребі, так, як було давніш ... «Рідний Край» з «Молодою Україною» теж беру в Гай та буду друкувати у Гадячі ...»* [7, с. 45; 18]. Незабаром, доручивши помічникові перевезення редакції до Гадяча, Олена Пчілка з донькою Ізидорою спішно виїхали на Кавказ до тяжко хворої Лесі [7, с. 45]. Наступні події відклялись важкими спогадами, що оприлюднені в автобіографії. *«Після смерті Лесі в персональному житті я залишилась цілком при «Рідному краю»: жила лиш певність того, що я все ж проводжу якусь корисну справу. У Києві мені жити було нічого і, залишивши київське життя, я зовсім перебралася до Гадячого»* [7, с. 46]. Душевний стан та очікування морального порятунку в Зеленому Гаю Олена Пчілка відкрила О. Кобилянській в листі від 16 жовтня 1913 р.: *«Живу таки в Зеленому Гаї, де ви були. Гарні, лагідні краєвиди віють ніби ласкою, ніби особливим спокоєм, ніби співчуттям...»* [14, с. 9]. Потім були випробування Першої світової війни. В цей час світ побачили віршики й казки з малюнками для дітей «Зелений гай» (Гадяцька Земська друкарня, 1914). Збірка стала першою книжкою виданою в Гадячі українською мовою, про що зазначено на титулі. Жити доводилось на дві адреси. В 1916 р. Олена Пчілка писала онуку Михайлу Кривинюку: *«Я часто ходжу в Зелений Гай, бо скучаю за ним. У Гадяч я переїхала тільки для Дори [Ізидори – К. Т.], бо вона боялася зимувати там, а якби я була сама, то й зимувала б у Гаю»* [16, с. 118].

Поразку Української революції та розчарування химерами українізації Олена Пчілка переживала разом із тугою за місцями пам'яті. Таким чином, ціллю клопотань в 1927 р. було відновити символічний зв'язок і повернути опіку над *«золотою колицкою давнього роду Драгоманових»*, оселею доньки Лесі Українки. Туди вона вперше приїхала в 1899 р. [16, с. 119–120]. Дійсно, Лесю Українку *«безмірно вбив хутір Зелений Гай, чарували навколишні краєвиди»* [1].

Справжня родинна оселя була зведена на частині підгір'я Голубівщина, яку придбали поряд із землею, успадкованою від матері Олени Пчілки Єлизавети Драгоманової. Лише в 1895 р. Олена Пчілка знайшла вимріяну ділянку лісу, яка належала міщанинові Голубу [15]. Їй хотілось влаштувати життя ще ближче до природи. Порадившись із чоловіком, Олена Пчілка купила дев'ять десятин землі з лісом і побудувала дім за своїм смаком і назвала його «хутір Зелений Гай» в 1898 р. [2]. Оригінал угоди з будівельниками зберігається в фонді Олени Пчілки в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [16, с. 118]. Там же, наприклад, листування з Петром Антоновичем: *«Вибрала оконч[ательное] место для постройки, очистивши от терну ту площинку, что ты рекомендовал. Действительно, это самое подходящее место для дома. Но хату там, оставляя место для дома, уже негде строить, – пришлось бы её отодвинуть за передний лесок, берестовый, на поляну, где огород, а это уже было б далеко от вида и от будущего дома. Останавливаюсь на доме. Лучшее буду строить дольшее, по мере денег, да зато уже будет то, что следует»* [15].

Двоповерховий будинок став літературним салоном, він не був постійною резиденцією родини, а відомий як «дача» [12]. Зелений Гай чекала доля багатьох розорених не стільки війною, скільки більшовиками маєтків. З листа Олени Пчілки до чоловіка Ізидори Юрія Борисова в листопаді 1918 р.: *«... у Гаю становище не зовсім певне і то власне з нашою «обороною»: бо тутешні військові німці завели у себе солдатський совіт; требуют поки що тільки того, щоб офіцери їли ту саму страву, що й москалі їсні; а що далі буде – хто знає! ... Що як поєднаються наші «оборонці» з нашими большевиками?!»* [15].

Реконструкція долі Зеленого Гаю та пошук документів, що проливають світло на конфіскацію землі

та садиби, є викликами дослідження. Першим за хронологією йде спогад Ізидори: «... наприкінці 1918 р. Гадяч зайняли большевики, від мами відібрали Зелений Гаї, ліс порубали на дрова, а будинок продали «на знос» якомусь спиртному заїді, що поставив з цього матеріалу десь на Пслі сукноварню» [6, с. 208]. Тоді народився сповнений розпуки твір «До Зеленого Гаю»: «Вночі на тебе глянеш: ясні зорі / Геть заглядають крізь гілки прозорі / А ти стоїш задуманий так тихо / Неначе прочуваєш близьке лихо / Що протяга до тебе руку жадну / А в її держить сокиру безпощадну / Готову постинать красу могутну / І обернути все в пустелю смутну ...» [6, с. 208].

Дійсно, як Олена Пчілка на поч. 1920-х рр. залишила Гадяч, адже Ізидора забрала матір до себе в Могилів-Подільський, міськрада продала будинок на знос [8]. «Важко було Ользі Петрівні покидати батьківське дворище, хоч воно вже їй і не належало (там мав бути музей ім. М. Драгоманова)» [7, с. 46]. Історія організації музею має бути вивчена, але зважаючи на інформацію ДАСО про те, що «Заява» – це єдиний оцифрований документ із архівної справи 267, вивчити всі документи de visu наразі не можливо.

Окремого вивчення потребує і факт персонального конфлікту Івана Кириченка, якого Олена Пчілка найняла пофарбувати дах на будинку та його роль в початку знищення Зеленого Гаю. Публікації майже однаково кажуть «... зробив це недбало, і господиня змусила перефарбовувати. Після встановлення радянської влади він став комісаром міськради в Гадячі. За його розпорядженням почали рубати дуби Зеленого Гаю. 70-річна письменниця поїхала до Києва й дістала документ, що забороняв вирубування. Після того міськрада продала будинок Косачів. Його розібрали на матеріали» [21]. Прагнення зберегти заповідний ліс було глибоко емоційним. В Зеленому Гаю «жаліли дерева рубати: лапасте гілля лізло у вікна, утворювало зелені прозорі візерунчасті рямки, а в зелені просвіти видно було Псьол, сіножаті, широкі простори» [5].

В 1921 р. Олена Пчілка повернулася в Гадяч щоб забрати архів Драгоманових, особисті речі та документи, але отримала лише їх частину і тільки за рішенням Української академії наук [8]. Із допису в газеті Гадяцького районного комітету Компартії та районної Ради депутатів трудящих Полтавської обл. «Будівник соціалізму» (1931 р.) можна дізнатись, що музей мав вітрини з рукописами та речами Лесі Українки, М. Драгоманова, Олени Пчілки, архів журналу «Рідний край», тут зберігалися меблі, картини, рідкісні книги, історичні матеріали тощо, але музей зачинили в 30-х роках [8].

Важливо узгодити хронологію руйнування будинку. Надходження заяви Олени Пчілки датоване 30 вересня [1927 р.]. У той же час, за розвідкою Л. Шалагіної [20] «будинок Олени Пчілки дбайливо розібрали й ... перевезли на нове місце, де стоїть і понині. А купили його в міськради брати Дем'ян та Євген Андрущенки, котрі приїхали до Гадяча 1922 р. з Черкаської області. Брати – вправні сукновали й мельники – вирішили оселитися в найзручнішому для їхнього ремесла місці ... Тут брати поставили млин і сукновальню ... Саме тоді й купили Андрущенки будинок Зеленого Гаю і перевезли на своїй галярі весь матеріал – цеглу, віконні рами, двері, дошки. Поставили будинок коло свого млина. «Увійшли в готову хату 1927 року», — розповідала 90-літня Устя Прокопівна Андрущенко, дружина Євгена — старшого з братів. Щоб млин працював справно, щороку доводилося підсипати греблю, ремонтувати потоки тощо. Після закінчення НЕПу споруду усунули ... Тетяна Яківна Виповська, мешканка цього будинку, показала все, що залишилося від колишнього Зеленого Гаю: чавунну ручку від входних дверей та верхню напівкруглу раму одного з вікон, яку ми бачили на багатьох фотографіях. Тепер ці речі зберігаються як експонати в Київському музеї Лесі Українки». В обох джерелах фігурує 1927 р., отже події розгортались швидко та безжално.

Інформацію про те, що будинок Олени Пчілки був перенесений продовжує Т. Третяченко: «у Гадячі на вул. Набережна Псла № 1 стоїть незвичайний будинок – з фасаду, до річки, двоповерховий, а з протилежного боку – одноповерховий. «Палацик» Косачів у Зеленому Гаю до Псла також був двоповерховий. У 1920-х роках минулого століття Гадяцьким комунгоспом він був оголошений на знос. Купили його мірошники, брати Андрущенки, тепер вже будівельний матеріал плотами по воді доправили до млина на Пслі і збудували там дім. Дослідниками достеменно доведено, що від фундаменту до коминів він меморіальний, та знають про це лише окремі люди і в Гадячі зокрема...» [16, с. 118]. Будинок був зведений з каменю та дубу – цінного матеріалу, якого не вистачало при злиднях в захопленій більшовиками Україні.

Можна було б очікувати, що влада задовольнить прохання Олени Пчілки, зважаючи на статус родини, внесок доньки Лесі Українки в розвиток культури, а також громадську та наукову діяльність заявниці. Це було ілюзією. Олені Пчілці пам'ятали виступи в Гадячі навесні 1920 р. «проти сваволі червоних окупантів», арешт революційним комітетом і натхненну працю з дослідження культури [13, с. 81, 82; 14, с. 9]. Наприкінці 20-х років назріла реорганізація Всеукраїнської академії наук. Її супроводжували

репресії проти людей на яких було накладено тавро дореволюційного покоління української інтелігенції та науковців. «Коло друзів рідшало. Частина їх була на чужій землі, а ті, що лишилися, помалу зникали на засланні, чи в тюрмі» [5].

Заява Олени Пчілки має такий опис – двосторонній рукопис зеленого кольору на розлінованому папері; написаний та підписаний Оленою Пчілкою; чорнило; підкреслення тексту червоного та фіолетового кольору, зроблені, ймовірно, діловодом для виділення ім'я заявниці та фраз, що відображають суть клопотання; на першому аркуші є дві рукописні візи фіолетового, синього кольору та напис червоного кольору, що засвідчує надходження документу «прп. (?) Укрнаука. 30.IX».

Зелений Гай є місцем пам'яті родини Драгоманових-Косачів та Лесі Українки, хоча не вціліло жодної будівлі: двоповерховий будинок на 11 кімнат з терасою-балконом, велика на дві половини селянська хата-флігель для сторожа, льодовня, шопа в лісі й дерев'яна купальня [15]. Відповідно теорії французького історика П'єра Нора тут не тільки кристалізується пам'ять соціальних груп, про людину та її спадщину, а й відбудеться продовження формування їх уявлення про ідентичність, історію та майбутнє.

Проведений аналіз унікального документу НАФ відображає важливі та важкі аспекти життя Олени Пчілки в 2-й пол. 1920-х рр. Це робить внесок в конструювання повсякдення родини Драгоманових-Косачів та української інтелігенції в СРСР. Зелений Гай, фактично, створений руками Олени Пчілки, став одним з культурно-національних осередків, що й вирішило його долю в роки радянської влади. Місією сучасної інтелігенції є не тільки ревіталізація Зеленого Гаю, а й розвиток цього визначного місця пам'яті.

Джерела та література

1. Вовк І. Хутір Зелений Гай у Гадячі носить назву «Лесин гай». URL: <https://web.archive.org/web/20161001062930/http://poltava.today/uk/news/show/14777>
2. Вовк І. До 145-річчя від дня народження Лесі Українки. URL: <http://www.podii.com.ua/news/do-145-richchya-vid-dnyua-narodzhennya-lesi-ukrayinky-malenkyu-gay-lesi-na-poltavshchyni>
3. Державний архів Сумської області. Ф. Р-5698. Оп. 1. Спр. 267. Арк. 39-40-зв. URL: <https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=215&a=28>
4. Данилюк-Терещук Т. Культурологічні рефлексії Любові Дражевської: Олена Пчілка. *Леся Українка в діаспорному літературознавстві*. Зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук. конф. в Мюнхені (3.04.2019 – 7.04.2019). С. 72–82.
5. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. URL: https://sites.ualberta.ca/~spk2/Drazhevaska/Olena_Pchilka.htm
6. Дрофань Л. І правду й боротьбу благословити. Олена Пчілка в сучасному прочитанні. *МІСТ: мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2010. № 7. С. 200–223.
7. Іскорко-Гнатенко В. Сторінками київського життя Олени Пчілки. *Слово і Час*. 2019. № 7. С. 33–52.
8. Йотка В. Про що шепоче Зелений Гай. URL: <https://www.bazarmedia.info/novini/vidpochinok/2205-pro-shcho-shepoche-zelenij-gaj>
9. Косач-Борисова І. Про біографічні повісті Касіяна Граната. URL: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/Granat.html>
10. Косач-Борисова І. Зелений гай. Спогад про Олену Пчілку і її улюблений осідок «Зелений гай». *Наше Життя*. 1963. Вересень. С. 31–32; Жовтень. С. 31–32; Листопад. С. 31–32; - Грудень. С. 39–40.
11. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / Відп. ред. О. Біланюк, автор про-екту і вступ. ст. Т. Скрипка. Нью-Йорк; Київ: Факт, 2004. 448 с.
12. Леся Українка. *Гадяцька газета*. 31.07.1943. Ч. 43 (123). С. 3.
13. Мирошниченко Л. Гімн України у дитячій п'єсі Олени Пчілки. *Слово і Час*. 2014. № 12. С. 79–85.
14. Одарченко П. Славна дочка українського народу Олена Пчілка. *Нові дні*. 1980. Жовтень. С. 5–9.
15. Скрипка Т. Зелений Гай. URL: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/RodoviSadyby/ZelenyjGaj.html>
16. Третяченко Т. Олена Пчілка і Гадяч. *Слово і Час*. 2009 (7). С. 116–120.
17. Унікальні документи НАФ. URL: <https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=215&a=28>;
18. Чернов А. Звезда украинского возрождения. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/zvezda-ukrainskogo-vozzrozhdeniya>
19. Шалагінова О. Про що шепоче Зелений Гай: з історії родинного гнізда Драгоманових-Косачів на Полтавщині. *Олена Пчілка і Гадяч*: наук. зб. – Київ, 2010. – С. 60–68.
20. Шалагінова Л. Сестри: Маловідомі сторінки родинного літопису сестер Лесі Українки та її матері О. Пчілки. URL: <http://zdibrova.narod.ru/base/announcements/gadyach.html>
21. Шевчук І. Мої сестри покажуть вам всю околицю. Побачите вже таку Україну, що «українішої» й нема. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_moyi-sestri-pokazhut-vam-vsyu-okolicyu-pobachite-vzhe-taku-ukrayinu-scho-ukrayinishoyi-j-nema/968104
22. Янишин Б. Косачі. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kosachi>

РОЛЬ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ У СТАНОВЛЕННІ ПИСЬМЕННИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Наукова біографія Лесі Українки, на думку М. Г. Жулинського [2, с. 8], ще не написана, хоча в розпорядженні біографів є великий за обсягом і значною мірою опрацьований джерельний матеріал: сімейний архів Косачів-Драгоманових, документи і свідчення епохи, спогади сучасників [7; 8; 9]. Зрештою, за сто років вивчення творчості Лесі Українки написано чимало біографій письменниці, наукових [13], науково-популярних [1], белетризованих і просто художніх [3; 5]. Це складе чималу бібліотеку.

Окремо варто згадати белетризовані біографії Лесі Українки, видані протягом 1950-1980-их років великими накладками. Біографія письменниці таким чином популяризувалася, але одночасно й міфізувалася, оскільки образ Лесі був спрощений і підігнаний під ідеологічні приписи. Те, що Ізидора Косач-Борисова говорила з великим обуренням в одному зі своїх виступів на засіданні УВАН (7 червня 1968 року) про біографічні повісті Касіяна Граната “Велетом покликана” та “Велет розпалює ватру”, можна з певністю адресувати багатьом іншим творам (витворам радянської ідеології) – “вони дозволяють собі спотворювати духовний образ Л[есі] У[країнки] і вдачу найближчих до неї людей” [6, с. 12]. Не йдеться навіть про недобросовісних чи не талановитих авторів (серед них траплялися різні), йдеться про масштабну акцію, внаслідок якої Леся Українка мала стати дієвою ідеологемою. У ретельно відретушованому образі акцентувалися (перебільшувалися) одні риси, повністю зникали інші. Поступово Леся втратила жіночу привабливість (навіть набула деякої безстатевості, чоловікоподібності), внутрішню ускладненість, інтелектуальність, інтуїтивізм і чуттєвість, неперевершене почуття гумору, іронію й самоіронію і багато інших притаманних їй рис. Натомість поставав образ правильної, безкомпромісної людини із залізною волею, борця за визволення трудящих, який мусив, замість прямої участі в більшовицькій партії, обмежуватися словом-зброєю через дуже погане здоров'я. Цей образ не спонукав до читання творів Лесі Українки (цього й не вимагалось), скоріше відштовхував від неї. У 1990-ті роки, коли помінялися історичні обставини, цей образ потрапив під вогонь палкої критики дослідниць, озброєних фемінізмом і психоаналізом, і це закономірно. Ідеалізований і мертвий образ-міф мусив зникнути і народитися заново. Тепер, коли крайнощі потроху урівноважуються, настав час для об'єктивного вивчення біографії і творчості великої українки.

Понад сто років після смерті письменниці – це кілька епох, кожна з яких вносила свої корективи у її сприйняття, втручалась у долі людей, змінювала обставини, пріоритети і цінності. Величезний за обсягом, безцінний для української культури архів Косачів-Драгоманових зберігався ціною великих жертв і зусиль, зрештою був розпорошений і значною мірою втрачений, пізніше, не менш жертвними зусиллями інших людей, зібраний, опрацьований, відданий на збереження і опублікований. Ще й досі з'являються нові матеріали, які змінюють уявлення про ті чи інші біографічні факти. Триватимуть пошуки і з'являтимуться публікації знайдених документів і надалі. Але все те, що зібрано і введено в науковий обіг сьогодні, теж потребує переосмислення, впорядкування, вимагає нових інтерпретаційних підходів.

Найбільш повним зібранням джерельних матеріалів для біографів залишається книга О. Косач-Кривинюк “Леся Українка. Хронологія життя і творчості” (Нью-Йорк, 1970), її доповнює листування, опубліковане у зібраннях творів Лесі Українки різних років, у періодичних наукових збірниках; листування сім'ї Косачів, розшукане в архівах Праги і підготовлене до друку С. Кочергою [10]; публікація матеріалів родинних архівів, зібраних Т. Скрипкою в Америці та Європі [11], публікації в періодиці. Усе це було дбайливо зібране Валентиною Савчук (Прокіп) і належно представлене у трьох томах листування Лесі Українки видавництва «Комора» (2016, 2017, 2018 рр.).

У другій половині XIX століття активно усвідомлювалася всією європейською спільнотою роль спадкових рис людини; через вплив матеріалізму, позитивізму, дарвінізму та інших світоглядних віянь, спричинених успіхами природничих наук, формувалася нова хвиля зацікавлення родоводом. Наука про спадковість набуває нових обрисів у XX столітті, дає поштовх для виникнення і бурхливого розвитку генетики.

Якщо починати мову з генів (а біографії Лесі Українки часто починаються з розлогого родинного дерева), то Лариса Косач, як і всі її сестри та брати, отримала щедрий спадок: дві поважні родини протягом багатьох поколінь працювали на вироблення того типу людської особистості, який можна вважати найбільшою цінністю культури – інтелігентної особистості. Польські гени в роду Косачів і грецькі в роду Драгоманових за два століття життя в Малоросії майже повністю розчинилися в українських. Але

додався інший вплив – російський. Будь-який освітній процес українця відбувався в шорах русифікації. Не уникли її й обидві дворянські родини, тісно пов'язані з військовою службою. Косачі у XIX столітті – російські інтелігенти, те ж саме можна сказати про родину Драгоманових: всі вони отримували освіту у Петербурзі, формувалися російською культурою. За радянських часів дворянський родовід був досить ганебною плямою на біографії. Тепер дворянське (аристократичне) походження особливо акцентується у багатьох дослідженнях. Але не варто впадати в крайнощі, підвищуючи у статусі тих чи інших історичних осіб супроти їхнього ставлення до цього.

Важливою віхою у житті Косачів став переїзд до Луцька (1880), а згодом до маєтку (“дворянського гнізда” Косачів) у Колодяжному. У Луцьку сталася подія, яка започаткувала тридцятилітню історію хвороби, – застуда на Водохреща. У січні 1881 у Лесі почала боліти права нога, у жовтні 1882 “у Лесі з'явився невеликий опух на китиці правої руки і біль, що заважає Лесі грати на фортепіані” [4, с. 46], улітку 1883 Гадяцький земський лікар Борткевич признав у Лесі туберкульоз кісток (коксит) і порадив операцію. У жовтні того ж року в Києві, в університетській клініці була зроблена операція на руці, хірург Рінек видалив уражені туберкульозом кістки. Це перше тяжке випробування Леся витримала по-дорослому мужньо. Відтоді до кінця життя хвороба стане головною персоною у визначенні всіх життєвих планів Лесі. До кокситу додаватимуться сухоти – туберкульоз легенів, на їхньому тлі – психічні розлади, істерія. Смертельна на ті часи хвороба назавжди оселиться в організмі. Незважаючи на постійну виснажливу боротьбу з нею, вона оточить Леся щільним кільцем заборон. Все, що Леся вже встигла полюбити, доводилося обмежувати, а то й взагалі відмовлятися: музика, танці, театральні постановки, плавання, рукоділля, малювання, пішохідні мандрівки, а головне – повноцінна освіта, яку Леся так успішно розпочала разом з братом Михайлом. Леся на диво обдарована від природи (див. про це: 12), якби не хвороба, вибір магістральної діяльності саме через всебічність став би навіть болісним, в такому разі у літератури було б найменше шансів, не випадково Леся шкодувала за музикою, танцями, театром, пішохідними мандрами. Літературна творчість, легка в дитинстві (а тому спроможна задовольнитися статусом хобі), тяжка в дорослому віці, майже ніколи не дає людині певності у виборі, натомість має здатність когось вибирати мимо його волі.

У хроніці подій 1887 року Ольга Косач-Кривинюк зазначає: “Коксит ніби спинився, нога не болить, але ходити Леся може лише з милицями. Це доводить її до розпачу. Вона дуже нервова. Робить усе з запалом, чи читає, чи шиє, чи грає на фортепіані. Про себе цілком не дбає, ледве цинги не нажила. Тепер її підсилено годують” [4, с. 64]. 1899 року у Берліні лікар Бергман прооперував ногу, що дозволило Лесі ходити, втім, зі значними обмеженнями.

Тяжкі два десятиліття – це підлітковий вік, юність, молодість Лесі Українки, роки її зростання і дорослішання. З важливих впливів цього періоду треба відзначити стосунки з рідними сестрами і братами.

Дружба Лесі з братом Михайлом, старшим на два роки, триває аж до його передчасної смерті 1903 року. Все зв'язельське і колодяженське дитинство “Мишолосіє” нерозлучні, ділять між собою розваги і захоплення, разом досліджують навколишній світ, шукають пригод, занурюються у природу. Змагаючись, наввипередки опановують кожну науку, виявляючи здібності майже суголосно, за винятком, хіба, математики, байдужої для Лесі і притягальної для Михайла. Дві зими (1881-1883 рр.), перед вступом у гімназію Леся і Михайло навчалися у Києві з приватними учителями. Ольга Петрівна відтягувала вступ до школи обох дітей, мудро оберігаючи їх не тільки від казенної шкільної муштри і русифікації, а й від багатьох інших, шкідливих для формування особи, впливів. Те, що діти в сім'ї Косачів були такі всебічно розвинені, незалежні, яскраві, окрім всього іншого, пояснюється також домашньою освітою у дитячому віці. Це не означає, що вони були мало соціалізованими. У родині завжди було так багато дітей, особливо влітку, коли приїжджали відпочивати у Колодяжне або гостювали у Косачів сім'ї родичів і знайомих з дітьми різного віку, що часом це нагадувало життя чималенької комуні. Михайло поїхав на навчання у Холм, після закінчення гімназії – у Київський університет (1888), згодом продовжив навчання у Дерпті (тепер Тарту), а Леся мусила задовільнитися самоосвітою. Географічна відстань між братом і сестрою тільки поглиблює їхні стосунки. Листування, спільні з Михайлом справи, проекти (літературні і суспільні) підтримують і наснажують Леся.

Дуже ніжне товаришування склалося у Лесі з молодшою на шість років Ольгою (Лілею). Свою серйозну працю “Історія східних народів” Леся написала у дев'ятнадцять років для сестри. У дорослому віці вони близькі, як сестри, що переймаються справами одна одної, як подруги, що зв'язуються у найбільш сокровенному, як товаришки, що мають багато спільного у світогляді. Ользі судилося нелегка доля, але вона була мужньою, порядною і доброзичливою людиною у всіх негараздах. Саме Ользі ми завдячуємо збереженням значної частки сімейного архіву і найповнішою біографією Лесі Українки. Інші троє дітей

Косачів – брат Микола, сестри Оксана та Ізидора – значно молодші від Лесі, а тому з ними склалися дещо інші стосунки. Листування Лесі Українки засвідчує, як вона переймається станом здоров'я, проблемами росту і формування своїх молодших сестер і брата. Вона опікується ними по-материнськи. У споминах і заувагах до 1888 року Ольга напише: “Леся, будши на 17 років старша за цю сестру, завжди була до неї надзвичайно ніжна й дбайлива. Так само і Міша (він був ще й її хрещений батько). Вони удвох рятували й урятували її від смерті, як вона 1890 року слабувала на дифтерит... Вдруге рятувати сестру Ізидору Леся поїхала восени 1905 року до Петербургу, де та була вже курсисткою і заслабла на черевний тиф. Втретє Леся врятувала Дору, але вже лише своїм іменем, бо аж 1939-го року; тоді Дору більшовики вернули з заслання з концтабору тільки через те, що вона сестра Лесі Українки, – це був гарний жест на адресу саме тоді “ощасливлених” західних українців” [4, с. 74]. Саме молодші діти не дали Лесі цілком зануритися у власні біди, відвернутися від світу в часи ранньої юності. Наділена від природи материнським даром, Леся змогла вповні реалізуватися у великій сім'ї Косачів як чудова мама. Втім, також як вчителька, талановитий педагог, адже доводилося усіх молодших готувати до вступу в київські гімназії, особливо з іноземних мов. Часто це була виснажлива, тяжка праця. “Я вже рада, що Микось по всім трьом язикам видержав, а то, признаться, обридло мені товкти з ним “склонения” та “спряжения” за зиму і за весну, а найбільше тепер перед екзаменами. На той рік ще гречеський буде – “удовольствие!”” [4, с. 390] (з листа до Є. А. Тесленко-Приходько від 17 травня 1896 р.). Але завжди Леся готова поступитись будь-яким власним інтересом (особливо справами лікувальними) заради своїх молодших “тигриків” і “негриків”.

У складний період 1880-1890-их років, незважаючи на постійні муки від нестерпного болю і тривалі періоди лікування, Лесі вдається здійснити дуже багато. Вона набула високої гуманітарної освіченості (лектура філософсько-політичного, теологічного, психологічного тощо змісту), опановує іноземні мови (у період підготовки до гімназії вивчила грецьку й латинську, згодом німецьку, французьку, англійську, перебування у Болгарії сприяло вивченню болгарської мови, в Італії – італійської, це окрім польської і російської, які ніби й не потребували окремого вивчення), читає в оригіналі твори європейських письменників, багато перекладає, пише літературно-критичні статті, занурюється у суспільно-громадські, просвітницькі справи, швидко й потужно еволюціонує у художній творчості. Не полишає також гри на піаніно і вишивання. Особливо важливий у формуванні Лесиною світогляду рік, прожитий у родині Михайла Драгоманова (1894–1895), багатолітнього вигнанця з рідного краю, який на той час мешкав у Софії, студіювання книг його великої бібліотеки.

“Коли у мене є талан, – пише вона матері 28 лютого 1898 року, – то він не загине, – то не талан, що погибає від туберкульозу чи істерії. Нехай і заважають мені сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони такої зброї, якої нема в інших, здорових людей” [4, с. 434]. Вже у цей час Леся перемарковує свої нещастя, лиху долю тлумачить як долю обраної, а отже зобов'язаної зробити більше, ніж будь-хто. Замість природної для кожної людини жалості до себе і притягнення співчуття, замість послаблень і попушень, таких необхідних кволуму організму, – додаткові зобов'язання. На таке спроможні виняткові особистості.

Під час численних поїздок з метою лікування Леся набуває життєвого досвіду, вражень, які спонукають її до пошуку й самореалізації. Мандри Лесі Українки – окрема сторінка її біографії, чітко вписана у життя і творчість. “У мене циганська натура, – зізнається вона Михайлові Кривинюку (квітень 1997), – і після 5-ти місяців лежання я більш, ніж коли, затужила за бродячим життям” [4, с. 383], і продовжує цю тему у червневому листі: “Не давно я прочитала заголовок роману “La juive errante” (“Вічна жидівка” [можна також перекласти “Мандрівна жидівка”]) і збираюсь написати свою автобіографію під цією назвою, – бо справді, де мене тільки чорти не носили і куди ще хочуть понести?!” [4, с. 393]. Леся ховає за іронією і самоіронією прикрі почуття, адже переважно її мандри – це поїздки на лікування. Кожна її поїздка – це подія і зовнішнього, і внутрішнього життя. Крим, Прибалтика, Європа (Варшава, Прага, Софія, Берлін, Сан-Ремо та ін.), Карпати, Кавказ, Єгипет не тільки розширили її уявлення про світ, а й спонукали до внутрішніх пошуків, увійшли в творчість наскрізними темами і мотивами. Кожна подорож будоражила її, часто вводила в особливі стани, була поштовхом до творчості.

Роль матері для становлення письменниці Лесі Українки важко переоцінити. До літературної праці матір штовхала доньку свідомо, змалку. Очевидно, цей момент варто розглядати не лише в аспекті сублімації (в особі самої Олени Пчілки цей процес теж актуальний), адже матір заклала програму майбутнього своїх дітей дуже свідомо і владно. Цього, зрештою, вимагав тодішній педагогічний канон: відповідальність за дітей з патріархальним ухилом. Тверда рука Ольги Косач навіює ідеали скоріше батьківського, аніж материнського виховання. Водночас м'який, поступливий характер батька, його доброта, постійна готовність надати допомогу будь-кому із тих, хто її потребує, жертвуючи власними інтересами, скромність і багато інших рис цілком вписалися б в тогочасний ідеал жінки. Цей момент

розподілу сімейних обов'язків і дає підстави стверджувати, що тут має місце “втрачання батьківського коду мужності” (Н. Зборовська). Однак ні фемініність в особі Ольги Драгоманової (блискуча красуня, яка вміє легко фліртувати і крутити голови чоловікам), ні маскулініність в особі Петра Косача (варто згадати його твердість і ризиковану вірність ідеалам в адвокатській роботі: безкорисливий захист інтересів селян, опозиція щодо своїх колег) не підлягають сумніву. Обмін ролями стосувався лише виховання дітей. Тут, очевидно, кожен йшов за власним нахилом: чоловікові було досить суспільного ґрунту для реалізації чоловічих амбіцій, а палкій жінці з активним діяльним характером треба було зробити власну сім'ю полем для реалізації особистого потенціалу. Сім'я – це зона контролю і володіння, підпорядкування і заведеного нею порядку. Але шкідливого для розвитку особистості пригнічення інших членів сім'ї не помітно. Ольга Петрівна надто розумна і освічена, надто аристократка, аби допускати подібний тип стосунків. Не варто забувати й того, що головною матеріальною підвалиною сім'ї Косачів була тяжка, часом виснажлива праця його глави, Петра Косача. Все трималось на ньому. Володіння Ольги Петрівни розгорталось у культурну та ідеологічну сфери. Це була парафія, віддана їй чоловіком (а не відібрана в нього, як це буває у деяких сім'ях). Справжньої, а не показної, мужності Петрові Косачу ніяк не бракувало. А скільки праці він вкладав на службі, можна судити хоча б з його формулярного списку: бездоганна багатолітня служба відзначена численними високими нагородами [8, с. 130]. І якщо твердість характеру та мужність – риса його улюбленої доньки, ще питання, кому саме з батьків вона нею більше завдячує.

Та образа за Лесею, яку й багато років по тому відчуває її молодша сестра Ольга, пишучи в своїй “Хронології”, як несправедливо обходила мама з малою Лесею, як ображала її самолюбство, свідчить, що це важливі враження дитинства, які залишались актуальними і в дорослому віці. Вочевидь образи, завдані Лесі, якоюсь мірою зачіпали й Ольгу, нагадували їй її власний сюжет взаємин з матір'ю, теж досить непростий. Але протиставлення гарного й талановитого Михайла добрій, але негарній Лесі – важливе для розуміння того сценарію, який формувався в дитинстві, задовго до фатальної хвороби. Дружба з Михайлом, безмежна любов до нього, мабуть, була доброю компенсацією матеріної несправедливості: вони, зрештою, були співницями у своєму ставленні до чудового хлопця. Крім того, Леся була татова донька. У всіх казках татова донька завжди більш гнана і загрожена обставинами, але й більш успішна у підсумку. Ольга Петрівна визначила статус Лесі як негарної навряд чи несвідомо або по реальному відчуттю. Жодних підстав вважати Лесею негарною (йдеться ж про дитинство, коли Леся ще здорова, жвава, весела і, як свідчать фотографії, дуже гарненька) у неї не було. Матір не могла не знати, наскільки це важливо для дівчинки: відчувати себе змалку гарною чи негарною. Зрештою, це припис традиції, рівно агресивний на всіх щаблях соціальної ієрархії. Статус негарної – це план на самотнє життя. Пояснення виснаженням, яке Ольга Петрівна мала після народження Лесі, навряд чи вичерпує всі складнощі її ставлення до доньки, адже Ольга Петрівна досить послідовна протягом всього життя. Та й не узгоджується це з характером жінки, яка народила й виховала шістьох дітей. Напрошується висновок більш вірогідний: саме через Лесею Ольга Петрівна реалізувала свої власні письменницькі амбіції.

Втім, Ольга Петрівна спонукала до літературної праці всіх дітей, особливо перших трьох. Скільки в цьому спонуканні власних амбіцій, свідчить листування Олени Пчілки з родиною Івана Франка та видавцями (1890-х років, коли вона торує свій власний шлях в літературі, за допомогою дітей лише посилюючи поле свого впливу). У відомому листі до Омеляна Огоновського (25.02.1892), де йдеться про її заслуги у справі україномовного виховання дітей, ще твердіше Олена Пчілка наголошує письменницьку залежність двох старших дітей: “У всякім разі, по тих спробунках, що досі надруковано з писань моїх дітей, видно по їх напрямку, по темах і навіть їх літературній мові, що Леся й Михайло теж і яко автори нової школи суть плоть од плоті моєї і кість од кості моєї!” [8, с. 87]. Про амбітність Олени Пчілки свідчать і псевдоніми, які вона обрала для доньок: Українка, Зірка (Олеся, себто Ольга). Тут впадає в око разюча відмінність псевдоніма для сина – Михайло Обачний. Він благословляється на літературну справу з однією роллю, а доньки – цілком з іншою. Син може і не послухатись (він вже не надто слухається), а тому має бути обачним. Все решта не суттєво. А от доньки, як би не сіяли, все одно лишаться “плоть од плоті...”. Михайло й Ольга звернули на власну стежку, не зважаючи на усілякі літературні проекти, в яких охоче брали участь: Михайло занурився у вивчення фізики, Ольга надала перевагу медицині (в родині ж є на кого рівнятись). І тільки Леся, через хворобу, чим далі, тим менше має вибору. Література їй рокована.

Лесі була призначена роль піти далі від матері і досягнути більше, можливо, зіграти для української нації ту ж роль, що у свій час зіграв для неї Тарас Шевченко (це все одно буде не тільки доччина заслуга, а й продовження материнської місії). Стати матір'ю всім українцям (не дарма ж, з її подачі, – Українка), які вже мають батька Шевченка, але не мають власної держави, а тому, як малі діти, потребують опіки й батька, й матері – дуже амбітний замір! Для себе його б не одважилась взяти жодна жінка, навіть дуже

амбітна. Ольга Петрівна обмежилась скромною роллю трудівниці-пчїлки. Та й праця її забиралась не так літературою і суспільством (а хотїлось!), як власним численним сімейством, найперше дітьми. Роль Українки вимагає жертви. У першу чергу жертви особистим життям. Цю перспективу треба відсікти одразу. Якщо ти негарна, думай не про прикраси для вроди, не про дївчачї таємниці і захоплення, не про майбутніх наречених, а про навчання, про освіту, про професію і суспільну місію. А далі доля йде назустріч. Чим більше забирає хвороба, тим очевиднішою стає приреченість на літературну працю. Ольга Петрівна вводить доньку в літературу і робить максимум можливого, щоб вона там залишилась назавжди. Леся виконує всі материнї приписи, хоча й не всі їй до вподоби. Але в якийсь момент стає очевидно, що Леся таки непомітно завернула на власну стежку, не пішла до кінця туди, куди було заплановано владною матір'ю. І все ж треба віддати належне Ользі Петрівні, точніше, Олені Пчїлці, яка, як не як, теж була в літературі (раніше і певніше, ніж Леся), мала реноме і виразні уявлення про те, якою має бути ця література. І саме тут вона тиснула найменше. Багато з того, що писала Леся, особливо в драматичному жанрі, Олена Пчїлка органічно не могла сприйняти (хто ж і міг, якщо це так далеко випереджало сучасників?), але була дуже обережною в оцінках і щадила самолюбство доньки. Леся до кінця, вже багато разів перевершивши матір в літературній справі, залежала від її оцінок, була щаслива отримати похвалу. Саме матері доручала Леся тонкі й делїкатні справи постановки "Блакитної троянди": боячись неуспіху, не покладаючись на театр (хоча він і найкращий з існуючих в Україні), вона не боїться доручати матері посередництво між нею й режисером та акторами. Ольга Петрівна, беручи швидше материнською інтуїцією, аніж письменницьким досвідом, могла бути для Лесї опорою і підтримкою тоді, коли літературна традиція її не сприймала. Сама втілення традиції, Олена Пчїлка мала досить і терпіння, і поступливості, і м'якості, аби не завадити Лесиним пошукам, її ускладненому (особливо на тлі народницького канону) новаторству.

Статус негарної, який, зрештою, був остаточно закріплений не матір'ю, а наслідками хвороби, дорого коштував Лесї. Літературний шлях, попри похвали метрів на адресу перших збірок, не давав підстав для певності, не давав відчуття реалізованості. Звідси – подібна до матеріної всеїдність у суспільних справах, докладання рук до всього, що тих рук потребує. Мабуть, це було якоюсь мірою і розпорошення (з огляду на катастрофічно малий час, відведений на власну художню творчість). Постійні тривоги і сумніви. Істерія – симптом, лише опосередковано пов'язаний із туберкульозом кісток. Це, скоріше, прояв глибокого дисбалансу психіки, висіння над безоднею іншої хвороби. "Кожна творча людина є подвійність чи синтез парадоксальних властивостей. З одного боку, вона є по-людськи особистий, а з іншого – позбавлений особистісного, творчий процес". ... "Його [митця – М.М.] життя стає повне конфліктів, коли у ньому поборюють одна одну дві могутні сили: звичайна людина зі своїми справедливими прагненнями до щастя, задоволення чи життєвої безпеки, з одного боку, та безжалісна, творча пристрасть з другого, що в разі необхідності всі особливості бажання просто розчавлює" [14, с. 104–105]. Надто контрольований життєвий план (заслуга матері, але й Лесин вроджений раціоналізм йде назустріч), надто багато долається й береться зусиллям волі. Несвідоме мусить захищатись від повновладдя розуму, мусить тривожитись і хворіти. "Воно" відчуває свою важливість для "я". Стихія ірраціональної творчості, яка часом поглинає, народжує інші, ще більші розлади внутрішнього життя: це суперечить настанові виконати суспільну місію, бути борцем, мечем, словом-зброєю, тощо, тощо: все слухняно й палко задеклароване в поетичній творчості 90-х рр. Витіснені розумом бажання бути коханою й кохати, народжувати дітей не могли втілитись у процесі легкої творчості, звичної для сім'ї Косачів: грати на піаніно, вишивати, ставити домашні спектаклі, перекладати, писати "ні про що" і тому подібне. Це не лише не ставало сублімацією, а навпаки – посилювало дисбаланс, штовхало до істеричних вибухів емоцій. Подія, яка багато вивільнила і збалансувала психіку, відбулась в ніч написання "Одержимої". Необхідність в сублімації відпала. Було обрано власний шлях, не за материним планом.

Нерозділене кохання до С. К. Мержинського - ще один біографічний факт, який вимагає переосмислення. Очевидно, що і саме почуття, пережите Лесею, і її вчинки (догляд хворого до останніх хвилин його життя) – надзвичайно важливий біографічний фрагмент. Переживши трагедію ідеального кохання (водночас – нелегітимного, супротивного суспільним стереотипам) до Сергія Мержинського, Леся змогла перебороти все те, що терзало й мучило глибоко всередині, позбутись відчуття неповноцінності, стрімко й потужно подорослішати. Драматична поема "Одержима", написана однієї трагічної ночі 1901 і фотопортрет Лесї того ж року засвідчують появу надзвичайно вродливої, певної себе і свого призначення жінки. З цього часу жоден вплив, у тому числі й материнський, не спроможний змінити й кроку на обраному шляху.

Символічною віхою розмежування з матір'ю (а вони продовжували бути спільницями у багатьох важливих речах) стало одруження з Климентом Квіткою (1907). Леся дала можливість природі увійти

в її внутрішній дим. Це не було даниною суспільності, яка важила найбільше для матері. Треба було погодитись бути звичайною жінкою, аби звільнитись від того, що обтяжує і змушує даремно витратити сили. Варто простежити за листуванням Лесі Українки після трагічної події (тут є дві знакові постаті адресатів – О. Кобилянська й А. Кримський), щоб помітити, як потанула Лесина істерія, наскільки певнішою (збалансованішою) стала її психіка. Це при тому, що хвороба, з якою доводиться постійно жити і мучитись, не відступає, забирає все більше. Звідки певність? Шлюб з Квіткою (ціла сім'я раптом повисла на шиї Лариси Косач-Квітки, якій і саму себе, через необхідність витратити великі кошти на лікування, утримувати було несила) часом здається, як і вважала Ольга Петрівна, фатальною помилкою. Шлюб приніс таке жахливе обтяження всіх життєвих планів, що не можна не думати про те, що Леся прожила б довше і написала більше, якби лишилась сама. Але... Стосунки з чоловіком дивують (на тлі всіх проблем матеріального ґатунку, завжди небезпечних для будь-якої сім'ї) своєю гармонійністю, якоюсь майже неправильно безхмарністю. Цей шлюб вочевидь був потрібен Лесі, але не лише для того, щоб розпочати свій, окремих, остронь від материнського плану, шлях (це теж дуже важить). Напевне шлюб став тим підмурівком, на якому змогла так стрімко розквітнути і досягти світового рівня драматургічна творчість Лесі Українки.

Джерела та література

1. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 270 с.
2. Жулинський М. Леся Українка: проблеми і перспективи вивчення життя і творчої спадщини *„Леся Українка: доля, культура, епоха“*: зб. ст. і мат. Вип. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 8.
3. Кармазіна М. Леся Українка. Київ: Альтернатива, 2005. 416 с.
4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Репринт. вид. Вст. ст. М.Г. Жулинського. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 928 с.
5. Кармазіна М. Леся Українка. Київ: Альтернатива, 2005. 416 с.
6. Костенко А. Леся Українка: Художньо-документальна біографія. 2-ге вид. із змінами і доповненнями. Київ: Дніпро, 1985. 394 с.
7. Леся Українка: доля, культура, епоха: зб. ст. і мат. Вип. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010.
8. Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. Т. 2. Київ: АН УРСР, 1956. 498 с.
9. Леся Українка. Документи і матеріали. 1871-1970. Київ: Наук. думка, 1971. 488 с.
10. Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження; упоряд. О. Ф. Ставицький. Київ: Наук. думка, 1984. 294 с.
11. «Листи так довго йдуть...»: Знадоба з архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / Упоряд., передм. та прим. С. Кочерги; післям. О. Сліпущко. Київ: Вид. центр “Просвіта”, 2003. 308 с.
12. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / авт. проекту і вст. ст. Т. Скрипка. Нью-Йорк; Київ: Факт, 2004. 447 с.
13. Мірошніченко Л. Дещо про різнобічність обдарованості Лесі Українки. *«Дивослово»*. 2002. № 3. С. 63–65.
14. Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. Київ: Наук. думка, 1992. 632 с.
15. Юнг К. Г. Психологія і поезія / Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки; за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 91–108.

Ганна Моклиця (м. Луцьк)

ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОАНАЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

На початку ХХ століття на зміну біографічному методу у вивченні життя і творчості письменників (митців, видатних особистостей) прийшов фрейдизм, сформований під впливом ідей Зіґмунда Фрейда.

Концепцію активно використовували психоаналітики-медики початку ХХ століття для опосередкованого (на відстані у часі, у просторі) психоаналізу. Не оминув цей процес й Україну. Я. Ярема, С. Балей, А. Халецький присвячують свої розвідки Шевченку, М. В. Попович, М. І. Цубина – Гоголю [5]. Від медиків естафету приймають літературознавці і письменники. В. Підмогильний присвятив статтю психологічному аналізу особи І. Нечуя-Левицького [5]; В. Петров (Домонтович) на основі психоаналізу написав біографії П. Куліша і М. Костомарова (“Романи Куліша”, “Аліна і Костомаров”). Наприкінці 1920-х рр. у Радянському Союзі метод Фрейда і його праці були заборонені. На багато десятиліть психоаналіз зник з української науки. У 1990-і роки праці Фрейда й інших психоаналітиків ХХ століття почалися друкуватися в Україні, науковці активно застосовують методи Фрейда при характеристиці письменників-класиків. Але якщо у світі фрейдизм став абеткою для розуміння біографії творчої людини, в Україні такі

підходи отримали неоднозначне сприйняття.

Окрім Шевченка, в число перших авторів, підданих психоаналітичному тлумаченню, потрапила Леся Українка. Книги В. Агеєвої [1], Н. Зборовської [3; 4], С.Павличко [7] про Леся Українку, статті Т. Гундорової [2] – це дискусійний етап в історії українського літературознавства [8]. Опонентами дослідниць, які застосували психоаналіз до біографії Лесі Українки, стали прихильники більш традиційного літературознавства, знавці творчості Лесі Українки. Висловлювалися думки, що це надто суб'єктивний підхід, відхід від науковості тощо.

Не зважаючи на те, що засновник психоаналізу З. Фройд присвятив кілька праць особистостям минулого, сучасні психоаналітики, переважно, дотримуються думки, що психоаналізу людей померлих піддавати не варто, оскільки головним проявом несвідомого (а психоаналіз скерований на пошук несвідомих потягів) є живе мовлення. Тому самі лише біографічні матеріали – це недостатня база для наукових висновків. Але якщо уважніше придивитися до праць Фрейда, особливо пізнішого періоду (1930-х рр.), то можна знайти відповіді на чимало питань. Наприклад, у праці З. Фрейда, яку він написав у співавторстві з політиком про одного з президентів США, Вудро Вільсона [11], показано, як з біографічного матеріалу можна вилучити матеріал для психоаналітичного тлумачення. І в цій книзі видно, наскільки важливими для психоаналізу є тексти у жанрі нефікційної літератури, насамперед щоденники і листи.

Як відомо, у найбільш ґрунтовній біографії Лесі Українки, написаній її сестрою Ольгою Косач-Кривинюк («Леся Українка. Хронологія життя і творчості», 1970), використано дуже багато листів. Але авторка вживає їх переважно з ілюстративною метою, а ще тому, що це був єдиний спосіб опублікувати збережені нею листи Лесі Українки. До 100-річчя від дня народження Лесі Українки вийшло 12-томне зібрання її творів, три томи в ньому – це листи Лесі Українки, великий, безцінний спадок, який сам по собі не став об'єктом вивчення, хіба лише в певному конкретному аспекті (мова листування, прояви тогочасного побуту, фрагментарно – те, що стосується взаємин Лесі Українки з членами родини тощо). Зрозуміло, що саме у листах біографія Лесі Українки знайшла свій найбільш повний відбиток. Але вилучити з цього матеріалу об'єктивні факти непросто. На відміну від інших біографій (спогади, наукові і науково-художні біографії), листи містять безцінний матеріал для осягнення не лише зовнішніх фактів, а й внутрішнього світу письменниці. Щоб відчитати в цих листах (часто дуже це спонтанні емоційні реакції на події) слова і образи, які позначають вхід у несвідоме, треба застосувати психоаналіз, причому важливо залучити якомога більше праць Фрейда, оскільки його теорія весь час еволюціонувала й вдосконалювалась.

Леся Українка часто і багато писала в листах про свою хворобу, іноді ці листи нагадують медичні звіти, іноді розгортаються у цілі есе про її ставлення до власного здоров'я. У таких листах – не лише історія хвороби (чи хвороб), а ціла філософія, глибинний зріз внутрішнього життя. Тому ці листи мають велику психологічну цінність. Леся Українка сама себе вивчала, аналізувала, озброюючись психологічною літературою свого часу. Іноді вона мислить, як людина, яка сама себе піддає психоаналізу.

Наведемо кілька прикладів. Початок листопада 1889 р., лист до брата Михайла з Одеси: «Сюди в Одесу я приїхала на лихо, бо не тільки масаж не поміг, але, здається, пропало й те, що я загоювала собі лиманом, Косівщиною, пов'язками і всім лихом і бідою. Я недавно встала з ліжка, а то днів 5 лежала. Тепер мені ліпше, і я знов можу ходити сама з палкою, а то вже було так, що мене водили, мало не носили. Після тижня масажної курації нога моя розстроюдилась так, що й ступить було годі. Тоді я покинула його. Першу ніч я провела тоді, як тінь в Дантовому пеклі, – з плачем і скрежетом зубовим. На другу ніч затялась, не плакала і цілу ніч писала в ліжку, почала невеличку поему і, здається по їй не видно, як мені приходилось тісно при писанні. Через два дні приїхала Маргарита і забрала мене до себе. За се я їй дуже вдячна, бо моя німка така підла, що цур їй. Однак ти не думай, що діло стоїть так дуже погано. Я тепер не лежу, можу знов ходити, хоч не так, як перше, але все ж нічого собі, сподіваюсь, що змогтиму виїхати на сім тижні» [6, 36-37]. Тут видно, що Леся Українка пов'язує творчість і хворобу, при чому хвороба – це не тільки перешкода для творчості, а й те, що до творчості мотивує. Творчість допомагає терпіти жахливий біль. Треба звернути увагу також на те, що в описах своєї хвороби Леся посилається на описи пекла з «Божественної комедії» Данте. Таким способом вона ніби відсторонює хворобу, поміщає її в поважний контекст, надає додаткового значення (вона в пеклі не сама, а разом з численними грішниками).

Вже на основі однієї цієї цитати можна провести паралель з концепцією сублимації З. Фрейда. На його думку, сублимація – це психічний процес, який полягає в переведенні сильного несвідомого бажання, емоції в соціально корисне русло. Глибина сублимації і визначає глибину творчості. А творчий хист є вмінням сублимувати лібідо. Є несвідоме бажання, енергія лібідо, яка прагне прорватися тоді, коли стаються події, які асоціативно зв'язані з цим бажанням. Енергія росте, емоція наповнює людину і вона повинна кудись дітися. Вона може бути проговорена, прореагована, перенесена в тіло (психосоматика,

моторика), або перенесена на папір, полотно, скульптуру і т. п. Сублімація потягів особливо помітна риса розвитку культури, вона дозволяє грати значну роль в культурному житті вищій психічній діяльності – науковій, художній, психологічній.

Здається, що в листах Лесі Українки йдеться лише про хворобу, в якій не заховане жодне несвідоме бажання. Але це не так, бо в листах до різних людей вона пише про хворобу по-різному. Особливо велика різниця між листами до матері та інших членів родини. У листах до Михайла вона моделює героїчний сюжет.

26–28 листопада 1889 р. лист до брата Михайла з Колодяжного: «Нема що й казати про те, що я візьмуся тепер до роботи так, що тільки ну! Що залежатиме від мене, я все зроблю, ба – що ж мені й робити, як не се! Аже, як би там не було, а література моя професія. От тільки одно мене бентежить, знаєш, теє «mens sana in corpore sano» [«Здоровий дух у здоровому тілі» (лат.) – Ред.]. (а мені таки все не ліпше, а либонь, чи не гірше – може, й різати прийдеться), ну, та якось-то буде. Твоя безталанна сестра *Леся*» [б, с. 36-37].

Хвороба, яка перешкоджає творчості, все ж усвідомлюється як головна причина займатися саме літературною творчістю (хвороба руки перекреслила кар'єру музиканта чи живописця, але залишила можливість писати). Власний шлях все частіше бачиться як нелюдське змагання, випробування, долання перешкод.

У листі до брата 30 травня (зелена субота, «серед лемехи, клечання та квіток») 1890 р. з Колодяжного:

«Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важений здіймати
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співати.
Я співатиму пісню дзвінкую,
розганятиму розпач тяжкий, –
Може, сам на ту гору крутую
Підійметься мій камінь важкий.

(Таких віршів маю близько десятка. Гай-гай, тем багато, а часу так мало!). Як ти думаєш, чи підійметься? Гей, навряд – не такий то камінь!.. Бо то, бачиш ти, я так думаю, що не минути мені ножа чи то кацапського, чи то німецького (мама каже, що зимою поїду до Відня), а вже-бо мені так не минеться. «Кому-кому доведеться, а кучому не минеться!» Отож-то... Жаль якось і вимовить, але мушу сказати, що моє оце двохмісячне лежання у липких кайданах було зовсім надаремнісінько, отак-таки зовсім надаремно! А прибиток хіба тільки той, що тепер знов ходжу на двох милицях, що болять ноги в ступнях і через те я ходжу по-котячому, та ще й спина болить гірш, ніж перше, – більше яких трьох минут не можу рівно сидіти, ні на що не спершись. Отака-то твоя сестра ледача, Михайлику! Та таки й зовсім ледача я стала: пишу маленькі віршики для власної втіхи і розривки, а роботи – жаднісінької! Перекладу – нікотого» [б, с. 58-59].

Дантове пекло більшою мірою нагадує скаргу, ніж образ каменю, якого треба піднімати на круту гору (алюзія до давньогрецького міфу про Сізіфа, який кинув виклик богам і був покараний тим, що безкінечно піднімав на гору камінь, який скочувався одразу вниз). Цей сюжет більше навіює образ сильної і мужньої людини. Крім того, до описів хвороби Леся додає іронію, яка свідчить про неоднозначне ставлення до неї, натякає на якісь приховані в несвідомому процеси.

Справжня творчість являє собою не тільки вихід несвідомої сфери, а й містить у собі очищення, катарсис. Катарсис тісно пов'язаний з сублімацією, проте тут йдеться саме про елемент переживання певної емоції, а не її символічне відтворення. Людина, яка творить, може розіграти внутрішній конфлікт, пережити своє бажання, подолати свій страх. Якщо аналізувати творчість глибше, то можна простежити несвідоме бажання, несвідомий конфлікт, який резонує з переживанням реципієнта. Процес катарсису і сублімації в художній творчості тлумачиться Фройдом як порятунок від неврозу (насамперед в роботах «Достоевський і батьковбивство» та «Цар Едип і Гамлет»). Вирішенням Едипового конфлікту є, в основному, ідентифікація з батьками (я стану таким, як тато, і в мене буде дружина, як мама, у даному разі навпаки: я стану такою, як мама). Конфлікт розв'язується по-різному і переживається по-різному. У будь-якому разі він є джерелом багатьох переживань. Несвідоме бажання, бажання, яке витіснилось (для Лесі це бажання завоювати сильну і нероздільну материнську любов) – є те сильне переживання, яке залишається у несвідомому. Коли події асоціативно зв'язуються з цим конфліктом, то несвідоме бажання

починає прориватися. Але є сформована мораль, етика, совість, які перешкоджають реалізації подібного бажання. Тому з'являється потреба в розрядці. Це можливо шляхом реалізації бажання у фантазії, уяві, художній творчості. Таким чином відбувається і сублімація, і катарсис.

13 жовтня 1891р. до М. Павлика з Колодяжного: «Жаль мені, що я мушу таким відлюдком жити, що з мене нема користі ні людям, ні собі, але ж то біда мене так тримає. Краще б уже було, коли мені природа не дає ніякої волі, щоб я не могла і не хотіла нічого робити, а то тільки жаль, краще б та охота і той невеличкий талан достались кому іншому, людянішому. Я тепер маюся наче трохи ліпше, але знаю добре, що ненадовго, бо вже пропасниця знову чепилася, а вона в мене вірніша всякої дружини – хутко не покине. Для письменця, надто для поета, се дуже погана слабкість, бо вона, власне, тоді найбільше мучить, коли людина увійде в поетичний настрій, принаймні у мене так воно є. Але то дарма, я таки не покладаю рук, а лагоджу дещо. Дуже хочу одну річ для вас дописати (якщо приймете ще), що почала сього року, але нічого не обіцяю, як хутко, бо я **за X** нічого ручити не можу. Мені тепер ще одна дуже велика біда - починає від часу до часу друга нога боліти а се тримаю від всіх наших у великому секреті, бо то нічого не допоможе, як хтось там буде надо мною розпадатись, але мені се дуже тяжить на душі. Як писатимете дядькові, то сього не кажіть, бо я не хочу» [6, с. 116-117]. Лист до більш далекої людини, але тісно пов'язаної з дядьком, Михайлом Драгомановим, засвідчує конфлікт, який вийшов на поверхню у перетвореному вигляді. Характерні вирази: пропасниця, чепилася, вірніша дружини. Хвороба все більш нагадує персоніфоновану особу.

Дуже багато листів під час хвороби Леся Українка пише матері, значно рідше батькові, хоча без його схвалення і фінансування жодна поїздка на лікування була б неможлива. Стосунки з батьками – це та база, яка в ранньому дитинстві визначає зміст несвідомого і часто – план на все подальше життя. Стосунки Лесі з батьками складаються непросто, її гнітить надмірна залежність від них. Водночас вона схильна до надмірної ідеалізації кожного, але особливо – матері.

Щоб в'янути, яку роль зіграли стосунки Лесі Українки з батьками у її житті і творчості, варто звернутися до праці Фрейда про Вудро Вільсона, в якій важливе місце відведене механізму перетворення на протилежне: активності на пасивність, любові на ненависть і т.п. У цій роботі Фрейд яскраво демонструє такий механізм. Він каже, що дитина народжується з пасивністю по відношенню до батьків, яка повинна перетворитися на активність, щоб відбулася сепарація дитини, було започатковано її особистий шлях. «Основними об'єктами любові, які дитина знаходить, є його мати і батько, або їх заміни. Її найраніші взаємини з батьками є пасивними за своєю природою: дитина няньчиться і пеститься батьками, керується їхніми бажаннями і карається ними. Лібіді дитини спочатку розряджається через ці пасивні відносини. Згодом можна спостерігати реакцію з боку дитини. Вона бажає стати активною по відношенню до них, пестити їх, командувати ними і помститися їм за себе. Внаслідок цього, на додачу до нарцисизму, для її лібідо відкриті чотири виходи: через пасивність до свого батька і матері і через активність по відношенню до них. З цієї ситуації розвивається Едипів комплекс» [11, с. 25]. З цього можна зробити висновок, що для дитини природно відчувати і активність, і пасивність до обох батьків. Доросла людина часто посідає одну позицію, тоді інша, в свою чергу, залишається в несвідомому, проте намагається вирватися і реалізуватися.

Художня творчість може програти несвідомий конфлікт шляхом ідентифікації з персонажами та розрядити тим самим сильне навантаження травматичної ситуації, захованої в несвідомому. Художня творчість – це компроміс психіки, це порятунком від неврозу. У структурі художнього образу головну роль грають механізми ідентифікації і перенесення. Шляхом цих процесів автор має можливість сублімувати своє несвідоме бажання, замінивши суб'єкт бажання фантазійним персонажем. Творчість є результатом трансформації сексуальної енергії лібідо та катарсису. Неврози мають творчу силу, а творчість, у свою чергу, – цілющу силу. Основна ідея концепції сублімації Фрейда полягає в тому, що творчість і невроз принципово (механізмами) не відрізняються один від одного. Вся різниця полягає лише в місці їх «перебування»: невроз залишається у внутрішньому світі, а творчість виходить назовні. У творчості реалізується сутнісна потреба людини в самовираженні. Фрейд вказував, що в психологічному романі письменник розбиває своє «я» на частини і внаслідок цього персоніфікує у декількох героях свої душевні конфлікти. У кожному художньому образі виражаються ті чи інші аспекти особистості письменника, тенденції його свідомості і його несвідомого, і в той же час знаходить відображення об'єктивна реальність. Сильне переживання пробуджує в художникові спогад про давнє, найчастіше з часів дитинства, переживання, витоки нинішнього бажання, яке здійснюється в творі; сам твір виявляє елементи як свіжого, так і старого спогаду. З аналізу міфів, наприклад, з великою ймовірністю слідує, що це – всього лише спотворені залишки бажань-мрій цілих народів, вікові мрії юного людства.

Можна зробити висновок, що хвороби Лесі Українки тісно переплетені з її процесом творчості.

Хвороба – це, з одного боку, наслідок психосоматичних процесів (її істерія це підтверджує), вона закорінена у проблеми з батьками (насамперед з матір'ю), які формувалися у ранньому дитинстві, це прояв пасивного плану (хвора донька – вічна мала дитина своєї матері). З іншого – це спосіб психіки сконцентрувати у хворобі ті бажання, які вимагають активного ставлення до батьків. Леся Українка об'єктивує хворобу як особистого ворога, з яким не припиняється боротьба протягом всього життя. І сутність битви – це якраз війна за право писати. Можна сказати, що хвороба зрештою у цій битві перемогла, фізично знищила письменницю, передчасно забрала з життя. Але з іншого боку – перемога за Лесею Українкою, бо, всупереч хворобі, вона досягла своєї мети, написали такі твори, які зробили її безсмертною для культури.

Джерела та література

1. Агеева В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 2001. 264 с.
2. Гундорова Т. Феміністична утопія Лесі Українки. *Сучасність*. 1996. № 8/9. С. 19–28.
3. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есей. Тернопіль: Джура, 2002. 208 с.
4. Зборовська Н. Психологія і літературознавство. Київ: Академвидав, 2003. 392 с.
5. Історія психоаналіза в Україні; [сост. И. И. Кутько, Л. И. Бондаренко, П. Т. Петрюк]. Харків: Основа, 1996. 360 с.
6. Леся Українка. Листи (1876-1897). Зібрання творів у 12 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10. 544 с.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія; [вид. друге]. Київ: Либідь, 1999. 447 с.
8. Скупейко Л. Леся Українка і фемінізм (нефеміністичний погляд). *Слово і час*. 1999. № 8. С. 43-47.
9. Фрейд З. Влечения и их судьбы. Москва: ЗАО ЭКСМО-Пресс, 1999. 432 с.
10. Фрейд З. Вытеснение (1915) / Психология бессознательного. Москва: Фирма СТД, 2006. С. 79–110.
11. Фрейд З., Буллит У. Томас Вудро Вильсон. 28-й президент США. Психологическое исследование. Москва: Прогресс, 1992. 288 с.

Олена Огнєва (м. Луцьк)

НА ПІДСТУПАХ ДО «СТАРОДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ СХІДНИХ НАРОДІВ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

В 2-ій половині XIX ст. значно розширюється уявлення європейців про оточуючий світ. Об'єднані зусилля вчених різних країн сприяли відкриттю шляхів до розуміння та дослідження як давнього так і сучасного духовного життя багатьох народів, і серед них – давніх. Привертається увага до розмаїття мов і літератур, розробляється наукова термінологія, мова опису. З'являються переклади з нових, раніше невідомих мов, з'являються нові художні літературні твори, що вводять до світу інших, незнайомих і мало знайомих народів. Відбуваються неочікувані відкриття в археології, нові дослідження з етнографії, історії релігії. Починають проходити відповідні міжнародні наукові конгреси, деякі з них продовжують діяти і донині. Набирають обертів Всесвітні виставки, що розсували обрії навколишнього світу, зближували в деякій мірі далекі народи і наочно демонстрували спільне та розбіжне існуючого світу, змушували європейців дивитись на невідоме по іншому – виділяти своє і чуже. Виставки могли супроводжуватись проведенням наукових з'їздів.

Впродовж Всесвітньої виставки, що діяла у Парижі від 1 травня до 10 листопада 1878 р., з опорою на створену експозицію, відбулось 32 наукових конгреси з різних напрямків діяльності людини [30, с. 455–464]. На підставі експозиційного розділу «Стародавнє історичне мистецтво та етнографія народів за межами Європи» («L'art historique ancien et l'ethnographie des peuples étrangers à l'Europe») проводились конгреси з проблем демографії (Demography); етнографії (Ethnographic sciences); антропології (Anthropological sciences). Слід також згадати конгреси з захисту інтелектуальної власності [30, с. 455–464; 32]. Йдеться про Захист літературної власності (Protection of literary property), де приймається рішення про створення міжнародної літературної асоціації; Захист художньої власності (Protection of artistic property). Через п'ять років до літературної асоціації включають художників, і назва змінюється на Міжнародну літературно-мистецьку асоціацію (ALAI), що з самого початку постає рішучим захисником міжнародного режиму авторських прав. Слід відзначити також Захист промислової власності (Protection of industrial property), патентну справу.

Діюча виставка привертала увагу відвідувачів з багатьох країн, у тому числі і з України. Влітку 1878 року Олена Петрівна і Петро Антонович Косачі були у Парижі. Мета поїздки, за твердженням Ольги Косач-Кривинюк, їх молодшої дочки, щоби відвідати «всесвітню виставку і побачитися з Драгомановими». Але,

мабуть, не просто побачитись, а ще й підтримати Михайла Драгоманова, який брав участь у конгресі Захист літературної власності (більш відомий як Літературний конгрес) з доповіддю «Українська література, заборонена російським урядом» («*La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe*»). Щодо Олени Пчілки, то однією з рушійних сил, без сумніву, був й професійний науковий інтерес етнографа-збирача, й природне бажання побачити, яким чином всесвіту представлена рідна земля. Саме це і відбилось в єдиних, відомих нині, згадках про Париж Олени Пчілки [8, с. 5]. Крім згадок про дорогих серцю Олені Пчілці речей, що презентували українську етнографію [10], з інших джерел відомо про експонування археологічних знахідок з колекції правознавця і археолога Д. Я. Самоквасова (1843–1911), що презентували Київщину, Чернігівщину, Полтавщину та Золоту медаль «За високу якість рафінаду, цукрового піску і сільськогосподарської продукції» отриману знаним підприємцем і благодійником Н. А. Терещенком (1819 – 1903) [24, с. 87; 25, с. 404].

Можна також припустити, що за час перебування в Парижі відбувались і наукові контакти, зокрема з французькими дослідниками Альфредом Рамбо (фр. Alfred Rambaud, 1842–1905) та Луї Леже (фр. Léger, 1843–1923). Обидва французи брали участь у III київському археологічному з'їзді, де з доповіддю виступав Михайло Драгоманов, учасником якого був Петро Косач. Дякуючи А. Рамбо, у Франції з'явилися відомості про з'їзд («*Revue des Deux Mondes*», 1874), про наукові розробки українських дослідників, а серед них Михайло Драгоманов, Ольга Косач [28, с. 608 – 614]. Того ж року 1876 Рамбо друкує дослідження «Епічна Росія» («*La Russie épique*», 1876), четвертий розділ якого («Епос Малоросії, *Épopée de la Petite Russie*») присвячений українській епічній традиції і містить глави, де йдеться про Кобзарів, татар і козаків, козаків і поляків, Мазепу і Палія, чумаків з посиланнями на праці П. Куліша, П. Чубинського і, ясна річ, на видання В. Антоновича та М. Драгоманова [29, с. 435 – 500]. Але ж для того, щоби написати рецензії, створити розвідку необхідно мати відповідні видання, тобто підтримувати наукові зв'язки, листування, обмінюватись книжками і статтями [5, с. 412–414]. Станом на 70-ті роки XIX ст. Михайло Драгоманов був знаним в Європі вченим, відомості про нього і його дослідження з'являються в багатьох європейських виданнях, у тому числі італійських, французьких, англійських, німецьких [23, с. 97]. Так що припущення про можливі наукові зустрічі скоріше за все мають сенс.

У спогаді Ольги Косач-Кривинюк про поїздку увагу привертає визначення «розповіді про закордон, про паризьку виставку, про всіх Драгоманових» [9, с. 32 - 33]. В домашньому колі, вочевидь, розкази ці були розлогими і детальними з уточненнями і цікавими подробицями. Їх «одразу, насвіжо, бачили й чули» дев'ятирічний Михайло і семирічна Леся Косачі, вже свідомі. З часом, «бачила і чула те все» молодша сестра Ольга. Розповіді, без сумніву, містили історії про незнайомий і тому чужий, але цікавий, всесвіт, що був представлений на виставці і як була, чи була взагалі, представлена Україна, про побачені незвичні чуда, про незламного Драгоманова і Драгоманових, як постало в нагоді знання інших мов. Старша дочка могла отримати додаткову інформацію від матері, яка займалась з нею французькою мовою і за якою стояв безпосередній досвід спілкування з живими носіями мови. Можливо цим пояснюється перевага творів французьких авторів [13, с. 292] в перекладацькому в проекті Лесі Українки, а викладання французької мови для Лесі Українки часом стає суттєвим доповненням до гаманця в сутужні часи.

Розповіді про почуте і побачене, формували образ інших народів паралельно образу рідного народу, що присутній у кожного, в залежності від того, як в дитинстві відбувалось навчання історії, її емоційне наповнення і сімейне бачення, яким було оточуюче середовище. Вплив поїздки батьків до Парижу і супутніх обставин так чи інакше мали відбитись в житті і творчості Лесі Українки.

Не менш важливим є і те, коли та чи інша книга вчасно з'являється в руках читача, коли той готовий до її сприйняття. Домашнє оточення, домашня освіта, вивчення іноземних мов, читання уголос для всієї родини, власне коло читання, засоби проведення домашнього дозвілля, театральні вистави і концерти, ігри – все разом закладає основи особистості, її світосприйняття. І такий спосіб засвоювання зовнішнього і формування внутрішнього світу дітей був властивий звичайним освіченим родинам, як от і родині Косачів, де взагалі перевага надавалася в першу чергу домашній освіті [17, с. 85]. А ще дуже важливий аспект – складання доброзичливих стосунків між дітьми в родині. В контексті стосунків Косачівської сім'ї не можна не згадати домашні вистави: театр – від лялькового до музичного, та ігри в героїв коли діти гралися в лицарів і героїв, в «Гліаду» та «Одіссею» [6, с. 295], дякуючи чому набувались перші відомості про давню історію.

Питання про домашню освіту і коло читання залишаються відкритими Мало що збереглося про те, яким чином і на підставі чого здобувала освіту майбутня письменниця. Відомо, що разом з старшим братом Михайлом вчилася читати (у чотири роки); наступний крок – писати, вже вміла у шість років. У десять років грецьку мову і латинь вона опановувала разом з Михайлом за програмою чоловічої

гімназії. Живої іноземної мови – французької – її навчала мати у тринадцять років. Але важливо, що так започатковувалась родинна традиція спільного навчання старших і молодших дітей.

Щодо кола читання, то значна кількість відомостей про бібліотеку в домі Косачів встановлена на підставі спогадів і листування, а залишки колишнього книжкового багатства, розпорошені по різних установах [7, с. 18–19; 15, с. 116–119]. Отримані початкові знання з наступною самоосвітою, чудова родинна бібліотека, доступність зібрання Михайла Драгоманова (книгозбірня розпорошена, її склад невідомий, існує картковий каталог частини, що зберігається в Болгарії) і можливість користуватись його порадами та й інші складові вплинули на формуванні особистості Лесі Українки і на складові її творчості, а творчий запал був присутній до останніх днів життя.

Юнацькі роки Лесі Українки припадають на середину 80-х і початок 90-х рр. XIX ст., що в історії української освіти, культури можна вважати мертвою зоною. Проте в особистому житті Лесі Українки це надзвичайно напружений період. За цей час нею були здійснені, напряму з оригіналу, переклади з російської, польської, французької, німецької, давньогрецької мов, без підключення мов-посередниць, які презентували творчість різних за мовою (від давньогрецької до сучасних - російської, польської, французької, німецької) та літературним спрямуванням авторів і відмінні за видами, жанрами, формою і змістом твори – епос, проза, поезія. Відтак складалось розуміння різниці між перекладом з оригіналу і переспівом, використанням мови-посередниці. І за цим стоїть ще родинна перекладацька традиція сім'ї Драгоманових, що, без сумніву, обумовлена походженням прізвища – Драгоманов від «драгомана», тобто перекладача. Михайло Драгоманов, старший брат Олени Драгоманової – Олени Пчілки, опікувався сестрою, а переклади, що відзначили початок її літературної діяльності сприяли розвитку здібностей талановитої дівчини. Вивчення мов і перекладацька традиція мали продовження в родині Косачів.

Паралельно перекладам в родині виникає ще один напрямок: дитяча література, започаткований Оленою Пчілкою. До цього напрямку приєднується і Леся Українка, що відзначено нею в листі до брата Михайла у вересні 1889р.: «... я розпочала ще дві уліти: «Les pauvres gens» і ще одну казку для дитячого журналу...» [19, с. 34]. На сторінках української дитячої періодики з'являються їх твори, адресовані дітям. Зокрема, двотижневик «Дзвінок» (1890 р., № 14, с. 106), єдиний дитячий журнал на всю Україну для дітей і молоді, друкує вперше «Метелик» Лесі Українки - та сама «уліта» - казка для журналу, над якою вона працювала під час перекладу «Les pauvres gens» Гюго. Той же «Дзвінок» (1891, № 23, стор. 186 – 187) подає казку «Біда навчить» (1890) про мандрівку горобця. Косачі не лишаються осторонь проблематики про особливе місце такого роду літератури в розвитку і становленні малої дитини і підлітка та значимості мови, адресованої до них.

На цей же час (1888, 1889) припадають і переклади французьких творів, адресованих дітям, зокрема переклади оповідання «Життя і філософські думки Пінгвіна» П. Ж. Етцеля (P.-J. Hetzel, «Vie et Opinions philosophiques d'un Pingouin») з альманаху «Сцени приватного і суспільного життя тварин» (Scènes de la Vie privée et publique des Animaux. Études de Mœurs contemporaines, Paris, 1842) [26] та «Рожевої хмарки» (Le Nuage rose, 1872, 1873) Жорж Занд зі збірки «Бабусині казки» (Contes d'une grand-mère, 1873) [31]. Видання казок 1876 р. є останнім прижиттєвим виданням письменниці.

В чудово ілюстрованому знаним художником Ж. І. Гранвілем Альманасі, що у Косачів був і в російському перекладі, і у французькому оригіналі, головні події відбуваються в Парижі. Серед інших історій про тварин, є й історія, що розповідає про мандри паризького горобця, який в пошуках кращого уряду відвідує державу мурашок, бджолине королівство, республіку вовків тощо [15]. Ймовірно, мандрівка горобця спровокувала мандрівку горобця в казці Лесі Українки «Біда навчить». «Бабусині казки» містять розповіді про чуда і чарівні перетворення, велетнів, фей, але події відбуваються у звичайній Франції, про що свідчать географічні назви. А головні герої, як от дванадцятирічна Катрін – героїня «Рожевої хмарки», долають в першу чергу самих себе аби здобути бажане.

Переклади і творчість супроводжуються постійним читанням. В листі до Олени Пчілки (26.06.1889) вона нагадує матері, аби та не забула прислати їй «Прометея» [19, с. 30]. Можливо йшлося про примірник з домашньої бібліотеки чудово ілюстрованого видання Г. В. Штоля «Мифы классической древности» в «русском переводе» (1865), де окремих розділ присвячений Прометею. Прометей згадується, починаючи з першої, на сторінках книги Луї Менара «Історія давніх народів Сходу» [27, с. 1], з якої Леся Українка робила переспіви гімнів Рігведи [16]. Ймовірно, серед надісланих у 1888 р. Драгомановими книжок знаходилась й Менарівська «Історія давніх народів Сходу». В цей же час вона продовжує звичайне читання, і теж, наприклад, французьких творів, зокрема, збірки «Перлини сучасної французької поезії» («Perles De La Poésie Française Contemporaine»), де «взгадали ... есть багато прехороших речей» і за що Леся Українка дуже вдячна матері, бо вона «таки останнього часу сиділа «на безкнижжі» (лист до О. П.

Косач від 18 серпня 1889 р.) [19, с. 32].

Звернення до дитячої літератури Олени Пчілки а разом з нею і Лесі Українки можна сприймати як реакцію на відсутність, станом на 80-ті роки XIX сторіччя, україномовної навчальної літератури, підручників з будь яких предметів, у тому числі і з історії. Напрацювання минулих років, коли у різноманітних жанрах (огляди, трактати, передмови, післямови, розділи в підручниках, граматики, букварі, арифметики, хрестоматії, посібники тощо) українською мовою з'являлись праці з різних галузей наук (історії, літературознавства, мовознавства, математики, природознавства, етнографії, фольклористики та педагогіки) і закладались підвалини для подальшого розвитку наукового стилю нової української літературної мови [11; 21, с. 100–118], поступово були витиснені та заборонені. І потрібно було шукати шляхи для їх відновлення, подальшого розвитку. Але слід відзначити, що попри значимість напрацьованого, серед тих матеріалів майже не зустрічаються твори східного спрямування, так само як твори, орієнтовані на історію давнього світу.

Без сумніву, Олена Пчілка тому і надає перевагу домашньому навчанню, як одному із можливих шляхів відновлення зруйнованого. Вона викладає сама дочкам (старшій Лесі і молодшій Ользі), піклується про розвиток дитячої і юнацької літератури і підключає до того старшу дочку. Можливо саме Олені Пчілці спадає на думку створення підручника з історії давнього світу хоча б для викладання в домашніх умовах. Завдання з написання цієї роботи, адресованої молодшому поколінню Косачів, мало лягти на плечі Лесі Українки, враховуючи її попередній досвід спільного навчання з братом Михайлом і родинні традиції. Зовнішнім поштовхом, що вплинув на створення такого підручника, ймовірно, постала здійснена, за кілька років перед тим, поїздка старших Косачів до Парижу і поява в домі згаданої книги Луї Менара.

Появу творів, адресованих дітям, читання творів французьких авторів і їх відбір для перекладу можна розглядати як вивчення Лесею Українкою адресата майбутнього підручника – маленької дівчинки. Але для неї самої це й вивчення мови викладу, розробка мови опису, засвоєння мови алегорій на іншому культурному матеріалі, читання образотворчих складових сатиричного спрямування. Зміст Альманаху, крім іншого, привертав увагу до відносин між представниками суспільства і владою, оскільки деякі його частини відбивали революційні події у Франції 30-х рр. 19 ст., і проблеми їх відображення таким чином, аби не викликати негативної реакції цензорів. Недарма ж Генеральна Асамблея тварин в Альманасі відбувається в ніч на роковини Лафонтена. А відтак для Лесі Українки це можливість, крім іншого, на іноземних культурній традиції та мовному матеріалі засвоювати Езопову мову.

Таким чином, на підставі згаданих вище багато ілюстрованих видань «Мифы классической древности» німецького історика і антикознавця Г. В. Штоля разом з іншими його книжками, адресованими школярам, французького альманаху «Сцени приватного і суспільного життя тварин» П. Ж. Етцеля та «Бабусиних казок» Жорж Санд, адресованих дітям, підліткам і дорослим, вочевидь, й інших матеріалів і спілкування у Лесі Українки формувалось уявлення про те, як має виглядати видання призначене, такій читацькій аудиторії, і в першу чергу дітям: обов'язково багато і майстерно ілюстроване; текст має викладатись цікаво і жваво; який підтекст можна вкладати в зміст створеного тексту.

На тлі загального стану україномовної наукової, навчальної, навіть художньої літератури у 80-ті роки XIX сторіччя переклади, що їх робила з французької мови Леся Українка, читання нею французьких авторів, одночасний (1884–1891) разом з Ольгою Петрівною Косач, мамою, вихід на творчість для дітей, є сенс розглядати ще й як підготовчий період, що передував роботі над підручником «Стародавня історія східних народів» [18; 20], в основу якої і лягла книга, згадана вище, «Історія давніх народів Сходу» французького автора – Луї Менара. розробки мови опису такого велетенського комплексу знань, яким є історія взагалі, а тим більше стародавнього світу. Перед Лесею Українкою постала не проста задача: як із написаного іншою мовою дослідження, що призначено дорослій освіченій аудиторії, створити підручник, адресований тринадцятирічній дитині. Існувала ще важлива проблема, що її Леся Українка мала вирішувати самостійно: як, на підставі мов – посередниць, якими написані іноземні дослідження і якими здійснені переклади, передавати українською мовою географічні назви, власні імена, терміни, назви літературних творів тощо, що представляли історію, культуру, образотворче мистецтво, мови різних народів давнього Сходу за майже повної відсутності українських відповідних словників і перекладів зі східних мов. Ні Михайло Драгоманов, ні Олена Пчілка не могли допомогти, бо їх наукові інтереси належали до іншої проблематики, а в тогочасній україномовній літературі ці питання не висвітлювались.

Проте, допомога і поради з боку М. Драгоманова, без сумніву, відбувались. В минулому, створення підручника українською мовою відповідали пошукам Михайла Драгоманова в українському шкільництві у 60-ті рр. XIX ст., так само, як і зміст підручника, звернений до історії давнього Сходу, тематиці його викладання в Київському Університеті у першій половині 70-х рр. того ж сторіччя [2, с. 3; 4, с. 12], а в

теперішньому часі – спілкування з племінницею співпадало з творенням вищого навчального закладу в Болгарії, куди Драгоманов був запрошений [1, с. 125–135; 23, с. 221–226]. За цим стояло читання лекцій з історії, розробка навчальних програм, спілкування з студентами, комплектування загальної і студентської бібліотеки. Слід також відзначити, що з другої половини 70-х рр. XIX ст. і до останніх днів Драгоманову належало чільне місце в науковому західноєвропейському середовищі: він був учасником Міжнародних наукових конгресів, у тому числі літературних та з фольклору; доповіді, зокрема, «Буддійські витоки сказання про імператора Костянтина» (*Les origines bouddhistes du Dit de l'Empereur Coustant*), «Приборкання Норовистої у фольклорі України» («*Taming of the Shrew, in the Folk-Lore of the Ukraine*») та інші розробки принесли визнання в світі [23, с. 88–100]. На такому тлі складаються відносини між Лесею Українкою та Михайлом Драгомановим, ученицею та вчителем, спроможним допомогти і відповісти на будь які питання; відносини, що не переривались до останніх днів вчителя.

Перебування Лесі Українки на Волині і зокрема в Луцьку та Колодяжному (1890–1891 рр.) супроводжувалось роботою над створенням підручника «Стародавня історія східних народів», яка мала продовження і наступні роки. Молода дівчина ділиться знаннями із своєю молодшою сестрою і розповідає їй про захоплюючий світ історії давніх народів. Так чітко визначилась творча ситуація: адресат – молодша сестра Ольга, послання – виклад історії стародавнього світу, адресант – дев'ятнадцятирічна Леся Українка, час 1890–1891-2 рр., джерело – «Історія давніх народів Сходу», автор – Луї Менар. На жаль, поки не вдалося знайти жодної згадки про те, яким же чином відбувався процес навчання, спілкування між сестрами – Лесею і Ольгою, вчителькою та ученицею, адресантом і адресатом. Видання книги Менара збереглося в особистій бібліотеці Косачів, правда, час і простір зробили свою справу - в напівзруйнованому вигляді. Накопичені знання і вміння, виконані з французької мови переклади поезії і прози різного спрямування, звичайне читання французьких авторів підготували входження Лесі Українки до книги Л. Менара, її переклад і наступне перетворення в підручник «Стародавня історія східних народів» з своїм баченням подій історії давнього світу, змінюючи послідовність розділів на відзнаку від оригіналу, внесення своїх коментарів з акцентом на сучасній поетесі дійсності і пам'ятаючи про адресата майбутньої книги.

Джерела та література

1. Борисенко В. Й. М.П. Драгоманов і «Тимчасова педагогічна школа» в Києві у 60-х роках XIX ст. *Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах*. Збірник статей викладачів кафедри історії України НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ. 2011. С. 125–135.
2. Драгоманов М. П. Программа по истории Древнего Востока. *Университетские известия*. 1865. № 10. С. 1–6.
3. Драгоманов М. П. Положение и задачи науки древней истории. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1873. Ч. CLXXV. Отд. 2. С. 154–181.
4. Драгоманов Михайло. Ученая экспедиция в западнорусский край. (Рец. на к.:) *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел*. Материалы и исследования, собранные действительным членом П. П. Чубинским, в семи томах. Вибрані праці: у 3 т., [4 кн.], т. 2. Київ. 2007. С. 91–123.
5. Зарицька Т. Г. Про французькі переклади та перекази українських пісень і дум зі збірників М. О. Максимовича. Теорія і практика перекладу. Мова і культура. (Науковий журнал). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 14. Т. I (147), С. 408–417.
6. Квітка Климентій. Спогади Климентія Квітки про Лесею Українку. *Леся Українка. Документи і матеріали*. К.: Наукова думка, 1971.
7. Ковальчук Т. Бібліотека Косачів: спроба реконструкції (за листуванням та спогадами). 1996. С. 18–19.
8. Косачева О.П. Украинский народный орнамент. Образцы вышивок, тканей и писанок. Издание второе. К., 1879.
9. Косач-Кривинюк Ольга. «Леся Українка. Хронологія життя і творчості». Видавництво Волинська обласна друкарня: 2006.
10. Косміна Оксана. Українські орнаменти в Парижі 1878. Альбом Олени Пчілки: міфи, вигадки, реальність. URL: <https://www.likbez.org.ua> > ukrayinska-ukrayinsk ... Aug 25, 2020.
11. Кравченко О.О. Загальна характеристика підручників для дітей за авторством Пантелеймона Куліша. URL: <https://www.dspace.nbuv.gov.ua> > 29-Kravchenko
12. Ленорман, Франсуа (1837-1883) Руководство к древней истории Востока до Персидских войн / [Соч.] Франсуа Ленормана; Пер. под ред. М.П. Драгоманова. Т. [1]–2. – Киев : Унив. тип., 1876–1879. – 6 т.; 25. Со 2-го вып. 1-го т.: Пер. И. Каманина.
13. Мазяр О. Французька лектура Лесі Українки. Проблематика і методологія // *Леся Українка і сучасність*. Т. 6. 2010. С. 290–296.
14. Огнева Олена. Французький слід в творчому спадку Лесі Українки. *Конференція “Старий Луцьк”*.

Науково-інформативний збірник ЛДІКЗ. Вип. 5. Луцьк. 2009.

15. Огнева Олена. Східний вектор книжкового зібрання Лесі Українки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині. Науковий збірник. – Вип. 33. – Луцьк: [б. в.], 2009. С. 116–119.

16. Огнева Олена. Луї Менар і його «Історія давніх народів світу» в контексті творчого спадку Лесі Українки. *Конференція «Старий Луцьк»*. Випуск XI. Матеріали. XI наукова конференція «Любартівські читання», 22 травня. – 2015.

17. Пчілка Олена. Лист Олени Пчілки до Омеляна Огоновського від 13 лютого 1892 р. *Леся Українка*. Документи і матеріали. К.: Наукова думка, 1971. С. 85

18. Українка Леся. Стародавня історія східних народів. ІЛ. Ф2 Од. зб. 1336.

19. Українка Леся. Зібрання творів. Т. 10. Київ. 1978.

20. Українка Леся. Стародавня історія східних народів. Катеринослав. 1918.

21. Шаркань Василь. Формування наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні. *Українська мова*, 2013, № 2. С. 100 – 118.

22. Якімова А. М. Університетська освіта за М. Драгомановим: національна модель і європейський досвід / Дриновський збірник. Т. XI. Софія – Харков. 2018. С. 221–226.

23. Якімова Антоніна (Спілка українських організацій Болгарії) Михайло Драгоманов: європейський вчений, професор Софійського Університету. *Україна і Болгарія в історії Європи*. Збірник наукових праць. Київ – Софія. 2019. С. 88–100.

24. Catalogue spécial de l'exposition des sciences anthropologiques. Paris, 1878. (95)

25. Catalogue officiel. Liste des récompenses. Paris. M DCCC LXXVIII (1878, 531).

26. Hetzel P.-J., Scènes de la Vie privée et publique des Animaux. Études de Mœurs contemporaines, Paris, 1842.

27. Ménard Louis. L'Histoire des anciens peuples de L'Orient. Paris: 1882/1983.

28. Rimbaud Alfred. «La petite-Russie. Traditions, récits, oeuvres d'art populaire» // La Revue Politique et Littéraire, 1876, numero 26, Décembre 23. P. 608 – 614.

29. Rimbaud Alfred. «La Russie épique»: étude sur les chansons héroïques de la Russie, traduites ou analysées pour la première fois. Paris. Maisonneuve et cie, 1876.

30. Reports of the United States Commissioners to the Paris Universal Exposition, 1878. Published Under Direction of the Secretary of State by Authority of Congress, Том 2 Reports of the United States Commissioners to the Paris Universal Exposition, 1878. Published Under Direction of the Secretary of State by Authority of Congress, Edward Henry Knight. United States. 46th Cong., 3d sess. House. Ex. doc. 42, pt. 1-5. United States. Commission to the Paris exposition, 1878. 1880. С. 455–464.

31. Sand George. Contes d'une grand-mère. Paris : Michel-Lévy frères, 1873 Hetzel P.-J., Scènes de la Vie privée et publique des Animaux. Études de Mœurs contemporaines, Paris, 1842.

32. WIPO NATIONAL SEMINAR ON INTELLECTUAL PROPERTY organized by the World Intellectual Property Organization (WIPO) in cooperation with the Cairo University, Arab Republic of Egypt Cairo, February 17 to 19, 2003 THE INTERNATIONAL PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY: FROM THE PARIS CONVENTION TO THE TRIPS AGREEMENT// The International Protection of Industrial Property ... WIPO www.wipo.int > ip_cai_1 > pdf > wipo_ip_cai_1_03_2

Імадеддін Раеф (Ліванська Республіка)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА РОЗМОВЛЯЄ АРАБСЬКОЮ...

(Особистий досвід)

Як іржавіє душа? Душа не залізна, але іржавіє. Знаю по собі. Я довгий час працював редактором політичної щоденної газети, виправляючи слова політиків і готуючи їх до друку. І всі ці слова насправді несмачні. Більшість з того, що вони говорять, - брехня. Але редактор повинен йти в ногу з цією нудною, стомлюючою роботою. Рік за роком в душу закрадається іржа. І позбавитись її можна тільки щирим словом, добрим словом, чистою літературою, віршами і прозою.

І так, я визначив, що почав йти шляхом літературного перекладу. Висвітлили цей шлях слова великого арабського письменника Михайла Нуайме¹: «Ми не завжди можемо передати кожен порух серця чи кожную думку, що зароджується у нашій свідомості. Але у нас є слово, яким ми тішимось і яким висловлюємо, наскільки можемо, те, що відбувається в наших умах. А що стосується всього, що глибше, то цього ми не

¹ Михайло Нуайме (1889 – 1988, Ліван) - арабський письменник і критик; за плечима освіта у Російському учительському інституті (Назарет), Полтавській духовній семінарії, Вашингтонському університеті (Сіетл, США); відомий також як перекладач «Заповіту» Тараса Шевченка на арабську мову, про якого згадував в окремих своїх творах.

можемо досягнути ні пером, ні уявою» [1].

Все почалося в 2015 р., коли я захотів перекласти все, що писали про Ліван письменники Російської імперії на порозі ХХ століття. Розпочав з праць Степана Кондурушкіна². Переклав одинадцять його оповідань, вибравши з усіх саме ті, в яких він описував Ліван того часу. Я надрукував їх у книжці під назвою “Розповіді С. Кондурушкіна – Ліван століття тому російським пером” [2].

Потім, переді мною постало більш складне завдання – перекласти “Бейрутські оповідання” А. Кримського. Складне воно було тим, що “Бейрутські оповідання” були написані українською. Мені допомогло те, що я як представник “Союзу ліванських інвалідів” брав участь в одній з організованих “Британською радою” конференцій у Києві, і у мене з’явилася унікальна можливість шукати потрібні джерела для мого дослідження і перекладу. Роботу над перекладом завершив, і книга побачила світ в кінці 2016 р. під назвою “1897 - Бейрутські оповідання А. Кримського” [3].

Я думав, що моя місія дійшла до кінця, а виявилось, що “це не кінець. Даже не початок кінця. Але це, можливо, кінець початку». Вивчення української мови відкрило мої очі на праці великих українських письменників і поетів. Два важливих моменти зіграли роль у визначенні курсу мого художнього перекладу того часу. По-перше, я все більше пізнавав українську мову і читав українські художні твори. По-друге – приїзд Посла України в Лівані Ігоря Осташа і його дружини, письменниці Марини Гримич. Вони два патріоти, які люблять українську літературу і заохочують до її поширення. Вони допомогли підтримати видання всіх майбутніх книг, зокрема, тих, що стосуються української літератури.

Тепер, після п’яти років роботи над працями різних українських письменників дійшов до творчого спадку Лесі. Українки. Я зобов’язаний відповісти на два питання: Чому вибрав цю велику українську поетесу? І, чому перекладав її прозу, а не вірші?

Чому Леся Українка?

У березні 2017 р. на запрошення посольства України в Лівані, Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та ліванського культурного центру в Україні відбулася презентація мого арабомовного перекладу оповідань А. Кримського. Ця подія мала місце в залі засідань Вченої ради в бібліотеці ім. В. Вернадського.

Пізніше я побував у Національному музеї української літератури в Києві. Саме тоді я захотів познайомитися з творчістю академіка Агатангела Кримського, і мав честь перекласти його «Бейрутські оповідання» арабською мовою. Мої відвідини музею виявилися дуже плідними. Допомагали мені дослідниці Мирослава Тарахан і Оксана Жованик. Найсильніші враження на мене справили два великих поети – Леся Українка та її поїздки до Єгипту і Іван Франко. Я вирішив почати вивчати їх творчість.

Ще за два місяці до поїздки в Київ я познайомився через інтернет з дослідницею Соломією Вівчар, яка працює в Музеї Івана Франка у Львові. Вона звернула мою увагу на численний творчий доробок І. Франка і прислала мені електронні версії його книг і збірок віршів. Я довго їх читав, аж доки не вирішив перекласти арабською мовою ліричну драму Івана Франка “Зів’яле листя”, яка вразила мене емоційною катастрофою, де ліричний герой закінчує своє життя самогубством. Я читав збірку раз по раз, намагаючись зрозуміти можливість перекладу і оцінити труднощі, приховані в метафоричних і риторичних виразах, відчути ритм і порівняти його з арабськими принципами віршування. Зрештою я вирішив взятися до перекладу цієї збірки, яку І. Франко творив впродовж десяти років і випустив у світ 121 рік тому.

В кінці того ж 2017 року літературно-художнє видання “Зів’яле листя” Івана Франка побачило світ українською та арабською мовами.[4]. Зараз можу сказати, що якби не отримав допомоги від Соломії Вівчар в 2017р. я б, напевно, почав вивчати твори Лесі. Українки ще до І. Франка. С. Вівчар не тільки написала передмову до двомовної книги, але й підтримала мою роботу над перекладом дуже цінними відомостями і порадами.

Я порівнював творчість Лесі Українки та Маї Зіеде. Напевно зможу про цю тему написати докладно, щоб привернути увагу до того, як важливо перекладати твори української поетеси на арабську мову. Мая Зіаде (1886-1941) – лівано-палестинська поетеса, есеїстка і перекладачка. Вона друкувалась в арабських газетах й інших періодичних виданнях, її перу належить низка віршів і прозових книг. На початку ХХ-го століття, в період культурних реформ в арабському світі, поетеса була ключовою фігурою на літературній сцені і відома як «Піонер Східного фемінізму» [5]. Таку визначну роль в тогочасній українській культурі грала тільки Леся Українка.

² Степан Кондурушкін (1874/1875 - 1919) – російський прозаїк і журналіст; пробував у Сирії (Ліван, 1898 – 1903рр.).

Чому прозові твори?

Мій арабомовний переклад творів Лесі Українки не перший. Колеги Олена Хомицька та Самір Мунді ознайомили єгипетських читачів з її роботами. Вийшла їх книга під назвою “Леся Українка. Вибрані поезії та листи” [6]. Відчував, що місія стала легше та почав читати про її життя і творчість, писав деякі статті, які публікував в арабських ЗМІ, так само, як і твори А. Кримського та І. Франка за останні роки. Я переклав деякі її вірші арабською [7], але зупинився.

Я за переклад поезії в поезію, особливо, якщо вірші перетворені на пісні. Можливо, я належу до старої традиційної школи, але я не хочу, щоб поезія втрачала свої мелодії. Досвід показав, що вірші Івана Франка краще перекладати в поезію.

Я перш за все вибираю відповідні арабські віршові способи для поезій. Так зробив з віршами Тараса Шевченка («В неволі тяжко, хоча й волі, ...» [8] та «На синє небо виходить зоря. ...» [9]³) і Івана Франка та інших поетів [10], щоб передати весь їх темперамент в ритмах і римах, відмінності в ступені ідентифікації образів між описаними оповідками, складністю фраз і філософськими вимірами.

Найголовнішим було збереження самобутності Івана Франка - поета в арабомовному перекладі, і я дуже сподіваюся, що мені це вдалося [11]. Палестинська композиторка і співачка Амал Ка'уаш вибрала “Не знаю, що мене до тебе тягне...” – один з віршів Франка зі “Зів’ялого листя”, написала для нього музику і заспівала на церемонії презентації книги в Бейруті під час відкриття 61-го Міжнародного арабського книжкового ярмарку у грудні 2017 року. Пісня була чудова. Вона показала силу слів в складних віршах.

Чому проза не поезія? Оскільки переклад поезії займає багато часу, і це вимагає повної відданості. Наприклад, я ретельно вивчив п’єси Лесі Українки “Одержима” і “Лісова пісня” [12], і я сподіваюся, що час дозволить мені в майбутньому працювати над їх перекладами на арабську мову.

Про арабомовний переклад

І так я вирішив працювати над прозою Лесі Українки. Всі тексти її зібрані в одному доступному мені – джерелі: Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. [13]. І це зробить наступну роботу легше, особливо, тим, що там численні коментарі, які допомагають дослідникам розуміти більше про її твори. Поставив собі завдання – здійснити проект – перекласти всю прозу письменниці та ділився своїми думками про проект з українськими літературознавцями Аллою Діба, Світланою Кирилюк, які працювали над її творами. Я отримав від них важливі поради і читав деякі їх дослідження про творчість і життя Лесі Українки. Також отримав безцінні матеріали про прозу Лесі Українки та підтримку від дослідниці Галини Пилипенко – співробітниці “Новоград-Волинського літературно-меморіального музею Лесі Українки”. Ідея мого проекту: досліджувати і перекладати прозові твори великої доньки українського народу. Їх я розділив, згідно обсягу, на дві частини (короткі та довгі):

Перша частина (яка скоро має вийти окремою книгою) містить короткі твори:

1. Така її доля (1888 р.),
2. Святий вечір! (1888 р.)
3. Метелик (1889 р.),
4. Весняні співи (1889 р.),
5. Біда навчить (1890 р.),
6. Чашка (кінець 1880-х рр.),
7. Лелія (1890 р.),
8. Волинські образки. 1. Школа (1895 р.),
9. Щастя (1895 р.),
10. Місто смутку (1896 р.),
11. Голосні струни (1897 р.),
12. Пізно (1897 р.),
13. Ein Brief ins Weite - Лист у далечінь (1899 р.) в українському перекладі І. Ю. Гузар,
14. Мгновение (початок 1900-х рр.),
15. Вороги (початок 1900-х рр.),
16. Сліпець (1902 р.),
17. Примара (1905 р.),
18. Розмова (1908 р.).
19. За порадою Світлани Кирилюк до цього тому я додав не завершене оповідання Екбаль-Ганем. Це

³ Див. N. N. («Сонце заходить, гори чорніють...»).

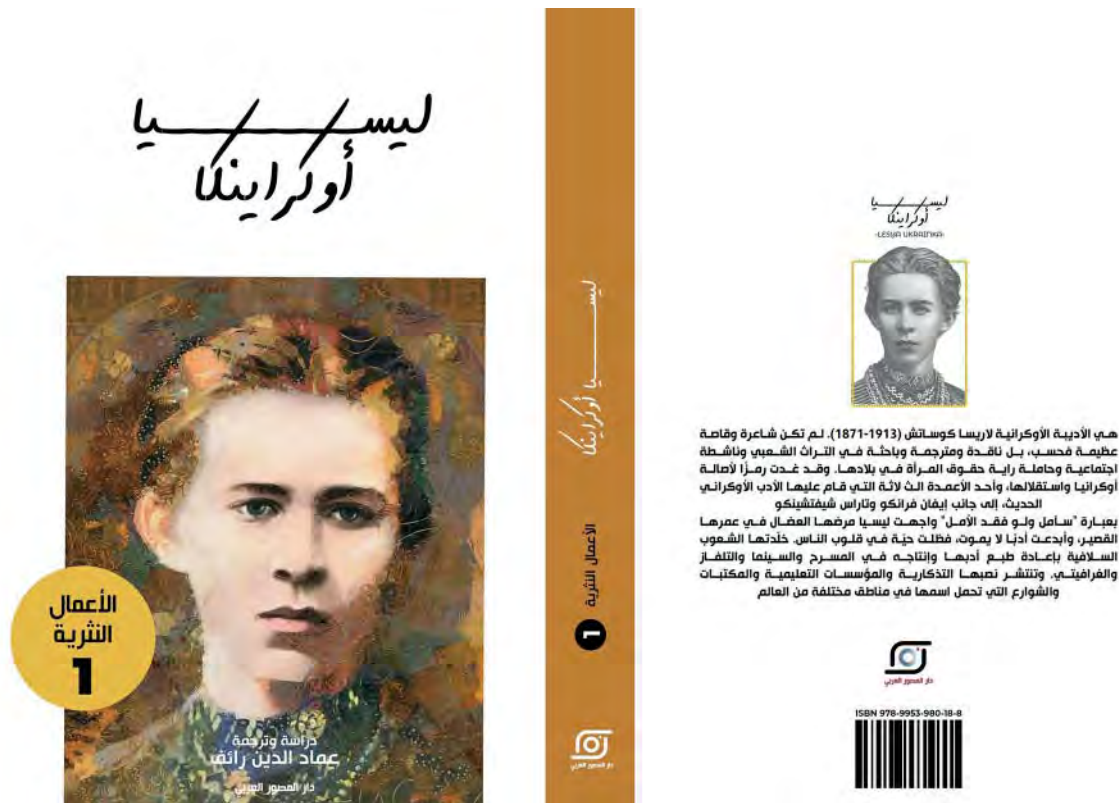

Фото обкладинки книги: «Леся Українка. Прозові твори (1)»
(Бейрут: Вид. Ал-Мусаввер Ал-Арабі, 2021). Перекладач Імадеддін Раеф.
25 лютого 2021 року в посольстві України в Бейруті відбулася презентація видання.

оповідання важливе для арабського читача, оскільки воно говорить про життя арабської жінки на початку минулого століття.

Друга частина (довгі твори) – Оповідання, має бути надрукованою до кінця поточного року.

1. Шкода (1893 р.),
2. Одинак (1894 р.),
3. Над морем (1898 р.),
4. Приязнь (1905 р.).

Я розділив вказані прозові твори за обсягом (короткі в першій частині і довгі в другій) з двох причин. Перша, так прийнято у нас, якщо хочемо перекладати всі твори одного письменника, і так зробили наші вчителі, коли переводили, наприклад, прозу Антона Чехова в 4-ох томах[14]; друга причина, і це важливе для мене, встигнути завершити переклад вчасно.

Коли я почав працювати над проектом, думав, що перша презентація першого тому відбудеться в Бейруті, в рамках Бейрутського книжкового ярмарку в грудні 2020 року, але на жаль, цей ярмарок не відбувся через вибух у Бейруті 4 серпня. Страшний вибух зруйнував третину нашої столиці, і взяв з собою дорогі мирні душі. Трагедія трохи стала на заваді роботі. Але тепер готуємося до видання, і мрія майже здійснена. Я думаю, що ця мрія опублікувати твори Лесі Українки не збулася б, якби не постійна підтримка Українського Посла в Лівані І. Осташа, його дружини – відомої української письменниці М. Гримич та Громади «Українці Лівану «Я їм усім вдячний. Дай Бог, що все збудеться, і будемо відзначати, в цьому році, 150-річчя Лесі Українки на її батьківщині!

Джерела та література

1. Михайл Нуайме розповідає про Назарет і Полтаву. *Интерв'ю - Архів. Українські субтитри*: І. Раеф і О. Прохорович, 2019 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JmP4_cpqJTA&t=2s
2. «Розповіді С. Кондурушкіна. Ліван століття тому російським пером». пер. І. Раефа. Бейрут: Вид. Аль-Муаллеф, 2015. 224 с.
3. «1897 - Бейрутські оповідання А. Кримського». пер. І. Раефа. Бейрут, 2017. 220 с.
4. «Зів'яле листя» І. Франка українською та арабською мовами. пер. І. Раефа. Київ-Бейрут: Посольство України

в Лівані - Громада Українців Лівану, 2017. 208 с.

5. «Сад троянд» Варди аль-Язажі очима А. Кримського та М. Зіяде. І. Раєфа. *III Міжнародна конференція з історії арабської літератури в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка*. 17 травня 2017. URL: <https://svitoch.in.ua/474-sad-troyand-vardy-al-yazazhi-ochyma-a-krumskoho-ta-m-zyyade.html> також: «Я ЗРОБИВ ПЕРЕКЛАД ОПОВІДАНЬ КРИМСЬКОГО, ПОТІМ ПОЧАВ ВІДЧУВАТИ СОЛОДКІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ОСЬ ДЕ Я ТЕПЕР ... НА ПОРОГАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ!», Г. Пилипенко (науковий співробітник музею Лесі Українки). URL: <https://www.facebook.com/ukrainkamuseum/posts/1480806722307278>

6. «Л. Українка. Вибрані поезії та листи». Каїр: Дар аль-Ейн, 2017. 181 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainka/Vybrani_poezii_ta_lysty_arab/

7. наприклад: Л. Українка: «Одержима і сповнена надій». І. Раєф. Газета «Ал-Мудун», 3 травня 2020. URL: <https://bit.ly/3ppNytS>

8. «В неволі тяжко...» Авторський переклад на арабську мову. *Світоч*. І. Раєф, 5 травня 2017 р. URL: <https://svitoch.in.ua/453-v-nevoli-tyazhko-avtorskyu-pereklad-na-arabsku-movu.html>

9. «Т. Шевченко – поет, який грав українцям на кобзі» І. Раєф. *Газета «Ал-Мудун»*, 24 березня 2019 р. URL: <https://bit.ly/36kp1z7>

10. дивіться наприклад: URL: <https://addafater.blogspot.com/search/label/Ukrainian%20poets>

11. дивіться наприклад: «Зів'яле листя» Івана Франка «заговорило» арабською, сайт “Львівського національного університету імені Івана Франка”. 06.06.2018. URL: <https://www.lnu.edu.ua/ziv-yale-lysty-ivana-franka-zahovorylo-arabskoyu/>, також: «Твори Івана Франка та Агатангела Кримського Арабською мовою у перекладі Імадеддіна Раєфа», О. Жованик (старший науковий співробітник). *Національний музей літератури України: пошуки, дослідження, перспективи*. Випуск 13, 2018. С. 200-211.

12. Драма Лесі, яка змінила українську культуру. І. Раєф. № 6527, 2 квітня 2020. URL: <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=671423>

13. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Київ: Наукова думка, 1976. 7 т. 566 с.

14. Чехов А. П.. Избранные произведения в 4-х томах (на арабском языке). перевод Абу-бакра Юсуфа. Москва: изд. Прогресс, 1981–1988.

Сергій Романов (м. Луцьк)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ВАСИЛЬ СТЕФАНІК: ДОСВІД БУТТЄВОГО СТАНОВЛЕННЯ

У кількох своїх промовах, а також і в приватній кореспонденції В. Стефанік пов'язував розвиток рідної культури з тяглістю визначальної для українців традиції. «Селянський світ, – лунає у в одному із його виступів, – висилає свої найліпші сили в інший, панський світ, аби вони там набирались розуму і боронили там його перед тим ворожим, панським світом. Шевченко – се перша така селянська сила...» [3, с. 486]. Зрозуміло, що далі йдеться ще й про Франка, а вже ті, хто писатиме про самого промовця (до прикладу, сучасник Іван Труш) логічно доповнять цей ряд і його іменням. І ось тут цікаво приглянутися до самого Стефаніка (і такий ракурс виявлятиметься логічним та доречним постійно), як до людини, що перебуває (балансує?) на межі цих двох світів, а отже, одночасно сприймає ситуацію і ззовні, і зсередини. Як селянин він спостерігає, а як інтелігент (пан) рефлексує над побаченим і відчутим, от хоча б, як у листі 1898 року до О. Кобилянської: «Часом мені здається, що я мрія на тлі своєї запрацьованої родини. Всі вони скали праці перевертають і дивляться на мене, як на мрію якогось життя, котрим вони ніколи жити не будуть. Мені навіть здається, що я мрія серед всего того життя, що довкола йде. Я не годен “стреміти до цілі”, я не годен “добиватися”, я не годен “бути звірем товариським”» [3, с. 415].

Сказане має підтвердження і в творчості в сенсі її абсолютної замкнутості на особу письменника і, що більш очевидно, в його житті. Коли перекладач М. Мочульський попросив Стефаніка надати бодай побіжні біографічні відомості для польського читача, то, по суті, отримав лише дату народження. А ще, як своєрідне вибачення за таку інформаційну ошадливість, запевнення у тому, що існування автора подієво непримітне й цілковито зосереджене у внутрішньому світі, який він розкривати наміру не має. У підтексті тут виразно проступає думка, що її поділяла й Леся Українка: за митця (і про митця) повинні промовляти його творіння. Та попри таку обопільну нехоть до публічності слід усе ж, окрім апеляції до художніх світів, зацентувати й на тих зовнішніх чинниках та обставинах, які є важливими у формуванні талановитої особистості.

Якщо розглядати буття людини в категоріях узвичаєного, зрозумілого кожному щастя, то такою порою для наших героїв безсумнівно було дитинство. Очевидно, що морально-духовні цінності, система виховання, побут і т.ін. родини покутського селянина часів Австро-Угорщини чи не кардинально різнилися

від того, чим жила сім'я високого рангу чиновника Російської імперії. Та чи не близькими і навіть багато у чім суголосними, за уважного погляду, постануть закономірності внутрішнього розвитку обдарованих дітей. І ключову роль тут відіграватимуть загострена сприйнятливість і вразливість, зосередженість та ще якась дивовижна задивленість не лише у світ, але й у самого себе. А невичерпним джерелом для яскравої, нестримної, справді творчої уяви слугувала і мальовнича природа Покуття та волинського Полісся і, місцевий люд зі своїми оригінальними традиціями, віруваннями, звичаями, що серед них виростили майбутні письменники.

Мабуть, одним із перших найсильніших вражень такого штибу можна було б назвати знайомство із персонажами народної демонології. Як відомо, розповіді матері та декого із селян про міфічних істот – мешканців віковичних поліських лісів й заронили в душу маленької дівчинки перші зерна того дивовижного феномена, що через три з половиною десятиліття розквітне «Лісовою піснею». А от оповідки челяді малому Василеві про відьом, опирів та чортів, на схилі літ так дотепно відтворені ним у автобіографії, не знайшли яскравого увиразнення в художній площині. (Щоправда, дехто із науковців намагався розглянути у такій перспективі новелу «Сама саміська»). А пояснень, думається, слід шукати не лише у тім, що спостереження більш зрілого віку, зокрема над соціально-економічним становищем села цілковито «перекрили» Стефаникові його (села) поетичне, мистецьке існування втілене у фольклорі. Не менш суттєвим тут виявився і брак ефекту новизни чи присутності, адже хлопчик змалку жив у «населеній» інфернальними силами реальності, яка і йому, і оточенню видавався загалом звичною, а тому й не такою привабливою у сенсі художньої обсервації. Та найперше усе-таки слід зважити на сам спосіб отримання матеріалу. Бо ж коли до маленької Лесі інформація надходила у поетичній формі те ще й від людей, (особливо матері), що ставили за мету зацікавити дитину, то Василька злі жартуни хотіли просто налякати, переконуючи навіть, що його мати (з особою якої так тісно буде пов'язано майбутню творчість) є частиною того загадкового і страшного світу.

До часу дитинства належить й інше характерне враження, яке цього разу однаково сильно вплинуло на обох письменників. Мова про метафору, чи, можливо, ідею-символ утілену казкою або ж легендою про ув'язненого велета, що так міцно засіла у дитячій пам'яті. Згодом під цим образом почав розумітися сповнений прихованої потуги рідний народ скутий століттями рабського сну. А тому справжнім обов'язком кожного небайдужого сина та доньки приспаного в'язня стало намагання пробудити його від мороку небуття, розбурхавши притлумлювану гнобителями життєтворчу енергію. І знову ж, коли Стефанік фіксує ці свої переживання лише документально – в листі до В. Морачевського, то Леся Українка, окрім епістолярію, закріплює їх і в художньому просторі. І зроблено це було у формі своєрідного заповіту, яким можна вважати останній закінчений твір письменниці – ліричну «Казку про велета». Так, ще з юних літ життя виявилось підпорядкованим ідеї культурно-політичного відродження поневоленої нації.

В часі про котрий йдеться, а це 1870-ті рр., український рух по обидва боки Збруча перебував на завершальній стадії т.зв. етапу «наукового зацікавлення». Історики описують цей період становлення модерної нації як пізнання та вивчення інтелектуалами колонізованого етносу власної тожсамості, що поєднується зі спробами намітити імовірні вектори культурного, а потім і політичного самовизначення. А першим кроком особистого долучення до справи було здобуття якомога ґрунтовнішої освіти, хай навіть у системі імперського шкільництва.

В силу відомих причин, Леся Українка не мала змоги відвідувати традиційні для тієї епохи навчальні заклади. Але батьки, ретельно подбали, щоб донька, котра змалку виявляла непересічні здібності, отримала найвищого рівня домашню освіту. Фактично, відтоді усе її життя перетвориться на інтенсивну працю над собою. І першими помічниками й дорадниками майбутньої письменниці, стали рідні, котрі не сумнівалися у її високому покликанні. Попри те, що В. Стефанік уповні зазнав «переваг» навчання у середній та вищій школах, чи не всьому здобутому (і потрібному) в царині знань він також завдячуватиме самоосвіті. Та на увагу заслуговує інше, а саме неймовірна складність і, водночас, типовість – згадати хоча б однолітка-наддніпрянца А. Кримського чи дещо старшого земляка-галичанина І. Франка – здобуття вихідцем із соціальних (а в імперській ієрархії, то й національних) низів високого світу культури. Батьки ж, віддаючи синів «в науку», сподівалися для них усього лише трохи кращої за власну долі і були зовсім не захваті, що діти завзялися осягати не кар'єрних, а якихось інших – незнаних, зовсім непрактичних та ще й небезпечних вершин.

Для такої вразливо-чуттєвої натури як Стефанік шлях (через освіту) в культуру від початків простелявся ходом на Голгофу. Якою особистою драмою для вирваної із селянської, материнської стихії дитини стало перебування у школі свідчать його надривні зв'ярння. Але найбільше вражають, сказати б, не так причини, як наслідки. Варто виокремити дві підсумкові зауваги зі спогадів митця про гімназійні

роки. «До того часу і відтоді дотепер я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отроїв» – зізнається він у автобіографії 1926 р [3, с. 271]. А через три роки у черговій спробі життєпису, до сказаного додає ще й таке: «Як пишу оці стрічки тепер, то так само свіжо як тоді, проклинаю і школу, і культуру, і всю мою вчену кар'єру. Строїли мене тоді, і та отрута є до сьогодні в мені» [3, с. 276]. Невже до такого цілковитого й свідомого самозаперечення могли призвести знущання однокласників та вчителів? Мабуть. Та, думається, справа тут не тільки у зовнішніх впливах (образах та зневазі інших), але й у якихось внутрішніх, особистісних суперечностях «узаємин» із культурою. Власне, це питання вимагає окремого фахового розмислу.

Тепер же варто звернути увагу на те, як Стефаник намагався протидіяти гнітові обставин, бо ж враження, що він покірно зносив усі кривди світу очевидячки було б хибним. Відомо, що після однієї особливо тяжкої урази, юний гімназист хотів заподіяти собі смерть і лише розрада сліпої жебракка Павліни врятувала його від фатального вчинку. Від цієї ж доброї жінки він дізнався, що сусидить зі «страшною панною» – соціалісткою і безбожницею, котрою виявилася Анна Павлик. Саме знайомство та подальше товариське спілкування із сестрою відомого на той час громадсько-культурного діяча Михайла Павлика й заронить в душу несміливого юнака зерна свідомого спротиву соціальної і національної несправедливості.

Наскільки, в умовах нівелюючого інокультурного тиску, для здібного учня важливішим за навчання видається пошук можливостей утвердитись як повноцінна особистість, а, отже, заявити своє право на протест, може свідчити приклад В. Стефаника. Він, як і його сучасник, а пізніше, приятель та колега з Наддніпрянщини М. Коцюбинський, вже «зі школи» виявляє себе послідовним радикалом, що разом з іншими непокірними паралельно до казенної освіти (а то й на противагу їй) здобуває іншу, значно важливішу й дієвішу науку. Своєрідним прикладом (чи, для того часу, винятком) примирення цих двох полюсів – офіційної освіти та науки життя – може слугувати досвід першого, серед однолітків, учня київської Галаганівської колегії А. Кримського. Але і його вражаючі успіхи у навчанні – це також найперше спротив, реалізований через доведення власної переваги, над тими своїми товаришами, котрі, величаючись походженням і замогнїстю, нещадно збиткувалися із немаєтних та неродовитих. Вхідження В. Стефаника до таємного гуртка гімназистів, члени якого штудіювали заборонену лектуру, організовували літературні читання-урочистості (найчастіше вшановувано Т. Шевченка), вербували до своїх лав небайдужих – усе це було підготовкою до, як їм видавалося, найголовнішого – практичного служіння нації. А у тогочасній суспільній риториці це називалося «ходіннями в народ».

Така досить поширена форма роботи (чи то боротьби) була однією із основних стратегій культурно-політичного проекту висунутого народництва. Не без надмірного захоплення й сподівань до цієї справи долучалися й представники молодшого покоління. Та досить швидко юначий ентузіазм змінювався розчаруванням, а то й знеохотою, що були зумовлені очевидністю марно покладених зусиль і мізерністю здобутків для обох зі сторін. Схожі на описані почуття у спробах порозумітися із народом пережили свого часу й згадувані М. Коцюбинський та А. Кримський. Щоправда, на Наддніпрянщині в силу як зовнішнього (владного) тиску, так і внутрішніх суперечностей, ця практика поступово втрачала популярність. І найперше, як видно, через відхід творчої та наукової інтелігенції.

Натомість в Галичині у цім напрямі можна відзначити суттєвий поступ. Лібералізація внутрішньої політики Австро-Угорщини, особливо у ставленні до прав національних меншин, сприяла легалізації й активному розвою громадської та партійної діяльності. Отож на цих теренах український рух від «наукового зацікавлення» органічно перейшов у наступну т.зв. стадію «патріотичної агітації».

В. Стефаник, як і чимало його земляків-однолітків, духовно й світоглядно зростав у міру всезагального суспільного поступування. Поруч із намаганнями глибше пізнати (вивчити) свій народ у юнака міцніло розуміння, що самими лише розмовами справі не зарадиш, – потрібні конкретні дії. І найперше з'являється бажання допомогти близьким, знайомим людям. Так постає задум відкрити у рідному Русові читальню. З якими труднощами – у тім числі ворожістю й силовим спротивом деяких односельців, т.зв. «темняків», – це було пов'язано розповів одні із співорганізаторів культурно-освітнього осередку Ілля Вахнюк [1, с. 290–292]. Та зрештою зусиллями небайдужої молоді задумане вдалося здійснити. А здобутий досвід зміцнив переконання у тому, що село українцям ще тільки належить «завоювати»; й зробити це можна єдино через системну та наполегливу працю. І чи не усе життя Стефаника було підпорядковане цій меті? Його ж успіх там, де зазнали невдачі різночинці Кримський та Коцюбинський, пояснюється не лише сприятливою політичною кон'юктурою, але й, зумовлений походженням, органічною близькістю, власне, єдністю із середовищем, котре належало опанувати.

Але чи був у інтелігенції іще якийсь, паралельний чи протилежний окресленим, шлях порозуміння із народом? Як переконує досвід аристократки не лише за духом, але й з походження Лесі Українки

альтернатива таки існувала. Мабуть, зусилля родини Косачів в означеній царині можна вважати унікальними, але це тільки тому, що за тих непростих часів його мало хто наважувався повторити. Чи не найважче, під цим оглядом, було втримати своєрідну рівновагу поміж таким популярним, через російські впливи, опрощенням та поблажливою, сливе, панською зверхністю. Тому й дієвим вважалося паритетне, а, отже, й повноцінне спілкування / співжиття зумовлене прагненням не опускатися до «святого мужика», а навпаки, спробувати наблизити, підняти його до власного рівня. Зрозуміло, що для цього слід було самому опанувати висоти духу й інтелекту. Адже як більшість національних проєктів, український у тій епосі був проєктом універсально-синтетичним, бо ж у потенції своїй стремів до поєднання здобутків світової (головно західної) культури із питомою народною традицією. Тому таким потрібним і органічним, поруч із пізнанням стихії селянського життя, виглядає настійливе бажання здобути ґрунтовну, європейського стибу освіту.

Навіть «мужицький син» В. Стефаник, як представляла його і прижиттєва, і радянського періоду критика, рухався цим шляхом. І, мабуть, вирішальним тут стало знайомство з І. Франком, котрий і порадив здібному юнакові, перш ніж братися до активної громадської діяльності, закінчити навчання. Незадовго ж перед цим і саме за політику його, в числі інших двадцятьох товаришів, було виключено з коломийської гімназії. Однак невдовзі, за сприяння української дирекції, прийнято до старших класів аналогічного навчального закладу в Дрогобичі. Очевидно порада авторитетного колеги неабияк сприяла і тому, що він, по maturі, наважився вступати до Краківського університету.

Із цим містом, на той час одним із найбільших східноєвропейських культурних осередків, виявиться безпосередньо пов'язаним не лише фахове становлення Стефаника (хоча повного курсу він не закінчив, однак певний час усе ж практикував як лікар), але й підготовка до серйозної громадської та письменницької праці. Те, що в університеті він одразу ж увійшов до «Академічного гуртка», члени котрого згодом гуртувалися довкола філії тамтешньої «Просвіти», та став одним із активних діячів комітету української радикальної партії було надзвичайно важливим, але й, так би мовити, очікуваним. А от, що, попри неймовірну зайнятість, студент медицини та початкуючий політик поринає ще й у мистецьке життя видається значно цікавішим і навіть несподіваним.

Загальновідомо, що в Кракові Стефаник близько зійшовся із представниками модерністського угруповання «Молода Польща», члени котрого і особливо їхній лідер Станіслав Пшибишевський, за власним зізнанням, «сам великий і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво» [3, с. 288]. Наведене твердження, здається, не викликає сумнівів щодо кута зору під яким молодій людині відкрився (чи був відкритий) світ високої світової культури. Але можливі, як виявляється, й інші думки.

Зазвичай у дослідженні складного явища під назвою «становлення письменника» найперше береться у розрахунок вплив на нього саме літературної традиції. Особливо такими підходами вирізнялося народництво і, як не дивно у цім контексті, радянська гуманітаристика. Бо ж в обох доктринах від ролі життєвого і творчого наставника / попередника багато у чому залежало місце митця у каноні, а, отже його значимість, актуальність, а не рідко й обдарованість. У випадку зі світоглядною «ідентифікацією» Стефаника здавалося б, особливих труднощів немає (про первісний варіант українського канону уже йшлося). Принагідне ж зізнання в юначому захопленні Успенським та читанні Герцена й Чернишевського дозволило безпосередньо пов'язати його з демократичною російською літературою. Саме остання, а ще «спогади поета, винесені з-під рідної стріхи та вплив Драгоманова» на думку, приміром І. Труша (а це 1909 рік!), власне й «дали йому (Стефаніку – *Р.С.*) поштовх до літературної праці» [1, с. 68]. У радянський час у сказаному залишалося тільки заретушувати постать Драгоманова. Це ж довелося зробити й стосовно Лесі Українки, котру, щоправда, виявилось значно важче підвести під російські впливи, бо ж для цього слід було якось обійти значно очевидніші впливи західні. Дослідження окреслених векторів становлення двох велетів української культури й складає неабияку перспективу сучасних наукових студій. Важливого значення у таких працях все так само набиратимуть спростування створених персональних міфів, тобто очищення образів Лесі Українки та Василя Стефаника від намулу ідеологем, кон'юнктури і домислів.

Джерела та література

1. Василь Стефаник у критиці та спогадах. Київ: Дніпро, 1970. 482 с.
2. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Репринт. вид. Луцьк: ВАГ Вол. обл. друк., 2006. 928 с.
3. Стефаник В. Твори. Київ: Дніпро, 1964. 552 с.

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ «РУФІН І ПРИСЦІЛЛА» У НЕОКЛАСИЧНІЙ ТА ІНШИХ РЕЦЕПЦІЯХ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ, ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ НАПИСАННЯ

2021 р. – ювілейний, оскільки це 150 років із дня народження Лесі Українки (Лариси Косач, 1871–1913). Творчість, зокрема, драматургія цього класика неодноразово поставала і постає об'єктом та предметом сучасних і новітніх українських та зарубіжних студій (лінгвістичних, літературознавчих, філософських, перекладознавчих, мистецтвознавчих та ін.). Це праці В. Агеєвої, І. Баранової, Т. Вірченко [1], Г. Гаджилової [3], Л. Єршової [6], О. Забужко [7], Т. Заїки [9], Н. Зборовської [10–11] (про її есеї «Моя Леся Українка»: [40]), І. Качуровського [13] (також аналіз перекладів і поезій Лесі Українки у двотомнику «Генерика і архітектоніка», про саму працю: [31]), Н. Колошук [14], С. Кочерги, Г. Левченко [17–18] – але у цієї дослідниці більший акцент на ліриці [53]; Ю. Левчук, Т. Левчук, Т. Мейзерської, М. Моклиці, М. Наснка, М. Новикової, О. Огневої, І. Огородника [20], С. Павличко [21–22], В. Панченка [23], Я. Поліщука, С. Романова, М. Русина [20], М. Сулими, М. Стріхи [44] (його доповнену працю перевидано 2020 р.), Л. Скупейка, А. Ткаченка, О. Шаф [52], О. Шморгун та багатьох інших дослідників (у тому числі авторки пропонованого дослідження: [30], [32–37], [39–43]). Творчість Лесі Українки розглядається у власне філологічному, психоаналітичному (фрейдистському, юнгіанському тощо) та ін. аспектах, часто – «на стику» різних галузей. Готується до друку (завдяки М. Стрісі) повне зібрання перекладів цієї письменниці – монументальна праця в одному томі. Проте у зв'язку з появою нових видань, а також і нерозкритими питаннями, є проблеми, які вимагають переосмислення і нового прочитання. Зокрема, пропонована стаття планує розглянути драматичну поему (або драму) Лесі Українки «Руфін і Присцілла». Цьому твору присвячено розлогу бібліографію, але варто наголосити на кількох особливостях тексту.

Мета статті – аналіз твору «Руфін і Присцілла» у зв'язку з компаративним аспектом і контекстом доби Лесі Українки. Поставлена мета передбачає **завдання**: 1) розглянути філософський аспект творчості Лесі Українки, зосередившись на релігійних питаннях; 2) простежити неокласичну рецепцію творів письменниці – у тому числі у Максима Рильського; 3) дослідити виховання у родині Косачів як причину індивідуальної релігійності письменниці; 4) проаналізувати образність «Руфіна і Присцілли», зосередившись на заголовних героях, а також образах Парвуса, Нартала та ін.; 5) порівняти образ Присцілли як мучениці з прототипами у життях, навівши ставлення Лесі Українки до життєвого жанру; 6) зіставити релігійний аспект у текстах української письменниці, Генріка Сенкевича і Лідії Чарської. Робота здійснюється у межах діяльності Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського (далі КЛММР), зокрема, відзначення ювілею письменниці у виставках, віртуальних заходах, науковій праці тощо.

За справедливими словами М. Драй-Хмари (1926 р.), «Леся Українку мало розуміли, або й зовсім не розуміли її сучасники. Про це свідчить більшість критиків нашої письменниці. Говорить за це й вона сама» [5, с. 31]. Як відомо, по-справжньому в ХХ ст. її відкрили неокласики [5], [12] завдяки інтелектуалізму і освіті (що багато у чому дорівнювали базі знань письменниці). Леся Українка поставала у статтях, листах та взагалі діяльності М. Рильського, який, зокрема, зазначив у вірші «На відкриття Музею Лесі Українки» (21 вересня 1962 р.) численні алюзії з творів письменниці та підсумував: «Ти все життя з недугою боролась, / А творчістю ти смерть перемогла!» [27, с. 485] (зазначимо, що утворення цього київського музею на вул. Саксаганського, 97 було з ініціативи поета). Поети були знайомі літературно (адже саме Леся Українка, прочитавши першу збірку 15-тирічного поета «На білих островах», стверджувала, що це він мав би написати про Ізольду Білоруку [25, с. 470]; про цей образ: [30]), хоча сам М. Рильський писав, що ніколи не бачив особисто Леся Українку, хоч і знав Олену Пчілку [26, с. 189].

Про філософський світогляд Лесі Українки І. Огородник і М. Русин зазначали: «Характерними рисами її світогляду були матеріалізм, діалектика, глибоке переконання в можливості пізнання людиною світу, інтерес до нових досягнень природознавства і філософії, реалістична естетика та історичний оптимізм» [20, с. 269]; неодноразово наголошувалося на атеїзмі письменниці, яка не сприймала принципу духовного рабства в християнстві [20, с. 271] (М. Драй-Хмара називав це «антихристиянством» [5, с. 143]); можна додати, що поетеса не сприймала і відкинення раннім християнством (а також християнськими сектами – як описаними нею пуританами в драматичній поемі «У пущі») мистецтва і античної філософії; приклади цьому – вірш «Коли вже зачепили сі питання...» (1894, лист до М. Павлика) – небажання собі загробного життя ще не свідчить про атеїзм; драматична поема «Руфін і Присцілла», а також конспект останньої драми

про сувої Олександрійської бібліотеки, надиктований перед смертю Олені Пчілці (сам твір Леся Українка написати не встигла). Можна стверджувати про богоборство, переосмислення християнства (притаманне філософії та мистецтву періоду *fin de siècle*). Про це, як і релігійне почуття, свідчать, наприклад, вірші 1900 р., за життя авторки не призначені для друку: «Свята ніч», «Завжди терновий вінець...», диптих («Я бачила, як ти хилився додолу...» – згадано чудо з хусткою святої Вероніки), «То, *можже, станеться* і друге диво...»), та інші вірші (««Було се за часів святої Германдади...», 1903), де релігійні реалії та містицизм – це не матеріал чи простий засіб досягнення мети. У цих творах виразне релігійне почуття, яке не стільки клерикальне, скільки деїстичне. Отже, релігія тут не ілюстрація, а сутність самого твору – недарма І. Качуровський назвав ці тексти «завуальованою молитвою» [13, с. 95]. До речі, як доказ Лесиної віри дослідник цитував російськомовне оповідання Лесі Українки «Мгновение» [13, с. 98] про захоплення героєм-атеїстом (і не католиком) релігійним екстазом під час меси в Італії, дуже точно передане авторкою. Звичайно, у жодному разі не слід ототожнювати ліричного героя і особистість самого автора, проте цілком імовірно, що письменниця змалювала свої почуття. Цікаво, що і у віршах, і у цьому оповіданні авторка більше схиляється до католицької образності й католицького екстазу. Вочевидь, це зумовлено не лише особистим досвідом мандрівок, але й глибоким знанням образотворчого і музичного мистецтва – починаючи від доби Ренесансу і завершуючи Й.-С. Бахом.

Через хворобу Леся Українка не навчалась у гімназії, де одним із основних предметів був Закон Божий [8, с. 194], [13, с. 89]. Ознакою «благонадійності» родини була її побожність, яку плутали з обрядовір'ям – адже відомо, що за сім'ями гімназистів вівся нагляд, наскільки часто всі члени родин (а особливо учні) відвідують церкву (про це можна прочитати у творах із української та російської класики; аналогічний контроль був у католицьких державах). Без гімназійної освіти Леся Українка мала індивідуальний світогляд – а відтак, і власне ставлення до релігії та церковного інституту, тобто була наділена «критичним мисленням», і всі ці чинники «міцно утримували її від створення кумирів» [6, с. 289].

Слід зазначити, що у Російській імперії кожна православна родина мала (чи повинна була мати) житія святих, причому і переказані для дітей. (Православ'я було титульною вірою цієї держави, і хреститись у нього «інославним» означало здобути кар'єру). Якщо вірити спогадам, діти Косачів такої лектури були позбавлені (детальніше про виховання у цій родині: [15]). У листуванні Леся Українка виступала проти виховання на прикладі святих у житіях (докладніше: [6, с. 289]). Оскільки ці сюжети часто змальовують героїчну смерть за віру (додамо: часто – у молодому віці), то зрозуміло, що письменниця була проти офірування та смерті за ідею, оскільки тоді не залишиться конструктиву – життя заради своїх принципів. Тобто Леся Українка, будучи стоїчною і знаючи ціну правдивому героїзму та самопожертві, усе ж таки бачила явище ширше та не сприймала фанатизму, воліючи будувати, творити, а не спалювати власні ресурси (нехай останнє можна розуміти й метафорично). Також, сучасною мовою, класик була проти культивування садомазохізму (детальніше на останню тему взагалі: [10]). Отже, письменниця виступала проти офірування (у тому числі жіночого). Це питання переосмислюється в її творах (докладніше на тему фемінінного мучеництва у згаданого класика: [40], [53]). Наприклад, Г. Левченко вбачає у шекспірівській Офелії джерело вірша Лесі Українки «Дочка Ієфая», у тому числі спільні символи: «Спів, квіти, смерть» [53, с. 169]. До речі, в обох текстах героїню офірує чоловік: у Біблії – батько Ієфай, у «Трагедії Гамлета, принца данського» – Полоній (так само батько!) та – непрямо – сам Гамлет. У «Руфіні і Прісциллі» головні та активні персонажі гинуть молодими – ще один відгомін житій. *Віку жодного персонажа не названо, але є натяки на молодість, у тому числі про вік Парвуса*. Так, Єпископ обурено каже ув'язненому: «Чи ти гадаєш, / що я тебе по старості старечій / як молоду підпорку хочу взяти / собі в послугу?» [45, с. 158] (хоча Парвус може здаватися молодим старому Єпископу через різницю у віці, але можливе й інше трактування). Описані християни гинуть саме як мученики.

У релігієзнавчому, мистецтвознавчому та музикологічному аспектах цікаво порівняти образ Прісцилли у Лесі Українки з іншими жінками-святими (чиї житія, імовірно, надихнули на створення такого персонажа). Так, письменниця була проти житій як інструменту виховання (натомість такий педагогічний прийом схвально показаний у творах Л. Чарської), але мистецьки як матеріал, портрети християн, вони могли бути одним із джерел (про наукові [4] відомо конкретніше завдяки листам). Наприклад, це *житіє святої Цецилії*. Україні цей образ близький у католицькому аспекті. Оскільки це саме католицька свята і патронка музики, то, наприклад, в Одесі 22 листопада 2015 р. саме салезіанська парафія провела фестиваль «Цециліада» [2]. Про цю свята: «Цецилія Римська – свята римська діва-мучениця III століття. У Католицькій Церкві є покровителькою церковної музики. Зображується як мучениця з мечем і трояндою, поруч з клавішним інструментом або скрипкою. Ім'я святої Цецилії згадується в I Євхаристійній молитві (Римський канон) святої Меси латинського обряду Римо-Католицької Церкви. З XVI століття свята

Цецилію вшановують як покровительку церковної духовної музики. Згідно з переказами, вона молилася Богу і співала духовні піснеспіви у той час, як її вели до вінця і навколо вправлялися у співі язичники. Святу зображують з різними музичними інструментами, але найчастіше з клавішними (орган, клавесин, фісгармонія, челеста) або скрипкою» [2]. Зіставити Прісціллу зі святою Цецилією перспективно і з огляду на компаративістику. Так, М. Стріха, перекладаючи «Кентерберійські оповіді» Джеффрі Чосера (середньоанглійська мова, XIV ст.), у приватному повідомленні авторці запропонованої статті зіставив показану в англійського класика Цецилію (Оповідь Другої Законниці – *The Second Nun*), римських язичників у Чосера і образи перших християн у Лесі Українки [19].

У Чосера римлянку Цецилію показано як ідеальну героїню. Навіть її ім'я виводиться від чистоти і світла: «Воно в англійській мові як “лілея / Небесна”, символ цноти, прозвучить, / Бо біліну зуміла сполучити / Чесноти й зелені недоторканність... // Вона ще значить: “для осліплених шлях”, / Бо прикладом для інших слугувала» [49, с. 320–321] (Фрагмент VIII, «Оповідь Другої Законниці», рядки 87–93) (тут і далі переклад М. Стріхи). Доля описаної героїні у житті та в інтерпретації Чосером нагадує шлях Прісцілли, оскільки Цецилія так само: «Родилась в Римі, у значній родині» [49, с. 322] (рядок 121), але далі розбіжності, оскільки у Лесі Українки показано, що Прісцілла хрестилася до шлюбу, у свідомому віці, а от Цецилія – змалечку: «Ще від колиски віри благодать / Христової спочила на дитині» [49, с. 322] (рядки 122–123). Але обидві героїні дотримуються celibату. (Врахуймо також, що, за тодішніми законами, Прісціллу могли видати заміж і у 14 років). Руфін дізнається про нову віру від дружини. Так само – чосерівський Валеріан (так само гідний персонаж), із яким була заручена Цецилія. Але вона каже йому про свою обітницю шлюбної ночі [49, с. 323]. Валеріан, гадаючи, що можна побачити свого суперника (як язичник він уявляє ангела, про якого сказала йому дружина, тілесно), відвідує катакомби – і, вражений християнством, хреститься [49, с. 325]. Тобто його поведінка – пряма антитеза поведінці Руфіна у в'язниці (який відмовився хреститися). Далі його, Цецилію та інших християн страчують за відмову поклонитись ідолам [49, с. 332–338]. Отже, Валеріан чинить так, як Руфін у Лесі Українки. Але якщо герой життя поділяє погляди дружини, то Руфін навіть вищий над це (тобто у дечому його можна інтерпретувати як надлюдину, що завдяки читанню Лесею Українкою ніцшеанських праць можна припустити). У чосерівському творі акцент робиться на емоційне сприйняття героїв – натомість у Лесі Українки інакше. На думку М. Драй-Хмари, у «Руфіні і Прісціллі» вона «намагається злити віру й розум, створивши з них одну гармонійну цілість» [5, с. 146]. Так само її герой Руфін – це скоріше просвітлений атеїст, який у всьому робить акцент на рацію. Щирий перед собою, цей аристократ *уже* не вірить у божественність (геній) цезаря, але й *ще* не готовий прийняти християнство. Отже, якщо у життях і у Чосера християни не знають сумнівів, то герої Лесі Українки показані як люди з ваганнями, зовнішніми та внутрішніми конфліктами.

Також Прісцілла своїм містицизмом нагадує інших святих. Наприклад, це свята великомучениця *Катерина Олександрійська* (початок IV ст., ушановується і православними, і католиками, день пам'яті 7 грудня, українське народне свято Катерини-Санниці) походила зі значної родини (є версія, що навіть царської [46, с. 229]), але досягши шлюбного віку, сказала батькам, що побереться лише з тим, хто перевершить її в усіх чеснотах і у багатстві [51, с. 565]. Мати Катерини була потайною християнкою [51, с. 565], цим нагадуючи Прісціллу та її служниць (різниця у тому, що героїня Лесі Українки нічого не приховувала від Руфіна). Тому мати Катерини привела дочку до побожного пустельника, який назвав гідного нареченого – Христа. Але у видінні дівчини Ісус відвертався від неї, називаючи «потворною, худорідною, жебрачкою і безумною» [51, с. 565] (позірно Катерина була цілковитою протилежністю, тобто аристократкою, мудрою красунею і багачкою). Це заперечення язичництва християнством, протиставлення зовнішніх краси і багатства – внутрішнім чеснотам (і у Лесі Українки вустами персонажів показано ці принципи). Коли дівчина хрестилася, Ісус прийняв її як Свою наречену [51, с. 565]. Коли імператор Максенцій зажадав її та намагався позбавити віри, свята лишилася стійкою (це нагадує полеміку Руфіна і Прісцілли та їхні взаємини, оскільки дружина не живе статевим життям із чоловіком); так само Катерину не переконали п'ятдесят філософів – навпаки, вона на вернула їх на християнство, й імператор усіх стратив (як і мученицю, після катувань) [46, с. 230]. Із Катериною Прісціллу об'єднує й інтелектуалізм: свята була освічена, начитана, лікаркою (вона покровителька і незаміжніх, і взагалі жіноцтва, у тому числі вагітних жінок) [51, с. 565], а також ученості [46, с. 198], героїня Лесі Українки так само освічена (вона читає і переписує послання). Цікаво, що у житті святої Катерини Олександрійської акцент робиться на філософії й лише потім розповідається про катування християн. Аналогічно – у «Руфіні і Прісціллі». І доба героїв Лесі Українки, і доба святої – уже період зростання вченості, яка боролася з виявами садизму, ницими інстинктами. Письменниці було цікаво показати полеміку героїв, розкривши їхні світогляди, а не зводити все до описів мучеництва.

Інший приклад нової жінки – житіє преподобної *Меланії Римлянки* (день пам'яті – 13 січня), на честь якої – українське народне свято Маланки. Народжена у Римі, вона походила «з роду державних діячів» [24, с. 19]. Змалечку бажаючи служити Христу (як і свята Цецилія), вона була змушена вийти заміж у 14 років – тоді цей вік не вважався раннім. Як і у Прісцілли, чоловік Меланії Апініан був знатним. Так само об'єднує з Прісціллою і Цецилією блага життя неперорочно, тобто не сексуально. Апініан погодився на це за умови народження двох дітей. Після народження діти невдовзі вмерли, і тоді Апініан погодився на целібат. Далі подружжя виявило себе меценатами і покровителями вбогих, а ще допомагали будувати храми і лікарні [24, с. 19]. Отже, вони знайшли розраду в діяльності на благо. Але трагедія персонажів Лесі Українки у тому, що вони живуть не за своєї доби, бо не можуть реалізувати свої таланти і здібності у виродженому Римі [7, с. 189]. А нова держава, де християнство вже не переслідувалося, тоді ще не настала. Тому кінець Руфіна, Прісцілли, Парвуса та інших (саме щирих) передбачений. Це смерть. Трагедія Руфіна і Прісцілли підсилюється і тим, що зовні немає жодних проблем, оскільки у подружжя порозуміння – на протигагу оточенню.

Заслуговує на увагу питання подружнього життя цих героїв. Із тексту прямо сказано про асексуальне життя після того як Прісцілла хрестилася. Чи проблема – в язичництві чоловіка? Але все складніше. У творі недарма згаданий апостол Павло (чиї послання читали Руфін і Прісцілла [44, с. 48–49]). Як відомо, йому належать настанови про подружнє життя. Зокрема, у Першому посланні коринтянам він казав: «Коли якийсь брат має невіруючу жінку, і вона погоджується з ним жити, нехай її не відпускає. І коли якась жінка має невіруючого чоловіка, і цей погоджується з нею жити, нехай чоловіка не відпускає. Невіруючий бо чоловік освячений жінкою, і невіруюча жінка освячена братом» (1 Кор. 7 : 12–14, пер. о. І. Хоменка) [28, с. 212]. Отже, Прісцілла не порушила б християнства, якби продовжувала звичне життя з Руфіном: він би освячувався нею. Вона сама каже: «Не вимагає віра сеї жертви, / але моя душа забороняє / мені сей шлюб, поки твоя душа / не може з нею злитись без останку» [45, с. 66–67]. Вона прагне переконати свого чоловіка світоглядно змінитися [7, с. 189]; також як аргумент – її відомий монолог – питання про те, у якій вірі виховувати сина, який би народився за умов звичайного шлюбу [45, с. 67]. Помітно, що ні Руфін, ні Прісцілла не терплять лицемірства (і ця безкомпромісність зближує їх із Нарталом).

Історичний контекст цієї драматичної поеми вимагає нових паралелей. Роблячи стислий огляд християнських формацій, М. Драй-Хмара писав, що Леся Українка використовувала факти про конфлікти між громадами в релігії, як матеріал, і пояснює: «Виростали конфлікти ще й тому, що одна частина громади, відкидаючи все земне, захоплювалася містицизмом, друга ж прагнула до землі, шукаючи в новій релігії порятунку від соціальних утисків та неправд. Нарешті, до боротьби призводило й вузьке гуртківство, що зв'язувало потяг до широкого розвитку індивідуальності» [5, с. 144]. Автор проводить цікаву паралель між описаним Лесею Українкою бунтом молодих християн проти єпископів і фанатиків (прикметно, що церковники змальовуються авторкою старими), убачаючи в цьому протест молодих українців проти старого українофільства [4, с. 145]. Узагалі таку аналогію можна застосувати до будь-якого руху, оскільки конфлікт і дітей (у тому числі метафоричних) – вічний.

Цей твір Леся Українка написала як відповідь на популярний тоді роман Г. Сенкевича “*Quo vadis*” (кінець XIX ст.; зазначимо, що Н. Колошук пише про брак доказів, що письменниця взагалі читала цей роман [14]), де критикується язичництво Стародавнього Риму періоду Нерона, а образи християн постають ідеальними (виняток – фанатично-обмежений Крисп, який нагадує Парвуса у творі Лесі Українки; обидва герої навіть подібно страчуються: Криспа спалюють [29], а Парвуса печуть «на дзиглику залізнім» [45, с. 186], у Г. Сенкевича фанатик проклинає Рим [29], Парвус не зрікається своєї віри, але фізично страждає, не приховуючи цього, і наостанок впадає в екстаз [45, с. 188–189]). Так само у Г. Сенкевича апостол Петро показаний ідеальним християнином, справжнім наставником [29] (і у цьому плані відповідає євангельському образу як герой уже Діянь апостолів, а не як учень за життя Ісуса Христа). Натомість у Лесі Українки Єпископ – явний лицемір (і цим нагадує пастора Годвінсона в драмі «У пущі»; детальніше про біблійні та інші джерела образів лжепастирів у художній літературі та живописі: [38]). Апостол Петро – метафоричний батько полоненої християнки Лігії та закоханого у неї корінного римлянина Марка Вініція; останній наvertsається на нову віру та стає гідним своєї коханої, а потім – і дружини [29]. Але якщо почуття героїв Г. Сенкевича змальовані від несприйняття Лігією Вініція, а потім – як зростання взаємного кохання, то у Лесі Українки складніше: до охрещення Прісцілли у порозумінні майбутнього подружжя не було жодних конфліктів, це була духовна спорідненість (і вона лишилась у всьому, окрім питань християнства!). Лігія – уже нова людина, з оновленою душею, Вініцій такою новою людиною стає завдяки особистому прикладу християн. Прісцілла так само нова людина – але Руфін новим не стає. Проте він іде на смерть заради дружини, не поділяючи її поглядів, але вшановуючи Прісціллу як індивідуальність. (Зазначимо,

що у минулому, старому Римі Руфін уже не знаходить собі розради, оскільки як інтелектуал давно не вірить в язичницьких богів і культ цезаря). Загалом християни показані як нові люди [23]. Інші паралелі: образ письменника Петронія у «*Quo vadis*» як інтелектуала, естета, блискуче-іронічного полеміста зі своїм племінником Вініцієм щодо християнства та інших питань, «арбітра елегантності», який мусить піти з життя через ненависть до нього Нерона та інтриги, у Г. Сенкевича вельми життєвий. Фактично це пам'ятник діячу. Цей образ перегукується з деякими рисами Руфіна, який дотепно висміює негативні якості запального полеміста Парвуса та взагалі християнство (зауважимо: як саме він розуміє це вчення). Певна антитеза Руфіну та цілковита антитеза Петронію – патрицій Люцій. В обох творах натякається на національний аспект: Руфін питає Парвуса (який згадує новий Єрусалим), хто той: «Римлянин, чи юдей?» [45, с. 50] – натомість для християнина така ідентифікація неважлива, бо нові люди – «громадяни / небесної держави» [45, с. 51]. Для Руфіна як римлянина таке неприйнятне [45, с. 51]: як людина державна (і патрицій) він мусить мати конкретну ідентифікацією з національним і громадянським. Стародавній Рим був імперією – отже, римляни мали імперську свідомість. У творі можна простежити натяк на українські події (що вже робилося М. Зеровим [12] та ін.). У Г. Сенкевича натякається, що Лігія походить із племен лігійців, які жили на території майбутньої Польщі (тобто вона західна слов'янка, а по-справжньому її звать «Калліна» [29] – як римляни вимовляли «Калина»). Такі паралелі та антитези не поодинокі, якщо звернути увагу на текстологію (в О. Забужко є порівняння обох творів [7, с. 170–171, 183]). Проте причини створення «Руфіна і Прісцилли» складніші й вимагають подальшого контекстуального аналізу.

Критикуючи життя як взірці, Леся Українка, однак, цілком могла знати (уже зрілою людиною) – чи, принаймні, чути – про численні книги Лідії Чарської (справжнє прізвище Чурилова, до шлюбу Воронова, 1875/1876–1938), тодішнього кумира дитячої та юнацької літератури. У творах Л. Чарської (заново перевидаваної з 90-х рр. ХХ ст. після десятиліть забуття) можна знайти ідеалізований опис стародавньої історії (який не має нічого спільного з реальним) та побожності головних героїнь, що вступають у перехідний вік. Змальовуючи наївність петербурзьких інституток (вихованок інституту шляхетних дівчат – у Л. Чарської це її *alma mater* Павловський інститут), авторка сама висміює їхній захват (і така реалістичність дуже цінна, бо, попри стереотипи у критиці ще за життя письменниці та нищівну критику після її смерті, Л. Чарська не дотримувалася принципів «рожевих казок»). Врахуймо те, що письменниця сама скінчила такий інститут і описувала те, що знала. Наприклад, у повісті «Люда Власовська» (1904) – героїня якої, до речі, українка – є показовий епізод. Людиній подрузі, екзальтованій поетесі Марусі Запольській (вочевидь, польці), сниться, що вона та її колежанки – мучениці-християнки в добу Нерона, віддані левам на арені: «...раптом Нерон, зупинившись на мені зором, спитав: “Чи хочеш врятувати себе і своїх друзів?” – “Хочу!” – відповідала я сміливо. – “Тоді ти повинна скласти мені пісню, негайно ж, не зіступаючи з арени, але таку прекрасну, за яку я міг би дарувати тобі життя”» [47] (тут і далі переклад уривків із російської мій. – О. С.); героїня імпровізує (до речі, її сон підкреслено-естетичний, навіть лютня перевита квітами), і розчулений деспот звільняє Марусю та інших. На ці слова однокласниця ущипливо каже: «Ти погано знаєш історію, Запольська. Нерон ніколи не милував християн, відданих на розтерзання!» [47]. Екстатична Марусина розповідь різко контрастує з насмішкувато-реалістичними коментарями подруг, і далі сама авторка розвінчує ідеальність віщого сну, який наяву приносить Марусі лише неприємності [47].

Інша повість – авантюрна «Сибірочка» (1910), в якій раннє християнство постає тлом для циркової вистави. Героїня дресирує левів, і готується номер: Сибірочка грає християнку Вероніку, яку Нерон наказує кинути левам. Проте дівчинка надягає левам вінки на шиї, і звірі схилиються над нею (можливо, тут відгомін легенди про Андрокла і лева). Вражений Нерон милує Вероніку, а його почет «негайно увірував у Христа» [48]. Таким чином, за доби пізнього царату (зокрема, у випадку Лесі Українки і пізніх творів Л. Чарської – Миколи II) існував своєрідний маскульт християнства з неодмінною дидактикою і *happy end*'ом – хай навіть і нереалістичним. Проти цієї солодкавості виступила Леся Українка і як освічена людина, і завдяки власному *new look*. Врахуймо і те, що письменниця не навчалася не лише у гімназії (яка все є таки була відкритим закладом), але й ні у пансіоні, ні в інституті шляхетних дівчат (останні два заклади були закритими). Отже, її індивідуальність уникнула деформацій на кшталт сентиментальності, «гри на публіку», істеричності, забобонів, «обожаний» (описаних О. Купріним, Л. Чарською тощо) та інших негативних рис виховання у закладах такого типу. Відповідно, і релігійність Лесі Українки була здоровішою, ніж в описаних класиками панянок. Корній Чуковський, висміюючи нездорові явища в інститутах шляхетних панянок (хоча його стаття 1912 р. «Лидия Чарская» багато у чому тенденційна), загострював увагу, зокрема, на обрядовір'ї, магізмі, забобонах тощо (хоча не формулюючи це таким чином, але описуючи перелічені явища за книгами Л. Чарської), проілюструвавши позірно комічним

епізодом: авторка підслухала розмову інституток, яких турбувало лише одне: «Если явится дух мертвеца, делают ли духу реверанс?» [50, с. 311]; звідси віра, пов'язана з допомогою конкретного святого чи святої (чії образки носили дівчата) на іспитах, віра у допомогу крихт освяченої проскури за шокою, тощо [50, с. 311–312] – насправді багато у чому тут відгомін *народного християнства* (у даному разі православ'я). (Інша річ, що дитяча письменниця у творах часто висміювала таку «віру»).

Якщо продовжити розгляд «Руфіна і Прісцілли», то образність згаданої драматичної поеми в українському ключі проаналізував В. Панченко; до цього твору виникає інтерес і в публіцистиці, що засвідчує актуальність шедевр. Зокрема, як дослідників, так і читачів цікавлять образи Парвуса і Нартала. Про фанатичного Парвуса зазначалося: «Парвус і не підозрює, що скоро перестане бути потрібним Єпископу... Чи не перегук з долями багатьох полум'яних революціонерів ХХ століття?..

Цікавий і образ *Нартала* – африканця, колишнього раба. А втім, як виявилось, не колишнього. Тому що римський патрицій, християнин Люцій, викупивши «варвара» з неволі й спокусивши варвара благами цивілізації, накинув йому нове ярмо – духовне. Нартал раптом усвідомлює, що римлянином не став, а залишився чужим серед своїх, оскільки «римлянин всяк загине сам скоріше, ніж варвару дасть волю». «У *Нарталі* *впізнаємо українця*», — влучно зауважує Володимир Панченко» [15]. Якщо радянська критика симпатизувала Нарталу, вбачаючи в ньому революціонера, то насправді цей образ складніший. Войовничий, емоційний Нартал – «*природна людина*», над якою було поставлено соціально-психологічний експеримент (можливо, і не усвідомлений Люцієм, у чому полягає особлива трагедія обох героїв – і християнина-пана, і християнина-раба). Отже, це *конфлікт природи і культури*. Колишній раб, герой і після отримання волі зазнає дискримінації (зокрема, з метою спровокувати християн донощик Круста називає Нартала «темношкурою покруччю» [45, с. 85] – що викликає з пізнішим нацистським формулюванням «недолюдок»). Можна зробити аналогію з українцями – як назвами «малоросів» тощо, так і формування у них ідеї мучеництва за ідею. Але письменниця підкреслює, що для християн, на протигагу імперському Риму, усі національності рівні [45, с. 50–51] (і це простежується в словах Парвуса та в репліках інших героїв про ставлення християн до держави). Проте Нартал не здатний зрозуміти цього і не бачить у християнах ту громаду, з якою може себе ідентифікувати, ототожнюючи з Єпископом (антиклерикально змальованим авторкою) і нетерпимим Парвусом усіх інших. Цікаво те, що в тексті взагалі не зазначено, у що (чи у кого) вірить Нартал, і чи дотримується культу своїх африканських богів. Вочевидь, для Лесі Українки важливо інше: Нартал узагалі ментально суперечить Риму (підкреслюється навіть стиль його монологу, який нагадує «орієнтальний надгробний спів-плач» [45, с. 111]), і компромісу з цим персонажем досягти неможливо. Навіть вибір християнства цим персонажем неусвідомлений – точніше, права вибору Нартал не мав. Його релігія – цілком можливо, що випадкова, бо в будь-якій країні та в будь-який період раби були змушені приймати віру панів. Відтак, Нартала на повернув Люцій. Варто зазначити деталь, яку зазвичай опускають при аналізі, що Нартал викрикує свої монологи під час епілептичного нападу. Таким чином, авторка виключає у героя здоровий, логічний глузд. Справді, Нартал не несе відповідальності ні за слова, ні за вчинки – мабуть, тому Люцій поводить з ним як з дитиною (і навіть звертається: «Моя дитино бідна!» [45, 109]), що нагадує ставлення психіатра до пацієнта. Обізнана зі здобутками медицини і маючи великий інтерес до душевного стану (детальніше на цю тему, як і «моду на неврози» [22, с. 61]: [22, с. 61–62]), Леся Українка вперше в українській літературі показала таку модель комунікації. Але Нартал не потребує жалості від Люція та взагалі інших, бо сприймає римлян як поневолювачів (риси, якої вони у собі навіть не усвідомлюють). Загибель Нартала на арені (а не від тортур) – утілення його тваринно-вітаїстичного принципу. Перемігши пантеру [45, с. 190] (алегорію пристрастей – виникає аналогія з Дантовим «Пеклом»), Нартал конає, убивши звіра в собі. Водночас публікою цей персонаж сприймається як герой.

Нартал і Парвус «випадають» із римського світу і тому як незрозумілі Римом мають умерти. Цікаво, що біографія Нартала більше змальована (завдяки діалогам колишнього раба і Люція), натомість про минуле Парвуса невідомо. Про нього сказано: «...християнин невідомого роду-племени» [45, с. 43]. Ясно, що він не аристократ, не надто освічений (має плебейські симпатії [7, с. 207], [23]), але, імовірно, навіть не етнічний римлянин. Якщо Рим чужий Парвусу і національно, то ще зрозуміліше, чому цей персонаж відторгає свою державу.

Непотрібність фанатика Парвуса у новому світі, використання цього довірливого персонажа верхівкою для власних цілей переконливо виписані у творі. Парвус може скласти конкуренцію Єпископу та іншим, і тому з нього вигідніше зробити яскравого мученика. Такі люди вмюють умирати, але не жити. (Образ аналізувався О. Забужко, В. Панченком та ін.). Узагалі – якщо розвинути вищенаведені порівняння з революціонерами [7, с. 207] (знаними Лесі Українці), то можна стверджувати, що класик як геній не

просто описала бачені нею типи, але й передбачила розвиток подальших подій. Наприклад, В. Панченко порівняв судилище над християнами у цирку з процесами ХХ ст. (докладніше: [23]). Тобто імпліцитно «Руфін і Прісцілла» (як й інші твори) навіть натякає на *антиутопію* [23]. Водночас аналізований твір можна назвати й *оптимістичною трагедією*, оскільки, хоча гинуть головні та активні персонажі-християни, нова віра дедалі підкорює Рим. Це помітно, наприклад, у діалозі раба і рабині: перший пояснює другій християнську поведінку засуджених на страту [45, с. 189]. Отже, це молодь, яка вже цікавиться християнством, незважаючи на щойно бачений кінець адептів. Тобто можна передбачити, що ці безіменні герої приймуть християнство. Також пророцтва Руфіна і Прісцілли перед стратою про загибель своєї Батьківщини [45, с. 191], звісно, історично підтверджені. Натомість християнство перемагає.

Отже, компаративний аналіз підтвердив імовірний зв'язок текстів Лесі Українки і творів інших авторів. Наприклад, із «*Quo vadis*» Г. Сенкевича письменниця відверто полемізує, не сприймаючи містицизму (це помітно і у порівнянні з описами інституту шляхетних панянок у Л. Чарської; педагогічний аспект – виховання у Косачів – допоміг з'ясувати особисте ставлення Лесі Українки до релігії). Водночас екстаз, містицизм як творче джерело, натхнення були знані авторці та виразно описані нею на прикладах як ліричного героя («Мгновение»), так і персонажів драматургії – у даному разі твору «Руфін і Прісцілла». Порівняння Прісцілли з житійними героїнями – як-от святою Цецилією – дало цікаву царину компаративного аналізу. Зокрема, в інтерпретації образу святої Цецилії застосовано житіє та його інтерпретація Дж. Чосером, навіть перекладознавчий аспект. Прісцілла біографічно нагадує також інші прототипи – святих Катерину та Меланію Римлянку. Тобто Леся Українка цілком могла мати джерела для творення нового образу. Сам жанр твору може бути визначено навіть як оптимістичну трагедію. Авторка не сприймала мучеництва як принципу, але переконливо змалювала модель поведінки, видіння тощо. У творі «Руфін і Прісцілла» можна виокремити бінарні опозиції: природа/культура, Ерос/Танатос (перший трансформується в останній), раціональне/емоційне, маскулінне/фемінінне, а також архетип офіри. Неокласичне тлумачення цього класика створює перспективу продовження студії.

Джерела та література

1. Вірченко Т. Драматизм релігійних протистоянь у п'єсі Лесі Українки «Руфін і Прісцілла» / *Леся Українка і сучасність*: Зб. наук. пр. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 112–120. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17767/07-Virchenko.pdf?sequence=1> (29.01.2021).
2. Волошина А. В Одесі провели фестиваль на честь святої Цецилії. *Свята і звичаї*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/holidays_and_customs/61776/ (25.11.2015, 09:21).
3. Гаджилова Г. О. Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцілла»: проблематика, поетика, становлення тексту / Ганна Олександрівна Гаджилова / Дис ... канд. філол. наук: 10.01.01 / НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. К., 2001. 180 арк. Бібліогр.: арк. :166–180.
4. Гидулянов П. Митрополиты в первые три века христианства: Исследование Павла Гидулянова, приват-доцента Императорского Московского университета. М. : Университетская типография, Страстной бульвар, 1905. 377 с. (Ученые записки Императорского Московского университета: Юридического факультета; 25). URL: <http://www.mhzh.ru/ru/author/29/Gidulyanov> (дата обращения: 11.04.2015).
5. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість. *Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція*. Т. СХСVII. Нью Йорк-Париж -Сидней -Торонто, 1979. С. 31, 143–146.
6. Єршова Л. М. Конфлікт виховних ідеалів у листах інтелектуальної еліти України XIX – початку ХХ ст. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. 20. С. 285–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvipto_2016_12_3 (дата звернення: 27.04.2015).
7. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій 2-ге вид., виправл. К. : Факт, 2007. 640 с.; іл. (Висока полиція).
8. Заїка О. Творче переосмислення біблійних сюжетів, образів як особливість поетики Лесі Українки. *Роль християнства в утвердженні освіти, науки та мистецтва: історія, уроки, перспективи*. Науковий збірник. Рівне : ППФ «Волинські обереги», 2000. С. 194.
9. Заїка Т. П. Українська література кінця XIX – початку ХХ століття в контексті західноєвропейської модерної культурної парадигми. Дис. ... канд. філос.н.: 26.00.01– теорія та історія культури (філософські науки). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 193 с.
10. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. К. : Академвидав. 2006. 504 с. (Монограф).
11. Зборовська Н. «Наша пані» Леся Українка у тлумаченні Оксани Забужко (інтелектуальні парадокси культурного фемінізму. *Слово і Час*. 2007. № 9. С. 69–73. Бібліогр. в підрядк. прим. (Рец. на кн.: Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Сер. «Висока полиція». К.: Факт, 2007. 640 с.).
12. Зеров М. Руфін і Прісцілла (До історії задуму і виконання) / Мик. Зеров. *Українка Л. Твори*. Т. VII. Драми

/ За заг. ред. Б. Якубського. Нью-Йорк : Вид. спілка Тищенко & Білоус, 1954. С. 21–41.

13. Качуровський І. До питання про релігійні моменти у світогляді Лесі Українки *Качуровський І. Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 89, 95, 98.

14. Колошук Н. Мотив оргії у Лесі Українки та Генріка Сенкевича в порівняльному аспекті. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*: науч. журнал. Сер. «Филология. Социальные коммуникации». Симферополь: Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, 2012. Т. 25 (64), № 4(3). С. 16–28. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153578629.pdf> (дата звернення: 29.01.2021).

15. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 935 с.

16. Кроп Т. Драматична візія майбутнього. *Рідна країна: світоглядний портал*. 23 січня 2012. URL: <http://ridna.ua/2012/01/dramatychna-viziya-majbutnoho/> (дата звернення: 11.04.2015).

17. Левченко Г. Д. Навколорелігійний дискурс в епістолярії та науково-публіцистичних працях Лесі Українки: гностицизм чи атеологія? *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2013. Т. 222, Вип. 210. С. 20–25. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdufl_2013_222_210_6.pdf (дата звернення: 11.04.2015).

18. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки : монографія К. : Академвидав, 2013. 332 с. (Серія «Монограф»).

19. Лист Максима Стріхи до Ольги Смольницької від 5 січня 2018 р. (З неопублікованого архіву Ольги Смольницької).

20. Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах: Навч. Посібник. За ред. М. Ф. Тарасенка. К. : Либідь, 1997. 328 с.

21. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Либідь, 1999. 447 с.

22. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 328 с.

23. Панченко В. Олтар серед руїни / Володимир Панченко. *День*. 2011. № 25 лютого 2011 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panochka-dnya/oltar-sered-ruyni> (дата - 00:00. звернення: 11.04.2015).

24. Пілішук О. Вражаюча доля Меланії Римлянки. *Експрес*. 2021. № 2 (10538). 14–21 січня 2021 р. С. 19.

25. Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20 т. Т. 1. Поезії (1907–1929). Проза (1911–1925). К. : Наукова думка, 1983. 542 с. : іл.

26. Рильський М. Т. *Там само*. Т. 20. Листи (1957–1964). К. : Наукова думка, 1990. 542 с. іл.

27. Рильський М. Спокійна творчості тривога: Вибрані поезії: Видання перероблене. Упоряд. ильський Максим Георгійович. К. : Дніпро, 2015. 512 с.

28. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 M. 1435 с.

29. Сенкевич Г. Quo vadis (пер. Віктор Степанович Бойко). Роман. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Henryk_Sienkiewicz/Quo_vadis/&prev=search&pto=au (дата звернення: 27.04.2015).

30. Смольницька О. Відображення картини світу в поемі Лесі Українки «Ізольда Білорука» та поезії М. Рильського: аналіз архетипів. *Наш український дім*. 2018. №1. Ніжин, 2018. С. 48–51.

31. Смольницька О. «Генерика і архітектоніка»: очима філософа. *Антологія авангарда, психотерапії та психології*. № 11. Книга 2 / Автор-составитель Е. Смольницкая. Симферополь : КРП «Издательство «Крымучпедгиз»», 2012. С. 324–336.

32. Смольницька О. Драма Лесі Українки «Блакитна троянда»: символ, містицизм, інтерпретація Олена Пчілка, *Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури* : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. / упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. Луцьк, 2019. С. 100–104.

33. Смольницька О. О. Ідея надлюдини у Лесі Українки і ліриці Максима Рильського порівняно з драматургією Генріка Ібсена. *Онтологічні виміри сучасної філології*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24–25 вересня 2020 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 100–106.

34. Смольницька О. О. «Лісова пісня» Лесі Українки і паралелі в інших літературах: від міфу та казки до фентезі. *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. № 3. С. 105–117.

35. Смольницька О. «Лісова пісня» Лесі Українки: Мавка-Персефона та інші міфологічні персонажі (компаративний та юнґіанський аналіз). *Наш український дім*. Науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори. Ніжин, 2019. № 2. С. 78–87.

36. Смольницька О. Максим Рильський і творче покоління fin de siècle: сублімація та феномен надлюдини. *Одинадцята міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ»* (29 жовтня – 1 листопада 2020 року). XI Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik – Мюнхен, Університет Людвіґа-Максиміліана (Ludwig-Maximilians-Universität München). URL: [http://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/wp-content/uploads/%D0%A1%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%](http://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/wp-content/uploads/%D0%A1%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1)

8C%D0%BA%D0%B0-%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0-1.pdf , <http://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/tag/fin-de-siecle> (дата розміщення: 07.10.2020).

37. Смольницька О. О. Методологія Нілі Зборовської і Соломії Павличко у філософському аспекті: від fin de siècle до XXI ст. *Актуальні філософські, політологічні та культурологічні проблеми розвитку людини і суспільства у динамічному та глобалізованому світі*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 9–10 жовтня 2020 р. К. : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 10–16.

38. Смольницька О. Поема Віри Вовк «Гріх святости» як сучасне переосмислення традиційного життійного сюжету. *Наш український дім*. Науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори. 2020. № 2. С. 73–88.

39. Смольницька О. Словесний код і його межі в творчості Лесі Українки: генотип і його вразливість. *Неоромантичні обрії творчих пошуків Лесі Українки*: Збірник наукових праць. Сімферополь: Світ, 2008. С. 140–147.

40. Смольницька О. О. Спільні мотиви у Лесі Українки та інших письменників доби fin de siècle: від містицизму до мучеництва. *Молодий вчений*. 2017. №11(51), листопад (Young Scientist. №11(51), November. 2017). С. 248–254.

41. Смольницька О. Філософська інтерпретація лесезнавчого дискурсу Нілі Зборовської (на матеріалі есею «Моя Леся Українка»), *Слово і Час*. № 9 (621). Вересень 2012. С. 52–62.

42. Смольницька О. О. Філософські проблеми літературознавства XIX ст. в контексті досліджень М. Зерова. *Гуманітарні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 7. К. : ВПЦ Київський університет, 2010. С. 128–135.

43. Смольницька О. О. Філософсько-методологічні засади літературознавчих досліджень в Київському університеті кінця XIX – початку XX ст.: Монографія. К., 2013. 208 с.

44. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. К. : Факт. Наш час, 2006. 344 с. (Сер. «Висока поліція»).

45. Українка Л. Руфін і Прісцилла. *Леся Українка. Л. Твори*. Т. VII. Драми / За заг. ред. Б. Якубського. Нью Йорк : Вид. спілка Тищенко & Білоус, 1954. С. 43, 48–51, 66–67, 85, 109, 111, 158, 186, 188–191.

46. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве. James Hall. Dictionary of subjects and symbols in art. М. : КРОН-ПРЕСС, 1999. 656 с.

47. Чарская Л. Люда Влассовская. URL: http://az.lib.ru/c/charskaja_l_a/text_0015.shtml/ – на рус. яз. (Дата обращения: 11.04.2015)

48. Чарская Л. Сибирочка. URL: http://az.lib.ru/c/charskaja_l_a/text_0064.shtml/ на рус. яз. (Дата обращения: 11.04.2015).

49. Чосер Дж. Кентерберійські оповіді З середньоанглійської переклав і прокоментував Максим Стріха. У 2-х частинах. Частина II. Львів: Видавництво «Астролябія», 2019. 544 с. [Ілюстроване видання].

50. Чуковский К. Лидия Чарская. *Чуковский К. И. Собрание сочинений в 15 т. Т. 7: Литературная критика. 1908–1915/Предисл. и коммент. Е. Ивановой. 2-е изд., электронное, испр. М. Агентство ФТМ, Лтд., 2012. С. 311–312. URL: <https://www.litmir.me/bd/?b=172082> (дата обращения: 30.01.2016).*

51. Шапарова Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии: Около 1000 статей М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Русские словари», 2001. 624 с.

52. Шаф О. Леся Українка – Оксана Забужко: до проблеми творчої комунікації. Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. 2012. Вип. 20. Ч. 2. С. 243–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2012_20%282%29__34 (дата звернення: 11.04.2015).

53. Łewczenko H. (Левченко Г.). Концепт божевілля як елемент шекспірівського коду в ліриці Лесі Українки. *Українська humanistyka i słowiańskie paralele. Tom I Serii „Problemy współczesnej humanistyki”*. Redakcja naukowa tomu Mariya Bracka, Artur Bracki, Monika Żmudzka-Brodnicka, Mariusz Brodnicki. Gdańsk–Kijów 2014. S. 159–174.

Таміла Чупак (м. Кам'янка)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І МИКОЛА ЛИСЕНКО: СИНТЕЗ МУЗИКИ ТА ПОЕЗІЇ

В історії української літератури Леся Українка заслужено посідає високе місце поруч із Шевченком та Франком. Не випадково Іван Франко назвав письменницю самотнім чоловіком серед поетів соборної України. Національна ідея породила її, майстриню Слова, з іншим великим майстром, але в царині звуків, – композитором Миколою Лисенком, який досягнув світових висот на поприщі музичному і своєю творчістю заслужив називатися основоположником української класичної музики.

Дослідження стосується взаємодії двох видатних особистостей – Лесі Українки і Миколи Лисенка, завдяки чому виникло взаємопроникнення двох мистецьких напрямків: поезії і музики, а результатом стали справжні перлини українського романсу, створені композитором на слова поетеси.

Леся Українка знала Миколу Віталійовича Лисенка все своє життя. З того часу, як її сім'я перебралася до Києва, стосунки між трьома видатними родинами – Старицьких, Лисенків і Косачів, стали надзвичайно близькими. Та якщо Старицьких і Лисенків об'єднували родинні зв'язки, то дружба з Косачами свідчила, перш за все, про тісні духовні зв'язки.

Донька композитора Галина Лисенко згадувала: «Леся володіла тим чарівним золотим ключиком, який відмикав душі дітей, і нікому вже після цього не здавалось, що вона чужа, що велика навіть різниця в віці не робила такої величезної різниці у стосунках її до нас. Вона з нами не сюсюкала, а говорила на дитячі теми цілком серйозно, розважливо, без жодних оголених повчань. Потім ми виростили і, звичайно, ми, уся наша родина і особливо мій батько, уважно стежили за поезією Лесі Українки» [13, с. 285].

Дружба Лисенків і Косачів безумовно вплинула на музичні смаки Лесі Українки, які формувалися під безпосереднім впливом Миколи Віталійовича. Це підтверджують листи поетеси і спогади про неї. В одному з дитячих листів дівчинка пише бабусі про поїздку матері до Харкова на виставу «Різдвяної ночі» Лисенка, як про важливу і значущу подію [3]. «З Лесею Українкою у нього (Лисенка) була особлива дружба, – згадує донька композитора Галина Миколаївна. – Це вже справді була дружба митців-однодумців. Про Лесю в сім'ї він говорив з особливою побожністю» [13, с. 290-291].

Композитор завжди уважно стежив за творчим зростанням поетеси. Коли його діти читали поезії Лесі Українки, він увесь «перероджувався, його повністю охоплювала краса Лесіних поезій, вони були йому близькі по духу, він в них чув музику, голос народу, чим жив усе своє життя». Нерідко Микола Віталійович ставив своїм дітям за приклад Лесю, її трудолюбивість, чесність та щирість. Казав: «Читайте Шевченка і його славу послідовницю – нашу Лесю, поезії навчать вас як жити, як служити добром своїм людям» [13, с. 291].

З Миколою Віталійовичем Лесею впродовж усього життя поєднувала щира приязнь. Вона любила його велику родину, його дім, де все було пронизане музикою, в яку дівчина була закохана з дитинства. Уроки фортепіанної гри Лесі давала перша дружина Лисенка – Ольга Олександрівна.

Ставлення поетеси до музики й, зокрема, до фортепіано було особливим. Про це свідчить вже її рання поезія «До мого фортепіано». Сестра Ольга згадувала: «На мою думку, грала Леся дуже гарно. Її музику було надзвичайно приємно слухати, далеко приємніше, ніж багатьох блискучих техніків-віртуозів... Грала так найчастіше вечорами, – без світла, в темряві, коли не дуже хтось слухав, – свої імпровізації. Власне, імпровізації, а не зафіксовані композиції, бо кожен раз це було щось інше... Це була наче не музика, а розмова з «давнім своїм другом», фортепіаном, на різні прерізні теми» [2, с. 51–52]. Ці рядки свідчать про те, що Леся Українка могла стати ще й композитором, адже ті різноманітні імпровізації, які вона натхненно виконувала на фортепіано, були її власними композиціями.

Сам Микола Віталійович вважав поетесу тонкою цінителькою музики і мистецтва взагалі. Коли композитор створив дитячі опери «Коза-дереза» та «Зима і Весна», то саме Лесею Українку попросив допомогти з постановкою. Це були домашні спектаклі, в яких ролі виконували діти, а Леся була режисером, суфлером, костюмером і декоратором.

Зі спогадів Галини Лисенко ми розуміємо, що на долю юної поетеси випали найбільші турботи з підготовки юних артистів: «Леся сама придумувала ескізи і сама ж по них шила вбрання для Осені, Зими, Сніговика і для Весни... Згадуючи оцю виставу та підготовку до неї, я і тепер дивуюсь – звідки в неї бралось стільки енергії, любові до цієї справи, а головне, терпіння і витримки... Бувало, що нам уривався терпець, і ми втікали куди попало. Та неблаганний режисер ловив нас, виволікав з-під канапи або із-за якоїсь шафи і становив кожного на своє місце. Не пам'ятаю, щоб Леся коли-небудь з цього приводу драгувалась – завжди спокійна, лагідна, ще й жартує» [6, с. 292].

Син композитора Остап Лисенко згадував, що репетиції дитячих опер нерідко відвідував і Микола Віталійович: «Він, як і ми всі, нетерпляче чекав „прем'єри“. Ще й тепер бачу маленьку залу, ледь-ледь освітлену постать Михайла Старицького у першому ряді. Роль оркестру, як і завжди, виконував батько. Він грав, звично відбиваючи такт кивком голови. Леся на правах режисера всю виставу була за „кулісами“, підбадьорювала нас, як могла» [7, с. 303].

Саме Микола Лисенко став першим інтерпретатором поезії Лесі Українки. Однак їхня творча співдружність почалася дещо незвичайно. Микола Віталійович попросив 17-річну дівчину написати текст до готової вже музики, присвяченої роковинам Шевченка, і щоб неодмінно твір починався словами «Вмер батько наш та й покинув нас». Цей епізод у своїх спогадах про композитора згадує Ольга Петрівна Косач. Лесею не відразу захопила робота, та й довелося непросто, адже створювати поетичні рядки потрібно було на заданий ритм, пристосовуючи їх до мелодичних фраз. До того ж, про запропонований Лисенком перший рядок тексту вона говорила, що «якось воно не дуже підходить, але композитор наполягав, бо втрата Шевченка «зостається для нас завжди болючою» [8, с. 148]. У співпраці авторам вдалося створити «Жалібний марш» для змішаного хору у драматичному характері думи:

...Батьку ж наш!
Та вернись до нас!

Та порадь же ти, батьку, нас,
Як без тебе в світі жити Україні
При лихій годині?

Знайомлячись із текстом Лесі Українки, ми відчуваємо спорідненість з народними голосіннями. Тут відсутній поділ на строфи, вчувається характерна для народних дум нерівноскладовість віршованих рядків, близькість з піснями, які виконували народні співці – кобзарі та лірники.

Безмежна любов до творчості великого Кобзаря поєднує зовсім юну поетесу і добре відомого на той час музиканта, який відкрив для себе Шевченка ще в період навчання у гімназії. Відкриття переросло в захоплення і студент Київського університету Микола Лисенко ще глибше вивчав творчість Кобзаря. До того ж, саме у студентські роки йому довелося нести труну з тілом Тараса Шевченка. У той момент композитор дав собі мовчазну клятву, якій залишився вірним до кінця життя. З 1862 року Микола Віталійович завжди вшановував шевченківську дату – організацією концерту, написаним твором або поїздкою на могилу Кобзаря. Тож 27-ма річниця пам'яті Шевченка була відзначена «Жалібним маршем» для хору з солістом у супроводі фортепіано на слова Лесі Українки.

У ті часи в Російській імперії влада всіма способами забороняла вшанування видатних діячів України, особливо Шевченка. Але родини Косачів, Лисенків і Старицьких не зважали на заборони. «Шевченкові вечори перетворювались в національні свята» [13, с. 290]. Дітям з малечку прищеплювали любов до Шевченкового слова, а до вечорів пам'яті Кобзаря готувалися дуже серйозно.

Син композитора Остап Миколайович згадував один вечір, присвячений пам'яті Тараса Шевченка в них на Рейтарській вулиці: «Це було, щось на початку 90-х років минулого століття. Свяtkово прибранна зала з портретом Тараса Шевченка у центрі, прикрашена рушниками і живими квітами. Посередині кімнати – невеличкий столик, за ним – ведучий з дітей, старша моя сестра Катерина. Вона готувала за керівництвом Лесі Українки реферат про життя і творчість великого поета. В кімнаті – повна тиша, численні дитячі голівки напружено слухають розповідь Катерини і час од часу поглядають на керівника вечору, Леся, а він же, той керівник, більш переживає за все ніж доповідач, бо вкладає в своїй уяві зовсім інший зміст цього вечора ніж кожен з нас дітей. А далі на імпровізовану естраду виходить малеча в українському вбранні, з віночками на головках. Батько сідає за рояль, дає вступ, і всі присутні, діти і дорослі, співають «Заповіт». Першим після цього тихо виступає з віршем, оглядаючись на всі боки, Юрко Старицький... За малечою йшли старші, зачитували не лише дрібні вірші, а й цілі поеми, як то «Іван Гус», «Іван Підкова» й інші. Особливо мені запам'ятався виступ самої молодшої з нашої родини, сестри Мар'яни, що промовила вірш Шевченка «На Великдень на соломі діти грались крашанками». Виступ був зустрінутий дружнім схваленням дітей і дорослих. Треба зауважити, що були, звичайно, і моменти, коли діти, декламуючи, плутали, а то й забували слова від хвилювання. Тоді на допомогу йшла Леся, своїм тихим, лагідним голосом вона заспокоювала дітей і, підбадьорюючи, підказувала текст. На вечорах цих, що відбувалися щорічно (треба сказати і нелегально, коло будинку постійно хтось з старших чергував, слідкуючи за тим, щоб ні поліцаї, а то й шпикери не змогли перешкодити цьому урочистому вечору), були присутні, звичайно, і батьки дітей, і приятелі наші. Пригадую Олену Пчілку, мою хрещену матір, дядька нашого Михайла Петровича Старицького з дружиною, нашою тіткою Соф'єю Віталіївною... Батько, що особливо, я б сказав, побожно відносився до вшанування Шевченка діворою, надавав цим заходам важливого значіння, як чиннику великої ваги в ідейноестетичному вихованні молодшого покоління в національному дусі. Це дуже радувало матір Лесі Українки – Ольгу Петрівну Косач...» [13, с. 290].

Діти Косачів, Старицьких, Лисенків та їхніх друзів пройшли школу обов'язкових диктантів з української мови від Миколи Лисенка. Про це пише Людмила Старицька-Черняхівська, яка нерідко проходила вишкіл зі знання мови від композитора. Вона також згадує, що «ніколи ніхто з нас не чув від нього російського слова і ніхто ніколи з нашої молоді й не зважувався відповідати йому російською мовою» [9, с. 233].

То були часи, коли українська потерпала від заборон. Заборонялося видавати українські книжки, нотні збірники з українськими текстами під нотами, ставити на сцені українські спектаклі тощо. Ми знаємо, що у зрусифікованому Києві Косачі, Старицькі та Лисенки належали до мізерної кількості інтелігентних україномовних родин, для яких питання мови залишалось непохитним. На жаль, свою оперу «Тарас Бульба» Микола Лисенко за життя так і не побачив на сцені, адже він не хотів робити переклад лібретто. П.І.Чайковський, який зустрічався з Лисенком у Києві, після знайомства з його «Тарасом Бульбою» був вражений музикою українського колеги й обіцяв Миколі Віталійовичу посприяти з постановкою на петербурзькій сцені, але для цього потрібно було зробити переклад тексту, та композитор собі не зрадив. В одному з листів Леся Українка писала М.П.Драгоманову: «Шкода, що Лисенкові не можна друкувати

нових композицій до Шевченка, а дуже єсть гарні між ними» [5, с. 90].

Микола Лисенко постійно цікавився новою поезією, знав творчість молодих поетів. Коли у 80-их роках у Києві виник літературний гурток «Плеяда молодих українських літераторів», Лисенко підтримував молодь: Лесю Українку, Людмилу Старицьку, Володимира Самійленка, Максима Славинського та інших. Нерідко «літературні суботи» членів «Плеяди» відбувалися в домівці Миколи Віталійовича і тоді натхненні поетичні і музичні мелодії зливалися в одне ціле.

Л.Старицька-Черняхівська писала: «Наше покоління – виключне покоління: ми були першими українськими дітьми... ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше, серед ворожих обставин свідомими українцями в сповитку». «Плеяда» багато в чому носила культурницько-український характер, завдяки представникам старшого покоління: О.Кониському, Олені Пчілці, М.Старицькому, М.Лисенку та ін. [1].

Творчі зв'язки молодих літераторів з відомим композитором дали свої плоди. Наслідком їх стали нові музичні композиції. Переклади Генріха Гейне Лесею Українкою та Максимом Славинським спонукали Миколу Віталійовича до роботи над романсами.

У листі до матері від 6 червня 1893 року з Гадяча Леся писала: «Лисенко грав мені нові композиції на Гейне, і я прийшла од них в нестям, бо вони справді дуже гарні. Він зложив музику на три пісні: «Коли настав чудовий май...», «Чого так поблідли ті рожі ясні...» і «З мого тяжкого суму». «Не жаль мені...» ще буде писати [4].

12 солоспівів і 2 дуети створює композитор на тексти Гейне. Вони об'єднані ідейно-тематичним змістом в єдину композицію з певним драматургічним розвитком. Своєрідну експозицію і зав'язку становлять два романси: «Коли настав чудовий май» і «Чого так поблідли ті рожі ясні?». Драматургічну зав'язку – романс «Чого так поблідли ті рожі ясні?». Продовженням драматичної лінії циклу є мініатюра «З мого тяжкого суму». Романси Миколи Лисенка на тексти Генріха Гейне – перший зразок вокального циклу в українській музиці, в якому славетний композитор поклав на музику твори двох молодих авторів-перекладачів – Лесі Українки і Максима Славинського.

Поетеса була ученицею і послідовницею великого музиканта у справі збереження для нащадків пісенних скарбів рідного краю. Вона народилася і зростала у кліматі фольклоризму, як і композитор, який теж виховувався на українській народній пісні.

Якось в листі до дядька Михайла Драгоманова Леся запитує: «...Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічності, а власне про способи записування народних пісень. Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробую записувати, але то мені трудно...» [6, с. 31].

З кінця 80-их письменниця знайомиться зі специфічною фольклористичною літературою і починає записувати не тільки тексти, а й мелодії народних пісень. Дізнавшись, що Іван Франко має намір видавати фольклористичний часопис, поетеса пише йому про те, що збирається упорядкувати свої обрядові записи і хоче просити Миколу Лисенка відредагувати їх. З дозволу Лесі Українки композитор публікує у збірці «Молодощі» народні пісні та дитячі ігри, зібрані поетесою. До того ж, в архіві Лисенка збереглися записи 30-ти пісень, зроблених з голосу Лесі Українки [5, с. 104].

До кінця життя Микола Віталійович залишився найбільшим авторитетом для молодших і старших збирачів фольклору. У листі до Ф. Колесси від 17 травня 1896 року композитор писав: «Боже, боже, яка то є велика потреба музикові й разом народникові повештатися поміж селянським людом, зазнати його світогляд, записати його перекази, споминки, згадки, прислів'я, пісні і спів до них. Вся ця сфера як воздух чоловікові потрібна, без неї гріх починати свою працю і музикові, і філологів. Фольклор – це саме життя». Цікаво, що видання «Збірника українських пісень» М. Лисенка в 1873 році фінансує батько Лесі Українки Петро Косач.. Донька композитора писала у спогадах: «Тато завжди з вдячністю згадував батька Лесі Українки – Петра Антоновича Косача, який своїми коштами допоміг йому видати в Лейпцигу першу збірку українських народних пісень» [13, с. 291]. Тож саме український пісенно-музичний фольклор живить як творчість композитора, так і творчість поетеси.

Недуга нерідко змушувала Лесю Українку лікуватися далеко від рідного краю – Італія, Кавказ, Єгипет. Коли вона поверталася в Україну, зазвичай просила композитора виконувати його обробки українських народних пісень і зізнавалася, що кращих пісень від наших не зустрічала, «...а ваша баркарола так часто дзвеніла мені, коли я дивилась на засніжені хребти Дагестана і нагадувала мені мою рідну Україну, Дніпро, гаї, сади, діброви». Галина Миколаївна Лисенко підтверджувала, що Миколі Віталійовичу приємно було чути похвалу від Лесі, яку він вважав справжнім цінителем музики [13, с. 285].

Одного разу, повернувшись із Грузії, Леся з порога схвилювано мовила до композитора: «Миколо Віталійовичу, скучилась я на цій чужині, заграйте мені, прошу вас, щось такого, щоб серце моє вже чуло,

що я вже дома». Тоді композитор відкладав усю роботу і сідав за рояль Блютнера, щоб зробити Лесі приємне. «Леся так слухала, а вона уміла слухати, що здавалося, уся злилася і потонула у хвилі цих чарівних звуків...

Улітку 1901-го року, мене взяла мати Лесіна, Ольга Петрівна Косач, до себе на дачу Зелений Гай, у Гадячі. Чудове це місце: річка Псел унизу грає своїми плесами, а ми нагорі, у лісі, на дачі проводили час. Приїхала Леся пізно увечері, вже місяць високо піднявся. Повечерявши, Леся підійшла до мене і каже: «Галю, з сьогоднішнього дня ви будете мені співати щодня пісень вашого батька». І я з радістю виконувала прохання Лесі. Спочатку я проспівала їй пісню «Ой гай мати», яку Леся дуже любила, а потім мені захотілось зробити Лесі сюрприз, і я заспівала романс «Смутної провесни» на слова Лесі, переклад з італійської мови поетеси Ади Негрі. Леся не знала, що татові дуже сподобався її переклад, і він поклав його на музику. Леся дуже стішилася цією новиною, і мені було приємно, що я хоч цим порадувала Лесю» [13, с. 286].

Багатогранний музичний світ письменниці не міг не вплинути на її поетичну творчість. Можна з впевненістю говорити про музичність, мелодичність поезій Лесі Українки, адже не випадково композитори зверталися і продовжують до наших днів звертатися до її текстів. Одним із перших композиторів, який написав вокальні твори на слова Лесі Українки, був Микола Лисенко. Поетеса надихнула митця на створення романсів: «Напровесні», «Східна мелодія», «Не дивися на місяць весною» та «Смутної провесни», про який згадувала Галина Лисенко. У результаті поєднання щирого поетичного слова та прекрасної музики створено справжні перлини українського романсу.

Один із вишуканих, ліричних вокальних творів Лисенка «Смутної провесни» написаний на переспів з Ади Негрі, зроблений Лесею Українкою в 1890-му році. У романсі почуття героїні розвиваються на лоні природи і зливаються з нею. Текст поезії італійської поетеси Ади Негрі «Умерлий поцілунок» за настроєм близький до Лесиною «Твої листи пахнуть зов'язими трояндами». Душевні переживання поетеси, яка перенесла особисту драму, напевно відгукнулися в душі композитора, який у той час втратив дружину, на переспів «Умерлого поцілунок» і Микола Лисенко створив дивовижно проникливу вокальну мініатюру [11]. «... авторська музична стилістика увиразнює метафори вірша, тонким емоційним нюансуванням поглиблює настрій поетичної новели, але не домінує над текстом, обираючи натомість характер музичної сповіді душі композитора, її світлого смутку» [10, с. 169].

До найкращих солоспівів М. Лисенка на слова Лесі Українки належить також мініатюра «Не дивися на місяць весною» [12]. Сама поетеса назвала свій вірш «Романсом», ніби нагадуючи про вокальний жанр, де слова і музика якнайглибше розкривають переживання людини:

Не дивися на місяць весною, -
Ясний місяць наглядач цікавий,
Ясний місяць підслухач лукавий,
Бачив він тебе часто зі мною
І слова твої слухав колись.
Ти се радий забудь? Не дивись.
Не дивися на місяць весною.

Микола Лисенко помер восени 1912 року, коли Леся Українка знаходилась у дорозі до Єгипту. Вона дуже жалкувала, що не змогла провести його в останній путь і просила матір описати в листі ті трагічні події.

«От спогади про Миколу Віталійовича хотілось би мені написати (яко членові колишньої «Плеяди», що багато йому завдячила), але тепер ще не можу, просто не маю сили», – говорила письменниця [5, с. 642].

Наприкінці життя подрузі Людмилі Старицькій вона писала: «З Миколою Віталійовичем зв'язані в мене спогади найдорожчих молодих літ, в його хаті стільки незабутнього пережито! Старицький, Лисенко – сі ймення для інших належать тільки для літератури і хисту, а для мене вони викликають живі образи, як імення близьких і рідних людей, що, властиво, ніколи не вмирають, поки живе наша свідомість. Не знаю, чи буде хто з молодшого покоління згадувати коли про мене з таким почуттям, як я тепер згадую про Миколу Віталійовича і Михайла Петровича (я все їх бачу тепер поруч!). Але я б хотіла на те заслужити» [9, с. 424].

Життєві дороги Лесі Українки та Миколи Лисенка то йшли паралельно, то перехрещувались, то розходились, але їх завжди єднала глибока духовна спільність. Можливо, письменниця ніколи б не стала тією Лесею Українкою, яку ми знаємо і любимо, якби не зростала у такому особливому середовищі, серед усіх тих людей, які мали вирішальний вплив на її формування. Серед них – видатний український

композитор Микола Віталійович Лисенко. Але потрібно сказати і про вплив Лесі Українки на славетного музиканта, який почерпнув музичне натхнення в її поетичній творчості.

Джерела та література

1. Гомотюк О. Українознавчі погляди Лесі Українки. URL: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=1098>
2. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 927 с.
3. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Лист Лесі Українки до Є. І. Драгоманової від 11.03.1883 р. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Kryvynjuk/Chronology/1883.html>.
4. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості / Лист до матері від 21.06.1893 р. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930621.html>
5. Леся Українка. Твори в п'яти томах. Т. V. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. 863 с.
6. Лисенко Галина. З давнини / Спогади про Лесю Українку. К.: Рад. письменник, 1963. С. 292–293.
7. Лисенко Остап. З давніх літ / Спогади про Лесю Українку. К.: Рад. письменник, 1963. С. 303.
8. М.Лисенко у спогадах сучасників / Упорядк. Остап Лисенко. Ред. Ростислав Пилипчук. К.: Муз. Україна, 1968. 821 с.
9. Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2 т. / Редкол.: А. П. Лашенко та ін. Т. I. К., 2003. 342 с.
10. Осипець В. До історії створення романсу «Смутної провесни» на вірші Ади Негрі у переспіві Лесі Українки на тлі українсько-італійських культурних зв'язків другої половини XIX ст. / В.Осипець. *Микола Лисенко: історія і сучасність*. Збірник наукових праць. До 175-ої річниці від дня народження композитора / Упорядники Р. Скорульська, О. Гураль, ред. І. Чиркова. Київ, 2019. 312 с. URL: : <https://mvdud.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/09/%D0%BE%D0%B1%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B0-2019-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8B.pdf>
11. Романс М. Лисенка на сл. Лесі Українки «Смутної провесни». URL: : <https://www.youtube.com/watch?v=jgT7BAQ0p0E>
12. Романс М. Лисенка на сл. Лесі Українки «Не дивися на місяць весною». URL: https://www.youtube.com/watch?v=bwpK_DQRzR0
13. Щукіна І. Спогади Галини та Остапа Лисенків: звукозаписи з музейної колекції. *Микола Лисенко: історія і сучасність*. Збірник наукових праць. До 175-ої річниці від дня народження композитора / Упорядники Р. Скорульська, О. Гураль, ред. І. Чиркова. Київ, 2019. 312 с. URL: <https://mvdud.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/09/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2019-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D1%80%D1%81.pdf>

Ірина Щукіна (м. Київ)

ПЕТРО КОСАЧ-ГРОМАДІВЕЦЬ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ

«Хто шанує Лесину пам'ять, той повинен віддати належну пошану і пам'яті її найцирлішого, найкращого приятеля-друга, пам'яті її батька, що все своє життя не поклав і марної стеблинки поперек Лесиної дороги, а навпаки, як тільки міг і вмів, промітав тую дорогу для неї».
(Ольга Косач-Кривинюк)

Видається, що постать Петра Антоновича Косача (1841–1909) завжди була в тіні, адже донині навіть у життєписі його славетної доньки Лесі Українки їй відведена дуже скромна роль. Відомостей про П. А. Косача дійсно не багато, адже він не належав до числа визначних діячів історії, не був публічною людиною, мав скромну вдачу, проте аналіз наявних документів з урахуванням історичних обставин минулого століття, вказує на те, що роль і значимість його особистості суттєво недооцінена. Тож моральний обов'язок перед пам'яттю батька Лесі Українки спонукав відшукати додаткові свідчення про його діяльність, зокрема, суспільно-громадську, і з позиції сьогодення прокоментувати уже відомі факти.

Сучасні науковці, вивчаючи процес становлення української нації, особливу увагу приділяють роботі Київської Старої громади, напівлегальної організації, що заклала підвалини українського державотворення, «була суспільно-політичною і культурницькою формою національно-визвольного руху другої половини XIX ст. до виходу на арену українських політичних партій» [3, с. 186-187]. Петро Косач входив до її складу від початку створення, його згадують переважно у числі тих, хто надавав фінансову підтримку видавничим проєктам громадівців, але чи обмежувалась лише цим його роль?

Сподівань віднайти нові матеріали було не багато. П. А. Косач був нащадком герцогського роду, крупним землевласником, шанованим державним службовцем (завершував кар'єру на посаді дійсного статського радника), повітовим маршалком (предводителем) дворянства, і, попри це, все життя всіляко сприяв розвитку української справи. Тож розраховувати на ретельний пошук і дбайливе збереження документів, що свідчили б про статус П. А. Косача і його діяльність за царату в добу пролетарської культури і соціалістичного реалізму, було не варто. Цілком імовірно, що певні документи були знищені. В той час створювався і пропагувався образ поетеси-революціонерки Лесі Українки, тож зусилля спрямовувалися на те, щоб виокремити її з середовища української інтелігенції й власної родини. Постає батька була максимально знебарвлена, і цей невиразний силует, на жаль, лишився нам у спадок.

Джерелами інформації стали спогади сучасників П. А. Косача, матеріали з архіву Олени Пчілки Інституту літератури НАН України, фондової колекції Музею видатних діячів української культури та нові дослідження науковців.

Як це не прикро звучить, але саме завдяки інтересу до Лесі Українки збереглися свідчення про її батька, свідчення особливі. Сестра поетеси та її біограф Ольга Косач-Кривинюк у своїх споминах подає глибоку і виразну паралельну характеристику їх обох. З неї і почнемо, адже риси вдачі й світоглядна позиція є визначальними у будь-яких життєвих справах і вчинках.

«Зо всіх нас шістьох дітей Леся найбільше була подібна до батька і вродою і вдачею. <...> в Лесі такі самі риси обличчя, барва очей і волосся, як у батька, так само середній зріст, така ж постаць, така сама тендітність. Вдачею ж вони обоє однаково були лагідні та добрі безмежно, однаково обоє бували здатні скипити страшенно, коли їх дійняти чимсь особливо для них дошкульним. Обоє були надзвичайно стримані, терплячі та витривалі, з виключною силою волі. Обоє були бездоганно принципові люди: длялюбих людей чи справ могли поступитися багато чим, могли бути дуже поблажливими, але я не можу собі уявити тої людини, тої справи, взагалі, тої сили, що могла б примусити батька, чи Лесяю однаково, зробити щось, що вони вважали за непорядне, нечесне. Щоб же зробити таке для власної вигоди, чи користи, чи безпечности, то про те не може бути й мови <...> Батько <...> надзвичайно скоро й вірно складав ціну людям і явищам, влучно й дотепно характеризував їх і майже ніколи не помилявся в тих своїх характеристиках. Лесі ж траплялося й помилитися, правда зрідка, в своїх перших враженнях. Обоє вони, і батько і Леся, були однаково делікатні у відносинах з людьми, намагаючись нікого собою не затрудняти, не клопотати, не намагати. Терплячи самі біль, чи жаль, чи горе, намагалися не журити чи не мучити інших тими своїми почуваннями і тлумили їх у собі з якоюсь нелюдською силою.

<...> Була в батька й Лесі ще одна спільна, надзвичайно цінна риса: вони на диво високо цінували людську гідність у всякої людини, хоч би у наймолодшої дитини, і завжди поводитися так, щоб не ображати, не принижувати тої гідности» [7, с. 884-885].

У спогадах О. Косач-Кривинюк знаходимо розповідь і про початок громадської діяльності батька. Його шлях до української ідеї, до культурно-просвітницької праці почав окреслюватися ще під час навчання у чернігівській гімназії під впливом вчителя словесності Леоніда Глібова¹. П. Косач «завжди дуже тепло, з великою симпатією і пошаною згадував його, дуже любив його байки, силу їх знав напам'ять і гарно деклямував» [7, с. 882]. Активна громадянська позиція П. Косача виявилася вже на початку навчання у Петербурзькому університеті². Через студентські заворушення багато студентів було покарано виключенням з університету та висилкою з Петербургу, в тому числі й Петра Косача. Він переїхав до Києва і вступив до університету св. Володимира на юридичний факультет. «Бувши в Києві в університеті, батько скоро зазнайомився, а далі й заприятелював і подружився з київськими українцями, тоді молодими, як і він, М. П. Драгомановим, В. Б. Антоновичем, П. Г. Житецьким, К. П. Михальчуком, О. І. Левицьким, М. В. Лисенком, М. П. Старицьким, В. Л. Беренштамом та іншими. Коли В. Б. Антонович закладав тоді „Українську громаду“, що потім була відома під назвою „Стара громада“, то організовував її по системі трійок. До своєї основної трійки В. Б. Антонович присоhlasив батька і д-ра Панченка (так розказував мені батько). Кого далі до своєї трійки залучив батько, ніяк не пригадаю». Авторка додає: «Це діялося раніш, ніж наш батько познайомився з нашою матір'ю, отже здогад Ю. К. в статті „Гроно стародубських Косачів“, Наші дні, ч. 8 за 1943 р.³, що батькове „українофільство“ повстало під її впливом, невірний» [7, с. 882]. Цікаво, що Г. Лазаревський у короткій біографічній довідці про П. Косача найпершим зазначає: «з української шляхти» [1, с. 356].

«З того часу і до кінця свого життя, – підсумовує О. Косач-Кривинюк, – батько уважав українські

¹ Леонід Глібов входив до складу Чернігівської Громади [4, с. 2].

² Вступив на математичний факультет, а потім перейшов на юридичний.

³ Йдеться про статтю Юрія Косача «Стародубські Косачі (Гроно пращурів Лесі Українки)».

справи своїми справами, цікавими, важкими й рідними. Був чи не найактивнішим у всіх відношеннях членом Старої Громади, ретельним членом „Редакції”, тобто редакційної колеги „Киевской старины”, давав кошти на українські справи (напр. на видання перших збірників народних українських пісень М. В. Лисенка в Ляйпцігу) і т. д.» [7, с. 883]. Треба зауважити, що далеко не всі справи, що яких долучався П. Косач ставали загальновідомими. Скажімо, лист з архіву М. Драгоманова «без дати і підпису, надісланий конспіративним способом розрізаними частинами в різних копертах» [1, с. 419], містить інформацію про «філософа» і «Х», імена яких стоять поруч, в контексті вирішення фінансових справ громадівців [1, с. 247]. У коментарях Лазаревського до цього листування зазначено: «Філософом іноді називали серед членів „Старої Громади” П. А. Косача», «Х. Хорс, прізвище Семеренка⁴, на дотацію з боку якого покладав надію Лободовський» [1, с. 420]. Про участь Петра Косача у долі Михайла Лободовського йтиметься далі.

Відносно того, коли саме П. Косач приєднався до Громади є кілька свідчень, які доповнюють і уточнюють відомі факти. За «Рукописом» Гліба Лазаревського, П. Косач вступив до Петербурзького університету 1859 р., а змушений був його залишити 1861 р. «За студентських своїх років у Києві Петро Косач вступив до складу первісної київської української Громади й брав жваву участь в її діяльності, навчаючи по недільних школах для дорослих, видаючи „метелики” – популярні книжечки українською мовою, записуючи українські пісні та думи. У складі Громади він залишався й по її переорганізації, й по наданні їй назви „Старої”, аж до своєї смерті» [8, с. 51].

Цікавий штрих відносно розповсюдження «метеликів» знаходимо у цій же публікації: «Люся (Леся, Лариса Косач, майбутня Леся Українка. – І. Ш.) досить швидко навчилася читати й перша книжка, що її вона сама прочитала, був „метелик” – видання київської української Громади „Про земні сили” Михайла Комарова⁵» [8, с. 58].

Серед видатних громадівців, з ким Косач підтримував дружні стосунки, окрім вже згаданих, Лазаревський називає Костянтиновича (йдеться про Константиновича Миколу Олександровича), Лашкевича, Цвітковського, Трегубова і наголошує: «Стосунки ці припинялися тільки зі смертю когонебудь з них» [8, с. 52]. О. Косач-Кривинюк підкреслює, що лише з Беренштамом, «батько був на „ти” і називали вони один одного по імені. Другу половину життя особливо близькі відносини були з Є. К. Трегубовим» [7, 882], це про нього Є. Чикаленко писав: «<...> давній твердий і діловитий українець, він <...> був „хранителем” неписаної конституції „Київської Старої Громади”» [20, с. 213].

У дослідженні Гната (Ігната) Житецького вказано роки навчання П. Косача в Петербурзі (1860-1861), а також дату його вступу до Київського університету – 12 травня 1862 р. За документами окреслено коло «відомих 60 прізвищ членів Київської Української Громади у другій половині 1862 р.», Петро Косач у їх числі. Його прізвище зазначено у переліку з 44 осіб, що підписали адресу М. І. Костомарову [4, с. 13-14]⁶. Окрім того, у зносках, де Житецький подає біографічні відомості про кожного з підписантів, вказано, що «П. К-ча притягали до процесу щодо розповсюдження українськ[их] книжок у 60-ті роки» [4, с. 13]. Про те, наскільки це вплинуло на подальші дії Косача, свідчить лист до нього від Івана Шишманова, надісланий з Софії [1899]: «Дорогой дядя <...> Хочу искренно тебя поблагодарить за книжечку Житецкаго. <...> Если увидиш высокоуважаемого автора вырази ему съ моей стороны, мое полнѣйшее одобрѣние всѣх его оригинальныхъ взглядов на происхождение народных малорусскихъ думъ» [2, од. зб. 1901].

Як описує Г. Лазаревський, студенти-чернігівці гуртувались між собою. Спочатку О. Лашкевич «тримав себе як слід було паничеві-аристократові: приїздив на лекції власним фаетоном у супроводі гувернера і лакея. Та згодом він піддався впливові студентського оточення і „демократизувався”, а там захопився українофільством і разом з двома найближчими товаришами-земляками Петром Косачем з Мглина і Миколою Костянтиновичем з-під Чернігова постукався і до київської української Громади. У складі її вони – русявий Лашкевич, ясно-русявий Косач і зовсім рудий Костянтинович, прозвані жартівливо трьома волхвами, – залишалися і після її переформування, підтримували весь час і як „знатні іноземці”⁷ після виїзду з Києва найсердечніші стосунки з її членами» [9, с. 129].

Природу прізвиська «волхви» можна пояснити, скориставшись згадкою Житецького про те, що друзі-чернігівці «любили провадити „книжні розмови” і „юридичні сутички»» [4, с. 29]; напевно тому студенти і дали чернігівцям імення давніх мудреців. Донька П. А. Косача згадувала, що він був «дуже начитаною людиною, хоч в перекладах, але добре знав світову літературу, літературу ж російську знав досконало,

⁴ Мова йде про Василя Федоровича Симиренка, якого серед громадівців також називали «Хорс великий».

⁵ Точна назва книжки «Розмова про земні сили», її автор – Олександр Іванов, М. Комаров здійснив переклад з російської мови на українську.

⁶ Житецький вказує, що до складу Громади входив і брат Петра Косача Павло [4, 32]. У відомих нам джерелах інформації про брата на ім'я Павло не знайдено, можливо, він належав не до першого ступеня споріднення.

⁷ Так називали в Старій громаді тих її членів, що постійно мешкали поза Києвом.

незгірше знав і українську, бо давню знав ще змолоду, за новішою ж слідкував, читаючи все, що тільки виходило друком. Звичайно, що й Лесине писання він знав ще в рукописах. <...> Прекрасно розказував, а що мав надзвичайну пам'ять і знав силу найрізноманітніших людей і подій, то його розповіді були <...> цікаві, дотепні і повчаючі» [7, с. 886]. Цілком зрозумілим стає прагнення П. Косача всіляко сприяти виданню журналу «Киевская старина», літературній праці своїх рідних.

У християнстві волхвами називали біблійних чаклунів, які прийшли до сина Божого з дарами, щойно він народився. Серед громадівців О. Лашкевич мав назвисько «великий волхв» і «грос», а П. Косач прозивали «волхвичем» [4, с. 29] (в іменному покажчику до архіву М. Драгоманова Г. Лазаревський вказує: «Косач П. А. (волхвець)» [1, с. 433]). За такої градації одразу пригадується епізод з фаетоном і виникає думка, що ці влучні прізвиська були пов'язані ще й з рівнем статків і поміченою у громаді готовністю «приносити дари». «Гаманець Олександра Степановича (Лашкевича. – *I. Ш.*) завжди був відкритий для всіх, хто мав справжню чи фіктивну потребу в грошах», – писав Лазаревський⁸. Але в історії видання першого збірника українських народних пісень М. Лисенка у Ляйпцигу (1868) події розгорнулися інакше. Лисенко у листах до рідних, втративши об'єктивність суджень, різко й ущипливо висловлюється на адресу своїх друзів, Косача і Лашкевича, які пообіцяли профінансувати проєкт і зтягують висилку грошей за кордон [12, с. 35-36]. Справа закінчується тим, що «волхвець» П. Косач, дотримуючись даного слова, передає через В. Рубінштейна належну суму, хоча в той час уже готується до одруження (напевно, це і була причина затримки грошей).

Нареченою Косача стала сестра друга-громадівця Ольга Драгоманова. У сім'ї спільних близьких друзів Рашевських-Константиновичів вони заприятелювали. П. А. Косач по закінченні університету весною 1864 р. і поданні дисертації був затверджений у ступені «кандидата законодавства». Спочатку служив у Києві в судовому відомстві, а потім поїхав працювати на Волинь, однак часто приїздив до Києва. Михайло Драгоманов у листі до матері писав: «<...> лучшей пары для Оли и ожидать нечего, тем более, что и Кос[ач], и Оля любят друг друга» [14, с. 452], «он принадлежит к числу молодых людей, которых теперь иногда встречаешь; с виду занодноватый и насмешливый, не пускающийся в наружные нежности и почтительности, но на самом деле добрый и способный любить и делать добро гораздо более чем, раскисающие и распускающиеся в извинениях; такие люди вдобавок бывают почти всегда прямые и честные. А при всех этих свойствах жить с человеком легко» [14, с. 454]. Єлизавета Іванівна

Драгоманова не була розчарована зятем. Пізніше, вже восени 1871 р., перебуваючи на гостині у молодого подружжя, вона писала, «что не воротится весь годъ: заморозилъ ее волхвъ» (з листа П. Житецького до М. Драгоманова) [1, с. 119].

У колі громадівців 22 липня 1868 р. Петро Антонович Косач і Ольга Петрівна Драгоманова обвінчалися в Хресто-Воздвиженській церкві с. Пирогова Київського повіту. «Поручители по женихъ: Главный редакторъ Киевской Археографической Комиссии Владимиръ Бонифатіевъ Антоновичъ и лаборантъ при Киевскомъ Университетѣ Василій Феодоровъ Костяковскій. По невѣсть: доцентъ Киевскаго Университета Александръ Феодоровъ Костяковскій, привать доцентъ того же Университета Михайль Петровъ Драгомановъ» [18].

Через кілька днів після весілля молоде подружжя вирушило до м. Новограда-Волинського (Звягеля), де з 14 серпня 1866 р. П. А. Косач виконував обов'язки голови з'їзду мирових посередників. «Чимало української інтелігентної молоді вважали тоді за свій почесний обов'язок віддати всі сили селянській справі. І серед мирових посередників першого покликання бачимо і Петра Косача» [9, с. 131]. Ще 18 жовтня 1865 р. він «був призначений секретарем Київськ[ого] губернського по селянських справах присутствія: з того часу все життя служив по тих справах» [8, с. 52]. «Та й опосівши таке, порівнюючи, значне становище, в повітовому масштабі, Косач не зраджував своїх українофільсько-народніх настроїв, зрозуміло, цілком їх притаюючи», – наголошує Лазаревський [8, с. 53].

Гліб Лазаревський описує факт, коли П. А. Косач у 1876 р. «за рекомендацією свого приятеля, члена Київської Громади, Лоначевського-Петруняка (є підстави думати, що це робилося за згодою цілої Громади), призначив на волосного писаря в Новоград-Волинському повіті Михайла Лободовського, відомого українського етнографа й перекладача, видаленого перед тим з Катеринославщини» за поширення серед селянства українських книжок. Лободовській і на новій посаді продовжував цю справу, їй всіляко сприяла дружина Косача. Це стало відомо місцевій жандармерії, «а на Косачів стали надходити доноси до Києва, ніби вони підбурюють селянство проти місцевих поміщиків». Лободовському за допомогою Громади

⁸ О. Лашкевич у 1888–1889 рр. долучився до масштабного проєкту громадівців: він очолив «Киевскую Старину» і взяв на себе всі необхідні витрати по її виданню. Ця робота перервалася наглою смертю, коли йому було лише 47 років.

вдалося емігрувати, а «Косачеві ж, який користувався з доброї слави у тодішнього генерал-губернатора <...> князя Дондукова-Корсакова, довелося тільки змінити місце служби, перейшовши на таку ж посаду до Луцька» [8, с. 53]. О. Косач-Кривинюк, коментуючи цей фрагмент, зазначає, що причиною переведення П. Косача до Луцька стала не справа Лободовського, а зустріч її батьків з Драгомановим під час закордонної подорожі 1878 р. [8, с. 54]. Такої ж думки дотримується і Олена Пчілка [15, с. 27-28].

У Новограді-Волинському народилися троє старших дітей Косачів: Михайло, Лариса і Ольга. Менша донька писала: «Батько наш не чинив ніколи ніяких перепон проти того, що мати виховувала всіх дітей українцями, що наша родина, мало не єдина інтелігентська родина, була суто українська. Це відбивалося на його службовій кар'єрі, однак він уважав, що так повинно бути і ніколи нічим не противився тому» [7, с. 883].

П. Косач «був великим патріотом і великим громадянином, який фактично належав до опор української громади» [17], але сам говорив російською мовою. Це звертало увагу і породжувало певні коментарі. О. Косач-Кривинюк, не без обурення, уточнювала, що батько «говорив правильною, літературною російською мовою. Білоруської не знав так, щоб говорити, і ніколи не вживав; українською говорив окремі речення, співав пісні. Розумів же українську мову перфектно і ми, діти його, говорили завше українською мовою, так само і листи до нього писали тільки по-українськи, бо взагалі в родині не вживали іншої мови, крім української. Твердження Є. Чикаленка в його споминах, повторене в згаданій статті Ю. К. (Юрія Косача. – *I. Ш.*), що батько наш говорив якимсь українсько-білоруським волапуком, цілком неправдиве» [7, с. 885].

Говорячи про період життя у Новограді-Волинському, варто згадати про причетність П. Косача і його дружини до вивчення історії цього краю, до археологічних досліджень на території давнього Звягеля. Нещодавно краєзнавці О. Проворотов та В. Вітренко, опрацьовуючи матеріали особистого архіву В. Антоновича, серед блоку документів під назвою «Материалы для историко-географического словаря, собранные В. Антоновичем, выписки из разных источников про населенные пункты Новоград-Волынского уезда Волынской губернии» виявили більше десяти виписок по городищах і курганах повіту із зазначенням джерела: «Сообщение П. А. Косача». «Серед них головна – про наявність саме двох городищ біля с. Ржадківка з зазначенням, що це городища стародавнього Звягеля», – наголошують дослідники. З листування подружжя Косачів з В. Антоновичем і О. Кістяківським (близько 30 листів 1876 р.) та «інших матеріалів і виходить, що першими відкривачами городищ літописного Возвяголя були не І. П. Русланова, М. П. Кучера і Б. А. Звездецький, котрий першим їх всерйоз розкопав, а саме П. А. Косач, В. Б. Антонович і, вочевидь, О. П. Косач» [16]. Цей факт відкрив незнану сторінку дослідницької роботи П. Косача у рамках діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, основоположниками якого, як відомо, були здебільшого члени Київської Старої громади, а В. Антонович входив до складу його керівництва.

Вийшовши з Києва, як бачимо, П. Косач продовжує спільні справи з В. Антоновичем і, як про рідну людину, піклується про М. Драгоманова, який був змушений емігрувати. Не просто було вибудувати ці взаємини, адже, у минулому односторонній співавторі, Антонович і Драгоманов з роками стали опонентами, їхнє протистояння і розрив накладали певний відбиток на взаємини із спільним другом Косачем. Але він, як і раніше, для кожного з них лишався другом, бо був людиною «високошляхетної душі і великої культури» [6].

На початку лютого 1876 року, виїжджаючи за кордон, М. Драгоманов зупинився на кілька днів саме у Новограді-Волинському, де мешкало подружжя Косачів. 3 лютого він оформив «нотаріальну повну довіреність на ім'я дружини, що залишилася в Києві» [8, с. 66], адже вирушав у далеку незвідану путь один... Без сумніву, це відбулося за порадою і сприянням П. Косача. Скільки ж було передумано перед тим, як з'явився цей документ!

Розсудливий і передбачливий П. Косач до того ж «був одважніший за багатьох українців, своїх сучасників: він <...> не поривав дружніх відносин з М. П. Драгомановим, коли той був на еміграції, переписувався з ним і бачився з ним, коли їздив за кордон» [7, с. 886]. Він надавав необхідну моральну підтримку і фінансову допомогу емігрантові та його родині у ті скрутні часи, коли Стара громада розірвала домовленість про забезпечення коштами самого Драгоманова і підготовлених ним видань, коли руйнувалися давні дружні стосунки, коли праця добровільного вигнання для земляків була названа «не тільки непотрібною, а навіть шкідливою» [9, с. 61].

По смерті М. Драгоманова Леся Українка писала батькові (лист від 13 (25) червня 1895 р., Софія): «Тепер ні в кого нема ніяких планів, як бути далі Людмилі Михайлівні (дружині М. Драгоманова. – *I. Ш.*) з дітьми. Найлучче, якби ти міг приїхати <...> В ділах по іменію Л. М. і таке інше тільки ти можеш

дати раду. Як ти думаєш про поворот Л. М. в Росію?» [7, с. 324]. Петро Антонович мав вирішити ці питання, і він взяв відповідальність за родину друга і родича на себе. Син Драгоманова, Світозар, приїхав до Косачів на постійне проживання (Леся Українка допомагала кузену в навчанні), а його дружина ще кілька років мешкала в Болгарії, вирішуючи долю архіву і бібліотеки М. Драгоманова. З її листа стає зрозумілим, що П. Косач не забуває надавати їй матеріальну допомогу, консулює з фінансово-правових питань. Перепрошуючи за клопіт, Людмила Драгоманова з невідомою ширістю пише: «Скажу Вам тільки, что мнѣ все таки легче обращаться къ Вамъ съ просьбами своими, чемъ къ кому либо другому, зная Ваше сердечное расположение къ намъ и Вашу доброту вообщѣ къ людям, нуждающимся въ Вашей помощи» [2, од. зб. 1859].

Петро Антонович дбав і про родину друга-громадівця Євгена Судовщикова, який передчасно помер на засланні, залишивши дружину з дворічною дитиною. У колі молоді, що об'єдналася в літературний гурток «Плеяда» під керівництвом М. Лисенка, Олени Пчілки і М. Старицького, його донька Олександра Судовщикова почала писати прозові твори під псевдонімом Грицько Григоренко, серед гуртківців знайшла й своє кохання. Її обранцем став старший син Косачів, Михайло. З його листа до батька дізнаємося, що перша книжка Грицька Григоренка «Наши люди на селі» побачила світ завдяки підтримці П. А. Косача: «Шура дуже дякує за твоє пропозицію допомогти виданню її оповідань. Незабаром я пришло у Ковель тобі. <...> Найцікавіше буде міні почути <...> думку про Шуріні оповідання, бо з усіх Киян народне сільське життя тобі найкраще відоме іменно з сторони впливля економічних умов. Не без інтереса буде, я думаю, тобі зобачити, що цензура черкає» [2, од. зб. 1870].

Про яке знання економіки сільського життя йдеться? П. А. Косач походив «із потомствених дворян Черниговской губернии» і був крупним землевласником: мав 246 дес. родової землі в Мглинському повіті і 471 дес. «благоприобретенной» у с. Колодяжному Ковельського повіту Волинської губернії, сумарно 717 дес. (781,53 га) землі; його дружина успадкувала 100 дес. у Гадяцькому повіті Полтавської губернії [10, с. 130]. Був успішним менеджером, дбав про сучасне технічне оснащення свого господарства, все робив ґрунтовно і якісно. Наведемо кілька прикладів: Михайло Кривинюк висилає Петру Антоновичу з Праги «ілюстрований Бехерів каталог плугів», зауваживши: «<...> червоним зазначені плуги, котрі відповідали б тому, що Ви думали» [2, од. зб. 1882]. У листі до доньки Ольги П. Косач розповідає про свої досягнення: «В хозяйстве я начал правильную эксплуатацию леса, и уже поставлено до 700 шурок из мягких пород – в расчете получают по 1000 в год за дрова, пока дойдут до зрелости твердые – дубы, ясени, клены и проч.» [13, с. 199]. На спеціальне замовлення Петра Косача навіть виготовлялася дуже міцна цегла для Лесиноного «білого» будиночку (на кожній цеглині були вибиті його ініціали «ПК») [5, с. 310]. На своїх землях він вирощував зерно, городину, тютюн, насаджував садки, розводив різноманітну худобу і коней, будував необхідні сільськогосподарські споруди. Завдяки успішному веденню справ мав кошти на родинні потреби і громадські справи.

Про зовсім інший аспект розповідає О. Косач-Кривинюк: «Батько був у „крестянских делах” дуже хорошим знавцем, а що симпатії його були завжди на боці селян, то його рішення селянських справ бували здебільшого на користь селян, а не противної сторони. І селяни часто радилися з батьком про ті свої справи вже не як з офіційною особою, а як з людиною знаючою та прихильною до них. За ту прихильність до селян не любило батька не лише начальство, а й сусіди поміщики. Вони сердилися на батька за „псування” селян, але пам'ятаю багатенько випадків, як вони запрошували батька за арбітра на третейські суди між собою, бо всі знали батька яко бездоганно чесну й справедливу людину» [7, с. 883].

Ф. Іллях з Уховецька згадував, що Петро Антонович «завжди стояв за селянами Колодяжного. За сорок років з Колодяжного пішло лише два хлопці в солдати» [19, 108]. Очевидно, що П. А. Косач використовував своє службове становище: у Луцьку в 1878–1886 рр. він був головою повітового з військової повинності присутствія. Але навіть таких опосередкованих свідчень «зловживання» службовим становищем чи фактів залучення зв'язків у владних структурах для вирішення певних питань практично немає. І це говорить про мудрість, пильність, обережність і дипломатичність П. Косача. Згадаємо випадок, описаний Лазаревським, як через неухважність Феофан Лебединцев залишив серед сторінок виправленої коректи аркуш, який оприявнював його зв'язок з політичним емігрантом Федором Вовком (Волковим). Результат був такий, що на зустрічі з шефом жандармів Дрентельном, який «загрожував і згноїти Лебединцева в Петропавлівській фортеці, і спалити „Кіевскую старину”» Лебединцев настільки розгубився, «що не тільки зізнався у зносінах з Вовком, але <...> оповів усе і про зносини з Драгомановим, про що влада нічого не знала <...> Але завдяки клопотанню брата Данила, колишнього члена петербурзької української Громади, і впливових петербурзьких знайомих справа закінчилася не зле і для Лебединцева, і для журналу» [9, с. 65-66]. Напевно такі історії були непоодинокі. С. Єфремов згадував, що під час

зібрань Старої громади і В. Л. Беренштам «захлоплено оповідав усякі події з петербурзького життя. Його щодо оповіданнів з минулого міг переважити тільки П. А. Косач, раз у раз спокійний, безстрашний, але спокійним і безстрашним тоном він розповідав такі часом страхи адміністративної практики, якої великим знавцем був, що волосся догори підіймалося» [3, с. 190].

П. Косач не порвав контактів з засновником молодого Громади, лідером «лівіших елементів старої Громади» [9, с. 62], етнологом і антропологом Ф. Вовком. В архіві Олени Пчілки зберігається лист вченого, написаний з Парижу 21 липня 1897 р. з проханням до Петра Антоновича посприяти публікації його етнографічних досліджень [2, од. зб. 1853].

Про допомогу у вирішенні різнопланових питань до П. Косача, як до особи, що має зв'язки у владних структурах, знається на оформленні документів, особливо, пов'язаних з юриспруденцією, зверталось насамперед найближче оточення. Наведемо кілька фрагментів з таких листів. Недоговореність і підтекст цих послань відчувається.

Сестра Олена Антонівна Тесленко-Приходько просить поклопотатися про її перевід з Томська на Кавказ: «Милый Петя! <...> Мнѣ надо имѣть какуюнибудь заручку въ Питере <...> Если можно напиши и что отвѣтятъ извѣсти меня <...> Переводъ единолично зависить отъ Дурного, т. е. директора полиции <...> боюсь что безъ протекціи ничего не выйдесть. <...> Если тебѣ нельзя писать въ Петербургъ, то сейчасъ отвѣчай мне» [2, од. зб. 1891].

Лист П. Косача зятю М. Кривинюку від 15 вересня 1907 р. до острозької тюрми: «Всего, чего я достиг своими просьбами, дорогой Михайло Васильевич, – это ускорение Вашего дела. Оно передано для дознания только теперь <...> Главное обвинение – преступная агитация среди крестьян <...> мой совет – относиться серьезно к подобным дутым обвинениям, опровергать их тщательно, как уяснить всю легальность книг, которые были с Вами. Добиться, чтобы Вас освободили в настоящее время, до конца дознания, нечего и думать. По окончании же его и результатам буду ходатайствовать, насколько смогу» [13, с. 205].

Анастасія Кирилівна Щербань сповіщає Петра Антоновича 25 квітня 1903 р. з Петербурга про те, що «по недорозумінню арестована» його донька Ольга, слухачка Вищих жіночих медичних курсів у Петербурзі. «Положеніє тѣхъ, за которыхъ просятъ гораздо лучше, чѣмъ ея, за которую пока еще никто не просилъ. Мы никого не просили потому что боялись сдѣлать Вамъ или ей неприятное, обратившись къ тому, кого просить было бы не желательно. <...> Телеграфируйте какънибудь такъ чтобы было понятно» [2, од. зб. 1902].

Зрозуміло, що батько вжив негайних заходів. Збереглася відповідь на його звернення, унікальний документ, що свідчить про товариські взаємини з родиною дуже впливового чиновника у Петербурзі. Це – подвійний аркуш цупкого паперу, розміром з поштівку, блідо-оливкового кольору з заокругленими правими кутами. Ліворуч вгорі – вишуканий вензель, виконаний тисненням, в якому найвиразніше проступає літера «Е». Нижче акуратним почерком текст: «Многоуважаемый Петръ Антоновичъ! Не знаю уѣхали-ли Вы и пишу на всякій случай. Сегодня я получила письмо отъ Толи. Онъ пишетъ, что дѣло Ольги Петровны (не подъ его наблюдениемъ) ничего страшнаго не представляетъ изъ себя, что Вы можете совершенно успокоиться, т. к. дѣло, вѣроятно, пойдетъ на прекращеніе. Крѣпко жму Вашу руку и шлю привѣтъ Вашей супругѣ. Петр Ник. Очень кланяется Вамъ. Искренно преданная и уважающая Васъ – Е. Кузнецкая. 6.05.1903» [2, од. зб. 1889]. У скорому часі Ольга Косач була звільнена з тюрми...

Очевидно П. Косач мав доступ до закритої інформації, адже завчасно повідомив дочці Ларисі про загрозу закриття петербурзького журналу «Жизнь», в якому вона друкувала свої літературознавчі статті. На це вказує лист Лесі Українки від 8-21 травня 1901 р.: «Любий папа! Не дуже се добра звістка, що ти пишеш про мою редакцію <...> Ну що ж, пошукаю тоді деінде роботи; я думаю, що тепер буде легше знайти, коли вже мене трошки знають в журналістиці. Поки справа виясниться, то я не посилалиму ще нової статті в «Жизнь», бо шкода, як вона там пропаде» [11, с. 229]. Невдовзі, 8 червня 1901 р., видавнича діяльність цього журналу дійсно припинилася.

Вималюється невидима лінія зв'язків П. Косача з впливовими кругами Петербургу. Виникає думка про те, що в середовищі «Громади», у різних її осередках, розкиданих по містах на теренах Російської імперії, у тому числі і в Петербурзі, існувала таємна структура державних службовців, імовірно тут можна говорити про масонство, які на різних рівнях сприяли залагодженню гострих питань, що стосувалися української справи, і послабленню тиску й репресій, спрямованих на діячів українського руху.

Беручи до уваги наведені уривки з листів, можемо лише уявити у залагоджуванні скількох приватних і суспільно-громадських справ знадобилися протекція, професіональні знання і досвід П. А. Косача.

Про авторитет П. Косача свідчить факт, наведений у спогадах Є. Чикаленка. Восени 1906 р. В.

Науменко, головний редактор «Київської Старини», зібрав вузьке коло однодумців: самого оповідача, «О. І. Левицького, Є. К. Трегубова, В. М. Леонтовича⁹ і П. А. Косача». Наголосивши, що завершується 25 років існування журналу, В. Науменко зазначив, що, «перше ніж говорити на „Громаді“, зібрав людей, з якими хоче порадитися, – чи закривати журнал, чи тягти далі. Як рішимо, що треба тягти далі, то чи по такій самій програмі, як і досі, чи змінити відповідно новим умовам» [20, с. 329]. Було прийнято рішення про закриття журналу і, у відповідності до нових умов і потреб, з 1907 р. почав виходити журнал «Україна». Не без іронії, в одному з листів М. Лисенко також згадує це вузьке коло громадівців: «Не було лишень **отцов редакції** (виділення наше. – *І. Ш.*) „К[иевской] Ст[арини]” – Н[аумен]ка, Косача, Трегубова» [12, с. 311].

Почавши службу кар'єру від колезького секретаря, П. А. Косач у 1901 р. отримав «за отличие» звання дійсного статського радника, був нагороджений орденами Святого Станіслава II ступеня, Святої Анни II ступеня, Святого Володимира IV ступеня. У довідниках прочитаємо, що ці нагороди були наймасовішими в Російській імперії, але ж Імператорським орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира нагороджували за 35-річну бездоганну службу... Можна тільки здогадуватися, наскільки непросто було П. А. Косачу зберігати вірність своїм переконанням і справі Старої громади, лишатися у числі «отцов редакции» «Киевской старины», допомагати друзям-українофілам та рідним, і при тому вибудовувати успішну кар'єру державного чиновника, не втративши тих виключних людських якостей, про які з таким захопленням писала його донька Ольга (ми їх наводили на початку цієї статті).

«Батько справді був приятелем не тільки багатьох окремих українських письменників, він був приятелем усієї української літератури й культури взагалі, – читаємо у спогадах О. Косач-Кривинюк. – Він робив усе, що міг, щоб допомогти розвитку їхньому. У всіх культурно-літературних справах Старої громади він брав участь і матеріально і роботою. Всі видання (в тому числі й Лесиних творів) нашої матері (Олени Пчілки), починаючи з видання її збірки українських народніх узорів, матеріально були батькові видання, бо мати власних коштів не мала до смерті своєї матері, батько ж, не жалуючи, давав їй кошти на всі її видання та інші українські справи, бо цілком співчував їй у всіх тих інтересах. Так само співчував він Лесі і так само ніколи не жалував нічого, ні сили, ні коштів» [7, с. 887]. Чи можемо ж ми, говорячи про формування світоглядної позиції Лесі Українки, розвиток її таланту говорити тільки про вплив матері і забути про батька?..

Зі зрозумілих міркувань П. Косач намагався завжди бути у «тіні». Це гармоніювало з його вдачею. Стриманий, небагатослівний, врівноважений, делікатний, відповідальний, далекоглядний..., він не мав права дати підрубати себе під корінь, щоб не загубити справу однодумців і не нашкодити талантам у своїй родині. Таким він і залишився у спогадах сучасників.

«П. А. Косач, відомий широкому загалові як чоловік Олени Пчілки та батько Лесі Українки, <...> – людина солідна, розумна, великий знавець Правобережної України, бо весь свій вік прослужив при генерал-губернаторі Юго-Западного краю на різних посадах, – писав Є. Чикаленко. – На зібраннях «Громади» бував рідко, бо весь час був у роз'їздах по службі, а коли приїздив, то раз у раз оповідав щось надзвичайно цікаве з адміністративних відносин на Правобережжі. Ми кілька разів просили його позаписувати розказане, він збирався, але так і помер, занісши з собою на той світ надзвичайно цінний матеріал для суспільно-економічної історії тої частини України» [20, с. 213].

Джерела та література

1. Архів Михайла Драгоманова. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.). Варшава, 1938. Т. I. 445 с.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 28.
3. Гирич Ігор. Український Київ кінця XIX – початку XX ст. : культурологічний есей. Київ : Пенмен, 2017. 782 с.
4. Житецький Ігнат. Київська громада за 60-х років. Київ, 1928. 35 с.
5. Косач Наталія. Спогади про Лесю Українку. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Документи. Іконографія*. Нью-Йорк-Київ, 2004. С. 309–311.
6. Косач Наталія. Спогади про Лесю Українку. *Фонди Музею Лесі Українки (Музей видатних діячів української культури)*. КН-1203, А-97.
7. Косач-Кривинюк Ольга. *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. Нью-Йорк, 1970. 927 с.
8. Косач-Кривинюк Ольга. Виписки з «Рукопису» Гліба Лазаревського. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Документи. Іконографія*. Нью-Йорк-Київ, 2004. С. 51–110.
9. Лазаревський Г. О. Київська старовина. Київ : МАУП, 2007. 624 с.
10. Леся Українка. *Документи і матеріали*. 1871–1970. Київ : Наук. думка, 1971. 488 с.

⁹ В. М. Леонтович був довіреною особою В. Ф. Симиренка.

11. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 11. 480 с.
12. Лисенко Микола. Листи. Київ : Музична Україна, 2004. 680 с.
13. «Листи так довго йдуть...». Знадоба архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2003. 319 с.
14. Невідомий Драгоманов. Хроніка 2000. Вип. 79. 464 с.
15. Олена Пчілка. Автобіографія. *Олена Пчілка. Оповідання*. Харків : Рух, 1930. С. 5–46.
16. Проворотов О. Археологія – родинна справа Петра Антоновича та Олени Петрівни Косачів у Новоград-Волинському. URL: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=4463> (дата звернення: 12.01.2021).
17. Сверстюк Євген. Виступ у Музеї Лесі Українки (Музей видатних діячів української культури) 19 жовтня 2005 р. Архівний звукозапис.
18. Свідectво про одруження П. А. Косача і О. П. Драгоманової. Фонди Музею Лесі Українки (Музей видатних діячів української культури). КН-1310, А-215.
19. Спогади про Лесю Українку. Київ : Дніпро, 1971. 484 с.
20. Чикаленко Євген. Спогади (1861–1907). Київ : Темпора, 2003. 416 с.

Богдан Янович (м. Володимир-Волинський)

ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ З АГАТАНГЕЛОМ КРИМСЬКИМ

У 2021 році календар пам'ятних і знаменних дат України має дві важливих дати – 150 років від дня народження поетеси Лесі Українки (1871–1913) і такий ж ювілей у вченого-сходознавця Агатангела Кримського (1871–1942). Цих обох геніїв об'єднувала Волинь – тут вони народилися, прожили певну частину життя, згадували про наш край у своїх творах.

Поетична спадщина Лесі Українки – унікальна, вона не втрачає актуальності в наш час, на її слова написані пісні композиторами, творчість нашої геніальної землячки дає натхнення художникам, народним умільцям, композиторам, краєзнавцям та ін. Такий ж великий внесок у розвиток української і світової культури зробив Агатангел Кримський. Знавець понад 60-ти іноземних мов, учений-сходознавець, історик, літературознавець етнограф, філателіст, один з організаторів Академії наук України – усе це про нашого земляка, уродженця Володимира-Волинського. В контексті вище сказаного спробуємо проаналізувати листування Лесі Українки і Агатангела Кримського.

Епістолярна спадщина видатних людей допомагає краще зрозуміти їх внутрішній світ, становлення особистості, особливості життя і творчості. Зокрема, дослідниця Валентина Прокіп (Савчук) про епістолярій Лесі Українки написала так: «Епістолярій цього періоду (1903–1913 рр.) сповнений міркуванням надзвичайно ерудованої жінки – і щодо найвагоміших загальнолюдських проблем початку 20 ст., і щодо питань суспільного та політичного життя українців. Багато тут і цікавих подробиць, що стосуються її перекладацької та етнографічної роботи, а також співпраці з українськими і зарубіжними періодичними виданнями. А листи до близьких – найточніший приватний життєпис поетеси, де виявляється її незмінна шляхетна турбота про родину» [5, с. 5].

Листування Лесі Українки і Агатангела Кримського збереглося частково [5, с. 5] Перша зустріч Агатангела і Лесі відбулася у Києві в театрі «Бергоньє» (сучасний театр російської драми імені Лесі Українки). Про цю зустріч А.Кримський написав, маючи уже 70 років: «Обидва ми дуже зніяковіли і тільки після нагадування Олени Петрівни подали одне одному руки...

Ми були близькими друзями протягом багатьох років, до останнього дня життя Лесі Українки. Вона довіряла мені свої твори раніше, ніж друкувати їх» [1, с. 128–129].

Про свою дружбу з видатним мовознавцем поетеса написала у листі до нього: «... Чим, справді, могла я з'єднати собі таку прихильність? Невже Вам могли так припасти до серця мої вірші, коли вам відкрите ціле море світової поезії, – адже в ньому всі мої друковані і недруковані думи і мрії мусять зникнути, мов крапля води дощової!» [1, с. 129].

Леся і Агатангел, листуючись обговорювали твори одне одного, намагалися дати об'єктивну оцінку цим творам. Зокрема, у листі до А. Кримського від 27 січня 1906 року поетеса писала: «... Я Вам от що скажу: я вважаю всю вашу белетристику (і поезію), крім двох-трьох дрібничок, наскрізь суб'єктивною, але ані трошки не автобіографічною. [5, 267] У листі від листопада 1905 року Леся Українка висловлює свою думку про роман А. Кримського «Андрій Лаговський», який вона в той час прочитала. Цей твір, по-суті, автобіографічний, хоча учений це заперечував. Поетеса писала: «... Малюючи фігуру Вашого професора, зробили його професором математики формально, а надали всі ціхи філолога... бо таких

математиків, щоб так знали всякі мови, лінгвістику і фольклор, щось-то світ не видав... Він зовсім не дбав про математику, а все ліз не в своє діло, розбираючи всяку фонему, зовсім як лінгвіст!» [1, с. 186].

У листі від 27.01.1906 р. Леся розповідає колезі про створення нею поеми «В Катакомбах».

«В катакомбах» — драматична поема Лесі Українки, написана 1905 року, із посвятою «шановному побратимові А. Кримському». В поемі йдеться про перші християнські общини, час дії сама авторка датувала II с. н. е.

Вперше «В катакомбах» надруковано у щотижневому громадському журналі «Рідний край» у Полтаві в 1906 році. Того ж року поема вийшла окремим відбитком.

Авторка присвятила твір видатному мовознавцю і була дуже задоволена, що він йому сподобався: «Тепер ще дещо про мої Катакомби. Я дуже рада, що ви їх уподобали. А тепер ся річ буде Вашою і мені се радісно, бо я так хотіла. Що ж до Вашої критики, то дозвольте мені трошки поборотися з Вами і то об'єктивно» [5, с. 268].

Далі авторка високо оцінює наукові досягнення свого колеги, але з листа стає зрозуміло, що поетеса дуже добре обізнана в історії християнства та тонкощах євангельського вчення: «Я не маю претензії рівнятися з Вами науковим цензом, але сю річ я все таки писала не з маху, а з деякими попередніми дослідженнями... Власне, я давно вже думала, що теперішня форма християнства є логічним і фатальним наслідком його найпервістнішої форми. Коли мій єпископ нетипічний для пересічного християнина-мирянина перших віків, зате він типічний для тодішнього єпископату. Я не приймаю теорії Толстого, ніби теперішнє християнство є відхиленням від первісного вчення. Ні! В найдавніших пам'ятниках, в «подіях апостольських», в листах апостола Павла, в автентичних фрагментах первісної галілейської пропаганди я бачу зерно сього рабського духа, що так розбуявся де-далі в християнстві. Як хочете, але не дарма в притчах і скрізь у Євангелії вживається слово «раб» і антитеза «пана і раба», яко єдиної можливої форми відносин між людиною і божеством. Прочитайте листи апостола Павла і ви побачите, що збудувалося на цій антитезі і як хутко збудувалося. Комунізм перших християн – се фікція, його ніколи не було, або се був комунізм жебрака, що все одно не мав ніякого мастку, або ще комунізмом добродійного багача, що кидав «крихти від свого стола» комуні «псів, що сидять під столом пана свого» [5, с. 268–269].

На мою думку, з цих слів не можна говорити про Лесю Українку як атеїстку, але поетеса критично ставилася до того, що християни вважають себе рабами, адже людина повинна бути вільною як духовно, в духовному світі, так і в реальному житті.

Епістолярій поетеси дає можливість зрозуміти її активну діяльність в організації просвітницького руху у Києві. У листі до Кримського від листопада 1906 року поетка пише: «Тим часом я сама розпочинаю прохання до українців у Москві з Вашої власної шановної особи і прошу від бібліотечної комісії товариства «Просвіта», чи не будете ласкаві подарувати нам до бібліотеки Ваші твори й видання, та й може так знайдуться у Вас неконечне потрібні для вас самих книжки (не тільки українські, але й іншої мови). Наша мета – зробити нашу бібліотеку настільки багатою і розмаїтою, щоб українець перебуваючи в Києві, не потребував ходити по чужих бібліотеках, а зміг би знайти загоду в своїх літературних потребах у рідній інституції. Хотілося б вірити, що Україна зробить це для себе, хоч у цій справі. А не хочеться думати, щоб Ви відмовилися допомогти нашій бібліотеці, надто як я вже знаю з факта Вашу прихильність до нашої «Просвіти». Добре було б якнайскоріше провести всякі просвітні заходи, бо тепер мало хто сподівається довгого віку...» [5, с. 291–292].

Досить цікавим є лист від 24 травня 1912 року, у ньому наша землячка роздумує над історичними темами і просить свого колегу Кримського допомогти їй у пошуку історичних першоджерел, котрі допомогли б їй краще висвітлювати ту чи іншу історичну епоху у своїх творах, зокрема поетеса пише: «...Гнітить мене моя «необразованість» у рідній історії, себто, розуміється елементарні відомості я маю і дещо там читала, але першоджерел літописів головню) зовсім мало коштувала і через те не знаю стилю і «пахощів» давніх епох, а а чужу інтерпретацію не покладаюсь. Мені здається, що якби я сама прочитала якусь там Волинську Літопись чи Самовидця, то я там би вичитала щось таке чого мені бракує у сучасних істориків(не виключаючи і Грушевського), а потім може й сказала б щось таке, чого ще не казали інші наші поети. От моя «Бояриня» тепер мені уже здається такою елементарною., чорно-білою, а певно вона була би інакшою, якби я була більше «образованою». Роїться в мене в думці скільки тем – і з боротьби з християнства з «релігією моїх предків (ідеться про тему незавершеного твору «Перун»), і з часів татарських наскоків (баладний мотив про брата і сестру)» [5, с. 590–591].

Далі Леся звертається до Агатангела Юхимовича з проханням допомогти їй у пошуку таких першоджерел : «Але я не маю ніякої змоги образуватись хоч трохи, коли Ви мені не допоможете. Скажіть, на Бога, де я можу тих першоджерел здобути? Чи можна їх десь купити чи треба просити? То може Ви

Агатангел Кримський у юності.

Леся Українка. 1912 р.

поможіть мені попросити, бо без Вашої поруки мені не дадуть...» [5, с. 591].

У тому ж таки листі авторка розповідає про свої творчі плани і те, що було написано раніше: «Лісову Пісню мою Ви либонь уже читали. Я маю за неї багато компліментів, як ще не за яку іншу річ не мала. Чи то значить, що справді вона чогось варта, чи тільки що вона доступна – не знаю. Чую, хочать її ставити на сцені (мав намір поставити М. Садовський), але що з неї там вийде!» [5, с. 591].

З цього ж таки листа ми можемо дізнатися про важкий стан здоров'я нашої геніальної землячки, але при цьому вона продовжувала творити: написала «Дон Жуана», згодом взялася писати «Камінного господаря».

Леся Українка сама роздумувала над своїм творчим доробком, над сенсом свого буття і призначення на життєвому шляху: «Ох, я починаю боятися за себе, щось дуже я вже розписалася останнього часу! І все якось так шалено, з безсонням, з маніякальним станом душі, до вичерпання думки, до виснаження сили фізичної. Чи ж так вже довго можна витримати, та ще й в моїх літах, з моїм здоров'ям? Хоч люде і хвалять мене, говорять про «зеніт», але ж «Хоч і сонце світить ще так чудово, і воно, врешті-решт, мусить зайти» [5, с. 592].

У листі від 19 листопада 1895 р. поетеса дуже сердечно звертається до Агатангела Юхимовича, який в одному з листів до М. Павлика дуже зворушливо висловився про смерть її дядька М. Драгоманова: «Незнайомий дорогий товаришу! Вибачте, що я не прошена і незнайома озиваюся до Вас. Мені хотілося висловити Вам, як глибоко пройняв нас (мене і мою дядину Драгоманову) той щирий, повний глибокої туги лист, що писали ВИ Павликові, дізнавшись про смерть мого дядька, наче син писав про смерть свого коханого батька» [2].

Дослідниця О.Василюк, аналізуючи листування цих двох геніїв, писала: «У листуванні Агатангела Кримського і Лесі Українки переважали теми лінгвістичні, літературні, філософські. Часто вони бачили

один в одному першого читача і відвертого критика, який один одного не буде хвалити» [2].

Дуже зворушливим є лист від 14 жовтня 1911 року, у якому поетеса розмірковує над своїм життям, довіряє Кримському свої душевні переживання: «Я належу до тих людей, що коли бачать перед очима маленьку хмарку, то їм здається, що сонце погасло, а коли піймають промінь, то думають, що сонце прийшло жити до них у саму душу, тільки чомусь я можу працювати переважно в хмарний час, а в соняшний день роблюся здебільшого нездатною до виявлення себе в слові» [5, с. 551].

Далі Леся розмірковує над життєвими труднощами, які їй випали і з якими вона мужньо боролася, бо ж «сором хилитися, долі коритися»: «Як добре зважити, то перелому я ніколи не зазнала, хоча, запевне, еволюція була і в мене. Життя ламало тільки обставину навколо мене (ну і кості мої, траплялось), а вдача моя, виробившись дуже рано, ніколи не мінялась, та вже навряд чи зміниться. Я людина еластично-уперта (таких багато між жіноцтвом), скептична розумом, фанатична почуттям, до того ж давно засвоїла собі «трагічний світогляд», а він такий добрий для гарту. Одна моя знайома – жидівка-сіоністка, людина дуже нещасливого життя, так відповідала на дивування приятелів з її одваги в прийманні усякого нещастя: «А де це написано, що я повинна бути щаслива?» Хіба ж се не мудро мовлено? Зрештою життя моє не було убогим, і сором мені було б плакатися на нього. Жінка – як кішка, як не кинь – все на лапи стане...» [5, с. 552–553].

У кожному рядку цієї жінки відчувається сила її духу, незламність, душевний гарт: «Нащо думати про катастрофи, дорогий товаришу? Над усіма нами вони висять, та на щастя ми не знаємо, коли вони впадуть. От я запрошую Вас у гостину, а чи одміряно мені стільки життя, щоб я могла »дочекатися того святонька»? До Єгипту я з доброї волі не поїду. Досить з мене блукання світами. Найгірша помилка мого життя, що я зросла у волинських лісах, усе інше – лише логічні наслідки. А проте, я не згадую лихом волинських лісів. Сього літа, згадавши про їх, написала драму-феєрію на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї (без сього вже не йде!). Чи Ви знаєте, що я дуже люблю казки і можу їх видумувати міліони? А от досі не одважувалася писати!» [5, с. 552–553].

Епістолярна спадщина Лесі Українки – цінне джерело з вивчення її творчості і особистого життя. Як писала краєзнавець Наталія Пушкар: «Всі Косачі – і батьки, і діти – впродовж усього свого життя вели широке листування з родичами, знайомими, друзями, при потребі – з установами і редакціями. Тільки в Лесі Українки було понад 70 адресатів, з якими вона листувалася постійно» [4, с. 135].

Таким чином, листування Лесі Українки і Агатангела Кримського – це зразок спілкування двох геніїв, які жили у складні часи, коли виявлення любові до України було справою не простою, проте ці два велети розуму і духу любили рідний край і залишили по собі потужну творчу спадщину, яка уславила їх імена на віки.

ДВА ГЕНІЇ

У часи давноминулі велети оці жили,
Мудро так вони творили, патріотами були,
Лесі слово - ніжне й сильне,
Агатангела талант,
Не умре і не загине
І довіку буде так !

Українкою назвалась у буремні часи,
Агатангел – добрий вісник
Мов багато світу знав,
Українську теж любив він
За любов цю – смерть прийняв...

І хоча віки минули,
Та назавжди все ж їм жить
До вершин вони сягнули,
Пам'ять буде про них жить!

Богдан Янович.

Джерела та література

1. Білоусов Є.В. Агатангел Кримський – учений та письменник. Сімферополь, 2012.
2. Василюк О.Д. Листи Агатангела Кримського до Лесі Українки. *Східний світ*. № 4. 2009. С. 79–87.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Луцьк, 2006.

4. Леся Українка. Волинські сюжети: історико-красознавчі нариси\ Упорядкування Н. Ю. Пушкар, В. М. Комзюк. Луцьк, 2012.
5. Леся Українка. Листи 1903–1913 рр. К., 2018.
6. Савчук В. Доля листів Лесі Українки. Луцьк, 2011.
7. Панасенко Т. Леся Українка. Харків, 2013.

Ольга Яблонська (м. Луцьк)

ДМИТРО ЧУБ – ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (стаття перша)

Загальновідомо, що ювілейні вшанування, спорудження пам'ятників, заснування премій, увіковічення образу в назвах вулиць, установ, у випуску листівок, марок та іншої продукції – все це складники соціального визнання письменника, які реалізуються впродовж тривалого періоду. Найвищим щаблем, очевидно, є прояв символізації, коли образ асоціюється з ідеєю, буттям нації чи епохою, при цьому часто життєпис автора міфологізується, стає предметом легенд. Радянське літературознавство намагалося презентувати Лесю Українку насамперед як Співачку досвітніх огнів, Дочку Прометея, утверджуючи її прихильність соціал-демократії й ігноруючи водночас національні переконання письменниці.

Відповідно до постанови Центрального Комітету Комуністичної партії України і Ради Міністрів УРСР від 17 липня 1970 р. № 372 «Про відзначення 100-річчя з дня народження Лесі Українки» була заснована літературна премія імені Лесі Українки за найкращий твір для дітей. Сьогодні, окрім номінації «Літературні твори для дітей та юнацтва», премія присуджується за художнє оформлення книжок для дітей та юнацтва та за театральні вистави для дітей та юнацтва, а з 2007 р. – за кінотвори для дітей та юнацтва.

У 1990-х роках серед удостоєних премією імені Лесі Українки – чимало діячів української діаспори, з чиею творчістю тільки знайомилася материкова Україна.

Дмитро Чуб (псевдонім Дмитра Васильовича Нитченка (Ніценка) (1905–1999)) прийшов до читачів незалежної України 1993 р., коли у видавництві «Веселка» вийшли друком науково-художня книга «Слідами Миклухо-Маклая» [19] та книга оповідань для середнього шкільного віку «Стежками пригод» [21], а наступного року – біографічні та літературознавчі оповіді «Живий Шевченко» [13]. 1994 р. ці книги були удостоєні літературною премією імені Лесі Українки. Відзначення премією Д. Чуба 1994 р. – одне із тих пошанувань, які треба було зробити десятиліттями раніше, правда, за радянських часів це було неможливо. Названі твори вже були добре відомими українській діаспорі. Так, книга «Стежками пригод» вийшла друком у Мельбурні 1975 р. [20], «З новогвінейських вражень. По слідах Миклухи-Маклая» – 1977 р. [15]. Книга «Живий Шевченко» взагалі має багату видавничу історію: перше видання під назвою «Шевченко в житті» побачило світ 1947 р. у Регенсбурзі [23], наступне – під назвою «Живий Шевченко» 1963 р. в Мюнхені [12], а в Мельбурні – два українською мовою 1983 і 1987 рр. [11] та англійською в перекладі Юрія Ткача (внука автора) 1985 р. Після видання 1994 р. книга «Живий Шевченко» вийшла друком в Україні ще 2005 р. [14]. Як спостеріг Б. Мельничук, «потреба в перевиданнях цієї унікальної книжки поставатиме й далі, бо ж вона, з одного боку, насичена багатющою, здебільшого маловідомою, а часом і зовсім незнаною інформацією із життя українського генія, а із другого – позначена жвавим, справді творчим, художнім осмисленням зібраного матеріалу» [4, с. 25]. Шлях книги Д. Чуба «Живий Шевченко» до читача в Україні підтверджує думку Ю. Шевельова про те, що «довга й складна історія шевченкознавства стала ніби втіленим символом нації» [25, с. 9].

Окрім удостоєних премією імені Лесі Українки, Дмитро Чуб є автором таких творів для дітей, як «На гадючому острові» (Мельбурн, 1953) [18], «Це трапилось в Австралії (3 австралійських вражень і пригод)» (Сідней, 1953) [24], «Вовченя» (Мельбурн, 1954) [10].

Ю. Бойко в передмові «Д. Нитченко як творча індивідуальність» до книги статей, розвідок і спогадів Дмитра Чуба «Люди великого серця» писав про його самовіддану роботу з дітьми: в далекій Австралії – «відразу різностороння, систематична робота для нашої культури з метою зберегти австралійську еміграцію від асимілювання. А тому – перша увага дітям.

І от він із друзями організовує В-во «Ластівка», випускає пригодницьке напружене оповідання «На гадючому острові». Змії, кенгуру, велика ящірка – це той світ, із яким змагається хоробрий тринадцятилітній хлопчик, і принадні малюнки, якими прикрашено книжечку, збуджують уяву юних читачів. Нитченко багато написав для дитвори – і все це з розумінням її інтересів і психології, як от: «Вовченя», «Це трапилось

в Австралії” та багато ін. Діти – вдячний читач. І вони нав’язують листування з автором. У 1956 р. автор отримав від них 23 листи, деякі з малюнками. Мала ученика Христина Дашко з Чикаго, приміром писала: “Мені дуже подобалося це оповідання про крокодилена, і я хотіла б знати, чи Василько й Найда взяли його додому? Я хотіла б знати, чи Ви можете прислати мені адресу Василька і його знімку”» [17, с. 9]. Ю. Бойко також презентує також велетенську працю Д. Нитченка в організації українського шкільництва в Австралії [17, с. 9–10], його підтримку молодих талантів [17, с. 11].

У центрі нашої дослідницької уваги – книга «Живий Шевченко». Жанрова специфіка, означена як «біографічні та літературознавчі оповіді», зреалізована за допомогою залучення багатой фактичної основи, зокрема спогадів про Т. Шевченка, та в есеїстичній манері викладу. Тому, з одного боку, книга є зразком шевченкознавства, а з другого – художньої шевченкіани. Тобто книга увібрала досвід Дмитра Чуба як дослідника літератури та Дмитра Чуба як письменника. Доречно при цьому зауважити, що Д. Нитченко є автором досліджень про Б. Антоненка-Давидовича [9], Івана Багряного [16], численних статей, рецензій [16], спогадів [5; 7], упорядником листування письменників [6].

Книги спогадів Дмитра Чуба містять чимало інформації, що привідкриває таїну завіси обставин створення та видання книги «Шевченко в житті» («Живий Шевченко»), її критичної рецепції та розповсюдження.

Так, у хроніці життя Д. Нитченка «Від Зінькова до Мельборна» (Мельбурн, 1990) відтворено обставини зародження задуму створити книгу про Т. Шевченка: «А Курпіта вже в Мюнхені, чую, видає циклоstileвий журнал “Рідне Слово”, просив і мене, щоб прислав який матеріал до днів Шевченка. Починаю дещо писати. Іноді записую в щоденник поточні події. Вислав йому статтю про Т. Шевченка» [22, с. 339]. У Ч. 3–4 за 1946 р. часопису «Рідне Слово» Д. Чуб опублікував згадану статтю під назвою «Шевченко в житті» [5]. У статті, написаній у науково-популярному ключі, насамперед наголошується на важливості такої події в житті Т. Шевченка, як визволення з кріпацтва, та патріотизмі й любові до рідної мови і пісні як визначальних домінант його світогляду. Примітно, що освіченість вирізняє як основу розвитку творчого потенціалу поета. Д. Чуб підкреслює також неприйняття російською критикою українських творів Т. Шевченка. Живий образ письменника забезпечується не тільки відтворенням на основі спогадів його рис зовнішності, одягу, а й особливостей характеру, зокрема таких, як любов до дітей, турбота про рідних, кмітливості і дотепності. Звертаючись до щоденникових записів Т. Шевченка, Д. Чуб зауважує, що його моральний стан не змінився після заслання. Чимало уваги приділено у статті свідченням всенародного визнання Т. Шевченка-художника, Т. Шевченка-поета. У висновках статті наголошується, що численні фальсифікації творчості Т. Шевченка не здатні знецінити славетну пам’ять про генія нації.

У записах Д. Чуба, датованих 15 листопада 1946 р., засвідчено: «Учора одвіз друкувати на машинці свій рукопис “Шевченко в житті”, буде до 100 сторінок, а в книжці буде певно 65» [22, с. 359]. При цьому Д. Нитченко наводить промовисту деталь, яка характеризує життя і побут у таборах Ді-Пі: «Дістав 85 фунтів яблук. Мені просто повезло, бо інші там і живуть, але дістати їм не пощастило» [22, с. 359]. Наступні записи презентують перші відгуки про книгу Д. Чуба: «30 листопада. Прочитав я проф. Леонідові Білецькому свій рукопис “Шевченко в житті”. Професор схвалив, радив тільки побудувати хронологічно. Давав прочитати Уласові Самчукові й Гр. Подолякові. Самчук дав цілком позитивний відгук» [22, с. 359]; 6 грудня 1946 р.: «Коли зайшла мова про мій рукопис “Шевченко в житті”, то проф. Білецький сказав, що я можу надрукувати, що він схвалює й рекомендує до друку. Але чому я не скористувався тією пропозицією, і сам не збагну» [22, с. 360].

Нотатки із щоденника першої половини 1947 р. відтворюють обставини видання книги «Шевченко в житті»: «24 березня. [...] Я вже шість разів з’їздив до Авсбургу у справі видання моєї книжки “Шевченко в житті”, але й досі нічого не виходить. Спершу мене водив за ніс Манило, а тепер – Царинник. Завтра поїду знову і якщо ще не склали, то заберу рукопис» [22, с. 362]; «9-го травня я їхав до Регенсбургу у справі друку моєї книжки “Шевченко в житті”» [...]. Приїхав до Регенсбургу о 4 годині. Видавця Самуса я не застав» [22, с. 364–365]; «Коли я домовився з Самусем про друк моєї книжки, повернувся до Корнталу» [22, с. 365].

22 червня 1947 р. Д. Чуб записує про видання книги та перші прихильні відгуки в листах і періодиці: «Нарешті, вийшла моя книжка “Шевченко в житті”. Я боявся, що шевченкознавці нападуть на мене з своєю критикою. Але, на щастя, дістав прихильні відгуки в листах, і в пресі. А. Юриняк надрукував гарний відгук в “Українських вістях”. Славутич прислав теж прихильного листа. Чапленко прислав рецензію, але її не помістили, бо вже надрукували рецензію Юриняка. Надрукував я 2,400 примірників. Видавництво “Мистецтво” в Регенсбурзі взяло до продажу 500 книжок. В Мюнхені на Дахауерштрассе

взяли 825, “Верховина” – 250. Заплатив я, за друк та витратив на дорогу до Регенсбургу три тисячі марок. Але більшість тих крамниць так і не розрахувались» [22, с. 367–368].

Ю. Бойко в передмові до книги статей, розвідок і спогадів Д. Чуба «Люди великого серця» наголосив, що книга «Шевченко в житті» (1947) являє собою «вдумливо з конгломерату різних спогадів змонтований літературний і побутовий образ Шевченка, з його звичками, уподобаннями, поведінкою» [17, с. 9].

У хроніці «Під сонцем Австралії» (Мельбурн, 1994) Д. Нитченко, згадуючи весну 1962 р., розповідає про конференцію «Вільної науки» в Мельбурні, організовану НТШ за допомогою СУОА: «3 Сіднею приїхали проф. П. Шулежко, М. Пеленська (толова Шкільної ради) та д-р І. Гордіїв. Конференція тривала два дні. В суботу я прочитав уривок із своєї книжки *Шевченко в житті*. А наступного дня читав розділ із цієї книжки “Жінки в житті Тараса Шевченка”. Дехто висловився, що певні деталі про залицання Шевченка можна б і не згадувати» [7, с. 75–76]. У цій книзі мемуарів «Під сонцем Австралії» відтворено емоції автора, що тільки отримав нове видання книги «Живий Шевченко» (Мюнхен; Мельбурн, 1963) (26 серпня 1963 р.: «Прийшовши з праці, одержав авіаційною поштою з Німеччини друге видання своєї книжки *Живий Шевченко*. Я був дуже вдоволений, обкладинка П. Вакуленка робила її дуже привабливою, приємно було взяти до рук» [7, с. 86]; 13 грудня 1963 р.: «Нарешті, прийшли мої книжки *Живий Шевченко*» [7, с. 87]), спогади про те, як у листопаді 1963 р. «в Саншайні відбулося свято випуску педагогічної школи», де Д. Нитченко викладав українську мову та літературу; кожній випускниці він тоді подарував свою книжку «Живий Шевченко» [7, с. 90].

Важлива ця книга одкровеннями автора, що засвідчують його україноцентричні переконання: «історія мого патріотизму ішла з самого ґрунту, з історії України та під радянського оточення. Змалку я прочитав дещо про боротьбу Мазепи проти Москви, потім додали розповіді діда про дії росіян в Україні, про бій Полтавою та зраду Полуботка й Кочубея» [7, с. 284]; Д. Нитченко наголосив, яке сильне враження справила на нього «Історія української культури» митрополита Іларіона, та як вплинула на світогляд юнака брудна лайка червоноармійців, які ночували в дідовій хаті. «...я бачив ставлення росіян на кожному кроці до української мови: “А пачему не па-русські?”. Завжди доводили, що наша не мова, а “наречіє”, також арешти найкращих письменників і винищення та розстріл їх лише за любов до свого народу. І, зрештою, читання Шевченкового “Кобзаря” зробило на мене найбільше враження. Скрізь я бачив, – протягом усієї історії й тепер – ті самі московські кривди, прикриті брехнею й фальшивим “братерством”, – робить висновок Д. Чуб [7, с. 284–285].

«З-поміж австралійських українців найповажніший внесок у художню шевченкіану зробив Дмитро Чуб (Нитченко) (1905–1999) книжкою “біографічних та літературознавчих оповідей” “Живий Шевченко”», – твердить Б. Мельничук [4, с. 25]. Принагідно доречно пригадати твори художньої біографістики, удостоєні премією імені Лесі Українки: роман О. Іваненко «Тарасові шляхи» 1974 р. та роман М. Олійника «Дочка Прометей» 1991 р.

М. Слабошпицький, презентуючи книгу «Живий Шевченко» 1994 р., писав: «Книжку Дмитра Чуба складає мозаїка епізодів із біографії Тараса Шевченка від днів дитинства й до смерті поета. Кожен із них подано як самостійну документальну новелу. Характерно, що автор ніде не намагається особливо белетризувати події, а викладає їх стисло, постійно підкреслюючи достовірність посилання на джерела. Звичайно ж, тут зібрано не тільки епізоди з побуту. Широко йдеться й про оточення поета, близьких і дорогих йому людей, про радісні й сумні дні Кобзаря. Обрана форма подачі матеріалу дає змогу авторові вільно переходити від побутової подробиці до узагальнення чи навіть гіпотези. Все це робить книгу справді цікавою для читання» [13, с. 138–139].

Б. Мельничук наголошує, що «ніхто з письменників шевченківської теми не зміг на вельми скупій площі (вісім із чимось друкованих аркушів) сказати так багато про героя та його оточення, як Д. Чуб» [4, с. 25]. На підтвердження думки дослідник наводить зокрема й такий аргумент: «у жодного з літераторів материкової України (та й дослідників) не знайти свідчень, які він подає у зв’язку з розповіддю про тріумф, якого зазнав Т. Шевченко під час виступу на літературному вечорі в Петербурзі, у залі Пасажу, 11 листопада 1860 р.: “Письменник Обручов про цей вечір писав за кордон своєму другові – відомому критикові Добролюбову: “Було літературне читання в Пасажі з участю Достоєвського, Бенедиктова, Майкова і Шевченка... Шевченка ж прийняли з захопленням, яке буває тільки в італійській опері”. Тим більш годі знайти в літераторів материкової України покликання на відгук про цей вечір у щоденнику російської журналістки В. Штакеншнейдер за 1860 р., що його наводить Д. Чуб: “...Шевченка вона (публіка. – Б. М.) так прийняла, ніби він геній, що зійшов до зали Пасажу просто з неба. Ледве він встиг зайти, як почали плескати, тупотіти, кричати. Бідний співець зовсім розгубився... Шанували мученика, що потерпів за правду... Але Достоєвський це ж більший мученик за ту ж правду... Тим часом Шевченка

приголомшили оваціями, а Достоевському плескали багато, але далеко не так» [4, с. 25–26]. Водночас треба зауважити, що в діаспорному літературознавстві до цих свідчень звертався Д. Козій (стаття «Володар душ наших», вперше опублікована в часописі «Сучасність» 1977. Ч. 3 [2], згодом увійшла до книги його нарисів із літератури та філософії «Глибинний етос» (Торонто, 1984) [3]). Мемуари О. Штакеншнейдер увійшли до збірника спогадів про Т. Шевченка, виданого в радянській Україні 1982 р. [8, с. 297–298], 1988 р. [1, с. 351], тобто були доступні не тільки за виданням 1934 р. [26].

Те, що принципово відрізняє роботу Д. Чуба від шевченкознавчих досліджень радянського періоду, – це критика В. Белінського та об’єктивне відтворення ставлення російської критики до молодого українського поета, який дозволив собі творити рідною мовою (розділ «Твори Тараса Шевченка, їх напасники і оборонці»).

У дослідженні Д. Чуба використано багато спогадів про Т. Шевченка та його час. Назви розділів добре структурують книгу, це полегшує читання, що особливо важливо в дитячо-юнацькому сприйнятті.

Привертає увагу прагнення Д. Чуба продемонструвати контекст часу, наприклад, у розповіді про події 1855 р. і суміжних років, щоб читач сприймав у цілісності інформацію. Такий підхід застосував і І. Дзюба в монографії «Тарас Шевченко», коли розмірковував про час, коли народився Великий Українець.

Б. Мельничук спостеріг, що Д. Чуб не йде шляхом точного цитування документальних свідчень, «а робить це творчо, з певною художньою настановою, як, скажімо, у розділі “Шевченко на сцені”, де мовиться про участь засланоного поета у виставі за п’есою О. Островського “Свої люди – порозуміємось” і про початки ведення ним щоденника. Жваво написані й інші розділи, надто “Полювання на тигра”, “Пригоди, дотепи, кмітливість”, “Шевченко і діти”, “Жінки в житті Шевченка”, “Любов до України і ненависть до ворога”. Має безперечну слушність М. Слабошпицький, котрий наголошує: “В особі автора “Живого Шевченка” органічно поєдналися біограф-документаліст і прозаїк”» [4, с. 26].

Авторитетний М. Павлишин у передмові «З епістолярної скарбниці Дмитра Нитченка» до видання «Листи письменників» (Мельбурн, 1992) зауважує про постать Дмитра Чуба як про «літератора, видавця, педагога, громадського діяча, літературного організатора, журналіста, критика, редактора; людини з неймовірними резервами енергії й необмеженою працездатністю; людини, яка до глибини душі відчуває приналежність до письменницького цеху і солідарність з іншими його членами; [...] людини, яка навіть в Австралії без вагання усвідомлює значення поняття “Україна” і обов’язки, що їх така свідомість накладає» [6, VIII].

Книга Д. Чуба «Живий Шевченко», удостоєна премією імені Лесі Українки, – яскраве свідчення національного осердя автора та усвідомлення ним завдань в українському духовному просторі – сформулювати свідомого й мислячого українця.

Джерела та література

1. Воспоминания о Тарасе Шевченко / Составл. и примеч. В. С. Бородина и Н. Н. Павлюка, предисл. В. Е. Шубравского. Киев: Дніпро, 1988. 606 с.
2. Козій Д. Володар душ наших. *Сучасність*. 1977. Ч. 3. С. 17–27.
3. Козій Д. Володар душ наших. *Козій Д. Глибинний етос: нариси з літератури та філософії*. Торонто, 1984. С. 11–23.
4. Мельничук Б. Художня шевченкіана української діаспори в Європі, Америці та Австралії. *Слово і Час*. 2014. № 10. С. 18–26.
5. Нитченко Дм. Від Зінькова до Мельборна: із хроніки мого життя. Мельборн: Байда, 1990. 407 с.
6. Нитченко Дм. Листи письменників. Мельборн: Ластівка, 1992. 190 с.
7. Нитченко Дм. Під сонцем Австралії. Т. 2 (З хроніки мого життя). Мельборн: Байда, 1994. 479 с.
8. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. Київ: Дніпро, 1982. 547 с.
9. Чуб Дмитро. Борис Антоненко-Давидович. Мельборн: Ластівка, 1979. 32 с.
10. Чуб Дм. Вовчєня. Мельборн: Ластівка, 1954. 16 с.
11. Чуб Дмитро. Живий Шевченко (інтимне життя поета) / вид. третє, перероб. й доп. Мельборн: Ластівка, 1987. 152 с.
12. Чуб Дм. Живий Шевченко (Шевченко в житті) / вид. друге, перероб. й доп. Мюнхен; Мельбурн: Дніпрова Хвиля, 1963. 115 с.
13. Чуб Дмитро. Живий Шевченко: біографічні та літературознавчі оповіді / післямова М. Слабошпицького. Київ: Веселка, 1994. 141 с.
14. Чуб Д. Живий Шевченко: біографічні та літературознавчі оповіді / передм. М. Слабошпицького. Київ: Ярославів Вал, 2005. 200 с.
15. Чуб Дмитро. З новогвінейських вражень. По слідах Миклухи-Маклая. Мельборн, 1977. 128 с.

-
16. Чуб Дмитро. Літературна спадщина Івана Багряного. Торонто; Едмонтон: Друкарня "Київ", 1980. 21 с.
 17. Чуб Дмитро. Люди великого серця (Статті, розвідки, спогади) / передм. проф. д-ра Ю. Бойка. Мельборн: Ластівка, 1981. 243 с.
 18. Чуб Дм. На гадючому острові. Мельборн: Ластівка, 1953. 24 с.
 19. Чуб Дмитро. Слідами Миклухо-Маклая: наук.-худож. кн. / передмова В. А. Марсюка. Київ: Веселка, 1993. 109 с.
 20. Чуб Дмитро. Стежками пригод. Мельборн: Українське видавництво «Просвіта», 1975. 119 с.
 21. Чуб Дмитро. Стежками пригод: оповідання: для серед. шк. віку / вступ. сл. О. Гончара. Київ: Веселка, 1993. 62 с.
 22. Чуб Д. Шевченко в житті. *Рідне Слово*. 1946. Ч. 3–4. С. 58–61.
 23. Чуб Дм. Шевченко в житті. На чужині, 1947. 48 с.
 24. Чуб Дмитро. Це трапилося в Австралії (З австралійських вражень і пригод). Сідней: Українське Видавництво, 1953. 64 с.
 25. Шевельов Ю. Слово на відкритті Шостої Шевченкознавчої Конференції. *Світи Тараса Шевченка*: зб. статей до 185-річчя з дня народження поета / ред. Лариса М. Л. Залеська Онишкевич, Ася Гумецька, Іван Фізер. Нью-Йорк; Львів, 2001. Т. 2. С. 9–14.
 26. Штакеншнейдер Е. Дневник и записки (1854–1886). Москва; Ленинград: Academia, 1934. 586 с.
-

РОЗДІЛ 2. МУЗЕЙНЕ ЛЕСЕЗНАВСТВО

Ольга Антонюк, Ольга Бойко (с. Колодяжне)

ДО ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ МЕМОРІАЛЬНОСТІ БУДИНКІВ ТА САДИБИ КОСАЧІВ

У 1868 році Петро Антонович Косач купує землі у селі Колодяжне Ковельського повіту за 2575 крб. 85 коп., про що говорить у своїй статті «Родина Косачів в документальних джерелах обласного архіву» Антоніна Кравчук, посилаючись на «Реєстр кріпосних справ» Луцького нотаріального архіву за № 10. Тамара Олексіївна Скрипка, український літературознавець, художник, дослідниця біографії Лесі Українки у своїй книзі «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура» пише, що маєток «було придбано на викуп (тобто в кредит), із 1 січня 1869 року по 1 січня 1888 року» [9, с. 18]. Володіння складались з двох окремих ділянок, відмежованих від усіх суміжних дач і власників однією окружною межею. «Загальна площа домоволодіння становить 471 дес. 1056 саж. Під садибою, іншими будовами, городом і фруктовим садом – 6 дес. 1038 саж., орної землі - 81 дес. 1488 саж., сінокісної – 132 дес. 1896 саж., лісу дров'яного – 137 дес. 2016 саж., лісу дубового – 77 дес. 1392 саж., лісу соснового – 27 дес. 1434 саж. Загалом корисної землі – 463 дес. 20 64 саж. І незручної – під болотом і дорогами – 7 дес. 1392 саж» [8, с. 14]

7 листопада 1878-го року Петра Антоновича Косача переведено з Новограда-Волинського до Луцька на посаду голови з'їзду мирових посередників Луцько-Дубенського повіту. Весною 1879-го року в селі Колодяжне він починає будувати перший будинок на садибі, який колодяженці стали називати «палацом», а пізніше, коли звели ще два будинки – «старим».

У травні 1882 року родина Косачів та сестра Петра Антоновича Олександра з двома синами переїхали до села Колодяжного. Про цей приїзд до села залишила свої спогади жителька села Колодяжне 1872 р. н. Варвара Дмитрук: «Селом пішла чутка, що приїжджають пани. Це було в суботу, а в неділю зранку ми нетерпляче вибігали на шлях дивитися: чи не їдуть. Вийшли й чоловіки з жінками, хто впорався, – всім хотілося знати, що воно за люди, з ким прийдеться жити.

Десь аж ополудні в село в'їхала велика одкрита парокінна коляска й попрямувала до садиби. Там ще раніше, коли Косачі мешкали в Луцьку, посадили садок і збудували два чималі будинки. Навпроти, через дорогу, був «чорний двір» – комора, хліви для худоби, шопа.

Коли коляска спинилася, з неї зіскочили хлопчик і дівчинка, а слідом вийшли чоловік і одягнена в широку чорну сукню пані. Росту обоє були середнього. Жінка держала на руках дитину» [13, с. 96].

У автобіографії Олена Пчілка писала: «У 1880 р. ми переїхали з Луцького в Колодяжне й оселилися там у маєткові мого чоловіка: сам він перевівся на службу до Ковеля, а Колодяжне звідтам було за 7 верст, – отже, чоловік міг собі їздити на службу з Колодяжного. З нами поселилася й мама» [13, с. 83].

У своєму листі до Людмили Драгоманової Петро Косач теж пише про те, що він з сім'єю з листопада живе в Колодяжному і про зручність цього переїзду.

Життя у селі їм дуже подобалось. Діти часто блукали лісами, «не дивлячись на негоду й постійні дощі» [1, с. 46].

Сьогодні важко відтворити інтер'єр будинків Косачів. Про життя та побут у Колодяжному залишилося зовсім мало спогадів, фото та листування родини.

Відомо, що перший дім Косачів побудований з дерева на високому фундаменті і був досить великим. Він мав спочатку два входи – парадний та дворовий. Залишились фото фасадів цього будинку. (Фото 1, 2).

На першому фото видно парадний вхід, що знаходився у лівому крилі будинку і мав дерев'яний ганок зі східцями. У будинку були дерев'яні двері та віконниці, пофарбовані у темний колір (це міг бути коричнево-бордовий – О. Б.). Сам будинок був білого кольору.

На другій світлині зображено дворовий вхід, який мав дерев'яні двійчасті двері і до них підходили східці. Вікна позаду будинку мали дерев'яні віконниці. На цій же світлині ліворуч видно добудову, яка була зроблена пізніше.

З правого боку дворового входу ріс великий розлогий каштан. Саме у кімнаті під каштаном, відразу після переїзду родини Косачів до Колодяжного, 29 травня 1882 року народилася Оксана Косач. Відомо, що саме під цим могутнім деревом час від часу родина обідала та пила чай.

Східці дворового входу вели в їдальню. Пізніше їдальню було перенесено і на її місці облаштували кімнату Оксани: «Я перебралась у другу хату і сплю з Амалією [покоївою] у тій хаті, де була столова. Трутавок і кукол я перенесла з собою» [6, с. 254].

Зі спогадів Варвари Йосипівни Дмитрук, записаних Оленою Миколаївною Пірог, великий дім мав спальню Олени Пчілки, кімнату Лесі (у цій кімнаті більш за все жили усі доньки Косачів – О. Б.), спальня для хлопців, вітальня, кімната для співів та танців, столова, прихожа, з якої також був вихід на парадний двір та кухню. (Фото 3).

Ця схема, очевидно, відповідає першому плану будинку. Сама Варвара Дмитрук, з приїздом родини до Колодяжного, починає працювати у Косачів та стає подругою Лариси Косач. Вона ж, більш за все, пам'ятала саме перший план будівлі.

Пізніше, у зв'язку із збільшенням сім'ї будинок добудували. Також у ньому з'явилася й бібліотека.

Ще одну схему великого дому Косачів у своїй книзі «Родові гнізда Драгоманових – Косачів» подає Тамара Скрипка. (Фото 4). Тут чітко видно, що у будинку містились: прихожа, комірчина для одягу, кабінет П. А. Косача, дві спальні, спальня батьків, вітальня, їдальня, кухня, книгозбірня, коридор, веранда та три входи, один з них – парадний мав терасу.

Про те, що до парадного входу добудували терасу, Оксана Косач пише у листі до сестри Ольги: «У нас построїли новий ганок, до парадного ганку пристроїли аж під вікно. Ми вже там пили чай» [6, с. 253].

Ще в одному з своїх листів до сестри Ольги Оксана пише про те, що «той ганок, що під каштаном, розкинули зовсім... З тої криші, що зняли з ганка, будуть строїти хату для собак» [6, с. 254].

Про ці ж перебудови у своєму листі до Ольги пише і Микола Косач: «У нас уже був мороз. Ми переставились: була столова – там тепер спальня, і там спить Амалія і Оксаночка. А новий дом заперли зовсім... Той ганок, що под каштаном, розвалили і не буде зовсім криші і стовпов. У залі переставляли пічку» [6, с. 264].

З листів Оксани та Миколи Косача можна зробити висновок, що зі столової (Фото 3) пізніше зроблено кімнату Оксани (Фото 4), а ганок на задньому дворі було розібрано повністю. Оскільки, напевно, чи у кімнату Оксани залишили б вхід з двору.

Ще за життя Петра Антоновича постало питання про продаж колодяженського маєтку. Про ці наміри він пише у листі від 13 березня 1899 року до Олени Петрівни: «Представ, милая Оля, какое вышло обстоятельство! Вчера обратился ко мне багач Мятлев с желанием купить Колодяжное, я запросил 65. 000 рублей. Сегодня он дает 50 тысяч и просит ответа до субботы, когда он вернется из Петербурга. Несомненно – 50. 000 р. цена очень большая, как и то, что такие фантазеры, как Мятлев, очень редки, но... Лиля каже: «роби, як знаєшь, а плакати буду». Обсуди ты хорошенько это дело и отвечай телеграммой до субботы. [...] Прими во внимание, что с 50. 000 р. всегда можно будет иметь 2000 р. в год %, а с Колодяжного и 1500 р. едва ли получишь при большом старании» [11, с. 327]. Діти боляче реагували на цей намір батьків. Зокрема й Михайло був проти продажу Колодяжного без дуже вагомої на те причини і наводив точні підрахунки вартості земель і який дохід з них можна мати. Він був проти продажу маєтку: «стару садибу, которая цілком создана трудом рук своїх і нервів, пустити коptom усе, над чім думалося, старалося, ночей недосипалося і здоров'я нищилося. Про себе просто і одверто скажу, що якби Колодяжно було продане, то я б без сліз і не їхав би проз нього...» [7, с. 439].

Все ж таки, зваживши усе, Петро Антонович садибу у Колодяжному не продав. З цього приводу у листі до брата Михайла Леся Українка писала: «Властиве, я думаю, що Колодяжне не продане, твоя і мамина телегр[ами] мусили мати якийсь вплив. Нарешті, плакати завжди буде час» [3, с. 98].

На фото 1911 року «Великого» дому (Фото 2) з двору видно східці, які збудували пізніше. Вони, більш за все, були встановлені у 1906 році, бо у цей час в листі до Олени Пчілки в Полтаву Петро Косач пише: «А їдучи в Колодяжне, збирайся в отремонтированный больший дом в Колодяжному...» [11, с. 387].

27 лютого 1907 року Леся Українка у листі до сестри Ольги з Колодяжного писала: «Тут я поміщаюся у великому домі, бо той біленький дуже захарашений речами П., та і папі, видимо, скучно було б, якби ми вечори просиджували нарізно. В великому домі, оказується, зовсім не темно, коли дерева стоять без листу. Почуваюся я тут краще, ніж у Києві...» [4, с. 183]. Це було востаннє, коли Леся Українка мешкала в Колодяжному.

У цей період у Великому домі мало хто живе. Уся велика родина Косачів, звичайно не забуваючи Колодяжного, здебільшого збирається разом у Зеленому Гаю. Петро Антонович у листі від 21 жовтня 1906 року до Олени Пчілки пише: «Надо перебиратися в большой дом, да что я на самоти буду битись головою об его пусты стіні?» [11, с. 385].

У 1907 році Микола Косач одружується з Наталією Дробиш і з 1912 року, здобувши фах агронома, живе у Колодяжному. Влітку, цього ж року, він ремонтує «Великий дім» і будинок змінив свій вигляд, як всередині так і зовні. Пізніше у цьому домі міститься школа.

У 1943 році, під час Другої світової війни будинок було розібрано. Жителька с. Колодяжне 1934 р. н. Оксенюк Галина Федорівна згадує, що на хуторі «Березники», де вона жила з батьками під час війни

усі хати було розібрано на бліндажі та окопи. А після її закінчення цими окопами діти з хутора вийшли аж до костелу (Святої Анни – О. Б.) у Ковелі. Село Колодяжне у воєнний період не горіло і, якщо взяти до уваги, що два флігелі залишились, то очевидно, що і «Великий дім» був розібраний, як і більшість будинків у Колодяжному.

«Білий будинок»

1890 року майстрами сіл Колодяжне та Любитів було розпочато зведення «Білого» будинку. Подруга дитячих років Лесі Українки Варвара Йосипівна Дмитрук залишила спогади про початок будівництва будинку: «Пригадую, як закладали домок. Це було навесні, в травні, бо саме розвивалися дерева. В садку недалеко від великих будинків лежав матеріал, була викопана глибока яма. Всі знали, для чого все це готується, бо Петро Антонович не раз казав дружині: «Лесі треба поставити окремих будинок, щоб їй було спокійніше».

І от одного ранку у двір прийшли майстри... Поклали перші камені... А десь за два тижні домок був готовий... При сонці чи місяці домок аж світився своїми чистими стінами, – тому й назвали його «білим» [13, с. 98].

На початку серпня 1890 року на будинку звели крокви та почали накривати гонтою.

Про те, що цей будинок звели за два тижні Варвара Йосипівна, більш за все, говорить неточно, бо у своєму листі до Олени Пчілки від 24 серпня 1890 року з Колодяжного Петро Антонович пише: «Тут у нас усе гаразд. На цвітнику зацвілі рози, виноград і персики зреють, сливи, ще лучши их. Сегодня послал за досками для стели и пола в Уховецк-Крочевицкий лес и Миша поехал сам. Так этого ему бажалось, что даже встал в 5 час[ов] утра» [11, с. 268]. У серпні було збудовано підлоги та стелі.

У наступному листі з Колодяжного від 1-3 вересня 1890 року до дружини господар радісно повідомляє, що на «Лесиному доми крыша готова. Погреб кончен. Миша по целым дням на постройке хлопочет» [11, с. 269].

Взагалі, Михайло Косач дуже ретельно опікувався новобудовою. Він планував облаштування будинку до найменших дрібниць: «Як ти думаєш, коли б на каміні ворона-крука посадити? Чи се вже дуже страшно? Га? До якого ти птаха найбільшу симпатію маєш, напиши, то такого й напхаємо і на каміні причепимо. Я все ж таки думаю, що таки вже флігель викінчили, і можна буде, приїхавши, узятись до його упорядження. Якої ти думки за лавки попід стінами з промерезаними краями та ніжками? Як тобі це грецьке мережання подобається? Воно скрізь на вазах та на лампах грецьких. А що то гарна річ, ті грецькі лампи, але з чого їх зробиш, хіба що з дерева вирізати, бо з глиною обертатись я не вмю, хоч і сю штуку тра буде спробувати, може, й вдасться» [7, с. 287].

Коли будинок був збудований, то у листі до Людмили Драгоманової Петро Косач писав: «Щоб просторніше було, збудував за це літо окреме літературне шале-флігель для старших дітей, і в ньому живуть Леся і Ліля, а Миша теж, коли приїздить туди; ми ж з малими живемо в домі. І з цього розселення маємо розвагу: то ми ходимо до Лесі, то вона до нас на обід. У флігелі кімнати світлі, високі, сухі, саме такі, що дуже потрібні для Лесі». [9, с. 21].

Проте, через недугу молодшої сестри Ізидори, яка в цей час хворіє на дифтерію, Леся Українка у 1890 році у новозбудований будинок не поселяється. З цієї ж причини не звели і балкон-солярій. Він був добудований у 1891 році, тоді ж ззовні будинку були проведені малярські роботи.

Сама ж Леся Українка була задоволена своїм новим житлом і у листі до дядька Михайла Драгоманова з Колодяжного від 21 грудня 1891 року (за с. ст. – О. Б.) писала: «Тим часом я сама тепер в досить доброму здоров'ї: не тільки інфлюенци, а навіть пропасниці настоящої не маю і дуже тішуся, що не прийшлося мені бути сії зими на засланні в Криму. Почуваю себе «як не може бути» (себто – як слід) в своїй новій маленькій рожевій хатинці з білими меандрами (ся хатка має підтримувати в мені оптимістичний настрій). Тож треба вже штучних способів добирати! Врешті, я тепер в зимовому, робочому настрої і не маю часу на песимізм» [2, с. 125].

Найдетальніший опис інтер'єру «Білого» будинку залишила Ізидора Косач-Борисова: «У «біленькому» будиночку у великій (рожевій) кімнаті стояв рояль і довжелезний диван (спинка й боки різьблені дерев'яні), а сам диван м'який, хоч і не пружинний, оббитий червоною у вузькі смужки з чорними і жовтими кустарного виробу вовняною матерією, ще були звичайні «венські» бутсові стільці, стіл овальний, вкритий червоною сукняною скатертиною, вишитою, кавказькою, були дві етажерні капоти і книжки, на стінах висіли досить великі фотовиди Італії та Греції та інші у простих дерев'яних рамах. Стояли квіти у вазонах. У Лесиній кімнаті (мала кімната наліво від входу) було ліжко, стіл до писання, крісло, стільці і також етажерка, коло ліжка висіла плахта (як килим), над вікнами висіли (як окраса)

«чадри» – кримські, вишиті. У Лілиній кімнаті (праворуч від входу) стояло ліжко і софа, шафка, комод і досить багато квітів у вазонах. Велике дзеркало було (від стелі до підлоги з полочкою у великій кімнаті, – це я тільки що пригадала, а у Лесі і у Лілі в кімнатах було по маленькому дзеркалу). Квітів найбільше було у Лілі в кімнаті (величезне воскове деревце завило було ціле вікно). У великій був фікус, пам'ятаю. У Лесі – досить велика рослина лимон, що виріс з кісточки, що хтось з дітей посадив» [9, с. 22-23].

За спогадами покоївки Косачів Г. Поліщук на каміні у вітальні стояли два глечики з вушками та застелений червоним плюшем стіл.

У підвалі будинку родина зберігала овочі, фрукти, варення та наливки. Неабиякого клопоту господарям завдавало постійне підтоплення цього підвалу. Саме тому у 1894 році було покладено труби та відведено воду.

У квітні 1896 року Петро Антонович Косач з матеріальних міркувань змушений був здати в оренду драгунському офіцеру, ротмістру Ярчевському «Білий» будинок, а восени після приїзду його родини, Косачі відвели орендарам «Старий» («Великий») дім.

Ще до оренди Колодяжного Ярчевським родина була готова здати маєток Сиротському за 400 р. Згодом Олена Пчілка наполягає на платі орендарем 1000 р., а за собою просить лишити два флігелі, огород з деревами, ягоди, утримання двох корів і відшкодування усіх збитків Ярчевським. Та протягом двох років стало зрозуміло, що він не в змозі далі оплачувати оренду.

Декілька разів Колодяжне винаймала родина судового слідчого Кременецького повіту, ковельського знайомого Косачів Івана Павловича Петерсона. Родини підтримували дружні відносини. У листі від травня 1907 року до Ольги Петрівни Петро Антонович повідомляє: «Петерсон уже отослал часть вещей до Ржищева, где нанял дачу...остальные отсылает эту неделю и уезжает, а я принимаюся за ремонт флигелей» [11, с. 392].

Цього ж року, беручись за ремонти будинків Петро Антонович планує добудувати у «Біленькому флігелі» кухню, про що він пише у листі до дружини від 20 лютого 1907 року. У 1909 році господар помирає і плани про добудову кухні залишились нездійснені.

За часів господарювання у Колодяжному Миколи Косача у «Білому» будинку містився штаб північно-західної групи української армії, в 1920р. – місцевий виконком, згодом його купив місцевий житель Пилип Силук.

1938 року прогресивна громадськість Західної України, особливо жіноцтво, порушила через пресу питання про викуп Лесиною будинку, ремонт та його збереження. Почали збирати пожертвування. У травні 1941 року виконком Волинської обласної Ради ухвалив організувати в Колодяжному в «Білому» будинку музей. Війна перешкодила цим намірам. Після війни майстри з Колодяжного відремонтували дім, що був спустошений до невпізнання.

10 липня 1945 року «Білий» будинок в Колодяжному став «пам'ятником-музеєм великій українській поетесі Лесі Українці на Волині». З цього часу і починається, власне, історія музею, яка детально описана в праці наукового співробітника Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки Ольги Антонюк «Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки – від витоків до широкого розвитку», опублікованій у науковому збірнику «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури», – Луцьк, 2011 р.

«Сірий» будинок

«Сірий» будинок Косачів був перебудований у 1896 р. з хатини, у якій жили робітники. Петро Антонович у листі від 23 вересня 1896 р. до Олени Пчілки писав: «Постройка уже много подвинулась: твоя комната наверху сделана, кладем печи, а там примемся за полы, потолки и щекатурку, все рассчитываем недели за 3 сделать» [11, с. 292].

У зв'язку з поганими погодними умовами у запланований термін ремонтні роботи не були завершені: «На дворі страшный ветер и дощ, а в новом доме щекатурка не сохнет! Досада» [11, с. 294]. А вже у січні 1897 р. до дружини Петро Антонович радісно повідомляє: «Твоя хатка-вышка подвигается и робитца миленькая» [11, с. 295]

Деякий час у горішній кімнаті мешкала Оксана Косач: «Я тепер живу на верху у найновішому домі» [6, с. 255].

Після смерті Петра Антоновича господарем садиби стає Микола Косач. Взятись господарювати в Колодяжному, зокрема проводити меліорацію земель, новий власник отримав великі кредити під значний процент і не мав змоги їх виплатити. У 1932-му році він продав будинок селянину Архипу Федчуку, який пізніше його розібрав.

Про інтер'єр «Сірого» будинку відомо дуже мало. У 1959 р. Володимир Покальчук записав спогади жителя села Колодяжне В. Ю. Трофимюка: «Розташовані тепер кімнати в будинку не так, як за життя Косачів, – пояснював він. – У причілковій стіні (на південь) були двері, а також коридор. В одному з коридорів росла липа. Щоб вона могла рости, їй зробили дірку в стіні, а стовбур був у коридорі. Там, де зараз коридор, була розміщена їдальня, а спальня – де тепер видають книги. У спальні стояло два ліжка, ліжка були дерев'яні. Грубки в кімнатах були зроблені не з цегли, а кафельні. Стеля була рівна, а посередині вироблений кружок, де висіла лампа. Двері та вікна фарбували у світло-голубий колір.

Косачі мали велику бібліотеку. Шафи з книгами знаходились у великому будинку. Під час першої світової війни вони були звалені в льох. Книги пропали.

У Косачів було багато картин. Вони висіли на стінах. Був портрет Богдана Хмельницького, Шевченка, Толстого. На картині, що висіла там, де тепер портрет Леніна, були зображені олені і кілька хвоїнок.

У кімнаті стояв стіл чотирикутний, часто застелений вишиваною українською скатертиною. На підлозі лежав килим, на якому виступали розмаїті квіти.

Стеля була біла, а стіни – зеленкуваті.

Там, де тепер стенд, у кутку стояла шафа з посудом» [13, с. 112-113].

Жителька села Колодяжне Марія Рибчук пам'ятає, що з центрального входу у кімнату ліворуч стояли стелажі з книгами, пізніше у цій кімнаті проживав Йосип Струцюк (з 1960-1961 рр. – науковий працівник музею Лесі Українки с. Колодяжне – О. Б.). У кімнаті праворуч розміщувалась читальна зала. Прямо з коридору був кабінет бібліотекаря.

Йосип Георгійович Струцюк пам'ятає, що одну з кімнат «Сірого» будинку йому надали для проживання з сім'єю. Вхід до їх кімнати був через коридор з південного боку будинку.

Зіставивши ці спогади, доходимо висновку, що Косачі мали у «Сірому» будинку два входи. Один – парадний, через ганок у коридор, у якому за спогадами місцевого жителя Федота Кушнірука були розміщені східці на горішню кімнату Олени Пчілки. Другий вхід був зі сторони саду.

У будинку крім горішньої кімнати була спальня, вітальня та кухня.

У 1956 році за кошти держави будинок був відбудований, значно відійшовши від оригіналу. У ньому розмістилася Ковельська районна бібліотека. З 1963 року в будинку відкрито літературну експозицію музею, а на початку 1980-х будинок набуває статусу меморіального.

Садиба Косачів

У 1868 році Петро Антонович Косач придбав у селі Колодяжне 471, 44 десятини землі. До самої садиби з усіх боків приступало три урочища – Коничівщина, Стадниця та Присленське. Як згадувала Ізидора Косач: «У Стадниці були болота і водилося багато дичини, – дикі кабани частенько підходили з нього до самої садиби.

Забігали і лосі в цей ліс, а вже дрібнішого звіра і пташок було безліч. Дерев в ньому самі листкові, з шпилькових росла невеличка група ялин в одному місці. Гушавина в Стадниці була місцями така, що там завжди були сутінки і трава не росла, землю вкривав мох та пріле листя, від нього стояв своєрідний терпкий дух. Попадались там дерева з покрученими стовбурами, що нагадували дивовижні постаті не то людські, не то якихось потвор. На узліссі коло Стадниці цілий килим з конвалій.

На південному сході, з другого боку, дуже близько від нашої садиби теж був ліс (званий Коничівщина). Зовсім інакший, не такий густий і темний, як Стадниця, а ясний і кучерявий. Багато в ньому було берези, ясенів, яворів, кленів, калинових кушів тощо. Були там осяяні сонцем затишні галявини з розкішною травою, де рясніли яскраві квіти» [10, с. 168–169].

Вся садиба Косачів потопала у зелені. Найбільшою окрасою були сім каштанів, які були зрощені в основі своїми стовбурами. Тут стояв стіл з лавами, за яким часто грали в крокет, снідали, обідали та вечеряли.

У Косачів було три сади – старий, молодий та наймолодший. Господарі завжди дбали про них та купували різноманітні саджанці

Діти Косачів мали власноруч посаджені дерева та особисто доглядали за ними: у Лесі – срібляста тополя, у Миколи – ялина, у Ізидори – літня груша, яка росте донині.

«У цілому, – як згадувала Ізидора, – садиба Косачів за тих часів виглядала дуже затишно, мов те кубелечко дбайливо збите. Кожному, хто потрапляв теплої пори року у цю садибу, відразу видно було, що її спорядили і в ній мешкають люди з розвиненим почуттям естетики й з замилюванням до природи» [10, с. 171].

Зі спогадів жителя с. Колодяжне Степана Кімлайчука, 1896 р. н., записаних 1989 р. на садибі Косачів

була гойдалка: «Я ще пам'ятаю: була гойдалка у Косачів, розміщена вона була там, де зараз пам'ятник . Гойдалка була зроблена з стовпа, закопаного в землю. Вгорі стовпа була прикріплена кришка, до якої кріпилися чотири гачки, до яких були причеплені чотири грубих шнури. Гойдалка крутилася по осі. На ніч гойдалку Косачі закривали на замок. Сільські діти просили Косачиху покататись на гойдалці. Пані дозволяла» [12]. Також він згадував, що позаду «Великого дому» була брама і через неї Косачі заїжджали кінним фаетоном.

Зі спогадів іншого жителя с. Колодяжне Федота Кушнірука, 1910 р. н., садиба Косачів була обгороджена дерев'яним забором з дощок, висотою 1, 5–2 м.

Як відомо за часів проживання родини Косачів у Колодяжному в селі не було школи, найближча – знаходилась у селі Волошки. Перша місцева школа була відкрита у 1912 р. в «Сірому» будинку. З листа дружини Миколи Косача Наталії: «У нас в сереньком домике будет школа с 15 сент[ября]...» [6, с. 105].

З тієї причини, що «Сірий» будинок Микола Косач змушений був продати – школу перенесли у «Великий» дім. Зі спогадів Ольги Косач-Кривинюк: «На цій садибі стояв «великий дім» на шість кімнат з кухнею і трьома входами. У ньому ми й жили (цей дім є й досі, і в ньому міститься школа)» [10, с. 145]. (Фото 6).

У цій школі навчалася наукова працівниця музею Лесі Українки з 25-ти річним стажем Олена Ковальчук (1929 р. н.).

Під час Другої світової війни будинок було розібрано. У післявоєнні роки постало питання про місце навчання сільських дітей. Подружжя жителів села Колодяжне, за прізвиськом «Медіковці», відвели одну кімнату під навчальний клас. В цей же час постає питання побудови нової школи. Її зводять паралельно до «Білого» будинку, змістивши на південь. У середині 50-х років будівля школи (Фото 5) згоріла, коли поруч відбудовувалася копія «Сірого» будинку.

У 1959 р. Колодяжненська школа була побудована в селі.

Косачі у Колодяжному вели господарство. Господарські будівлі розміщувались на території сучасного паркувального майданчика. Садибу Косачів та господарський двір розділяла дорога до с. Будище. Про розташування сільськогосподарського двору згадувала Ізидора Косач: «... по одному боці стояв великий довгий будинок, де мешкали робітники з нашого господарства, а навколо просторого двору розміщені були сільськогосподарські будівлі: клуня, стайня, короварня і т. п.» [10, с. 168].

На території земель Косачів, поблизу садиби, знаходився ставок, де любили проводити час діти господарів. Він у зміненому вигляді існує до нашого часу.

Джерела та література

1. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Репринт. вид. Вст. ст. М. Г. Жулинського. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. XVI с. + 928 с.: іл. 13 с. (Проект «Літературознавча скарбниця»).
2. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 10. К.: Наукова думка, 1978. 544 с.
3. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 11. К.: Наукова думка, 1978. 480 с.
4. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 12. К.: Наукова думка, 1978. 696 с.
5. Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури. Тези та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 24–25 лютого 1996 року, с. Колодяжне на Волині. Луцьк, Видавництво «ІНЦІАЛ», 1996 р. - 42 с.
6. Листи так довго йдуть...знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі / Упорядкування, передмова та примітки Світлани Кочерги, післямова Оксани Сліпушко. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2003. 308 с., іл.
7. Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум / Упоряд. Мірошніченко Л. П. К.: КОМОРА, 2017. 592 с.
8. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк-с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. Луцьк, 2019. 128 с., іл.
9. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: Їх устрій та культура. К.: Темпора, 2013. 656 с. з іл.
10. Скрипка Т. «Спогади про Лесю Українку». К.: Темпора, 2017. 368 с.: іл.
11. Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. К. : К. І. С., 2019. Т. XIII/XIV. 616 с. ; іл.
12. Спогади Кімлайчук Степана Панасовича, 1896 р. н. Завірені 7 грудня 1989 р. секретарем Колодяжненської сільської ради Мазурик О. Ю.
13. Спогади про Лесю Українку. К.: Дніпро, 1971. 484 с., іл.

РУШНИК ЛЕСІ УКРАЇНКИ І МАРГАРИТИ КОМАРОВОЇ: ЖИВИЙ ЗВ'ЯЗОК МИНУЛОГО З СУЧАСНИМ

У статті розкрито історію створення рушника, вишитого Лесею Українкою і Маргаритою Комаровою в 1889 р. для «Тарасової світлиці» в Каневі. Досліджено символіку орнаменту. Уперше вивчено історію створення та експонування двох копій рушника, виконаних вишивальницями Галиною Бондаренко (1989) і Тамілою Яременко (2009).

У червні 1891 року, 20-річна Леся Українка, видатна українська письменниця вперше приїхала до Канева. Разом з матір'ю відомою письменницею Оленою Пчілкою та молодшою сестрою Ольгою Косач, плвли вони пароплавом по Дніпру од Києва до Катеринослава (нині місто Дніпро) для лікування в Євпаторії й спинилися в Каневі, щоб відвідати могилу Тараса Шевченка. Саме тоді привезла Леся Українка власноруч вишитий рушник і сама прикрасила ним портрет Тараса Шевченка в «Тарасовій світлиці», що знаходилася в хаті сторожа Івана Ядловського. Про цю подію Ядловський розповів фольклористу Степану Нехорошеву. Також про відвідини Шевченкової могили писали у своїх спогадах Олена Пчілка і Ольга Косач-Кривинюк [8, с. 180].

На жаль, саме цей Лесин рушник не зберігся. Але зберігся інший рушник, який вона вишивала раніше. У 1889 році перебуваючи на лікуванні на Хаджибейському лимані в Одесі, разом із Маргаритою Комаровою, донькою відомого українського бібліографа, фольклориста Михайла Комарова Леся Українка вишила рушник, який того ж року у липні Маргарита Комарова привезла в «Тарасову світлицю» до Канева. Існує фото 1889 року, на якому дві подруги сидять ще з недошитим рушником. Задум був такий, щоб вишитим рушником прикрасити портрет Тараса Шевченка. Річ у тім що 1888 року, на замовлення старогромадівців з Києва, відомий художник Ілля Рєпін створив чи не найкращий олійний портрет поета для «Тарасової світлиці». Оригінал Шевченкового портрета зберігався в редакції журналу «Кієвская старина». У той же час копію цього портрета замовили художнику Харитону Платоновичу Платонову (1842–1907) і 16 липня 1889 року портрет Шевченка до Канева привезли Володимир Науменко, відомий громадський діяч, Павло Житецький, філолог, Костянтин Михальчук, мовознавець, Григорій Мачтет, російський письменник. Саме до цієї дати й поспішали дівчата вишити рушник. Про це свідчать рядки листа до матері Лесі Українки від 6 липня 1889 року: «Маргарита хутко їде (може завтра) в свою Канівщину» [8, с. 182].

Відомий український письменник Михайло Коцюбинський відвідав могилу Тараса Шевченка влітку 1890 року і виконав малюнок «Хата Шевченка всередині», на якому зображено портрет Шевченка у рушнику Лесі Українки і Маргарити Комарової. На жаль, цей малюнок не зберігся, але його фото було вміщено в журналі «Дзвінок» (1891, № 5).

З часом рушник експонувався в «Тарасовій світлиці» і на іконах, і над вікном, що привело до втрати яскравості ниток у вишивці.

У 1937 році хату сторожа Івана Ядловського було розібрано у зв'язку з будівництвом нової будівлі музею Шевченка. Тоді зникло багато речей у тому числі й цей вишитий рушник. З часом рушник перебував в Академії наук, а з 1949 року він є власністю Національного музею Тараса Шевченка в Києві. З 23 серпня 2010 року після відкриття нової експозиції музею Шевченка рушник було передано на тимчасове експонування до канівського музею на Тарасовій горі.

На особливу увагу заслуговує орнамент рушника, обраний Лесею Українкою і Маргаритою Комаровою для вишивання. Він має багату символіку [6, с. 22–25]. Очевидно використати такий орнамент порадила Лесі Українці і Маргариті Комаровій Олена Пчілка, глибокий знавець національної вишивки. Вона збирала українські узори по селах Полісся і видала декілька альбомів.

Семіотика і семантика орнаменту українського рушника на сьогодні ґрунтовно досліджені етнографами, культурологами, мистецтвознавцями, істориками мистецтва [1, с. 113–173; 2, с. 93–104; 3; 4, с. 247–315; 5; 7; 9, с. 40–47].

Рушник Лесі Українки і Маргарити Комарової вишитий червоними і чорними нитками. Кольори чорний і чорний символізують, відповідно, – Життя і Смерть, поєднання активного й пасивного. Відомо, що вишивання на білому тлі червоними і чорними нитками сягає давніх трипільських часів. Це гармонія сильних кольорів божественної графіки – білого й чорного з не менш сильним, пульсуючим червоним, що утверджує Життя. Чорний колір вбирає у себе енергію, утримує в собі інформацію. Чорний колір – це

також колір землі, багатства, урочистості. Білий колір, навпаки, випромінює енергію.

Рушник має геометричний орнамент.

Орнамент на рушнику **поділяється на три частини**: минуле (нижня частина), сучасне (середня частина) і майбутнє (верхня частина).

У нижній частині орнаменту рушника – минуле – зображено корені минулого. Минуле від сучасного на рушнику відокремлюється візерунком-хвилькою (знак води), що символізує ріку життя.

В середній частині (найширшій) орнаменту рушника – сучасне – використано геометричні фігури, кожна з яких має своє символічне значення у вишивці. **Хрести** найпоширеніші знаки у світі, як «печать вічного життя» [1, 119]. Розрізняють хрест прямий, хрест косий і подвійний, який утворюється в результаті накладання двох попередніх. **Прямий рівнораменний хрест** – уособлення Гармонії та взаємодії Духа (вертикальної лінії) і Матерії (горизонтальної лінії). Прямий хрест – символ Сонця, Логоса, Творця, чоловічого начала, чоловічої сили і мужності. **Косий хрест** – уособлення жіночого начала, Місяця. **Накладання** цих двох хрестів дає подвійний хрест, або восьмипроменеву зірку — символ об'єднання двох начал. Окрім геометричних символів, ці хрести відомі у вишиванні як самостійні шви — хрестик прямий, хрестик косий і подвійний, або «болграський», чи, можливо «булгарський».

На рушнику виділяються **квадрати і ромби** – також одні з найпоширеніших знаків у вишивці. Ці чотирикутники символізують *Матерію*. **Квадрат** – стійка фігура, що відображає матерію статичну. **Ромб**, який стоїть на одній точці, має велику свободу для руху й відображає матерію в динаміці. Вишиті ромби з крапкою (ідеограма насіння) символізують родючу землю. Варіаціями цих чотирикутників є поділ хрестом на чотири частини – це космічний символ родючості, плідності, ідеограма засіяного поля. **Квадрати і ромби** у більшості культів зображують землю, а тому здавна вважаються символами благополуччя, матеріального багатства, достатку [1, с. 114]. Для українців, як спадкоємців давньої землеробської цивілізації, характерно розмаїття орнаментів з ромбами та квадратами.

На рушнику є переплетена спіраль, вишита червоним і чорним кольорами – *кадуцей*, що символізує еволюцію (прогрес) та інволюцію (регрес). Спіраль – символ побудови Всесвіту, адже всі галактики мають спіральну будову. Принцип спіралі ми знаходимо в різних живих організмах, явищах природи і життєвих циклах.

У верхній частині орнаменту рушника – майбутнє – розташовано *солярні знаки* – символи сонця, зірок, Бога. *Зірки* – восьмигранники або восьмикутники, символізують духовну трансформацію людини, шлях душі в земних умовах. Під восьмикутними зірками розташовано *геральдичні вузли* – інформація про рід, жіночі символи.

На обох кінцях рушника вишиті рядки з Шевченкових поезій: на лівому – «Думи, мої, думи мої, лихо мені з вами», на правому – Любіться, брати мої, Україну любіть».

На сьогодні в Шевченківському національному заповіднику експонуються, окрім оригіналу рушника Лесі Українки і Маргарити Комарової, дві копії цього рушника, вишиті Галиною Бондаренко і Тамілою Яременко. Ці рушники також мають свою історію і заслуговують на вивчення.

У 1989 році канівська вишивальниця Галина Андріївна Бондаренко (1923–2001) зробила повтор рушника Лесі Українки і Маргарити Комарової за фотографією 1909–1910 років. Вишивка на домотканому полотні нитками муліне технікою хрестик. Розмір рушника 207 x 36 см. Орнамент було збільшено у півтора рази. Нині цей рушник експонується в музеї «Тарасова світлиця» на картині «Святий Тарасій» (копія 1990 року роботи художника Олександра Максименка), на якій зображено Тараса Шевченка у вигляді святого (з німбом над головою), на повний зріст, із «Кобзарем» у руці. Автор оригінального твору художник Іван Федорович Єремєєвський, про якого відомо, що він був вільним слухачем Імператорської Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі з 1861 року, у 1866 році отримав 2 срібні медалі, і в тому ж році – звання некласного художника.

Другу копію рушника – з дотриманням усіх розмірів: самого рушника, орнаменту, з вив'язаного мережива – вишила у 2009 році Таміла Павлівна Яременко. Народилася Таміла Павлівна на Поділлі в 1943 р. в с. Брощинця Могилів-Подільського району Вінницької області. Росла в післявоєнному українському селі серед мальовничої природи. У дитинстві пізнала і голод, і злидні, і сирітство (коли їй минуло 13 років мама померла). Скільки себе пам'ятає Таміла Павлівна, вона вишивала: коли була школяркою, студенткою Вінницького педагогічного інституту, коли працювала в школі вчителькою математики в смт Корнин на Житомирщині (педагогічний стаж роботи 40 років). Вишиває і тепер, коли стала пенсіонеркою. У школі організовувала гуртки художньої вишивки. Навчала дітей не тільки математики, а й любові до всього українського, вчила людяності і доброти.

Таміла Яременко освоїла багато технік вишивки, мала персональні виставки своїх робіт, удостоєна

Леся Українка з братом Михайлом та Маргаритою Комаровою. На колінах у дівчат – недошитий рушник для «Тарасової світлиці». 1889 р.

Фрагмент рушника Лесі Українки і Маргарити Комарової для «Тарасової світлиці», вишитий Тамілю Яременко. 2009 р.

Оригінал рушника Лесі Українки і Маргарити Комарової в експозиції музею Тараса Шевченка в Каневі. 2021 р.

Таміла Яременко і Івона Костина дарують досконалу копію рушника музею Шевченка в Каневі. Дарунок приймає Світлана Брижницька. 9 березня 2011 року.

Копії рушників у «Тарасовій світлиці»: ліворуч – роботи Галини Бондаренко (на картині «Святий Тарасій»); праворуч – Таміли Яременко (на двох іконах – Спаса Нерукотворного і Святого Тарасія). (Експонувалися 2011–2018 рр.).

звання «Майстер народної творчості України з художньої вишивки». На думку Таміли Павлівни технічно вишити можна все, але вишивка це не шмат полотна на якому прокладені нитки, основне – дух, це та невидима енергетика, яка йде від справжнього твору: рукою доторкнутися хочеться, щочу чи лоба прикласти, заплющити очі і осмислити весь зміст людського буття. Такі почуття володіли майстринею, коли вона тримала в руках рушник, вишитий Лесею Українкою і Маргаритою Комаровою для «Тарасової світлиці» в Каневі.

Сьогодні Таміла Яременко проживає на Житомирщині, батьківщині Лесі Українки. Разом із своєю онукою Івоною Костиною, вивчаючи біографію Лесі Українки дізналася про рушник, вишитий письменницею разом із подругою Маргаритою Комаровою для «Тарасової світлиці». Вишивальницю переповнило бажання побачити цей рушник. Приїхала до Канева в музей Тараса Шевченка, де експонувалася копія рушника вишивальниці Галини Бондаренко. Після спілкування з науковцем, заступником генерального директора Шевченківського національного заповідника з наукової роботи Світланою Анатоліївною Брижицькою Таміла Павлівна відвідала Національний музей Тараса Шевченка в Києві, де зберігається оригінал рушника.

9 березня 2011 року на Шевченківському вечорі, що проходив під назвою «Будеш батьку, панувати, поки живуть люди...» в Канівському міському будинку культури Таміла Яременко вручила цінний дарунок – досконалу копію рушника Лесі Українки і Маргарити Комарової Шевченківському національному заповіднику. Щоб відновити автентичний вигляд рушника Таміла Яременко застосувала метод історичної реконструкції: провела багаточисельні й ретельні виміри, зробивши детальну фотозйомку – близько 500 подетальних фотознімків, відновивши за допомогою математичного аналізу геометрію візерунка, склала модель рушника. На підставі цієї моделі майстер вишила кольорову копію в масштабі 1:1 розміром 215 x 45 см, яка є досконалим повтором рушника Лесі Українки і Маргарити Комарової. Мереживо до рушника допомогла Тамілі Яременко вишити молода вишивальниця, студентка 5 курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Більше того, рушник як предмет історичної реконструкції став і предметом дослідження символіки Івоною Костиною, ученицею спеціалізованої школи №112 імені Тараса Шевченка Голосіївського району Києва, онукою Т. П. Яременко. Результати дослідження були представлені нею в праці «Лесин рушник» на конкурс Київського територіального відділення Малої Академії Наук України «Дослідник».

Копія рушника роботи Т. П. Яременко з 2011 до 2018 років прикрашала в «Тарасовій світлиці» дві ікони:

- ікону **Спаса Нерукотворного**, що була подарована 1888 р. канівським нотаріусом Захарієм Краковецьким. Ікона була втрачена в 1937 року, після того як розібрали хату сторожа Івана Ядловського. Згодом ікону знайшли у одного мешканця Канева Її викупило Міністерство культури України і цінний експонат подарувала Заповіднику міністр культури Лариса Хоролець 01 лютого 1992 року;

- ікону **Святого Тарасія** (сер. XIX ст. Київщина) подібну до тієї, що була у «Тарасовій світлиці» в XIX ст. (постать Святого Тарасія на повний зріст). Подарована 22 травня 2011 року, у день відзначення 150-ї річниці повернення Тараса Шевченка в Україну, Прем'єр-міністром України Миколою Азаровим. Адже саме на честь Святого Тарасія, константинопольського патріарха і було названо Тараса Шевченка.

Також копія рушника роботи Яременко експонувалася деякий час на іншій іконі Святого Тарасія, що була написана і освячена в Свято-Успенській Києво-Печерській лаврі, і подарована Заповіднику священиками лаври 9 березня 2005 року.

Таким чином, в музеях Шевченківського національного заповідника є можливість побачити усі три рушники, які пов'язані з іменем Лесі Українки: у музеї Тараса Шевченка експонується оригінал рушника, вишитий у 1889 році Лесею Українкою і Маргаритою Комаровою; у музеї «Тарасова світлиця» — копія рушника, роботи Галини Бондаренко (1989) та досконала копія рушника, вишивальниці Таміли Яременко (2009). Рушники – як творча, художня, історична цінність, функціонують в системі української культури, становлять духовну і матеріальну цінність та здійснюють живий зв'язок минулого з сучасним.

Джерела та література

1. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. К : Родовід, 2010. 208 с.
2. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. К. : Наукова думка, 1988. 192 с.
3. Знаки (155 стародавніх українських вишивок) / Упоряд. та автор вступ статті Т. О. Островська. К. : Бібліотека журналу «Соняшник», 1992. 71 с.
4. Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки. К. : Мистецтво, 2008. 464 с.
5. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Друге вид., доповн. Черкаси: БРАМА, Вид. Вовчок О. Ю., 2003. 224 с.

6. Кобзар Н. Загадка канівського рушника. *Українська мова та література*. 2012. №4 (740, лютий). С. 22–25.
7. Орел Л. Українські рушники. Львів: Кальварія, 2003. 230 с.
8. Тарахан-Береза З. П. Святиця. К. : Родовід, 1998. 543 с.
9. Художнє вишивання : Альбом / Гасюк Е. О., Степан М. Г. 2-е вид. К. : Вища школа. Головне вид.-во, 1983. 240 с.

Оксана Бублик (м. Київ)

ДЖЕРЕЛА ДО ТЕАТРАЛЬНИХ ВИСТАВ ЗА ТВОРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ФОНДАХ ЦДАМЛМ УКРАЇНИ

Література драматичного жанру від тексту на папері до втілення на сцені підпадає під низку корективів. Так би мовити, нове життя драми твориться під впливом бачення режисера театру, сценографа, музичного супроводу та творчості задіяних акторів, а також інших обставин залежно від історичної епохи. Однак, не такими страшними є ці трансформації порівняно з тим, що глядач може ніколи не побачити п'єсу на сцені.

У свої 25 Леся Українка (Лариса Косач) написала першу драму – «Блакитна троянда» (1896 р.). Далі з пера письменниці на лист лягли: «Одержима» (1901 р.), «Вавилонський полон» (1903 р.), «На руїнах» (1904 р.), «У катакомбах» (1905 р.), «Кассандра» (1907 р.), «У пуші» (1907 р.), «На полі крові» (1909 р.), «Бояриня» (1910 р.), «Лісова пісня» (1911 р.), «Адвокат Мартіян» (1911 р.), «Камінний господар» (1912 р.), «Оргія» (1913 р.) та інші.

Драматургія Лесі Українки донині лишається актуальною темою дослідження для багатьох науковців – філологів, мистецтвознавців, філософів та ін. Не менш важливим є розгляд втілення творчості Лесі Українки у театральних постановках. Задля підтримки нових наукових розробок та полегшення пошукової роботи пропонуємо огляд джерел фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України / Архів-музей), які висвітлюють театральні вистави за творами видатної письменниці.

Зважаючи на особливості формування фондів Архіву-музею, їхню більшість складають фонди особового походження. Відповідно евристична робота дослідника буде звернута до персоналій, для чого необхідно знати прізвища, ім'я та по-батькові осіб, задіяних у театральній постановці. До них відносимо режисерів, художників театру, акторів, композиторів, театральних критиків. З іншого боку, в ЦДАМЛМ України зберігаються фонд Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки (ф. 567) та фонд Київського академічного українського драматичного театру імені І. Франка (ф. 570). А відтак, для полегшення сприйняття виклад інформації буде побудований за репертуаром театрів¹. На жаль, фонди інших театрів відсутні, але в фондах артистів, композиторів, сценографів відкладися документи, що висвітлять тему нашого дослідження.

Розпочнемо з тих театрів, чії фонди зберігаються в ЦДАМЛМ України. Паралельно з цим пропонуємо розглядати особові фонди режисерів, акторів, композиторів, сценографів, інших театральних діячів, професійний шлях яких пов'язаний зі вказаним театром.

Зокрема, фонд Ф. 567 Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки (скорочено НАТРД ім. Л. Українки) нараховує 1223 одиниці зберігання[1]. На документи фонду складено 3 описи. Серед справ, внесених до опису 2 (том 3), було віднайдено 10, які стосуються театральних вистав за творами Лесі Українки. З-поміж драм письменниці в описах фонду театру віднайдено – «Камінний господар», «У пуші» та «Сподіватися». Упродовж радянського періоду виставу «Камінний господар» ставили у театрі у 1939 р., 1946 р., 1951 р. та 1971 р. (художній керівник перших 3-х – К. Хохлов, у 1971 р. – режисер М. Соколов). У виставі 1939 р. грала В. Халатов, Ю. Лавров, О. Смірнова, О. Петрова та ін. Інформацію щодо п'єси можна отримати зі справ²: 1) справа 293 «Фотографії сцен та артистів театру у ролях до вистави «Каменный властелин»» (1946–1951 рр.), 2) справа 326 «Відгуки преси на виставу «Каменный властелин»» (1948 р.), 3) справа 696 примірника помічника режисера «Каменный властелин» у перекладі О. Гозендура з української (1971 р.), 4) справа 701 «Фотографії декорацій, сцен та артистів театру в ролях до вистави «Каменный властелин»» (1971 р.).

В особовому фонді (Ф. 237) українського художника Анатолія Петрицького в описі 2 є справа 148, сформована з фотографій сцен із вистав, оформлених художником[2]. Серед них – світлини з вистави «Каменный властелин» 1939 р., зіграної на сцені Київського державного російського драматичного театру (НАТРД ім. Л. Українки). Сценографію до двох наступних постановок Костянтина Хохлова (1946 р. та

¹ У матеріалі опущені дані про історію театрів, їх перейменування та зміну їх локації.

² Під словом «справа» слід розуміти од. зб.

1951 р.) оформив художник Моріц Уманський.

Слід зазначити, що в Архіві-музеї зберігаються особові фонди акторів Віктора Халатова (Ф. 254) та Юрія Лаврова (Ф. 1072). У фонді В. Халатова (Ф. 254) відкриті 3 справи з документами про театральні постановки творів Лесі Українки: 1) 13 «Роль Станареля з вистави Українки Л. «Каменний властелин»» (б/д) [1939 р.], 2) 112 «Рецензії на вистави, в яких брав участь Халатов В. М. Вирізки з газет...» (1930–1960-ті) та 3) 132 «Фотографії Халатова В. М. в різні роки його життя та в ролях, підготовлені до друку» (1973 р.) [3]. У фонді Юрія Лаврова (Ф. 1072) віднайдено 2 справи з документами на означену тематику. У справі 1 можна побачити фотографії Ю. С. Лаврова у ролі вистави «Каменний властелин» (зіграв роль Дон Жуана у постановках 1939 р. та 1946 р., роль Командора у 1951 р.) [4]. Також на сцені театру Юрій Лавров зіграв роль Годвінсона «У пущі», але відповідних документів у фонді не виявлено. Цікавою є справа 226 фонду 1072, в якій зберігаються світлини Ольги Смірної у ролі Долорес вистави «Каменний властелин» [1939 р.].

У постановці «Каменного властелина» в 1946 р. у ролі Дони Консепсьйон зіграла Євгенія Опалова, особовий фонд (Ф. 489) якої зберігається в ЦДАМЛМ України [5]. У справі 2 є світлини акторки у ролі саме у цій виставі. У справі 5 містяться світлини Є. Опалової у ролі матері Едіт у виставі «В пущі» 1957 р.

У особовому фонді (Ф. 1216) української театрознавиці Ірини Давидової зберігаються зібрані нею фотоматеріали до виступів НАТРД ім. Л. Українки. У справі 179 є також світлини драматичної поеми «Каменний властелин» [6].

У 1971 р. глядачі побачили виставу «Камінний господар» у постановці Миколи Соколова, сценографія – Михайла Улановського. Роль Командора тоді зіграв А. Решетніков, Дони Анни – Н. Батурина, Дон Жуана – О. Голобородько та Долорес – А. Роговцева.

Наприкінці 1950-х рр. на сцені театру ставилися драма Лесі Українки «В пущі». Прем'єра відбулася у 1957 р. за постановкою М. Соколова (художник – В. Мігулько, художниця по костюмам – К. Гаккебуш). У виставі грали Є. Опалова, А. Решетніков, Г. Турицина, О. Литвинова та І. Захарова. Щодо вистави маємо 3 справи (Ф. 567, оп. 2, т. 3): 1) справа 486 – машинописний примірник помічника режисера (1957 р.), 2) справа 488 – «Фотографії сцен та артистів театру у ролях до вистави «В пущі» Л. Українки» (1957 р.) та 3) справа 507 – «Відгуки преси та рецензії на виставу «В пущі» Л. Українки» (1958 р.).

У 1979 р. вперше на сцені НАТРД імені Л. Українки ставилася вистава «Надеяться» за режисурою І. Молостової (художник-постановник – Д. Лідер, художниця по костюмам – М. Левітьська). Лесю Українку грали Л. Куб'юк, А. Роговцева, В. Заклунна та К. Степанкова. Три справи можуть стати при нагоді дослідникам (Ф. 567, оп. 2, т. 3): 1) справа 875 – машинописний примірник помічника режисера п'єси «Надеяться» (1979 р.), 2) справа 879 – «Фотографії сцен та артистів театру у ролях до вистави «Надеяться» Ю. Щербака» (1979 р.) 3) справа 884 – «Відгуки преси та рецензії на виставу «Надеяться» Ю. Щербака» (1979 р.).

Найпершою виставою за творами Лесі Українки з-поміж тих, які ставилися на сцені Національного академічного драматичного театру імені І. Франка, була драма-феєрія «Лісова пісня». Інформація про це міститься у фонді Ф. 570 Київського академічного драматичного театру імені І. Франка (нині Національний академічний драматичний театр імені І. Франка), який нараховує 1183 одиниці зберігання [7; 8]. На початку 1920-х рр. відбулася прем'єра вистави у постановці Євгена Коханенко. Над сценографією працював Матвій Драк. Мавку тоді зіграла Феодосія Барвінська. В описі 1 фонду театру (Ф. 570) є справа 792, в якій є фотографії акторки в різних ролях за 1921-1959 рр.

Упродовж 1920-х рр. за режисурою Є. Коханенкоу «Лісовій пісні» зіграли: Лукаша – К. Блакитний, Лісовика – О. Ватуля, Водяника – Т. Юра, Перелісника – К. Кошевський, дядька Лева – О. Юра-Юрський, того, що в скелі сидить – Д. Мілютенко. В особовому фонді Олексія Ватулі (Ф. 651) у справі 14 знаходиться машинописний текст з правками уривку з «Лісової пісні» у виконанні О. Ватулі (роль Лісовика), який був прочитаний ним на радіо [9]. У 1924 р. роль Мавки «Лісової пісні» у постановці Євгена Коханенко грала Поліна Няtko. На жаль, у фондах Архіву-музею відсутні світлини акторки на сцені Театру імені І. Франка. У фонді (Ф. 450) Олександра Юри-Юрського зберігається справа 3, де є світлини актора в ролі дядька Лева у 1927 р.

У 1929 р. сценографію Театру імені І. Франка до «Лісової пісні» оформив художник Василь Єрмілов, чий особовий фонд (Ф. 337) зберігається в ЦДАМЛМ України. Художник був вже обізнаний з роботами попередника – Матвія Драка. Зокрема, у 7 справах фонду (109 – 115) зберігаються ескізи костюмів, які розробив В. Єрмілов. З ескізів костюмів дійових осіб драми-феєрії у фонді маємо: Мавки, Килини, Лукаша, Русалки й Русалки польової, Лева та Перелісника [10].

Матвій Драк оформлював вистави у Театрі імені І. Франка упродовж 1920-1949 рр. Однак, в

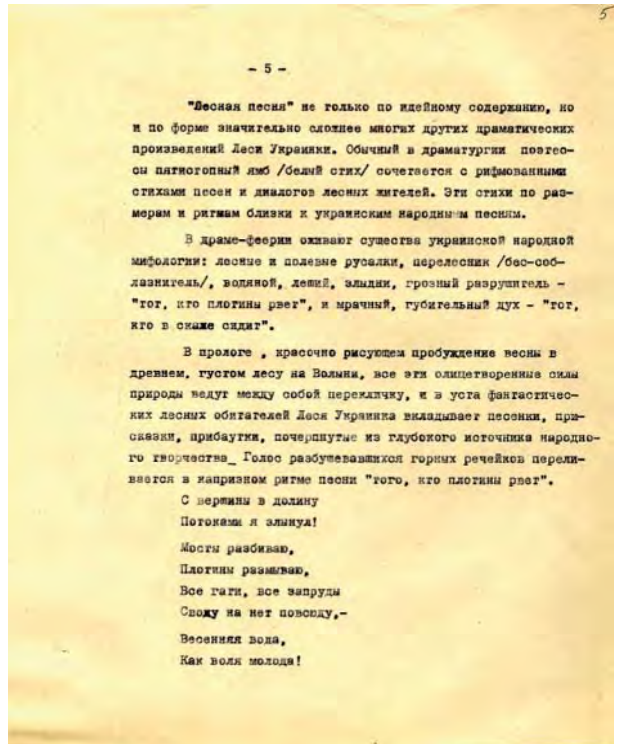
1. Фото сцени з вистави «Камінний господар» у постановці Київського російського драматичного театру. Режисер К. Хохлов, сценографія М. Уманського. У ролі Дон Жуана – А. Решетніков, Дони Анни – Г. Турицина. [1951 р.]. ЦДАМЛМ України ф. 616, оп. 6, спр. 395, арк. 178.

2. Фото сцени з вистави «Лісова пісня» у постановці Державного театру імені М. Заньковецької. Режисер І. Богаченко, сценографія Ю. Стефанчука. Запоріжжя, 1938 р. ЦДАМЛМ України ф. 616, оп. 6, спр. 397, арк. 8.

3. Сцена з вистави «Камінний господар» у постановці Львівського українського драматичного театру ім. М. Заньковецької. Режисер С. Данченко, сценографія М. Кипріяна. [1971 р.]. ЦДАМЛМ України ф. 616, оп. 6, спр. 395, арк. 194.

4. О. Дейч. «Лесья Українка». Критико-біографічний нарис. Чернетка. Машинопис. 1953 р. ЦДАМЛМ України ф. 616, оп. 6, спр. 397, арк. 5.

особовому фонді (Ф. 229) художника зберігаються фотокопії ескізів до декорацій вистави «Лісова пісня» 1940-х років, які можна переглянути у справі 5. У справі 3 особового фонду Матвія Дракає фотокопії ескізів декорацій до вистави «У пущі» 1946 р. [11]. У вже згаданому фонді театру І.Франка у справі 6 опис 4 є партитура В. Рождественського до вистави «У пущі» цього ж року. Режисером постановки 1946 р. виступив Гнат Юра. Роль Джоанни (Дженні) тоді виконувала Олександра Васильєва. Текст цієї ролі зберігається в особовому фонді (Ф. 182, опис 3) акторки та її чоловіка (Ю. С. Мейтуса) у справі 6 [12]. Справа 81 цього фонду являє собою афішу із зображенням О. Васильєвої в цій ролі. В особовому фонді (Ф. 450) актора цієї вистави – Олександра Юри-Юрського, зберігається 3 статті про виставу «У пущі» за 1946 р. Це справа 95, яка містить статтю М. Дольда «У пущі. Драматична поема Лесі Українки в театрі ім. Франка», справа 97 – «Прем'єра драматичної поеми «У пущі»», справа 150 – Старинкевич Є. «У пущі» Лесі Українки. Нова постановка театру ім. Ів. Франка» [13].

Крім того, в описі 3 фонду (Ф. 570) театру І.Франка міститься справа 213, за якою можна ознайомитися з текстом драматичної поеми «Кассандра». Прем'єра вистави відбулася у 1970 р. у постановці С. Сміяна (художник – Ф. Нірод, композитор – Ю. Знатаков). Також збереглися партитура Ю. Знатакова (Ф. 570, опис 4, справа 73) та – клавір (Ф. 570, опис 4, справа 73).

У колекції «Документи діячів українського театру і кіно» (Ф. 521) українського режисера Сергія Сміяна описі 33 знаходимо дві справи, які стосуються постановки драматичної поеми «Кассандра» у театрі [14]. До справи 1 увійшли фотографії з вистави, а до справи 2 – програма вистави «Кассандра» у Київському українському театрі ім. І. Франка.

З-поміж документів Архіву-музею необхідно виділити матеріали, які містять інформацію про репертуар Національного академічного драматичного театру імені М. Заньковецької (далі Театр імені М. Заньковецької). На жаль, фонд цього театру відсутній в ЦДАМЛІМ України, але документи з інших фондів можуть охарактеризувати його діяльність.

У січні 1938 р. на сцені Театру імені М. Заньковецької відбулася прем'єра драми-феєрії «Лісова пісня» у постановці І. Богаченко, сценографія Ю. Стефанчука. Тоді театр розміщувався у Запоріжжі. Роль Лукаша у «Лісовій пісні» зіграв актор Володимир Данченко. В його особовому фонді (Ф. 530) у справі 1 зберігається фото сцени з цієї вистави [15].

«Лісова пісня» у постановці Бориса Тягна порадувала відвідувачів на сцені Театру імені М. Заньковецької у 1951 р. В особовому фонді (Ф. 311) українського режисера у справі 1 зберігаються рукописні режисерські розробки до цієї вистави [16].

У грудні 1952 р. відомим художником театру Федором Ніродом була підготовлена сценографія до драми-феєрії «Лісова пісня». Режисером постановки був В. Івченко, а композитором – О. Радченко. У фонді (Ф. 174) Олександра Радченко у справі 9 зберігаються написані ним нотні рукописи до цієї вистави, а в справі 269 – афіша до «Лісової пісні» [17]. Повертаючись до творчості Ф. Нірода, в особовому фонді (Ф. 1354) художника не віднайдено ескізів декорацій та костюмів, дотичних до запропонованої теми. Однак, у справах 28 та 72 зберігається фотокопії сценографії Ф. Нірода до «Лісової пісні» опери В. Кирейка [18].

У 1969 р. в театрі за режисурою М. Гіляровського було поставлено «Блакитну троянду». Через 2 роки на сцені закладу глядачі побачили виставу «Камінний господар» у постановці Сергія Данченка (сина актора Володимира Данченка). Сценографію до вистави оформив М. Кипріян, а музику написав Б. Янівський. В особовому фонді (Ф. 708) Мирона Кипріяна у справі 4, 53 та 55 можна побачити фото ескізів декорацій з вистави «Камінний господар» 1971 р. [19; 20].

Ще одна постановка «Лісової пісні» за участю Прохора Коваленка відбулася у 1918 р. Тоді він зіграв Того, що в скелі сидить. В особовому фонді (Ф. 263) актора є справа 5, в якій можна ознайомитися з машинописним текстом з замітками П. Коваленка над драмою-феєрією «Лісова пісня». Сценарій не датований [21].

Найменше інформації про постановку театральних вистав за творами Лесі Українки є щодо театрів у Дніпрі, Одесі та Чернівцях.

Зокрема, у фонді 237 описі 2 А. Петрицького виявлені матеріали, які стосуються діяльності Першого театру Української Радянської Соціалістичної Республіки ім. Т. Г. Шевченка (нині Дніпропетровський академічний український музично-драматичний театр імені Т. Шевченка). У справі 96 є фоторепродукція ескізів костюмів та декорацій до вистави «Вавилонський полон» 1920 р., а в справі 98 – фоторепродукція до вистави «Камінний господар» 1921 р.

У 1920-х рр. на сцені Одеського театру ім. Жовтневої революції глядачі побачили виставу «Лісова пісня», де роль Мавки грала П. Нятко. З цими фотоматеріалами можна ознайомитися в особовому фонді

5. Фото сцени з вистави «Кассандра» у постановці Київського державного академічного українського драматичного театру ім. І. Франка. Режисер С. Сміян. 1971 р. ЦДАМЛМ України ф. 521, оп. 33, спр. 1, арк. 1.

(Ф. 1359) П. Няtko-Табачнікової у справі 10 [22]. На сцені того ж театру, який нині має назву Одеський український музично-драматичний театр імені В. Василька, виступав у 1940-х роках актор Іван Твердохліб. У його особовому фонді (Ф. 432) у справі 7 зберігаються машинописний текст його ролі Лісовика у виставі «Лісова пісня» з правками актора [23].

У фонді (Ф.653) режисера та актора Василя Василька (Міляєва) в описі 2 є 2 справи, які також інформують про цю виставу на сцені Одеського театру [24]. Зокрема, справа 14 містить фотографії сцен з вистави Ю. М. Розумовської у ролі Польової царівни у постановці 1920-х рр. У справі 15 наявні світлини акторів в ролях до вистави 1940-х рр. у постановці В. Довбищенко, а саме: Лукаша – П. М. Яригіна, Мавки – К. Ф. Загорянської, Килини – Н. Ю. Ващенко, Мати Лукаша – Г. Ю. Мещерської та дядька Лева – Й. Ф. Маяка.

У колекції «Твори образотворчого мистецтва з художніх виставок України» (Ф. 700) можна ознайомитися з творчістю театрального художника Леоніда Писаренка. У справі 361а є сценографія до драми-феєрії «Лісова пісня». Оскільки художник тоді працював у Київському театрі юного глядача (Київський ТЮГ), можемо зробити припущення, що ці ескізи підготовлені до вистави 1948 р. [25].

Також сценографію до «Лісової пісні» написав художник Микола Духновський. У його особовому фонді (Ф. 231) в описі 1 справі 37 є ескіз декорацій до вистави, а в описі 2 справі 83 зберігається фоторепродукція до цієї ж сценографії, розроблена для Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенко-Карого у 1948-1951 рр. [26; 27].

До святкування ювілею у 1971 р. в Чернівецькому українському музично-драматичному театрі ім. О. Кобилянської була поставлена драма «Камінний господар». Режисер постановки – Володимир Грипич. В особовому фонді (Ф. 1387) українського режисера в справі 19 можна ознайомитися з робочим блокнотом постановника, а в справі 143 зберігається афіша до вистави [28].

У фонді (Ф. 616) Українського театрального товариства, а саме описі 6, зберігаються 5 справ, які стосуються теми дослідження [29]. Зокрема, у справі 395 можна ознайомитися зі світлинами артистів в ролях вистави «Камінний господар» у Театрі М. Садовського, Київського театру імені Лесі Українки, Театру імені М. Заньковецької (1912-1971 рр.). У справі 396 – фотографії артистів Київського театру імені І. Франка в ролях вистави «Кассандра» (б/д [1970 р.]). У справі 397 – світлини артистів театрів Київського ТЮГ, Театру імені М. Заньковецької та Чернівецького театру імені О. Кобилянської у постановці драми-феєрії «Лісова пісня» (1938–1955 рр.). У справі 398 зберігаються фото зі сцен вистави «Оргія» у виконанні артистів Херсонського українського музично-драматичного театру. У справі 399 містяться знімки до вистави «У пущі» артистів театру Київського театру імені Лесі Українки (1953 р. [1957 р.]).

Слід зазначити, що у 2011 р. співробітниками ЦДАМЛМ України була підготовлена онлайн виставка, присвячена 140-й річниці від дня народження Лесі Українки, з якою можна ознайомитися на офіційному вебсайті Архіву-музею. На ресурсі викладені зображення сценографії М. Драка, В. Єрмілова, М. Духновського, М. Кипріяна та інших [30].

Отже, у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України є

комплекс джерел, які містять інформацію про постановку вистав за творами Лесі Українки у театрах Києва, Одеси, Львова, Дніпра та Чернівців. Оскільки до Архіву-музею були передані матеріали тільки Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки (Ф. 567) та фонд Київського академічного українського драматичного театру імені І. Франка (Ф. 570), фондів решти театрів в установі не зберігається. Виявлені джерела розпорошені по особовим фондам режисерів, акторів, композиторів, сценографів та театрознавців. З усіх вистав за драматичними творами Лесі Українки у фондах Архіву-музею можна віднайти інформацію про постановки «У пущі», «Кассандра», «Лісова пісня», «Камінний господар». Найбільше документів стосуються 2 останніх вистав.

Джерела та література

1. ЦДАМЛМ України ф. 567, оп. 2, т. 3. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f567_op2_t3.pdf
2. ЦДАМЛМ України ф. 237, оп. 2. URL: <https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/237.pdf>
3. ЦДАМЛМ України ф. 254, оп. 1. URL: https://csamm.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Fond_254-Opys_1.pdf
4. ЦДАМЛМ України ф. 1072, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f1072_op1.pdf
5. ЦДАМЛМ України ф. 489, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f489_op1.pdf
6. ЦДАМЛМ України ф. 1216, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f1216_op1.pdf
7. ЦДАМЛМ України ф. 570, оп. 3. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f570_op3.pdf
8. ЦДАМЛМ України ф. 570, оп. 4. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f570_op4.pdf
9. ЦДАМЛМ України ф. 651, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f651_op1.pdf
10. ЦДАМЛМ України ф. 337, оп. 1. URL: <https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/337.pdf>
11. ЦДАМЛМ України ф. 229, оп. 1. URL: https://csamm.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Fond_229-Opys_1.pdf
12. ЦДАМЛМ України ф. 182, оп. 3. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/MeitusVasylieva_182_3.pdf
13. ЦДАМЛМ України ф. 450, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f450_op1.pdf
14. ЦДАМЛМ України ф. 521, оп. 33. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/F521_op_33.pdf
15. ЦДАМЛМ України ф. 530, оп. 1. URL: <https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/530.pdf>
16. ЦДАМЛМ України ф. 311, оп. 1. URL: <https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/311.pdf>
17. ЦДАМЛМ України ф. 174, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/Radchenko_O_op_1.pdf
18. ЦДАМЛМ України ф. 1354, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f1354_op1.pdf
19. ЦДАМЛМ України ф. 708, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f708_op1.pdf
20. ЦДАМЛМ України ф. 708, оп. 1 (продовження опису) https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f708_op1_pr1.pdf
21. ЦДАМЛМ України ф. 263, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f.263_op21.pdf
22. ЦДАМЛМ України ф. 1359, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/Niatko_1359_1.pdf
23. ЦДАМЛМ України ф. 432, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f.432_op1.pdf
24. ЦДАМЛМ України ф. 653, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f653_op1.pdf
25. ЦДАМЛМ України ф. 700, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f700_op1.pdf
26. ЦДАМЛМ України ф. 231, оп. 1. URL: https://csamm.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Fond_231-Opys_1.pdf
27. ЦДАМЛМ України ф. 231, оп. 2. URL: https://csamm.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Fond_231-Opys_2.pdf
28. ЦДАМЛМ України ф. 1387, оп. 1. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f1387_op1.pdf
29. ЦДАМЛМ України ф. 616, оп. 6. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f616_op6.pdf
30. Документальна виставка, присвячена 140-й річниці від дня народження видатної української письменниці, перекладачки, громадської діячки Лесі Українки. URL: https://old-csam.archives.gov.ua/ukr/vistavki_online/

ЇХ ПОЄДНАЛА ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(як педагога Борис Григорович Станевич та Роман Якович Герасимчук зі Звягеля (Новоград-Волинського) при допомозі М. Т. Рильського відстояли пам'ять про нашу землячку Лесю Українку)

У статті розповідається про співпрацю відомого поета М. Т. Рильського з учителем української мови і літератури Новоград-Волинських шкіл №№ 1 і 3 Б. Г. Станевичем та завідуючим педкабінетом Р. Я. Герасимчуком щодо увічнення пам'яті Лесі Українки у місті над Случем і участь у цьому місцевих краєзнавців.

Ключові слова: Верховна Рада СРСР, Рада Національностей, Рада Союзу, виборча округа, школа імені Лесі Українки, лірика, поезії, вірші, літературна творчість.

У діяльності щодо увічнення імені Лесі Українки в Звягелі (Новограді-Волинському), де народилася славетна поетеса, велика заслуга насамперед двох місцевих педагогів – Романа Яковича Герасимчука і Бориса Григоровича Станевича.

Р. Я. Герасимчук мешкав з 1924 до 1932 року у будинку по вулиці Великій Звіринській, 10, у якому народилася Леся Українка, – у колишньому будинку заможних міщан Окрушків, – цей будинок був на початку 1920-х років націоналізовано радянською владою [1, арк. 92]. Націоналізоване житло йому було надано у 1924 році як освітянському чиновнику, який до того часу працював разом із своєю дружиною в Ємільчинському районі в сільському однокласному училищі (початковій школі). Проте внаслідок недавньої великої пожежі у місті, спричиненої обстрілом з боку Таращанського полку в липні 1919 року міського центру, будинок, де народилася відома українська поетеса, також постраждав. Частково у вікнах були відсутні скляні шибки, подряпано кулями та осколками зовнішні стіни, в кімнатах де-не-де була зірвана навіть підлога. За спогадами онуки педагога, Роману Яковичу прийшлося за свої гроші наймати людей, діставати матеріал і проводити ремонт, аби в приміщенні можна було жити [2, арк. 6]. За спогадами самого Р. Я. Герасимчука, 1928 року у місто Новоград-Волинський приїжджала Ольга Драгоманова-Косач, мати Лесі Українки, разом із доньками Ольгою та Ізидорою, а також її онуки. Вона три дні поспіль зустрічалася з педагогом у будинку і показувала, де і що розміщувалося в кімнатах, які тоді винаймала родина Косачів під час проживання у місті у 1870-х роках, разом вони були також на річці Случ та у центрі міста. Роман Якович згадує: «Оглянувши приміщення, Ольга Петрівна зупинилася в кімнаті, де була наша опочивальня, у якій стояв комод під вікном, по боках два ліжка, а збоку шафа для одягу. Вона сказала, що «отака мебля була і у нас у цій спочивальні, і тут родилася Леся». Та додала, що в цьому будинку вони прожили майже п'ять років. Коли ж родина почала прибувати-прибавлятися, і будинок став для них тіснуватим, то вони змушені були переселитися на вулицю Завадську у просторий будинок Завадського, де ми прожили до переїзду у місто Луцьк... Коли ж приходила до нас у будинок мати Лесі Українки, відвідували нас старожили, які мешкали поруч по сусідству з родиною Косачів, вони розмовляли з нею і згадували ті часи» [3, с. 266–267].

У роки радянської влади будинок Завадських було націоналізовано, там розмістилася юдейська школа № 5, а у другу зміну там навчалися учні середньої школи № 2, поки вони не отримали наприкінці 1935 року нове приміщення по вулиці Івана Франка. Юдейську школу потім перевели в інше приміщення, а у колишньому будинку Завадських розмістилася семирічна школа № 10. Її директором призначили молодого учителя української мови Б. Г. Станевича, родом із села Секунь (Західна Волинь). До Першої світової війни його родина працювала на залізниці, коли ж цю територію зайняли кайзерівські війська, вона змушена було евакуюватися до родичів, які мешкали під Житомиром. Тут у 1930-х роках Борис Григорович закінчив Житомирський інститут народної освіти, отримавши спеціальність учителя-словесника російської та української мови і літератури. За ініціативою Б. Г. Станевича, який провів разом із Р. Я. Герасимчуком відповідну підготовчу роботу, учителями, учнями старших класів та їх батьками було піднято у 1940 році клопотання щодо присвоєння школі імені великої української поетеси – нашої землячки. Борис Григорович вважав своєю кривною справою добитися присвоєння імені Лесі Українки його школі, увічнивши тим самим пам'ять про неї. Адже саме у цьому будинку, де нині розміщувалася його школа, мешкала в 1870-х роках родина Косачів. Причому цю роботу із вшанування пам'яті великої поетеси директор розпочав ще в 1939 році, оголосивши про своє рішення на педагогічній раді, де, окрім учителів, був присутнім також заступник завідувача міськвідділом освіти, завідувач педкабінетом Роман Якович Герасимчук, який викладав у молодших класах цієї школи. Він підтримав рішення директора

школи. Також це рішення підтримали усі учителі школи. Упродовж року у школі разом з учнями вивчалися життя і творчість Лесі Українки, її матері, діяльність родини Косачів у Новограді-Волинському та в однойменному повіті, проводилися зустрічі з людьми, які пам'ятали косачівську родину. Про це автору статті розповідала дружина Бориса Григоровича [4, арк. 28].

На зборах педколективу взимку 1941 року, присвячених прийняттю офіційного клопотання до органів влади про вшанування пам'яті Лесі Українки, були представники від райкому партії (Анатолій (Аба) Мордкович Гільман, до цього перший піонервожатий юдейської початкової школи № 5, що розміщувалася в косачівському будинку в 1921 – 1935 роках – В.В.), та виконкому міської ради. Тому це клопотання учителів першої школи було безперешкодно підтримано Новоград-Волинським райкомом партії та виконкомом міської ради. Про це розповідала мені восени 1976 року вдова Б. Г. Станевича Бася (Василина) Адольфівна Атензон, яка була на той час на пенсії [5, арк. 28]. (Ми з нею стояли на партійному обліку в первинній парторганізації середньої школи № 2, де я з нового навчального 1976 року почав працювати заступником директора школи. До речі, на обліку у цій організації були також два колишні завідувача міським відділом освіти, два колишні редактори міськрайонної газети, один колишній завідувач відділом агітації і пропаганди міськкому партії, два голови профкому працівників освіти міста, три колишні директори школи, один колишній заступник голови виконкому міської ради. Та й тодішній директор школи О.С. Воробйов перед тим встиг попрацювати інструктором міськкому партії та заступником директора в середній школі № 5. А секретарем партійної організації у нас була колишня учителька російської мови і літератури в школі № 1, прекрасний педагог Л. А. Хрильова, нині, на жаль, покійна). На зборах були також затверджені заходи педколективу школи № 10 щодо вшанування пам'яті Лесі Українки у 1941 році. Про шкільні заходи Б. Г. Станевич написав статтю, що була опублікована 25 лютого в міськрайонній газеті «Соціалістичне Полісся» [6, с. 2] (Фото 1).

І ось 4 квітня 1941 року газета «Соціалістичне Полісся» надрукувала Указ Президії Верховної ради УРСР «Про присвоєння Київському театрові російської драми і 10-й неповній середній школі міста Новограда-Волинського, Житомирської області, імені Лесі Українки». (Стиль викладу збережено – В.В.) [7, с. 1]. Цією ж газетою було також опубліковано постанову виконкому Житомирської обласної ради про встановлення у Новограді-Волинському на будинках, у яких народилася і мешкала Леся Українка, меморіальних дошок з відповідними написами [8, с. 1] (Фото 2). Після чого було опубліковано статті щодо реакції педагогів міста і району на цей указ, а також пізніше декілька статей Б. Г. Станевича під назвою «Ми вдячні за честь», «Шефи», «Лист» «Експерсія» та «В гостях у сестер» про відвідання шкільною делегацією у червні 1941 року столиці України та театр російської драми, які зголосилися бути шефами учнів, про зустріч із сестрами Лесі Українки та обмін сувенірами. Причому остання стаття була надрукована 22 червня 1941 року, у той день, коли почалася Велика вітчизняна війна [9, с. 4]. Мені також вдалося розшукати фото учнів школи від 1938 року, які через три роки зустрічалися із сестрами Лесі Українки. На ньому Б. Г. Станевич та класовод 4-го класу сидять в центрі фотознімка (Фото 3).

Період німецько-нацистської окупації Б. Г. Станевич, якого через хронічне захворювання не взяли до армії, провів з родиною у Закавказзі, де він працював директором в одній із шкіл для евакуйованих. Назад до міста повернувся лиш наприкінці 1945 року. Він відзначався також великим об'ємом статей на педагогічну тематику та поезіями. Аналізуючи поетичну творчість Б. Г. Станевича за той невеликий проміжок часу, можна сказати, що саме «партійно-патріотичні» поезії стали визначальними при формуванні його поетичного кредо. І вплив «партійно-пролетарської поетики» А. Малишка, М. Рильського і В. Сосюри на творчість молодого поета з Новограда-Волинського є досить відчутними. Сюди відносяться написані ним вірші (не поезії), що були опубліковані в газеті «Соціалістичне Полісся» до війни. А ще «спрямовуюча рука більшовицької партії» в особі його дружини Басі (Василини) Адольфівни Атензон, яка була на той час кандидатом у члени партії, а її чоловік лише комсомольцем. Колись про ту пору вона під час розмови зі мною висловилася досить лаконічно, але образно: «Страшні були часи; страшні своєю підлою невизначеністю, підозрою і зрадою друзів, фальшивою дійсністю та нездійсненими ідеалами. Ми, учителі, не лише мусили з усім цим жити, але й впроваджувати це в життя, доводити їх цінність нашим учням та їх батькам» [10, арк. 19].

Мабуть, справедливими були слова дружини колишнього директора школи – творчої людини, який сам скуштував красот «сталінської дійсності». Для прикладу наведу лише декілька строф із віршів Б. Станевича 1930-х років. 1. «Нове село»: «Змінило обличчя старе село.../ Скрізь шумують хліба, / В полі стиха колосся шепоче. / Богатирські будуть жнива, / Бо в колгоспі працюють охоче.»; 2. «Зустріч»: «Кулемети стріляли на фронті, / (Ми ж зовсім малі ще були). / Тоді у п'ятнадцятій роті / Гармати стогнали, ревли...»; 3. «Пісня, лінь гучніш!»: «Бригадами сталевими / Працюєм на ланах, / Комбайнами крицевими

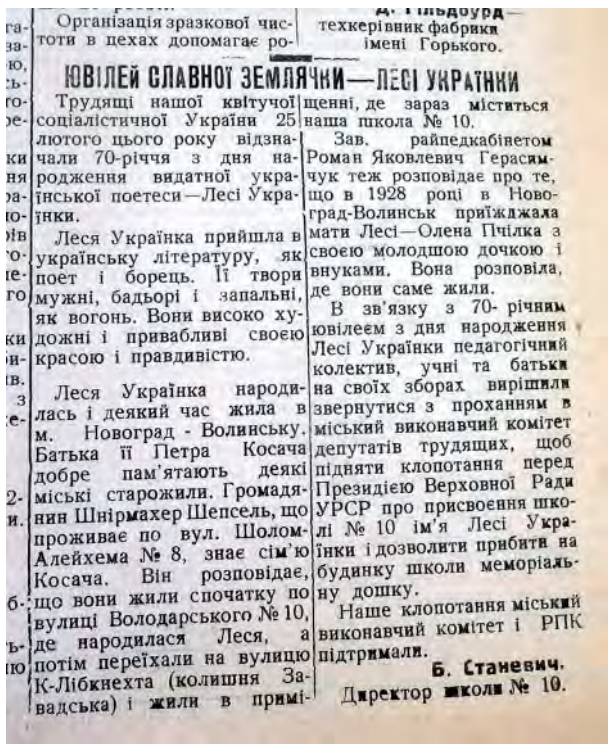

Фото 1. Стаття Б. Г. Станевича про Лесю Українку, опублікована в 1941 році у газеті.

Фото 2. Постанова Житомирської обласної ради про встановлення меморіальних дошок.

Фото 3. Б. Г. Станевич та учні школи 1938 року, які брали участь в екскурсії до Києва.

/ Торуює собі шлях». 11, с. 2]. Навряд чи можна говорити про справжню художню цінність цих «поезій».

У 1945 році після повернення з евакуації до Новограда-Волинського Б.Г. Станевич залишається працювати директором семирічної школи № 10, що невдовзі була трансформована в початкову чотирикласну школу № 1 з російською мовою навчання. У ній здобували освіту діти, батьки яких були юдеями, військовими або партійними та радянськими чиновниками, які практикували у своїх родинях «общепринятій і общепонятний язык». А дітей середнього віку в Новограді-Волинському після війни значно поменшало... Чимало з них разом зі своїми родинами були розстріляні нацистами під час акції під назвою «повна зачистка збільшовиченого жидівського елементу» у період окупації, бо ці родини не встигли вчасно виїхати з Новограда-Волинського перед його зайняттям вермахтом 8 липня 1941 року; вони були загнані в гетто та невдовзі знищені. Але навчальний заклад і після війни продовжував носити назву «школа № 1 імені Лесі Українки». Разом із Борисом Григоровичем у школі працювала його дружина Б. А. Атензон, яка викладала історію та географію.

У другій половині 1945 року країна загоювала рани, нанесені страшною війною. Але почала готуватися до виборів Верховної Ради СРСР другого скликання. У січні творчим об'єднанням хронікально-документальних фільмів України для західних регіонів України було знято фільм «В республіканській виборчій комісії». У фільмі показано одне із засідань республіканської виборчої комісії по виборах до Ради Національностей Верховної Ради СРСР. Веде засідання А. Г. Колибанов. У роботі беруть участь поет М. Т. Рильський, обер-майстер Макіївського металургійного заводу імені С. М. Кірова І. Г. Коробов, двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор С. А. Ковпак, Герой Соціалістичної Праці А. І. Покусай, перший секретар ЦК ЛКСМУ В. С. Костенко, член-кореспондент АН УРСР, хірург І. М. Іщенко. (Див.: РАДЯНСЬКА УКРАЇНА. Для західних областей УРСР. – Кіножурнал. – Київ, січень 1946 року. – № 71. – Арх. № 267. – Укркінохроніка). Кандидатом у народні депутати до Ради Національностей було висунено також голову Спілки письменників України М. Т. Рильського. Згодом режисером Г. М. Тасіним було знято хронікально-документальний фільм під назвою «Україна відроджується». У ньому говорилося про відновлення роботи Академії наук УРСР та Київського медичного інституту. Показувалися Президент АН УРСР О. О. Богомолець, віце-президент АН УРСР О. В. Палладін, академіки Є. О. Патон, О. П. Кримов за роботою. Українські письменники голова Спілки письменників УРСР М. Т. Рильський, А. С. Малишко, Ю. К. Смолич, М. П. Стельмах, П. Й. Панч, Я. В. Баш, Л. М. Новиченко слухають нову поему Л. С. Первомайського. (Див.: Режисер Г. М. Тасін. УКРАЇНА ВІДРОДЖУЄТЬСЯ. – Кінофільм. – Київ, 1946 року, 5 ч. – Арх. № 531. Укркінохроніка).

14 лютого 1946 року в газеті «Радянська Україна» була опублікована спільна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У про створення ювілейного Комітету під головуванням нового голови Правління Спілки письменників України О. Є. Корнійчука щодо гідного відзначення 75-ї річниці видатної української поетеси. До комітету також увійшли заступник голови РНК УРСР Д. З. Мануїльський, народний комісар освіти П.Г. Тичина, голова Комітету у справах мистецтв РНК УРСР М.Н. Компанієць, голова Спілки радянських композиторів народний артист СРСР Л. М. Ревуцький, дійсні члени Академії наук УРСР О. І. Білецький (мовознавець), М. В. Птуха (директор першого в СРСР Інституту демографії АН УРСР, репресований в 1938 році і звільнений за особистим наказом «вождя народів»), народні артисти СРСР К. П. Хохлов (директор театру російської драми імені Лесі Українки), відомі актори Г. П. Юра, А. М. Бучма, П.М. Ужвій, поет і літературний критик Леонід Первомайський (І.Ш. Гуревич), письменник Юрій Смолич, чоловік Лесі Українки Климент Васильович Квітка, заступник голови РНК УРСР поет М.П. Бажан, а також секретар ЦК КПУ з питань агітації і пропаганди. Увійшов до складу комітету і М. Т. Рильський, депутат Верховної Ради СРСР, письменник і директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

У постанові було заплановано ряд заходів щодо відзначення ювілею відомої поетеси, а також сказано наступне: «Для популяризації творчості Лесі Українки в західних областях України одна бригада письменників на чолі з поетом С. Крижанівським виїде в дні ювілею до Закарпатської області, а друга – на чолі з письменником Д. Косариком – до села Колодяжного Волинської області, де народилася поетеса, і до Новоград-Волинська, де вона довгий час жила» [12, с. 3].

Ще 10 лютого, коли Максим Тадейович став депутатом Верховної Ради СРСР, він пише вірш із семи строф, який назвав «Леся Українка», цей вірш присвячувався відомій українській поетесі. А через деякий час Рильський пише наукову статтю про життєвий шлях і творчість відомої української поетеси Лесі Українки; ця стаття під назвою «Думки вголос» була опублікована 24 лютого 1946 року в газеті «Радянська Україна» з нагоди 75-ї річниці від дня Лесиноного народження [13, с. 3]. У цій же газеті поруч надрукована стаття драматурга, журналіста і театрального критика з Волині В.А. Чаговця під назвою

Фото 4. Груповий знімок письменників та учителів школи № 1 імені Лесі Українки.

«Неповторна». У статті він, зокрема, розповідає про виступ Лесі Українки під час святкування 100-річного ювілею німецького письменника Гайнріха Гайне на літературному вечорі перед студентами і викладачами Київського політехнічного інституту, (цей вечір був організований міським літературно-артистичним товариством), та про те позитивне враження, яке справив на всіх присутніх її виступ. В. Чаговець особисто був присутнім при цьому виступі і описав його як очевидець. Щоправда, можливо автор статті обмовився, навівши у ній замість імені Гайне ім'я іншого німецького класика – Вольфганга фон Гьоте (адже багато часу пройшло з тих пір – В. В.) приписавши в статті слова про нього Лесі Українці [15, с. 3].

(Відомо, що у 1892 році у Львівському видавництві за кошти авторки вийшла «Книга пісень» («Das Buch der Lieder») Гайнріха Гайне в перекладі-переспіві українською мовою, який зробили Леся Українка і Максим Ставицький (М. А. Славинський). Це була перша друкована книга поетеси. 92 твори цієї збірки були перекладами особисто Лесі Українки: сюди входили вірші із циклів «Lyrisches Intermezzo» («Ліричне інтермеццо»), «Heimkehr» («Повернення додому»), «Die Nordsee» («Балтійське море»), «Harzreise» («Подорож у Гарці») та інші. Передмову та епіграфи до збірки Лесі підготувала її мати Олена Пчілка. Вона ж була одним із консультантів при перекладах з німецької мови на українську, про що свідчать деякі листи, що знаходяться в фонді родини Косачів у Національній науковій бібліотеці імені Володимира Вернадського у Києві. Тому для Лесі Українки постать Гайнріха Гайне була так само дорогою, як і постать Тараса Шевченка, її духовного і літературного учителя, як і її матері. [16, с. 53–56].

А в центрі газетної сторінки під віршем Лесі Українки «Легенда» (Було колись в одній країні: / Сумний поет в сумній хатині / Рядами думки шикував;) з приміткою: (Друкується за рукописом) містилася невелика інформація під заголовком «У земляків поетеси», у якій сповіщалося: «На зборах у селі Колодяжному, де народилася Леся Українка, виступили селяни, які особисто знали Лесю Українку» [17, с. 3]. Звісно, були ще живі у цьому селі люди, які добре пам'ятали дітей родини Петра Антоновича і Ольги Петрівни Косач. Серед них і Ларису-Лесю. Але називати Колодяжне офіційним місцем її народження...

Творче об'єднання Укркінохроніки «Радянська Україна» випустило в березні 1946 року кіножурнал під назвою «Шануємо пам'ять Лесі Українки». Показані українські письменники М. Т. Рильський, М. П. Бажан, Ю. К. Смолич, О. Є. Корнійчук, О. Т. Гончар на Байковому кладовищі біля могили поетеси. У фільмі також зняті сцени урочистих зборів з нагоди 75-річчя від дня народження Лесі Українки. Виступаючи О. Є. Корнійчук, Л. М. Новиченко не лише наголошували на великому значенні творчості української поетеси, але й називали місцем її народження село Колодяже Волинської області. Фільм одразу ж почав

демонструватися по всій Україні. (Див.: РАДЯНСЬКА УКРАЇНА. – Кіножурнал. – Київ, березень 1946 року. – № 12. – Арх. № 298. – Укркінохроніка).

Не дивно, що Постанова про відзначення 75-річчя з дня народження Лесі Українки вельми вразила Бориса Григоровича, розповідала автору статті його дружина Б. А. Атензон. Він не міг ніяк второпати, чому місцем народження геніальної поетеси обрано не Новоград-Волинський, а інший населений пункт. Прийшлося йти за порадою до Р. Я. Герасимчука, який працював завідуючим педкабінетом, і той порадив готувати необхідні документи, які б свідчили про Новоград-Волинський як справжню батьківщину Лесі Українки. Поки ці документи готувалися, то з'явилися відповідні статті (див. вище – В. В.) в газеті «Радянська Україна»; вони так вплинули на Станевича, що він не міг від обурення навіть нормально проводити уроки. До того ж деякі учителі, які були колись присутніми на шкільних зборах у далекому та пам'ятному всім 1941 році і добре знали від свідків, які також були присутніми на зборах, про місце народження Лесі Українки, підходили до нього із запитанням: чому в постанові та в статтях вказано інше місце народження Лесі Українки? Можливо, запитували вони, Борис Григорович та Роман Якович «помілилися», розповідаючи людям історії про перебування родини Косачів у місті. До речі, тих мешканців, які могли б дійсно підтвердити проживання у Новограді-Волинському родини Косачів у 1870-х роках, уже не було. Та й офіційний чоловік Лесі – Климент Васильович Квітка – був членом Комітету з увічнення 75-річного ювілею Лесі Українки і напевне добре знав про справжнє місце її народження. Але чомусь мовчав. Чому так сталося, ніхто не знав. Тоді директор школи, згадувала Б. Атензон, ще раз пішов у справі до Р. Я. Герасимчука, і той порадив йому написати листа особисто керівнику Київського театру російської драми Хохлову, який був членом ювілейного комітету. Проте відповіді від Хохлова він так і не отримав.

Обидва педагоги звернулися також до міської влади. На підтвердження своєї правоти доклали постанову виконкому Житомирської обласної ради від 22 лютого 1941 року про встановлення на фасаді будинків у Новограді-Волинському, де жила після свого народження Леся Українка, меморіальних дощок. Долучили документи педагогічної ради і зборів учителів школи, учнів та їх батьків не так далекого 41-го року про вшанування пам'яті великої української поетеси. Щоправда, деякі з документів не збереглися. Проте Борис Григорович особисто їздив у Житомир, побував у центральній бібліотеці і знайшов газету із рішенням виконкому обласної ради про встановлення в Новограді-Волинському двох меморіальних дощок, присвячених Лесі Українці, яка народилася саме тут, у місті над Случем. У школі тим часом організували куточок поетеси, провели конкурс дитячого малюнка на тему «Ні, я жива, я буду вічно жити!», писали тематичні диктанти...

Здається, тоді робилося все, аби в навчальному закладі та у місті гідно відзначити ювілей української поетеси. Так, до 75-ї річниці від дня народження Лесі Українки у Новограді-Волинському була утворена ювілейна комісія на чолі із заступником голови міської Ради Ф. С. Колодієм (він стояв у 1970-х роках на обліку в парторганізації СШ № 2 і був мені особисто знайомий – В.В.), яка здійснила ряд заходів щодо увічнення пам'яті великої поетеси. Зокрема, було виділено певні кошти і проведено ремонт будинку школи № 1 ім. Лесі Українки, де колись у 1870-х роках жила родина Косачів; на будинку встановлено меморіальну дошку. Порушено також клопотання перед Раднаркомом УРСР про побудову в центрі міста пам'ятника поетесі. Повторно надруковано статтю «Наша славетна землячка», яку у лютому 1941 року уже друкувала газета «Соціалістичне Полісся»; тільки у цю статтю її автором були внесені деякі доповнення. У ній директор школи № 1 Б. Г. Станевич повідомляв: «Зі спогадів старожилів і з листів сестри Лесі Українки – Ольги Петрівни Косач-Кривинюк – ми дізнаємось, що родина Косачів оселилася в місті Новоград-Волинську в 1868 році. Спочатку вона жила в тому приміщенні, де зараз знаходиться міськрада. (Нині у цьому приміщенні знаходиться Школа мистецтв. А перед цим була музична школа – В.В.). Тут, у 1869 році, народився брат Михайло...» [18, с. 2]. Далі обидва педагоги звернулися до голови міської ювілейної комісії, заступника голови міськвиконкому Ф. С. Колодія.

Звичайно, Ф. С. Колодій повідомив тодішнього голову виконкому міської ради Д. Місіюка щодо трактування в постанові та у статтях, опублікованих в центральній газеті «Радянська Україна», інформації про «справжнє місце народження» Лесі Українки; той звернувся до партійних органів, а ті уже по інстанції до обласного комітету партії та до виконкому обласної ради. А ті далі у Київ. Але «Ювілейний Комітет і партія не можуть помилятися!» – така була відповідь із Києва Житомиру. – І грізне повчання: «Вам краще потрібно вчити біографію поетеси і її творчість, а не послуговуватися спогадами підозрілих осіб». І Станевич, і Герасимчук почувалися ніяково від грізного окрику і відвертої фальші в центральних засобах масової інформації. Особливо, розповідала Атензон, вразила Бориса Григоровича стаття директора театру російської драми імені Лесі Українки Хохлова, у якій він не обмовився жодним словом про Указ

*Фото 5. Заслужений учитель України
Р. Я. Герасимчук.*

Президії Верховної Ради УРСР від 2 квітня 1941 року щодо присвоєння театру і семирічній школі № 10 з Новограда-Волинського імені видатної поетеси, драматурга і громадського діяча [19, арк. 29].

Я розшукав газету «Радянська Україна» від 27 березня 1946 року за № 63 і статтю у ній, про яку розповідала Б. А. Атензон. Ця стаття справді була написана художнім керівником театру, членом ювілейного Комітету з відзначення 75-ї річниці Лесі Українки, народним артистом СРСР Костянтином Павловичем Хохловим і називалася «До нових творчих перемог»; присвячувалася вона 20-річчю театру російської драми і нагородженню з цього приводу його колективу орденом Трудового Червоного Прапора. У статті художній керівник театру розповідав про творчий доробок акторів і про їхнє бажання поставити на сцені драму Лесі Українки «Камінний господар». Про згаданий Указ щодо присвоєння Київському театру імені нашої славетної землячки у статті справді не було сказано ні слова.

Керівником Київського театру К. П. Хохлов був справді у 1938–1941 роках і приймав делегацію новоград-волинських школярів та учителів на чолі з Б. Г. Станевичем у червні 1941 року під час її візиту до Києва. Тоді вони побували на одній із вечірніх вистав театру російської драми імені Лесі Українки та вручили його керівнику сувеніри; між директором школи Б. Г. Станевичем і керівником театру К. П. Хохловим була досягнута угода про встановлення шефських зв'язків на рівні театру та школи № 10. Про відвідини театру імені Лесі Українки Б. Г. Станевич писав у своїй статті з красномовною назвою «Шефи», опублікованій 29 травня 1941 року газетою «Соціалістичне Полісся». А пізніше описав відвідання учнями і учителями вистави в театрі російської драми. Навіть привіз театральну афішу. В 2019 році ця стаття була мною розшукана в Національній науковій бібліотеці імені В. Вернадського та зроблено її фотокопію. – В.В.).

Перед закінченням навчального року, – розповідала мені Б. А. Атензон, – завідувач педкабінетом Новоград-Волинського відділу освіти Р. Я. Герасимчук та директор школи Б. Г. Станевич вирішили звернутися з листами до депутатів Верховної Ради СРСР II скликання – В. Ф. Старченка, обраного від Новоград-Волинського виборчого округу до Ради Союзу, та М. Т. Рильського, обраного від Житомирської області до Ради Національностей. Міськвиконком педагогам не перечив (адже йшлося про авторитет міста), тому до листів вони також приклали копії необхідних документів, що засвідчували про факт народження і перебування Лесі Українки в юні роки у нашому місті. Василь Федорович Старченко обіймав

посаду заступника голови Ради Міністрів УРСР, а Максим Тадейович Рильський був увільнений на той час від обов'язків голови Спілки письменників України, зосередившись на роботі директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР і власне письменницькій діяльності. Як наслідок листів, до міста невдовзі прибули помічники обох депутатів Верховної Ради СРСР; вони мали зустрічі з керівниками міськкому партії і міської ради, Р. Я. Герасимчуком та Б. Г. Станевичем, знайомилися з наданими документами. Які ж були ж результати їхнього розслідування? Невдовзі відбулися вибори до міської ради. Її депутатами стали Б.Г. Станевич та Р. Я. Герасимчук. А голова міськвиконкому Д. Місіюк не тільки втратив свою посаду, але й не був обраний навіть депутатом, його відізнали в інший район. Втратив пізніше свою посаду заступника голови виконкому міської ради і Ф. С. Колодій, його «перекинули» керувати в дитячий будинок. Покарали і деяких партійних чиновників у міськкомі партії, які «вчасно не прореагували», деяким винесли догани. Як кажуть, «знайшли винуватих: зло було покарано, справедливість святкувала торжество». А може, місцевій владі потрібно було дійсно зайняти більш активну позицію у відстоюванні перед Києвом інтересів міста на Случем?!

Про допущену помилку в газетах ніде не сповіщалося. Ще б пак, адже «Партія ніколи не помиляється!». Але поплатилися своїми посадами деякі партійні чиновники, які відповідали за ідеологічну роботу та первинну парторганізацію школи. Так, інструктор, який вів партійну організацію школи № 1, був звільнений з роботи і направлений у школу заступником Б. Г. Станевича і одночасно секретарем партійної організації. Щоправда, через деякий час він змінив Бориса Григоровича на посаді директора школи. Школа № 1 стала невдовзі семирічною і у ній почали викладати українську мову, хоча російською і надалі викладалася решта навчальних предметів. Підвищення статусу школи до семирічної також було правильним рішенням стосовно навчального закладу. Кандидатуру Б. Г. Станевича «за вислугу літ і бездоганну роботу» представили від Новоград-Волинського міськвиконкому разом з іншими педагогами міста навесні 1950 року до нагородження орденом Знак Пошани [20, арк. 128]. І він цей орден незабаром отримав. Р. Я. Герасимчука нагородили невдовзі орденом Леніна, йому одному із перших педагогів на теренах Звягельщини було присвоєно звання Заслужений учитель України.

Наступного року Бориса Григоровича (за спогадами Б. А. Атензон) запросили під час зимових канікул до Києва, там він зустрічався з Максимом Рильським та іншими українськими письменниками в Інституті літератури, побував у Міністерстві освіти. Питання, які він там піднімав, були пов'язані з фінансовим забезпеченням школи, будинок якої конче потребував капітального ремонту, з придбанням у класні кімнати меблів, наочності, художньої літератури для шкільної бібліотеки та підручників. На мос запитання, чи їздив із Б. Г. Станевичем до Києва у той період Роман Якович Герасимчук, Б. А. Атензон відповіла, що не пам'ятає, здається, той взимку хворів, а тому Борис Григорович сам їздив у Київ, провівши там декілька днів. Щоправда, квитки йому до Києва і назад видали на залізничному вокзалі безперешкодно за телефонним дзвінком із міськкомом партії [21, арк. 30].

Проте історія з листами новоград-волинських педагогів щодо місця народження Лесі Українки не закінчилася і через декілька років мала своє продовження досить оригінальним чином. Про це піде розмова пізніше.

У 1950 році під час весняних канікул Б. Г. Станевич разом із своєю дружиною на весняних канікулах знову везе учнів школи на екскурсію до Києва. Як видно з його статті «Екскурсія в Київ», опублікованій у міськрайонній газеті «Радянський патріот» на початку квітня, новоград-волинські школярі побували в музеях Т. Г. Шевченка і В. І. Леніна, відвідали ботанічний сад імені академіка Нікітіна та зоопарк, оглянули величні пам'ятники Шевченку і Ватутіну, довго гуляли вулицями української столиці [22, с. 2]. Лише в театр російської драми імені Лесі Українки не було візиту делегації з Новограда-Волинського – зради Бориса Григоровича не міг вибачити. Ночували школярі в приміщенні Київської залізничної школи № 7, що нині носить ім'я українського поета-академіка. Думаю, що ця школа була рекомендована Б. Г. Станевичу М. Т. Рильським. У цій школі у 1920-х роках він викладав, вона знаходиться в нинішньому Солом'янському районі Києва, колись була для дітей залізничників. А нині є школою з поглибленим вивченням англійської мови. У моїх записках, щоправда, вказано, можливо, екскурсанти з міста над Случем тоді знайшли на ніч прихисток і в стінах даної школи. Дружина Б. Г. Станевича, розповідала, що вони ночували у школі, яка була неподалік від залізничної станції у Києві. Але це потребує додаткового уточнення безпосередньо у названій школі [23, арк. 32].

Саме тоді М.Т. Рильський допоміг як депутат Верховної Ради з виділенням близько 40 тисяч карбованців, на які було не лише проведено влітку капітальний ремонт приміщення школи, але й закуплено і встановлено на шкільному подвір'ї гімнастичне містечко, у класах з'явилися нові учнівські парти, шафи і письмові столи, які були виготовлені силами місцевої артілі «Мебельник», закуплені сучасні підручники

з багатьох предметів, наочні посібники: таблиці, карти, глобуси, мікроскопи тощо, а також частина художньої літератури в шкільну бібліотеку, яку учням рекомендували вивчати в рамках позакласного читання. Певну допомогу в оснащенні навчальних кабінетів надав школі і поет П. Г. Тичина, Міністр освіти України, якого у 1950 році обрали також депутатом до Ради Національностей Верховної Ради СРСР від Київського округу. Ця допомога була в обсязі 40 тисяч карбованців. Отже, два депутати Верховної ради зробили паритетний внесок у матеріальну базу школи № 1 імені Лесі Українки. У кінці 1950 року Бориса Григоровича нагородили також грамотою Міністерства освіти України, а Роману Яковичу Герасимчуку дещо пізніше було присвоєно звання Заслуженого учителя УРСР. Б.Г. Станевич став тоді ж кандидатом в члени партії. Одним із тих, хто давав йому рекомендацію, був колишній піонервожатий школи № 5, що колись розміщувалася в косачівському будинку, а на той час відповідальний працівник міськкому партії Абу (Анатолій) Мордкович Гільман. Очевидно, Максимом Тадейовичем були зроблені ще й особисті грошові внески для придбання новорічних подарунків та костюмів учням школи. Радісну атмосферу новорічного свята передала учителька Б. Атензон у невеликій статті, що називалася «Бал-маскарад»; статтю опублікувала міськрайонна газета на початку січня 1951 року [24, с. 3]. У другій половині лютого 1951 року Борис Григорович пише статтю, присвячену життю і творчій діяльності Лесі Українки, яку публікують у місцевій газеті «Радянський патріот».

На початку березня 1951 року у школу № 1 приїздять М. Т. Рильський, будучи обраним депутатом Ради Національностей Верховної Ради СРСР, Міністр освіти України П. Г. Тичина, його щирий товариш і літературний критик, також депутат Верховної Ради СРСР, поет Степан Крижанівський. Вони разом з учителями школи фотографуються на фоні збільшеного Указу Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння школі імені Лесі Українки і театральних афіш, які зберіг Б. Г. Станевич. На фотографії у першому ряді сидять учителі школи і другий зліва серед них – заступник директора і водночас секретар парторганізації Г.Л. Тимченко. У другому ряді зліва сидить завідувач міським відділом освіти Ю. Д. Скороход, біля нього – його заступник, завідувач педкабінетом Р. Я. Герасимчук, далі сидять Міністр освіти УРСР, поет А. С. Малишко, зліва від нього – директор школи Б. Г. Станевич, поруч сидить М. Т. Рильський, далі сидить Б. А. Атензон, а біля неї – голова виконкому Новоград-Волинської міської ради Т. Л. Довгоп'ят. Останнім у другому ряді сидить поет і літературний критик С. А. Крижанівський. У третьому ряді стоять учителі школи № 1, крайнім ліворуч стоїть інструктор міськкому партії А. І. Клименко, який вів на той час первинну парторганізацію цієї школи [25, арк. 33]. Пізніше він стане багаторічним директором міської середньої школи № 5, слава про яку буде лунати на всю Житомирську область і навіть за її межами. (Фото 4).

Директор першої школи пропонує міській владі в одному із класів організувати міський музей Лесі Українки замість скромного куточка. Він починає збирати літературно-краєзнавчі матеріали, зокрема знаходить в районі та опитує людей, які знали родину Косачів, записуючи їхні розповіді. Проте так як приміщень у школі було замало, то йому дозволяють обмежитися поки що лише невеликим куточком поетеси, а натомість пропонують добудувати до існуючого будинку нові класні приміщення. Оскільки Станевич Б. Г. відмовляється це робити, адже будинок втратить тоді свою первинну архітектуру, а також інформує про ситуацію М. Т. Рильського, то місцева партійна влада звинуватила його у тому, що «після нагородження орденом Станевич Б. Г. зазнався, не розуміє завдань партії щодо поліпшення умов навчання учнів і роботи учителів, а власні інтереси ставить вище суспільних» та ухвалює винести питання про його персональну справу як комуніста на засідання бюро міськкому партії [24, арк. 34]. Після втручання депутата Рильського М. Т. персональну справу проти комуніста Станевича Б. Г. припинили, його лише звільнили з посади і направили «на укріплення» директором у Чижівську семирічну школу. Через свою дружину-юдейку і членство в партії подружжя Станевичів, яке мало двох дітей на утриманні, відмовилося їхати в Чижівку – в місцевих лісах аж до 1953 року блукали бандерівські боївки – побоюючись за життя всієї родини. Тому йому надали місце учителя української мови і літератури в середній школі № 3, а його дружині – спершу також у школі № 3, а потім перевели у міську середню школу № 2, бо, мовляв, «негоже працювати разом в одному колективі подружжю педагогів».

Працюючи в іншій школі, Б. Г. Станевич організовує постійні виїзди учнів у Київ та Житомир, має неодноразові зустрічі з М. Т. Рильським як з депутатом з питань організації в місті музею Лесі Українки. За його порадою і за сприяння тодішнього керівництва міського Будинку культури (у який було перетворено колишній триповерховий будинок етнічного німця Льоге, що стояв у центрі міста, перед війною у ньому був кінотеатр з назвою «Люкс». Пізніше перетворено у Будинок піонерів, а на початку 1970-х років будинок був знесений). У ньому Б. Г. Станевичем обладнано першу в місті і районі кімнату-музей Лесі Українки, де він став його директором на громадських засадах. Директором Будинку культури

був Б. Г. Шарварко, в подальшому – народний артист України. М. Т. Рильський на прохання директора добивався також виділення коштів на капітальний ремонт міського Будинку культури. Б. Г. Станевич підготував ряд старшокласників-екскурсоводів з СШ №№ 1, 2 і 3, які могли провести кваліфіковану екскурсію музейною кімнатою, написав декілька статей про діяльність музею, що були опубліковані на сторінках міськрайонної газети «Радянський прапор». Він виступає перед виборцями міста, агітуючи за кандидата в народні депутати Ради Національностей М.Т. Рильського взимку 1954 року [27, с. 2]. Максим Тадейович втретє став народним депутатом по виборчій окрузі № 32 від Житомирської області.

У березні 1955 року творче об'єднання хронікально-документальних фільмів «Радянська Україна» підготувало кіножурнал, присвячений 60-річному ювілею від дня народження М. Т. Рильського. Показані урочисті збори, на яких виступили Президент АН УРСР О. В. Палладін, письменники В. П. Катаєв, П. Ф. Глебка, народна артистка СРСР Н. М. Ужвій, поет М.Т. Рильський; подано у фільмі фрагменти його виступу. Також показана виставка творів ювіляра у Державній публічній бібліотеці УРСР (РАДЯНСЬКА УКРАЇНА. – Кіножурнал. – Київ, березень 1955 року. – № 15. – Арх. – № 1127. – Укркінохроніка). До 60-річчя поета Б.Г. Станевич надіслав М. Т. Рильському листівку з теплими вітаннями, згадує Б. А. Атензон, та запрошенням знову відвідати місто Новоград-Волинський. Від педагогічного колективу школи імені Лесі Українки також було надіслано вітання відомому письменнику. Про це автору статті розповідала у 1977 році тодішня учителька школи № 1 Хрильова Л. А. [28, 12].

При черговому висуненні М. Т. Рильського в 1958 році у народні депутати до Ради Національностей Верховної ради СРСР Б. Г. Станевич офіційно виступав у місті Новограді-Волинському і в колишніх райцентрах Яруні, Городниці, Баранівці, Барашах і Смільчиному, представляючи поета як учитель української мови [29, с. 2]. Вибори відбувалися в окрузі 16 березня 1958 року. А в 1962 році Б. Г. Станевич виступав уже офіційно як довірена особа М.Т. Рильського [30, с. 1]. Як позаштатний лектор міськкому партії читав у трудових колективах лекції про життя і творчість Лесі Українки та М. Т. Рильського, писав статті про українську літературу та педагогічну майстерність учителя до міськрайонної та обласної газет. Так, у 1962 році він як довірена особа опублікував статтю в міськрайонній газеті під назвою «Народний поет», де уміло і стисло проаналізував поетичну творчість Максима Тадейовича, відмітивши вплив на творчість поета славетної Лесі Українки [31, с. 4].

Безумовно, Б. Г. Станевич спілкувався з Рильським та іншими поетами щодо власних поезій. Якось М. Т. Рильський відвідав наше місто у 1959 році. Міськрайонна газета у рубриці «Фото із старого альбому» опублікувала фотографію цього візиту, на якій зображені справа наліво: секретар міськкому партії з питань ідеологічної роботи Семен Іпатійович Денисюк, голова міської ради Любов Іванівна Назаренко, депутат Верховної Ради Максим Тадейович Рильський, племінниця М.Т. Рильського Тетяна (Марія?) Іванівна Мартинюк, завідувач лекторською групою міськкому комсомолу, учитель СШ № 1 Альберт Олександрович Большаков, завідувач парткабінетом Борис Олександрович Бондарець, творчий працівник Будинку культури Семен Давидович Іванов, художник-оформлювач Борис Олександрович Меленевський, головний режисер театру і директор Будинку культури Борис Георгійович Шарварко та представник обласного управління культури [32, с. 4]. Наступного разу М.Т. Рильський приїхав до нашого міста у 1962 році, відвідав музейну кімнату Лесі Українки у міському Будинку культури. А перед цим Максим Тадейович зустрівся із Б.Г. Станевичем. Вони пройшлися берегами річки Случ, відвідали школу № 1 та оглянули музейний куточок Лесі Українки у школі. А опісля уже разом сфотографувалися. Сфотографувалися також і з працівниками відділу культури та очільниками міста. Ця фотографія опублікована у виданій нащодавно Львівським видавництвом книзі «Як вічність – молодий» про Максима Тадейовича Рильського. Наприкінці свого візиту Максим Тадейович, за словами дружини Бориса Григоровича, признався йому: «Гарно тут у вас. Відчувається творча аура, приходить натхнення, писати хочеться» [33, арк. 33].

У 1962 році М. Т. Рильський виступає зі словом «Велика дочка великого народу» про Лесю Українку з нагоди відкриття у Києві по вулиці Саксаганського в будинку, де колись мешкала поетеса, меморіального музею, і робить перший запис у книзі відгуків нового музею. Про цю подію була також надрукована стаття міськрайонною газетою «Радянський патріот» під назвою, взятої з виступу Максима Тадейовича [34, с. 3]. Він також сприяв виступам Новоград-Волинського міського театру з драмою «Лісова пісня» в Києві і виступам митців художньої самодіяльності з нашого міста на фестивалі у Москві.

Разом з тим, після оприлюднення злочинів сталінсько-комуністичного режиму, що протягом десятиліть були приховані від народу за глухою стіною замовчування, вочевидь, відбулася своєрідна «ревiзiя душі» Рильського. Прийшов час нового бачення пережитої народом чорної доби, стало твердо усвідомленою істиною все, що раніше було тільки неясним здогадом. М.Т. Рильський переживав трагедію

народу, трагедію свого покоління і трагедію власного життя. Адже він також був учасником формування духовних цінностей цілих поколінь радянських людей, а ці цінності виявилися насправді фальшивими. Ще залишалися керувати в Україні виховані тоталітарним режимом партійні органи, надовго у людських душах оселилися страх, підозра і скритність. А як пояснити іншим поетам, які вважали Рильського своїм учителем, необхідність по-новому проявлятися ліричному герою у творах, шукати нові теми для своїх творів? І М. Т. Рильський творив нову лірику, опираючись на кращі традиції людського суспільства, на історичну правду, на пережиті сторінки буття його Батьківщини.

Таку перебудову можна бачити і в ліричних творах Бориса Григоровича. Хоча в 1958 році він проводить публікувати свої вірші на кшталт «Хай славиться партія!», «Агітатор», «В добру путь», (останній є віршем-настановою випускникам школи – В.В.), «Народна шана». Проте серед його поезій є і глибоко ліричні твори, що відзначаються метафоричністю та образністю, оптимізмом життя. Це, наприклад, ліричний твір «Осінь золота»: «Замріяна осінь в могутній красі / Поважно іде на Поліссі. / І грає проміння в ранковій росі, – / Мов перли, горять на узліссі. / Калина розвісила гордо своє / Яскраво-червоне намисто./ Сріблясті мережки скрізь осінь снує / І листя фарбує злотисто. / У пахоцях ніжних пшениці і слив / Гордиться земля урожаєм. / І лине бадьорий і радісний спів / Над нашим улюбленим краєм» [35, с. 4].

Часто опубліковані поезії Бориса Григоровича в газеті супроводжуються замальовками місцевого художника Степана Марунчака. Таким, для прикладу, є ліричний твір «Рідна земля»: «Розтали хмаринки в ясній синеві, / Розбризкує сонце весняну жагу, / І вітер звабливий наспівує пісню / Про землю тобі і мені дорогу. / Уславлена в праці упертій, натхненній, / Уквітчана гронами крон і суцвіть, / Вона перед світом, немов наречена, / Щаслива, могутня і горда стоїть» [36, с.4].

Б. Атензон згадувала, що Борис Григорович мав декілька зошитів, у яких записував свої вірші. Частину з них він, очевидно, вислав у Київ, і їх продивлялися критики. Потім вислали йому назад, і він їх при необхідності доробляв. На деяких листках збереглися навіть зауваження Максима Тадейовича. Я не знаю, чи відповідає це дійсності, тому що ніколи не бачив вірші Б. Г. Станевича в оригіналі. Вивчав їх лише за надрукованими варіантами в газетах. Намагався пізніше знайти дочку Б. Г. Станевича у Києві, яка мала б зберігати архів Станевичів, але невдало. За адресою, яку мені сповістили, вона не проживала. Сусіди згадували, що тут мешкала жінка, яка часто хворіла і померла. У її квартирі нині живуть інші люди, які навіть не пам'ятають прізвища померлої [37, арк. 35].

Б. Г. Станевич систематично писав також статті не лише на літературну, а й на педагогічну тематику (наприклад, його стаття «Наша славна землячка Леся Українка» – В.В.), «Батьки і діти». Він розповідав про кращих учителів міста, своїх колег, про досвід роботи першого музею Лесі Українки в міському Будинку культури та ілюстрації до творів нашої землячки художника С. Марунчака, про постановку в травні 1962 року місцевим театром драми Лесі Українки «Лісова пісня», у якій роль дядька Лева грав О.С. Стенюк, а роль матері Лукаша грала працівниця пивзаводу Н.К. Ніколаєва. Сам автор статті оформив гарно декорації до вистави. Ці статті систематично публікують місцеві газети «Радянський патріот» та «Будівник комунізму» Він очолює з 1957 року міський лекторій любителів російської словесності і музики в Будинку культури.

Коли М. Т. Рильський помер 24 липня 1964 року, то, за свідченням дружини Б. Г. Станевича, той був на його похованні у складі делегації від нашого міста і на могилі поета в Києві на Байковому кладовищі. Разом з ним їздили директор міського Будинку культури Б. Г. Шарварко, Заслужений учитель УРСР, кавалер ордена Леніна, депутат обласної ради Р.Я. Герасимчук та керівники виконкому міської ради і міському партії [38, арк. 37].

Б. Г. Станевич користувався великою повагою як серед своїх колег-учителів, так і серед учнів та їхніх батьків. Тому коли він помер, то вирішено було поховати його на центральному кладовищі по вулиці Чехова на Алеї для почесних громадян міста Новограда-Волинського.

Щодо увічнення пам'яті згаданих лесезнавців. Р. Я. Герасимчук помер в 1971 році. 2011 року за ініціативою членів міськрайонної організації НСКУ на його честь була встановлена пам'ятна дошка на фасаді приміщення школи № 3, де він мешкав певний час і викладав. Після пограбування вандалами його могили (були викрадена металева огорожа та розбиті плитки на похованні) я звернувся з відповідним листом до заступника голови міської ради С.Ю. Колотова, і він допоміг із виготовленням і встановленням нового пам'ятника на могилі подружжя Герасимчуків, який і був встановлений з чорного граніту у 2017 році. Мною також була написана стаття про Р. Я. Герасимчука, вона опублікована в науковому збірнику та в місцевій газеті.

Б. С. Станевич помер у 1974 році. Поруч з ним була похована пізніше і його дружина. В 2012 році на

стіні приміщення школи № 1 імені Лесі Українки була встановлена за ініціативою краєзнавців меморіальна дошка на честь Б. Г. Станевича. За могилою педагога постійно наглядають педагоги школи. У 2016 році одна із вулиць нашого міста була названа за ініціативою краєзнавців іменем Бориса Станевича. Мною написано про нього дві наукові статті, опубліковані в краєзнавчому збірнику та в місцевій газеті.

Вшанована і пам'ять про поета-академіка у Новограді-Волинському. У місті в мікрорайоні «Смолка» є вулиця, що носить ім'я М. Т. Рильського. 8 жовтня 2019 року на зборах міськрайонної організації НСКУ було вирішено звернутися з пропозицією до керівництва ліцею № 1 імені Лесі Українки щодо проведення в навчальному закладі зборів педагогів школи з метою встановлення на приміщенні ліцею меморіальної дошки М.Т. Рильському. Це рішення було також підтверджено краєзнавчою конференцією 12 грудня 2020 року, що відбулася в Звягелі. Мені було доручено підготувати для цього необхідний довідковий краєзнавчий матеріал. Дирекція погодилася з пропозицією краєзнавців, такі збори проведено на початку березня. Усі необхідні документи були вчасно підготовлені і передані на погодження у виконавчий комітет міської ради. Після карантину буде проведено засідання топонімічної комісії і отримано дозвіл на встановлення меморіальної дошки. А кошти на виготовлення будуть зібрані серед учителів і батьків учнів школи. Анотаційну дошку планувалося встановити в травні – червні цього року з металічною корзиною для квітів. Але завдяки карантину, що викликаний ковідом-19, пам'ятну дошку було відкрито урочисто лише 23 серпня 2020 року. На відкритті був присутній правнук поета Назар Рильський. Ним було передано в дарунок педагогам і учням ліцею імені Лесі Українки книги про життя і творчість М. Т. Рильського. (Фото 5).

Джерела та література

1. Державний архів Житомирської області. Ф. Р-100. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 92.
2. Із особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Герасимук Р. Я.» Арк. 6.
3. Люмила Антошевська, Віктор Ваховський, Валентин Вітренко та інші. Новоград-Волинський: історія міста. Новоград-Волинський, вид-во «НОВОГрад», 2010. С. 266–267.
4. Із особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.» Арк. 28.
5. Там же.
6. Б. Станевич. Ювілей славної землячки – Лесі Українки. *Соціалістичне Полісся*. № 45. Новоград-Волинський, міська друкарня, 25 лютого 1941. С. 2.
7. Указ Президії Верховної ради УРСР «Про присвоєння Київському театрові російської драми і 10 неповній середній школі міста Новограда-Волинського, Житомирської області, імені Лесі Українки». *Соціалістичне Полісся*. № 76. Новоград-Волинський, міська друкарня, 4 квітня 1941. С. 1.
8. Постанова Житомирської обласної ради від 22 лютого 1941 року. «*Соціалістичне Полісся*». № 84. Новоград-Волинський, міська друкарня, 11 квітня 1941.
9. Вітренко В. В. Вшанування пам'яті Лесі Українки в 1940-х роках у місті Новограді-Волинському: з історії однієї фотографії. *Постаті землі Житомирської. Наук. зб. «Велика Волинь»*. Випуск 51. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Бердичів, видавець: ФОП Мельник М.В., 2015. С. 106.
10. Із особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б.Г.». Арк. 19.
11. Б. Станевич. Нове село. *Соціалістичне Полісся*. № 161. Новоград-Волинський, міська друкарня, 16 липня 1937 року. С. 2.
12. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про відзначення 75-ї річниці з дня народження Лесі Українки». *Радянська Україна*. № 36. Київ, 14.02.1946. С. 3.
13. Максим Рильський. Спокійна творчості тривога. Вибрані поезії. Упор. Рильський М.Г. Київ, вид-во «Дніпро», 2015. С. 431; Максим Рильський. Думки вголос. *Радянська Україна*. № 42. Київ, 24.02.1946. С. 3.
14. Всеволод Чаговець. Неповторна. (З минулого). *Радянська Україна*. № 42. 24.02.1946. С. 3.
15. 101 від 1 травня 1941 року; 123 від 29 травня 1941 року; 131 від 7 червня 1941 року; 137 від 14 червня 1941 року. Новоград-Волинський, міська друкарня.
16. Вітренко В. В. До питання перекладів Лесею Українкою поезій класика німецької і світової літератури Гайнріха Гайне. *Твоєму іменню вічно пломеніти* : матеріали наукової конференції до 125-річчя від дня народження Лесі Українки (м. Новоград-Волинський, 24 лютого 1996 р.). Наук. зб. Новоград-Волинський, вид-во НОВОГрад. С. 53–56.
17. У земляків поетеси. *Радянська Україна*. № 42. Київ, 24.02.1946 року. С. 3.
18. Станевич Б. Г. Наша славетна землячка. *Радянський патріот*. м. Новоград-Волинський, міська друкарня, 25.02.1946. С. 2
19. Костянтин Хохлов. До нових творчих перемог. *Радянська Україна*. № 63. Київ, 27.03.1946.
20. Протоколи засідань виконкому Новоград-Волинської міської ради депутатів трудящих у 1950 році. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 128.
21. Із особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 30.
22. Б. Станевич. Експурсія в Київ. *Радянський патріот*. № 41. Новоград-Волинський, міська друкарня, 4 квітня 1950. С. 2.

23. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 32.
24. Б. Атензон. Бал-маскарад. *Радянський патріот*. № 1. Новоград-Волинський, міська друкарня, 2 січня 1950. С. 3.
25. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 33.
26. Там же. С. 34.
27. Хвилююча зустріч. Редакторська стаття. *Радянський патріот*. № 26. Новоград-Волинський, міська друкарня, 26 лютого 1950. С.2.
28. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Тимченко Г. Л.». Арк. 12.
29. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 29; Зустріч з М. Т. Рильським. *Радянський патріот*. № 26. Новоград-Волинський, міська друкарня, 28 лютого 1958. С.2.
30. Зустріч з кандидатом в депутати до Ради Національностей М.Т. Рильським. Редакторська стаття. *Радянський патріот*. № 29. Новоград-Волинський від 6 березня 1962 року. С. 1.
31. Б. Станевич: Довірена особа. Народний поет. *Радянський патріот*. № 33 від 15 березня 1962 року. м. Новоград-Волинський. С. 4.
32. Фото із старого альбому. Лесин край. *Вісник міської ради та міськвиконкому*. № 28. Новоград-Волинський, міська друкарня, 28 серпня 2007. С. 4.
33. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 33.
34. Л. Чубата, слухачка вищої партійної школи. Велика дочка великого народу. *Радянський патріот*. № 130. Новоград-Волинський, міська друкарня, 5 грудня 1962. С. 3.
35. Б. Станевич. Хай славиться партія!. *Радянський патріот*. № 33. Новоград-Волинський, міська друкарня, 16 березня 1958. С. 3; Б. Станевич. В добру путь! *Радянський патріот*. № 1. Новоград-Волинський, міська друкарня, 1 січня 1958. С. 4; Б. Станевич. Народна шана. *Радянський патріот*. № 73. Новоград-Волинський, міська друкарня, 21 липня 1962. С. 4; Б. Г. Станевич: Агітатор. *Радянський патріот*. № 29. Новоград-Волинський, міська друкарня, 6 березня 1962. С. 3; Б. Станевич. Осінь золота. *Радянський патріот*. № 112. Новоград-Волинський, міська друкарня, 20 жовтня 1962. С. 4.
36. Б. Станевич. Рідна земля. *Будівник комунізму*. № 18. Новоград-Волинський, міська друкарня, 9 червня 1962. С. 4.
37. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 35.
38. Из особистого архіву Вітренка В. В. Папка «Станевич Б. Г.». Арк. 37.

Людмила Гамма (м. Новоград-Волинський)

ФОРМИ ТА МЕТОДИ МУЗЕЙНОЇ РОБОТИ З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ РОДИНИ КОСАЧІВ

Родина Косачів-Драгоманових. Кожен з її членів має свою цікаву, наповнену подіями історію, якоюсь мірою навіть трагічну.

Олена Пчілка. Ольга Петрівна Драгоманова-Косач. Етнографиня. Перекладачка. Дитяча письменниця. Видавчиня. Громадська діячка. Перша жінка – член-кореспондентка Академії наук України. «Націоналістка» за часів царської імперії, і «буржуазна націоналістка» за роки радянського тоталітаризму. Непримиренна борчиня за право українців на свою мову і свою культуру.

Петро Антонович Косач. Здавалося б, просто гарний батько, просто людина, що сумлінно виконувала свої професійні обов'язки, але яка відданість родині! Життя, варте шанування.

Михайло Косач - Син, Брат, люблячий чоловік і батько. Його стосунки з молодшою сестрою Лесею Українкою, його братерська участь у її боротьбі за право жити наповненим всіма радощами життям варта наслідування. В списку його захоплень - етнографія, фольклор, театр, музика, фотографія. Могло б скластися життя відомого літератора, вченого-фізика, метеоролога, якби не трагічна випадковість... Коротке, але яскраве життя...

Лариса Косач - Леся Українка. Її геніальність не змогла перебороти хвороба, з якою, за її ж словами, прийшлося їй вести «тридцятирічну війну».

Ольга Косач-Кривинюк, вірна сестра-подруга, автор безцінної книги-хронографії життя і творчості Лесі Українки. «Вигнана» безжалісною долею з рідної землі, кінець свого життя зустріла у чужій Німеччині.

Оксана Косач-Шимановська, середня сестра Лесі Українки, долею полишена спілкування з рідними у радянські часи. «1917 рік застав Оксану Петрівну Косач-Шимановську, молодшу сестру Лесі Українки, далеко за межами рідної землі. Бельгія, Швейцарія, Німеччина, Чехія - у цих країнах знаходила вона притулок з донькою Оксаною протягом довічної, як виявилось пізніше, 62-річної розлуки з Україною». [1]

Микола Косач, молодший брат Лесі Українки, «виросте на чесну, принципову й гуманну людину,

одержить старанне «косачівське» виховання, але, на жаль, не реалізує повністю своїх можливостей, неначе той Лукаш з «Лісової пісні». [2] Залишиться українцем (родинне виховання все ж зробило свою визначальну справу), не прийнявши польського підданства, за часів буржуазної Польщі, в складі якої перебувало тоді с. Колодяжне. Піде з життя зарано, самотнім, без підтримки рідних, що залишилися в Україні, тобто «за кордоном».

Наймолодша з Косачівських дітей Ізидора Косач-Борисова пройшла довгий 92-річний життєвий шлях, половина з якого вимушено - за кордоном. Полишивши разом з сестрою Ольгою та сім'ями рідну землю, яка так неприхильно «опікувалася» всіма Косачами та їхніми рідними, знайшла притулок «за океаном».

Михайло Драгоманов, старший брат Олени Пчілки, улюблений дядько Лесі Українки, історик, філософ, громадський діяч. Історія його життя, як і багатьох Косачів, теж пов'язана з закордоном. Вимушений з-за переслідування з політичних мотивів емігрувати до Швейцарії, останні роки життя провів у Болгарії.

А ще Олександр Драгоманов, Олена Косач-Тесленко-Приходько, Олександра Косач-Шимановська, Юрій Косач, Оксана Драгоманова – всі вони, і ще й інші, складають гордість Українського роду Косачів-Драгоманових з сербсько-грецьким корінням.

Музей родини Косачів ставить для себе за завдання популяризацію РОДИНИ КОСАЧІВ, в якій народилася і сформувалася Леся Українка – поетеса, драматургиня, перекладачка, етнографиня, фольклористка, громадська діячка.

Насамперед враховуємо вікові категорії, з якими працює музей. Для наймолодших відвідувачів розроблені інтерактивні екскурсії, що містять в собі елементи екскурсійної та ігрової форм. Екскурсії розраховані на старшу дошкільну та молодшу шкільну аудиторії. Розповідаємо про матір, Олену Пчілку, без якої не було б феномену ЛЕСІ УКРАЇНКИ. Під час інтерактивної програми діти самі розповідають вірші Лесі Українки та Олени Пчілки та читають їх з запропонованих їм книжок. Отримуючи інформацію про батька Лесі Петра Антоновича Косача, діти слухають аудіо відтворення байки Леоніда Глібова, яку разом з батьком Леся вивчила ще в малому віці. В ігровій формі розповідаємо малечі про дитячі забави Лесі та її старшого брата Міши у звягельські роки дитинства. Відтворення перших листів, написаних 5-річною Лесею до свого дядька Михайла Драгоманова, дає можливість побачити дитячий світ Лесиних занять. За результатами почутого і побаченого діти малюють «дитячий світ» Лесі Українки.

Для іншої шкільної аудиторії, яку ділимо на середню і старшу, пропонуємо екскурсії-квести «Родина Косачів. Звягельський період», під час яких отримана інформація також засвоюється у формі гри. Школярі згадують твори Лесі Українки, для виконання завдання декламують їх. Завданнями квесту передбачені аналітичні відповіді, школярам пропонуються варіанти з обов'язковим обґрунтованим поясненням.

Кінець екскурсії передбачає заповнення кросворду за інформацією, почутою під час екскурсії. А найбільш активні нагороджуються музейними сувенірами.

Ще одна цікава за своїм емоційним колоритом екскурсія-квест практикується в музеї родини Косачів – «Ніч в музеї з Косачами» для дорослої вікової категорії, і «Вечірня екскурсія-квест з каганцями» для старшокласників та студентів.

Такі вечірньо-нічні екскурсії дають можливість в більш емоційній формі ознайомити екскурсантів з родиною Косачів звягельського періоду і саме з Лесею, початок формування якої як творчої особистості розпочався саме в Новограді-Волинському (Звягелі, як називали в родині Косачів Новоград-Волинський, використовуючи древню його назву).

Тематичні екскурсії та екскурсійні літературні, музичні та мистецькі програми містять в собі завдання ув'язати розповідь про конкретну особистість з конкретним направленням мистецтва: «Олена Пчілка і театр» із задіянням вистави народного молодіжного театру міського Палацу Культури ім. Лесі Українки за п'єсою Олени Пчілки; «Я йду Шевченковими слідами» до дня народження Т. Г. Шевченка за участі лауреатів міського конкурсу читців-декламаторів поезії Тараса Шевченка; «Михайло Косач – син, брат, літератор, вчений»; «Ольга Косач-Кривинюк – сестра, подруга, хронограф»; «Лариса Косач – Леся Українка»; «Олена Пчілка – мати, письменниця, громадська діячка»; «Петро Антонович Косач – «життя во благо»; «Драгоманови в історії України».

Цікавою формою роботи з популяризації родини стають музейні уроки «Родинне дерево Косачів», під час яких учні «складають» дерево роду Косачів, ознайомлюючись з історією Косачівського та Драгоманівського родів, занурюючись у родинні стосунки Косачів-Драгоманових.

Програмою розвитку музею передбачена співпраця з Новоград-Волинськими дитячою бібліотекою ім. Олени Пчілки та бібліотекою для дорослих ім. Лесі Українки, ліцеєм № 1 ім. Лесі Українки. Традиційно в музеї проходять: конкурс читців - декламаторів художнього слова ім. Лесі Українки серед учнів ліцею, наукові конференції, музейні уроки, під час яких популяризується творчість Лесі Українки, життєві шляхи членів родини Косачів.

В цьому році разом з ліцеєм № 11 започатковуємо екскурсію «Леся Українка. Звягельське дитинство» польською, німецькою та англійською мовами, де в ролі екскурсоводів будуть виступати учні ліцею. Екскурсійні програми розраховані на учнівську аудиторію, яка вивчає іноземні мови.

Для популяризації творчості Лесі Українки до дня її народження проводяться «живі читання» «Читаймо Лесю Українку». Кожен учасник програми за своїм бажанням вибирає твір Лесі Українки і декламує його або читає з книги чи з будь-якого електронного носія.

Програма проходить у невимушеній атмосфері «домашнього» спілкування, під час якого можна почути історію написання твору Лесею Українкою або ж розповідь про те, чому саме цей твір було обрано для читання учасником програми.

Музеєм розроблений цикл інтерактивних мистецьких програм для дорослих «Портрет особистості», під час яких його учасники задіяні у створенні «портрету особистості» Лесі Українки та членів її родини: Олени Пчілки, Петра Антоновича Косача, Михайла Косача, Ольги Косач-Кривинюк, Климента Квітки та Миколи Лисенка і Михайла Старицького, які гостювали у Косачів у Новограді-Волинському.

З метою популяризації традицій, що існували в родині Косачів, для школярів молодших та середніх класів. проводяться тематичні майстер-клас «Як у Косачів»: різдвяні та великодні. Організація майстер-класів побудована на спогадах рідних Лесі Українки. В процесі їх проведення звучать уривки з творів Олени Пчілки, Лесі Українки, спогади Ольги Косач-Кривинюк та Ізидори Косач-Борисової. Учасники майстер-класів долучаються до народних традицій, якими захоплювалися в родині Косачів.

За літературним «хатнім» конкурсом, що був популярний в родині Косачів, а потім і в Київській «Плеяді», в ювілейному році музей оголосив конкурс на кращий літературний твір, написаний на визначене слово, як це робили в родині Косачів. Переможці конкурсу та автори кращих літературних робіт будуть запрошені до музею родини Косачів для участі у «Родинному святі», що проходитиме під час Міжнародного свята літератури та мистецтв «Лесині джерела».

«Родинне свято» - одна з форм популяризації родини Косачів. До участі у святі запрошуються родини, в яких культивуються родинні цінності.

Кожен конкретний ювілей в музеї родини Косачів розглядається не як дата, відокремлена від загального життя родини, а в контексті відносин між членами родини Косачів. 2019 рік був роком трьох дат: 140 років від дня народження Михайла Косача, старшого брата Лесі Українки; 170 років від дня народження матері Лесі Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки) і 110 років від дня смерті батька Лесі Українки Петра Антоновича Косача. Всі три дати ми об'єднали однією мистецькою програмою «І на щасливім березі згадають нас...».

У 2018 році в музеї відбулася презентація книги Л. Мірошниченко «Михайло Косач (Обачний) про старшого брата Лесі Українки Михайла Косача, що була видана за кошти Новоград-Волинського бюджету.

В січні 2019 року до 170-річчя від дня народження Олени Пчілки було презентовано мистецьку акцію «Узори Олени Пчілки»: на 24-х метровому конопляному полотні, якому понад 150 років, «народним» методом у співпраці з Новоград-Волинським Вищим професійним училищем вишиваються «узори» - зразки народної вишивки, зібрані Оленою Пчілкою у Новоград-Волинському повіті у 70-их роках 19-го століття. До вишивання «узорів» залучаються відвідувачі музею, учасники музейних заходів.

Вишивання узорів Олени Пчілки стало своєрідною формою популяризації музею родини Косачів: до вишивання полотна долучалися в Гадячі, на батьківщині Олени Пчілки, у 2019-му році, під час ювілейних заходів з нагоди 170-річчя від дня народження письменниці та громадської діячки. У 2020 році полотно було доправлене в Одесу, місто, яке займало певне місце в географії Лесиних вимушених «мандрівок» (в Одесі жила Лесина близька подруга Маргарита Комарова, з якою вони разом вишили рушник на могилу Тараса Шевченка), а далі до вишивання полотна долучилися міста Одеської області: Южний, Доброслав, Березівка.

Своєрідною формою популяризації родини Косачів є налагодження зв'язків з українською діаспорою через он-лайн спілкування. Маємо зв'язки з Польщею, Ізраїлем, Німеччиною, а в планах: Болгарія, Угорщина, Італія.

З громадською організацією німецького міста Людвігсхафен на Рейні обговорили питання відзначення у 2022-му році 145-ої річниці від дня народження Ольги Косач-Кривинюк.

Формою популяризації родини Косачів є співпраця із місцевими засобами масової інформації. На сторінках трьох місцевих газет розміщуємо статті про життя і творчість Лесі Українки та її родини, друкуємо вікторини та опитування, а за результатами організуємо «музейні спілкування».

Джерела та література

1. Мірошніченко Л. Невідомі документи про Лесю Українку в архіві Оксани Косач-Шимановської. *Твоєму йменню вічно пламеніти*. Матеріали наукової конференції до 125-річчя від дня народження Лесі Українки (м. Новоград-Волинський, 24 лютого 1996 р.). Новоград-Волинський, міська типографія, 1997. С.21
2. Скрипка Т., Денисюк І. Дворянське гніздо Косачів. Науково-видавниче товариство Академічний експрес. Львів, 1999. 125 с.

Наталя Гатальська (с. Затурці)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ЗАТУРЦІВСЬКОМУ МЕМОРІАЛЬНОМУ МУЗЕЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Затурцівський музей формує, крім основної, збірки фондів матеріалів стосовно імен видатних сучасників патрона закладу: політиків, учених, діячів культури, членів його родини. Серед інших (як от: Павла Скоропадського, Михайла Грушевського, Василя Кучабського, Богдана Лепкого, Вільгельма Габсбурга, Євгена Чикаленка, Станіслава Липинського) маємо невеликий фонд родини Косачів.

Як відомо з досліджень науковців, В'ячеслав Липинський був знайомий зі Світозором Драгомановим та Климентом Квіткою (майбутнім чоловіком Лесі Українки) [1, с. 456–460; 4, с. 171]. Щоправда, це знайомство відбулося за різних обставин. За твердженням літературознавця Тамари Скрипки, Микола Косач, молодший брат письменниці, також був знайомий з нашим земляком під час київського періоду його життя. Юний Косач «серед гімназійної молоді знайшов приятелів-однодумців, зокрема, земляка В'ячеслава Липинського» [3, с. 101]. Імені геніальної Лесі Українки та членів її родини, зокрема, Михайла Драгоманова, торкається В'ячеслав Липинський у своїй фундаментальній праці «Листи до братів-хліборобів» у контексті полеміки про те, яка роль української «земельної шляхти» в розвитку рідної культури [2, 28]. Казимир Липинський, батько політика, крім маєтку в Затурцях, придбав землю в околицях Торчина, що межувала із землею Косачів, що теж, ймовірно, зближувало членів цих родин [4, с. 171].

Тому не випадково у фондах Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського (далі – ЗМЛ) наявні матеріали про Лесю Українку і її близьких.

Це, зокрема, література, фото і предмети декоративно-ужиткового мистецтва. До найцінніших належать книги: «Леся Українка. Хронологія життя і творчості», придбана в Колодяжному під час відвідин музею славетної землячки колективом затурцівських музейників і подарована підприємцем та просвітлянкою Валентиною Никитюк, «Родові гнізда Косачів-Драгоманових: їх устрій, побут, культура», збірник статей і матеріалів у двох томах «Леся Українка: доля, культура, епоха», а також книга «Волинські образки: ковельська еліта другої половини XIX століття», передані в дарунок музею авторкою Тамарою Скрипкою. Окрім того, почесна членкиня Національної спілки краєзнавців України, заступниця голови Харківської «Просвіти» Ганна Столярова надіслала власне дослідження-книгу «Харківська весна Лесі Українки». У фондах є кілька фотографій Миколи Косача, переданих Т. Скрипкою, та фотоматеріали, пов'язані з родиною племінника Лесі Українки Юрія Косача, які передала для ЗМЛ Валентина Оснецька (Рибалкіна). До нас також потрапило оригінальне групове фото невеликого розміру, на якому, найімовірніше, родина наймолодшої сестри Лесі Українки Ізидори Косач-Борисової. Волинська письменниця Надія Корнійчук подарувала музеєві в Затурцях бюст Лесі Українки роботи відомого скульптора Івана Гончара, а заслужена артистка України Галина Кажан – гіпсове погруддя поетеси і декоративну вазу із зображенням портрета геніальної землячки [5].

У рамках програми «Музей – школі» Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського співпрацює з навчальними закладами Локачинського району. Зокрема, з метою поглиблення знань з літератури і краєзнавства юних відвідувачів музею щороку до дня народження Лесі Українки та з нагоди Міжнародного дня рідної мови (21 лютого) проводяться конкурси декламаторів поезії славетної

Виступ Наталії Пушкар.

Іванна Дацюк з Мавкою.

Затурицькі школярі на виставці.

Лукаш і Мавка.

*Заслужена артистка України
Галина Кажан.*

волинянки, конкурси на кращий малюнок-ілюстрацію до її творів; спільно з сільською бібліотекою створюються книжкові виставки.

У 2016 році до 145-річного ювілею геніальної землячки з 15 по 19 лютого у ЗМЛ було проведено літературно-мистецький тиждень «До Лесі на гостину».

Ідея проведення цілого комплексу заходів, присвячених ювілею Лесі Українки, визріла давно, адже багатогранний поетичний, прозовий, драматургічний талант великої письменниці не залишає байдужим жодного, хто хоч однією струною своєї чутливої душі торкнеться творчості і життєвого подвигу нашої Лесі.

«Все починається з любові» — таку назву мав перший день літературно-мистецького тижня «До Лесі на гостину», приуроченого 145-ій річниці від дня народження Лесі Українки, який підготували і провели працівники Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського спільно з місцевим осередком Просвіти «Джерело» та педагогами Затурцівської спеціальної школи «Центр освіти» Волинської обласної ради.

Літературно-мистецький тиждень розпочався відкриттям виставки «Лесина Волинь на полотнах живописців», основу якої склали авторські роботи молодих художниць Іванни та Ксенії Дацюк. З любові до мами і тата, до близького оточення, до рідного куточка села, де ти виріс, до дерева і квітки, до озера і лісу, до всього живого і фантастичного, що навколо нас, до Вітчизни і коханої людини починається осмислення власного «Я». Тому «Лесина Волинь на полотнах живописців» — не випадкова тема виставки, якою відкрився літературно-мистецький тиждень у музеї. Такі виразно місцеві пейзажі і їх назви «Вілька», «Над річкою», «Зимовий ліс», «Верби. Зима», «Ранок. Перший сніг» надовго затримують біля себе відвідувачів, змушують ще і ще раз повертатись поглядом і думкою до того куточка рідного краю, який називається «малою батьківщиною». У канву виставки органічно вписались картини волинської природи («Скоро відлига», «Над річкою», «Волинський мотив») пензля Валентини Михальської. (Два роки перед тим велика персональна виставка робіт відомої художниці експонувалась у нашому музеї, а на згадку про цю подію пані Валентина подарувала свої полотна). На виставку з фондів музею потрапила й робота «Маки цвітуть», учительки образотворчого мистецтва Затурцівської спеціальної школи Наталії Дуди, жительки сусіднього села Маньків. Трьома картинами («Осінній ліс», «Сосновий бір», «Над урвищем») представлено мистецький доробок майстра пензля з села Холопичі Костянтина Ярмолюка. Своє місце на виставці знайшла і чудова робота «Весна» художника Івана Дацюка — теж представника затурцівської мистецької династії, який нині проживає в Боголюбах коло Луцька. Крім того, виставку доповнили натюрморти, букети живих і сухих рослин та лялька в образі Мавки з третьої дії «Лісової пісні» роботи Іванни Дацюк.

Перші зворушливі відгуки про щойно відкрити виставку виразно свідчать, що душі наші не черствіють, не байдужіють навіть у непростих обставинах суспільно-політичного життя, на тлі війни та особистих трагедій її учасників і членів їх родин. Ми здатні сприймати красу, радіти талантам нашої молоді, її одухотвореності, високим помислам і пориванням.

Того самого дня в музеї відбулась цікава зустріч старшокласників Затурцівської ЗОШ І-ІІІ ст. ім В. К. Липинського і місцевих просвітян з відомою краєзнавицею, головною хранителькою Волинського краєзнавчого музею Наталією Пушкар. Працюючи в обласному музеї майже півстоліття, Наталія Юхимівна вивчала творчу спадщину Лесі Українки не лише з відомих друкованих джерел, а й за матеріалами, що зберігаються у фондах ВКМ. Улюблена проблема досліджень науковиці — волинські мотиви у творчості Лесі Українки, а лекція «Історія одного листування» протягом десятиліть була бажаною в різних слухацьких аудиторіях. Саме ця розповідь гості музею про стосунки Лесі Українки та Сергія Мержинського стала особливо суголосною з назвою першого дня нашого Тижня. Наталія Юхимівна розповіла про свою роботу в Затурцівській середній школі у період студентської юності, про історію експонатів з фонду Лесі Українки в обласному музеї і, звичайно, про перше кохання видатної письменниці. Лектор читала напам'ять цілі сторінки листів і коментувала їх без жодних записів гарною, образною, соковитою мовою, чим показала, яким повинен бути лектор. Слухачі після закінчення заходу ще довго обговорювали почуте.

Завідувач Затурцівського музею Віталій Кушнір та завуч місцевої школи Ірина Бойко і вчитель історії Лілія Радчук від імені всіх присутніх щиро подякували авторам виставки і лектору за участь у наших заходах.

У вівторок, 16 лютого, на Святі поезії «Лесине слово крилате» простора конференцзала музею ледве вмщала всіх бажаючих взяти участь. Прибули школярі із Затурцівської ЗОШ І-ІІІ ст. ім В. К. Липинського, Затурцівського центру освіти і соціально-педагогічної підтримки, Маньківської ЗОШ

Ольга Бойко і Віра Комзюк.

Майстер-клас Марії Лукашевич.

I-III ст. та Зубильненської ЗОШ I-II ст. Разом з учнями у залі була група екскурсантів з міста Ковеля. Приємним сюрпризом усім присутнім стали невеликі сувеніри: магнітики із зображенням приміщення музею в Затурцях та закладки до книг з фотографіями пам'ятних місць села (робота Марії Лукашевич). Справжнім подарунком школярам стала присутність на святі заслуженої артистки України Галини Кажан та її професійна оцінка виступів юних декламаторів.

Наступного дня музей вітав учнів місцевих шкіл на ранку «Леся Українка – дітям». Трьохкласники читали вірші письменниці, скоромовки і забавлянки, записані фольклористом на Волині, виконували танець «Подоляночка», інсценізували казку «Про котика і півника», переглянули мультимедійний фільм «Біда навчить». Свято провела завідувач Затурцівської сільської бібліотеки Любов Левчик.

Незабутнє враження на затурцівських школярів 18 лютого справила зустріч з керівником дитячої кіностудії «Боривітер» з обласного центру Волині Марією Лукашевич. Гостя з Луцька не лише привезла в дарунок музею свої художньо-документальні фільми, а й після перегляду кінострічки «Наша Леся» провела майстер-клас для майбутніх кінооператорів та режисерів.

На завершення тижня знову в музеї голці ніде було впасти. Щирими аплодисментами глядацька зала вітала організаторів та учасників вечора «Я в серці маю те, що не вмирає». (Драматургія Лесі Українки – проєкція на українське сьогодні). Тематична актуальність, розмаїття літературних образів, яскраве сценічне вбрання, багатство декорації викликали захоплення глядачів. Вечір було підготовлено силами працівників музею та затурцівськими просвітянами. На заключному святі в Затурцях були присутні і виступили завідувачка Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, заслужений працівник культури України Віра Комзюк і завідувачка Музею «Лісової пісні» в Нечимному Ольга Бойко.

А якщо додати, що учасники заходів демонстрували розкішне вбрання в українському народному стилі, чим створювали особливий піднесений настрій, то, вважаємо, кожен день Тижня Лесі Українки в Затурцівському музеї був справжнім святом.

Після проведення заходу можемо стверджувати, що саме таке комплексне ознайомлення з видатною постаттю дає якнайкращий результат. У дітей і дорослих виникає бажання пізнати глибше сторінки біографії письменника, його творчості (до бібліотеки приходять більше читачів за книгами відповідної тематики), виявити своє власне обдарування (діти, молодь роблять перші поетичні спроби, малюють

ілюстрації до літературних творів). П'ять Лесиних днів у музеї – один з найуспішніших проєктів Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського.

Джерела та література

1. Драгоманов С. Спогади про Святослава Липинського. В'ячеслав Липинський та його доба. Науковий збірник. Книга 3. Київ: Темпора, 2013. С.456–460.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926.
3. Скрипка Т. Микола Косач. Знаний і незнаний брат Лесі Українки. *Леся Українка: доля, культура, епоха*. Збірник статей і матеріалів. Випуск перший. Луцьк, 2010. С.99–113.
4. Скрипка Т. Перший переклад драматичного твору Лесі Українки англійською мовою. *Там само*. С. 170–173.
5. Фонди ЗМЛ.

Олександр Дем'янюк (м. Луцьк)

ДО ЮВІЛЕЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ВІТЧИЗНЯНА ФІЛАТЕЛІСТИЧНА ПРОДУКЦІЯ 2020 РОКУ

У 2020 році низка державних установ, громадських організацій та краєзнавців-ентузіастів включилися до підготовки різноманітної поліграфічної, сувенірної та пам'ятної продукції, присвяченої 150-літньому ювілею Лесі Українки (Лариси Косач), який відзначатимемо в лютому 2021 року. На відзнаку цієї події завчасно почали з'являтися сувенірні буклети, календарі, марки, листівки, конверти, пам'ятні медалі (жетони) тощо. Не залишилося осторонь цієї справи державне підприємство – Акціонерне товариство «Укрпошта» (далі – Укрпошта), тематичний план випуску філателістичної продукції на 2020 рік передбачав низку позицій.

Відтак, 25 липня 2020 року введено в офіційний поштовий обіг перші марки, марковані аркуші, картмаксимуми й конверти відповідної тематики (присвячені до 150-річчя від дня народження Лесі Українки), проведено спеціальні погашення філателістичної продукції в Києві, Луцьку та Новограді-Волинському.

Вихідні дані марок № 1817 «Софія Караффа-Корбут. Лукаш і Мавка (Лісова пісня)», № 1818 «Софія Караффа-Корбут. Русалка і Куць (Лісова пісня)»: номінал – 9 грн., тираж марок – по 130 000 примірників кожної назви, формат марки – 52x40,6 мм, перфорація рамкова, марки багатоколірні, спосіб друку – офсет, кількість марок в аркуші – шість (3x2). Марку надруковано на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів».

Вихідні дані маркових аркушів: замовлення 20-3271 та 20-3272 від 18 травня 2020 року, поля маркових аркушів художньо оформлені й містять написи «До 150-річчя від дня народження Лесі Українки», «Леся Українка», «Лісова пісня», на полях маркових аркушів штриховані коди – 4823027147321 (на марковому аркуші з маркою № 1817), 4823027147338 (на марковому аркуші з маркою № 1818), формат маркового аркуша – 182x115 мм, кількість маркових аркушів у друкарському аркуші – вісім. Дизайн марок і маркових аркушів здійснила художниця Ірина Медведовська [5; 6].

До тематичного філателістичного випуску Укрпоштою було підготовлено й 23 липня 2020 року введено до офіційного обігу два картмаксимуми «Я слухаю тебе...твого кохання...» [8] та «Куцю-Куцю, поцілуй у рущо!» [1]: замовлення 43278/3 та 43278/4 від 12 червня 2020 року, тираж по 2000 примірників кожного картмаксимуму, друк – ТОВ «Ландпрес». На звороті картмаксимумів вміщено написи «С. Караффа-Корбут. Лукаш і Мавка (Лісова пісня). Волинський краєзнавчий музей» та «С. Караффа-Корбут. Русалка і Куць (Лісова пісня). Волинський краєзнавчий музей».

Конверт першого дня (КПД) № 737 «Леся Українка. Лісова пісня» з'явився в офіційному обігу 10 липня 2020 року. Вихідні дані КПД: формат 114x162 мм (С6), замовлення Т-0451 від 27 травня 2020 року, тираж – 3000 прим., вартість – 4,00 грн. (після спеціального погашення – 25,60 грн.), друк – ТОВ «Укрбланковидав». Дизайн конверту художниці Ірини Медведовської. На звороті КПД вміщено напис: «У 2021 році світ відзначатиме 150-річний ювілей однієї із найталановитіших поетес ХХ століття – Лесі Українки. За багаторічну творчу працю вона написала чимало чудових творів, але вершиною її творчості, по праву, вважається драма-феєрія «Лісова пісня. Свою руку до увіковічення геніального творіння Лесі доклала самобутня українська художниця – Софія Караффа-Кобут, яка створила 36 оригінальних ілюстрацій до «Лісової пісні». Від 1990 до кінця 1994 року тривала творча праця художниці. Кожен її персонаж оригінальний, має свій характер, який передається через виразність очей, рук, пластику рухів.

Марка № 1817.

Марковий аркуш з маркою № 1817 «Софія
Караффа-Корбут. Лукаш і Мавка
(Лісова пісня)»

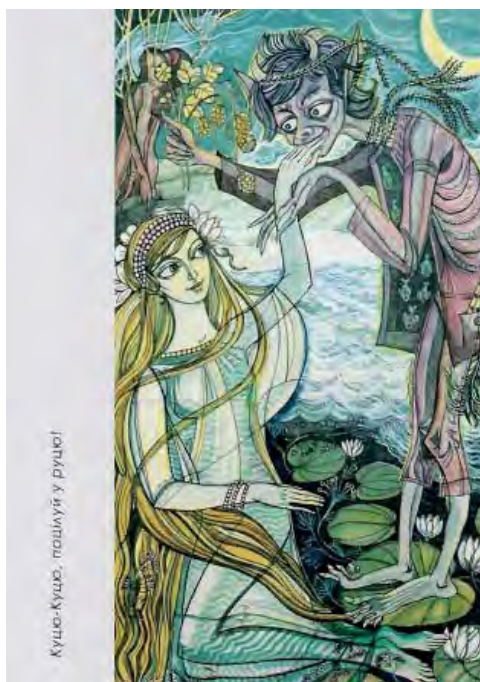
Марка № 1818.

Марковий аркуш з маркою № 1818 «Софія
Караффа-Корбут. Русалка і Куць (Лісова пісня)»

Картмаксимум
«Я слухаю тебе...твого кохання...».

Картмаксимум
«Куцю-Куцю, поцілуй у рицю!».

В ілюстраціях відтворені сільські краєвиди: хатинки під солом'яними стріхам, елементи побуту, речі господарського і домашнього вжитку. Типажі героїв, їх одяг, взуття, головні убори, елементи вишивки і прикрас – все притаманне Волинському Поліссю, в якому відбувається дія «Лісової пісні». Нині колекція ілюстрацій є власністю Літературно-меморіального музею Лесі Українки в Колодяжному (Волинський краєзнавчий музей). На марках зображено ілюстрації «Лукаш і Мавка» та «Русалка і Куць» [2].

Для погашення КПД з двома марками та двох картмаксимумів із марками виготовлено відповідні штемпелі «Першого дня» (далі – ШПД) «До 150-річчя від дня народження Лесі Українки», які 25 липня 2020 року застосовано в Києві, Луцьку та Новограді-Волинському. Дизайн штемпелів здійснила Ірина Медведовська.

Зазначимо, що для дизайну цієї філателістичної продукції було використано ілюстрації Софії Караффи-Корбут, української художниці, яка працювала в галузі станкової та книжкової графіки й декоративного мистецтва. Вперше до творчості Лесі Українки художниця зверталася ще в 1963 році, створивши кольорову ліногравюру «Казка» (за мотивами драми-феєрії «Лісова пісня»). Згодом у 1971 році проілюструвала книгу «Досвітні огні», яку надрукувало видавництво «Веселка» до 100-літнього ювілею Лесі Українки. Впродовж 1990–1994 років С. Караффа-Корбут працювала над ілюстраціями до «Лісової пісні». Вперше повна серія «Лісової пісні» (тридцять шість ілюстрацій) була продемонстрована в 1996 році на виставці до 125-річчя від дня народження Лесі Українки, розгорнутій у Львівському музеї Івана Франка. Книга «Лісова пісня» з ілюстраціями Софії Караффи-Корбут побачила світ у львівському видавництві «Місіонер» у 2000 році [7].

30 листопада 2020 року введено в офіційний поштовий обіг ще одну марку, марковий аркуш та конверти першого дня, присвячені 150-річчю від дня народження Лесі Українки, проведено спеціальні погашення в Києві.

Вихідні дані марки № 1871 «Мавка. Лісова пісня»: номінал – V (відповідає тарифу на пересилання простого неперіоритетного листа масою до 50 г у межах України) – на момент виходу марки – 9 грн., тираж марки – 100 000 примірників, формат марки – 52x37,5 мм, марка багатоколірна, спосіб друку – офсет, виготовлена марка на самоклеїмому папері, кількість марок в аркуші – дев'ять (3x3). Марку надруковано на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів».

Вихідні дані маркового аркуша: замовлення 20-3754 від 30 жовтня 2020 року, поля маркового аркушу художньо оформлені й містять напис «Мавка. Лісова пісня», на полі маркового аркушу штрихований код – 4823027148359, формат маркового аркуша – 256x169 мм, кількість маркованих аркушів у друкарському аркуші – три. Ціна маркового аркуша на момент введення до офіційного обігу – 81 гривня [4].

Конверт першого дня № 754 «Мавка. Лісова пісня» з'явився в офіційному обігу 30 листопада 2020 року. Вихідні дані КПД: формат 114x162 мм (С6), замовлення Т-01106 від 4 листопада 2020 року, тираж – 2000 прим., вартість – 4,00 грн. (після спеціального погашення – 14,80 грн.), штрихований код – 4823027148410, друк – ТОВ «Укрбланковидав». Дизайн конверту здійснила студія ТОВ «Анімаград». На звороті КПД вміщено напис: «Мавка. Лісова пісня» – це повнометражний анімаційний фільм студії Animagrad. Студія входить до складу FILM.UA Group та є одним із провідних анімаційних продакшенів у Східній Європі. Фільм створюється за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» та на основі образів слов'янської міфології. Головна героїня Мавка, Душа і Берегиня Лісу закохується в талановитого музику Лукаша, і постає перед складним вибором: кохання чи обов'язок перед Лісом. Це історія про магічну силу любові, яка об'єднує, рятує і дарує життя. Консультантами проекту виступають експерти кафедри фольклористики Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» та Музею історії моди України. Оригінальний саундтрек до мультфільму створили музиканти етнотурту «ДахаБраха». А в реалізації екологічної місії допомагає партнер – Всесвітній фонд природи WWF в Україні. Зокрема, разом із Фондом започатковано всеукраїнську довгострокову благодійну акцію «Врятуємо рись!», мета якої – допомогли рись та її дитинчатам вижити в українських лісах. Крім того, у фільмі з'являються тварини Червоної книги України» [3].

Для погашення КПД виготовлено відповідний штемпель «Першого дня» «Мавка. Лісова пісня», які 30 листопада 2020 року застосовано в Києві.

Окрім того, вдалося віднайти та описати неофіційні випуски немаркованих художніх конвертів (далі – НХК), які здійснили волинські громадські організації колекціонерів, зокрема Товариство колекціонерів «Юнона» (м. Березно Рівненської обл.) та Волинської асоціації колекціонерів «Паритет» (м. Луцьк Волинської обл.). Завдяки колекціонерам-ентузіастам Олександру Форманчуку та Анатолію Серкову в 2020 році було виготовлено щонайменше чотири конверти, присвячених майбутньому ювілею української поетеси з волинським корінням Лесі Українки. Дизайнером усіх випусків став Олександр Власюк (снт

КПД № 737 «Леся Українка. Лісова пісня».

КПД № 737, ШПД «До 150-річчя від дня народження Лесі Українки», м. Київ

КПД № 737, ШПД «До 150-річчя від дня народження Лесі Українки», м. Луцьк

КПД № 737, ШПД «До 150-річчя від дня народження Лесі Українки», м. Новоград-Волинський

Марка № 1871.

Марковий аркуш з маркою № 1871 «Мавка. Лісова пісня».

КПД № 754 «Мавка. Лісова пісня».

КПД № 754, ШПД «Мавка. Лісова пісня»,
м. Київ.

Неофіційний НХК «150 років від дня народження Лесі Українки. 1871–1913».

Неофіційний НХК «150 років від дня народження Лесі Українки. 1871–1913».

Неофіційний НХК «150 років з дня народження Лесі Українки. «Білий будиночок» Лесі Українки, с. Колодяжне»

Неофіційний НХК «150 років з дня народження Лесі Українки. Будинок родини Косачів, м. Луцьк»

Гоща Рівненської обл.). До виготовлення перших двох конвертів долучився фотоцентр «Зеніт» із смт Гоща, до двох інших – асоціація «Паритет».

Отож аналіз філателістичної продукції 2020 року, яка тематично присвячена майбутньому 150-літньому ювілею Лесі Українки, засвідчують зацікавленість темою АТ «Укрпошта» (три марки, три маркових аркуша, два картмаксимуми, два конверти першого дня, чотири спеціальних погашення (чотири спеціальні поштові штемпелі) та громадськими організаціями колекціонерів (чотири немарковані художні конверти).

Джерела та література

1. Куцю-Куцю, поцілуй у руку! картка/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=6&id=3346778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=2

2. Леся Українка. Лісова пісня КПД С6/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=16&id=3338778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=2

3. Мавка. Лісова пісня КПД С6/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=16&id=3648778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=1

4. Марка «Мавка. Лісова пісня» на самоклеяному папері/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=1&id=3644778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=1

5. Марка «Софія Караффа-Корбут. Лукаш і Мавка (Лісова пісня)»/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=1&id=3340778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=2

6. Марка «Софія Караффа-Корбут. Русалка і Куць (Лісова пісня)»/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=1&id=3342778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=2

7. Несторук І. Софія Караффа-Корбут – ілюстратор «Лісової пісні» Лесі Українки. URL : <http://knpu.gov.ua/content/sof%D1%96ya-karaffa-korbut-%E2%80%93%D1%96Ilyustrator-%C2%AB%D1%96sovo%D1%97-r%D1%96sn%D1%96%C2%BB-les%D1%96-ukra%D1%97nki>

8. Я слухаю тебе...твого кохання... картка/2020. URL : http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=6&id=3344778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=2

Алла Диба (м. Київ)

*Світлій пам'яті моїх посестер з Музею Миколи Лисенка
Марини Чуєвої та Роксани Скорульської*

«ЩАСЛИВИЙ ДЕНЬ ШАНУВАННЯ РІДНОГО ПОЕТА»: УЧАСНИКИ ГУРТКА «ПЛЕЯДА» НА СВЯТІ КОТЛЯРЕВСЬКОГО В ПОЛТАВІ 1903 РОКУ

Ця наукова розвідка виконана у межах проєктів, які фінансуються за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Багато визначних подій в історії української культури відомі нам частіше досить поверхово, без повної картини того, хто це здійснив, для чого, якими зусиллями, якими стали наслідки і як це вписувалося в загальний культурний контекст України того часу і чи має це значення для сьогодення. Таким яскравим, досить часто згадуваним, але мало деталізованим до сьогодні є відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року. Пам'ятник Івану Котляревському став першим в історії пам'ятником українському письменнику і громадському діячеві, засновнику сучасної української літератури Івану Петровичу Котляревському (1769–1838). Він споруджений у місті Полтаві, де Котляревський народився і прожив майже все життя. Монумент встановлено, освячено й відкрито на бульварі Котляревського (до 1908 року — Протопопівський бульвар) 30 серпня (12 вересня) 1903 року. Він являє собою бронзове погруддя, увінчане лавровим вінком, і встановлено на постаменті. Висота пам'ятника — 5,7 м. Постамент оздоблено трьома горельєфами, що відтворюють три епізоди з творів Котляревського — по одному з

«Енеїди», «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника» (робота Леоніда Позена). На фасаді (вгорі) слова: «Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люде, блаженна сторона» і слова Тараса Шевченка: «Слава сонцем засіяла: не вмре кобзар, бо навіки його привітала», нижче був напис: «Рідний край своєму першому поетові Івану Котляревському. 1798–1898». Проект погруддя письменнику належить скульпторові Леоніду Позену, постаменту – архітектору О. Ширшову; виконав з дніпровського граніту архітектор П. Певний. У роботі над пам'ятником брали також участь художник В. Волков і архітектор О. Зінов'єв. Цей пам'ятник було збудовано на громадські кошти, які збиралися в 1895–1898 роках. Всього було зібрано 11 768 карбованців 67 копійок. Показово те, що про усі витрати на спорудження пам'ятника та на інші потреби організації свята, були ретельно зафіксовані у спеціальних фінансових звітах, опублікованих українською громадою, яка брала в тому участь.

Попри зібрані великі кошти встановлення монументу постійно відтермінувалося через протидію офіційної влади Російської імперії, що мала надати дозвіл на встановлення пам'ятника родоначальнику нової української літератури, що започаткував українське культурне (з часом і політичне) відродження XIX століття, яке російський офіціоз волів не помічати, в гіршому випадку – відкидати і забороняти (згадаймо Валувський та Емський укази та ще десятки менш відомих широкому загалу). Зрештою цей дозвіл було отримано, однак зробити напис на постаменті українською так і не дозволили, з приводу чого ідеолог українського націоналізму, один з очільників «Братерства Тарасівців» Микола Міхновський, незважаючи на можливі негативні наслідки для себе (такі відчайдушні кроки ніколи не проходили повз увагу владців), навіть написав тоді гнівного листа тодішньому міністру внутрішніх справ імперії.

Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 30 серпня (12 вересня) 1903 року і перетворилося на велику національну акцію, на якій були присутні численні діячі культури, в тому числі були делегати з Галичини та Буковини, серед яких майже 70 письменників (було б і більше, про що говоритимемо нижче): Христина Алчевська, Микола Аркас, Дмитро Багалій, Сергій Єфремов, Леонід Жебуньов, Надія Кибальчич, Михайло Комаров, Михайло Коцюбинський, Микола Лагодинський, Микола Лисенко, Панас Мирний, Микола Міхновський, Михайло Старицький, Володимир Самійленко, Олександр Олесь, Олена Пчілка, Василь Сімович, Василь Стефаник, Кирило Студинський, Юліан Романчук, Теофіл Грушкевич, Євген Левицький, Мирон Кордуба, Лев Лопатинський, Михайло Губчак, Лесь Кульчицький, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Левко Мацієвич та інші. Особа кожного з них – це звитяжна праця-офіра Україні в різних галузях її цивілізаційного поступу. Доля кожного – це тріумф і трагедія того, хто Україні служить. Відомо також, що почесною гостею свята була 111-річна Варвара Лелечиха. В молоді роки вона працювала служницею у Івана Котляревського, а потім через усе своє життя пронесла про нього теплі спогади. Саме свято відкриття пам'ятника Іванові Котляревському було підсумком вервечки важливих подій, які відбувалися в Україні впродовж декількох десятиліть, які ставали важливими підвалинами боротьби за утвердження української мови, культури, літератури, відновлення географічного поняття Україна на мапі Європи, коли навіть це слово було під заборонаю у Російській імперії. Згадаймо, наприклад, як 1861 року Лисенко та Старицький провели новорічні свята на Полтавщині у свого товариша, автора гімну України Павла Чубинського, а у травні 1861 р. на перепохованні Тараса Шевченка, київські студенти-шляхтичі Михайло Драгоманов, Петро Косач, Тадей Рильський, Михайло Старицький та Микола Лисенко упряглися в траурний віз і Ланцюговим мостом, а потім Дніпровською набережною доправили його до церкви Різдва на Подолі.

Скільки після цього було усіяких, переслідуваних офіційною владою, вшанувань, скільки виданих книг, як збиралися кошти на пам'ятник Шевченкові, як створювався словник української мови, впорядкований і виданий пізніше Борисом Грінченком. Як діяла нелегальна «Стара Громада», як у кінці 1880-х до неї долучився перший нелегальний український університет на Східній Україні – гурток творчої молоді «Плеяда», яким опікувалися БАТЬКИ – Микола Лисенко, Ольга і Петро Косачі, Михайло Старицький, Михайло Драгоманов. І навчалися ДІТИ – гімназисти й студенти Лариса, Михайло й Ольга Косачі, Людмила й Оксана Старицькі та ще десятки їхніх друзів. А підготовка до спорудження пам'ятника Іванові Котляревському розпочалася ще в кінці XIX століття. Царський уряд усіяко гальмував справу, дозволив збирати кошти на пам'ятник тільки в Полтавській губернії. Кошти надходили від звичайних людей і від видатних діячів культури, освіти, науки, літератури з інших міст України та Росії. Але цілих вісім років місцева влада вирішувала питання відносно місця. І нарешті – відкриття: «Іще зоря не зоріла на темному небі захмареному, як у Полтаві з уст Івана Котляревського прозвеніло натхненне поетичне Слово. Воно рідну мову занедбану піднімало до високостей національного письменства; вино живило наш дух народний животворчою силою. І Слово стало Ділом...

Ми, українські письменники Києва, поздоровляємо місто Полтаву з щасливим днем шанування

1. Пам'ятник Іванові Котляревському в Полтаві. Початок ХХ ст.

2. Відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві. 30 серпня (12 вересня) 1903 р.

5. Квиток учасника свята Котляревського у Полтаві. 1903 р.

3. Письменники на святі Котляревського в Полтаві. 1903 р.: Михайло Коцюбинський, Василь Стефоник, Ольга Косач (Олена Пчілка), Лариса Косач (Леся Українка), Михайло Старицький, Гнат Хоткевич, Володимир Самійленко.

рідного поета...

Від українських письменників Києва. 30 серпня 1903 р.» [4, с. 142].

Уряд і тут постійно перешкоджав: заборонили виголошувати промови українською мовою, але вона постійно звучала на мітингу. Представники Західної України промовляли українською, бо російської вони не знали. Це розуміла навіть імперська влада. Але деякі сміливці таки наважувалися порушити заборону. Наприклад, Олена Пчілка виступила тоді саме українською, звертаючись до земляків (сама була народжена на Полтавщині), добре знаючи, якою мовою говорять тут люди. До підніжжя пам'ятника було покладено більше 30 вінків. На святі багато фотографували, тому маємо відповідні публікації в періодиці того часу, маємо поштові листівки, світлини з учасниками свята, розглядаючи які бачиш десятки щасливих, почасти знайомих облич. Але й ставиш собі запитання: «Де ж той письменник? А де той?». Де, наприклад, видатний український композитор Микола Віталійович Лисенко, полтавець від народження, один з найвидатніших діячів української культури того часу й організаторів цього величного свята? Той, який надзвичайно багато зробив для підготовки свята.

Ще у 1890-х Лисенко провів чотири великих гастрольних турне: 1892 – 3, 1897, 1899, 1902 років. Програма складалась із двох відділів – на початку Лисенко виступав як піаніст з виконанням власних творів, а потім співав хор, якому Микола Віталійович акомпанував. Всю організаційну роботу також виконував композитор. Це була потужна пропаганда української музики. Нам мало що відомо з конкретної його роботи по підготовці свята Котляревського, але листування композитора розкриває дещо з тих невідомих широкому загалу сторінок. Так з листа Миколи Лисенка від 9 липня 1903 року з Китаєва під Києвом до полтавського громадського та культурного діяча, хорового диригента і педагога Григорія Маркевича (1847 – 1923) дізнаємося таке: «Кепська справа, що у Вас у Полтаві нема ні голосів, ні людей, які б стали до помочі у таку важну хвилину свідомого становища України. Не можна Вам, - просить добродія Різенка [Різенко Іван (1846 – 1932) – хоровий диригент, регент, учитель співів Полтавської духовної семінарії – А. Д.] знайти голоси серед семінарської молоді, чи не озвуться, щоб укомплектувати собою хор на славу славного Полтавця?? Дак ловіть же йіх та присоглашайте.

Без оркестра годі святкувати. Нема в Полтаві - йїдьте в Харків до Ильї Ильича Слатіна [Слатін Ілля (1845 - 1931) – піаніст, диригент, педагог А. Д.], до Сокальського [Сокальський Володимир (1863 – 1910) – юрист, композитор, диригент, музикознавець, музичний критик – А. Д.], наймайте симфонічний оркестр, нехай прибуде в августі перед 30, днів за 2 – 3 для срететирования, ассигнуйте на це гроші. А то ж як? Хіба казенні та городські повинности платити? Ні, це плата на Українське свято, а не на провінцію російську. А ви в простоті душі і наивності гадаєте сыграть кантату оркестром братьев Тобилевичей [родина корифеїв українського театру: Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Садовська-Барілотті – А. Д.] із 10 – 12 жидков?! Курдиновского [Курдиновський (псевдонім Соловей) Василь (1868 - 1937) – оперний співак (баритон) – А. Д.] наймайте, торгуйтесь, платіть. Запитайте Тобилевичей, чи є у йїх добрий тенор соліст, и мене сповісіть. За Затиркевичку [Затиркевич (Затиркевич-Карпінська) Ганна (1856 – 1921) – українська актриса перших професійних труп – А. Д.] напишіть і спитайте, де вона, ось кого: станція Дмитровка Либаво-Роменской ж[елезной] д[ороги], в село Ярошевку, Василю Петровичу Горленку [Василь Горленко (1853 – 1907) – український письменник, мистецтвознавець, фольклорист та етнограф, дослідник історії кобзарства – А. Д.]. Вона десь близько коло його мешкає, у сусідстві. Заньковецька? Та вона ж, здається, тепер зовсім безголоса [М. В. Лисенко турбується про виконавицю з добрими вокальними даними, на роль Наталки Полтавки у святковій виставі 31 серпня 1903 р. (Врешті, Наталку грала Любов Лінницька, а Терпелиху – Софія Тобілевич)» –5, 574], а як ні, то вона десь у Сибіру з власною трупкою, бо з 16 іюня почала у Саратові на 16 вистав, далі у Ростові-н/Д[ону], а далі в Сибіру, так вона мені сама казала в кінці мая» [5, с. 359–360]. Правопис листів згідно з оригіналами відтворено у виданні «Микола Лисенко. Листи», згідно з яким і наведено цитати.

11 серпня 1903 року від Лисенка з Києва Маркевичу такі новини: «На сьогоднішній мій лист Вам відповідь Вам Гулак [? – А. Д.], бо я стомлений страшенно: зрання був у Пуші-Водиці, – дачне місце в Городському лісі за 25 верст, де живе тепер Внуковський [Внуковський (Внученко) Григорій (1879–1934) – український оперний співак (тенор), співак хору Лисенка – А. Д.], що братиме участь в кантаті и концерті. Я з йїм проходив вокальні партії. Потратив на це годин зо три, далі вернувсь у город, заїхав в Управленіє Кієво-Полтав[ської] ж[елезной] д[ороги] до начальника движения й тяги Зінківського, де просив, щоб він з свого боку дав полегхкість перевезти хор і оркестр у Полтаву даром туди і назад. Зінківський зробив зробив це з особеним удовольствием, дає великий пульмановський вагон на 65 душ 3-го класу, котрий доведе всіх у Полтаву, завезе на запасний путь и ждатиме нас назад одвезти. Просив тільки нікому про це не казати. Ось уже для Коммісії в скидка цілковита по перевозці людей.

4. Учасники відкриття пам'ятника Іванові Котляревському у Полтаві. 1903 р.
Групове фото.

Чув стороною, ніби п. Затыркевич служить у Суслова [Суслов (Резников) Онисим (1857–1929) – український театральний та кіноактор, режисер, антрепренер, драматург, педагог – А. Д.] трупі, котра начеб то зєдналася допіру з трупною Гайдамаки [? – А. Д.] и пробуває тепер у Житомирі. Пишіть, розвідуйте.

А Ви все ж таки и не сказали, які ж саме народні пісні думають співати ваші архиереї і полтавські з ними любителі, щоб і наші співаки ті пісні підьучили.

Тепер слухайте саме важне.

Я Вам писав учора, щоб «научну рѣчь» про К[отляревсько]го ви всі проквасили: Науменко зрікся цілком. Тепер Житецький Павло рекомендує Вам запросити зараз же, поки ще не пізно (хоч телеграмою чи як) Ів[ана] Матвійовичв Стешенка, чоловіка, студіювавшого твори Котляревського, написавшого працю «Поезія Котляревського», котру Академія наук в лиці Веселовського [Веселовський Олександр (1838–1906) – російський вчений, історик літератури, академік] узнала за дуже талановиту працю, поручила Кримському, яко спеціалісті, прорецензувати; той дав до неї дуже добру рецензію; за те Стешенка Академія наук нагородила печатним Отзывом. Житецький каже, коли вже виявилось, що старі українські сили не спромоглися через те або инше прислужитись такій важливій хвилі, то рекомендує молодого, котрий може виконати цю працю. *Тільки треба обов'язково, щоб Ви моментально послали з Полтави йому запросини написати таку наукову розправу* [виділено автором – А. Д.] (Київська городська управа, Ів. Матв. Стешенку), бо вважайте на російське пекло; цю роботу, котру він зробить під доглядом Житецького, він повинен послати Вам, а Ви – попечителю Кіє[вського] округу, на його розгляд і утвердження, а тоді лишень він буде мав право її читати публічно. Скільки ж це часу потрібно на ті метаморфози?! Все залежить од вас, кункаторів, щоб «спастити отъчество». Sapienti sat [Для тямущого досить (лат.) – А. Д.]!

Жду відповіді про оркестр і згоди на умовини. [виділено автором – А. Д.] За ці гроші Ви маєте право обидва дні – 30 і 31 заставити їх грати де вгодно, коли вгодно і скільки вгодно. Не пам'ятаю, що Ви щось пишете про помешкання. звичайно, треба ж дамам і дѣвицам дати ну хоч можливий комфорт чистоти,

спокою, не розкоші, боронь, Боже. Мущинам менче того, але все ж щоб це не мало фізіономії втрутити їх в казарму, як москалів на тісних фатґрах, на вонючій соломі, на з'їдення блошицям и блохам. Те ж саме и музикантам. А чи Волинський [«Волинський Зельман (Зиновій) Йосипович (1851 – 1923) - кларнетист, артист оркестру Д. В. Ахшарумова в Полтаві. Лисенко радив Г. І. Маркевичу звернутись до нього та його синів по допомогу в оркестрі на Свято Котляревського у 1903 р. Згодом викладав у Львові» – 5, 615], батько і діти його, скрипач, флейтист, не дали б у цьому помочи и яко музиканти, і яко устроители? Га? Бо в оркестрі, мабуть, добра доза израїля. Попросіть Надежду Ник[олаєвну] Головно [Головня Надія (1865 - 1922) - піаністка, арфістка в оркестрі Д. В. Ахшарумова в Полтаві, родичка першої дружини М. В. Лисенка та Миколи Гоголя], щоб взяла партію п'яніно в оркестрі (Cemballo по італ.), замінюючи народні гусли. Глядіть же, пильнуйте все, про що пишу, а головне, про научну розправу і про Стешенка.

Ваш М. Лисенко.

А де ж взяти баритона? Слушайте, не диво, коли Курдиновський [Курдиновський (псевдонім Соловійов) Василь (11868–1937) – оперний бас (баритон) – А. Д.)] з Кисловодська?!! бере 30 рублів, скільки ж дорога йому коштує?

Зауважте добре: хори з любителів, архіерейські і Саксаганського повинні знати партії свої в кантаті на зубок, бо зводити хори ці из оркестром достанеться тільки один день, 29-го августа. Хай стережуться; скажіть їм од мене.

Вийхати раніше, як 28, неможливо, бо оркестр кінча оперу 27 в 12 ч[асов] ночі, та й хористам, що більшість по службам знаходяться, теж не можна» [5, 367–368].

У листі від 20 серпня з Києва (в цей день написано два такі листи п. Маркевичу) йдеться про партитуру «Наталки Полтавки», узгодження цього питання з Тобілевичами. Виявилось, що біографію Котляревського доручили читати якомусь вихованцеві «корпуса»: «Що ж у вас своїх людей нема? Зрешти, з-за чого ви не дасте Грінченкові читати біографію по українському? Це ж позорно читати у себе вдома біографію того чоловіка, який писав лишень по українському, на чужій мові. Ні один чесний українець з Києва не осквернить себе читати біографію К[отляревсько]го інакше як по українському. Кого запитували, чи не можна «з ласки» прочитати біографію Котляревського по-українському, і хто це відказав, що на се не буде дозволу... Хто сей доброволець, що рішає таке «небезпечне і гостре питання» (!) за якогось варяга, сиріч начальство. Ото й горе, що ви раз-у-раз чіпаєте цих варягів непотрібними запитаннями. Ну, звичайно, варяг глибокомисленно уставясь в землю лбом [цитуються байка І. Крилова «Осел и соловей» – А. Д.], промукає: «нѣт, это не в целях правительства. Рекомендую вам на общерусском, государственном языке читать». Ось у що виродилась хахлачина и ее примерное bon enfant'ство [тут: слухняність (від франц. – bon enfant – хороша дитина) – А. Д.], котре хто не схоче стриже, топче, плює, ганить... Що скажуть і що повезуть додому ті десятків 2 – 3 галичан, а вони йдуть, що почують в таку рішучу хвилю богобоязних хохликів, що й біографію чоловіка не важуться по своєму висловити. За М. П. Старицького ручуся, що на государств[енном] языке він не зголоситься читати. Про уривки «Енеїди», – то інша річ; напишіть йому, попросіть» [5, с. 370]. Найприкріше те, що і зараз у нас не перевелися ні хохли, ні варяги, які, осквернюючи українську мову, намагаються «правити бал» у Незалежній Державі Україна. Соромно перед Лисенком...

В листі з Києва від 24 серпня Микола Лисенко повідомляє, що має 26 серпня о 10-ій вечора вийхати до Полтави, де буде вранці о 10.00. Зупиниться у адвоката Миколи Дмитрієва, куди має прибути з дочкою Галиною та своєю ученицею Щербаківською [Євгенія Щербаківська (1881–1964), дружина художника Василя Кричевського – А. Д.]. Передає родичу Іванові Булюбашу, щоб той прийняв у себе Михайла Старицького з доньками Марією та Людмилою. Переживає, де розмістяться Леся Українка та Олена Пчілка. Просить хоч зранку, хоч по обіді скликати усі хори у театрі: «Я буду перевіряти, як вивчили всі кантату і архіерейські, й аматорські співці. Темпи, нюанси, все. Піаніно чи рояль там повинно бути. Д[обродія] Лісовського [Лісовський Леонід ((1866–1934) – піаніст, композитор, музикознавець, педагог – А. Д.) просить грати партію cemballo (п'яніно) в оркестрі. Як ви нічого не пам'ятаєте, що Вам пишу? Я ж Вам писав, щоб дали доброго сопрано для тріо в кантаті, і для того послав Вам партію для неї з дрібно писаними партіями альта і тенора, і щоб Ваше сопрано вивчило добре цю партію. То так і робіть, бо в нас нема, як і альт музикальний трапився б, то й те до речі б дуже було. А тенор є у мене. Он баритона, хоч пропади, нема. Послав у Білу Церкву, то або заміщує начальника, або шлюб бере – нема. Дав басу співати з хором. Для того я й писав ще недавно, щоб Курдиновського обов'язково кликали. Хору привезено 18 чоловік. На харч оркестру видайте просто 100 карбованців на руки; це вигідніше, ніж самим харчувати, та вони інакше і не згожуються. Глядіть же, усе, що пишу, зробіть, будь ласка. Ну, Боже благослови!». У приписці є прохання передати Миколі Садовському, щоб привіз 10-12 чоловічих та 5 жіночих костюмів

б. Афіша урочистостей у Полтаві
30 - 31 серпня 1903 р.

історичних, щоб вдягти декого з хору: «Це було б дуже ефектно і мальовничо, різноманітне, а решта, – більшість в народних. Напишіть, попросіть. Напишіть же зараз Бородаю [Бородай Михайло (1853–1929) театральний діяч, антрепренер (у цей час - Київського оперного театру) – А.Д.] в Київський Народний Дом і попросіть відпустити Марію Мих[айлівну] Старицьку» [5, с. 372]. Отож на свято Котляревського він приїхав зі своїм знаменитим хором і дуже солідним доробком. Проте й не мав змоги (чи такої світлини ми ще й досі не відшукали?) долучитися до знаменитого великого групового студійного фото, як ми маємо у випадку з письменниками, журналістами, громадськими діячами, і яке відтоді стало візитівкою свята. У свою чергу, Микола Лисенко в ті дні постійно перебував на репетиціях та виступах хору і разом з театром корифеїв, коли готували постановку «Наталки Полтавки».

Не знайдемо ми серед присутніх на святі і Ольги Кобилянської, яка у 1903 році планувала поїхати до Києва, де, можливо й приєдналася б до делегації, яка мала їхати до Полтави, та хвороба матері перешкодила їй здійснити цей намір. І сама Кобилянська була підтята лівобічним паралічем та хворобою серця - ускладненням застуди в галицьких горах. Але маємо лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 2 серпня 1903 року, в якому вона планує їхню наступну зустріч: «Хтось уже дожидає когось так! Нехай би хтось приїхав таки сього місяця, то був би міг звідати Полтаву з нагоди відкриття пам'ятника Котляревському (то буде 30 серпня стар[ого] стилю). Там у Чернівцях, відай вже є у людей відозва від полтавців з тої нагоди? І до моря хтось та й ще хтось поїхали б собі. Ей, нехай хтось приїде, нехай!» [3, с. 710]. Подруга Лариса Косач навіть продумала вже, як Кобилянській було б недорого витратитись у дорозі. Не могла бути на святі й Ольга Косач-Кривинюк, бо її щойно поновили у Медичному інституті, і вона мусила терміново виїхати до Петербурга. Згідно зі свідченнями біографа Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк [3, с. 713] 30 серпня 1903 р. письменниця з матір'ю прибули з Зеленого Гаю до Полтави і зупинилися в господі адвоката Миколи Дмитрієва. А на самому відкритті Лариса Косач стояла поруч із молодими буковинським журналістом і вченим Василем Сімовичем (9.03.1880 –13.03.1944), який підтримував її. На початку вересня сфотографувалася з учасниками свята. Відомо дві світлини - велике

групове фото, де Леся Українка сидить між Василем Стефаником та Михайлом Коцюбинським, тим самим ніби об'єднуючи Західну та Східну Україну. А також є менше фото з письменниками (7 осіб). Спогади учасників про цю подію містять ряд розбіжностей, адже Василь Сімович (той, який у час святкування був майже постійно поруч із Лесею Українкою) у своїх спогадах про Михайла Коцюбинського стверджує [6, с. 201], що окремо у фотосалоні письменники фотографувалися окремо ще до загальної фотографії [6, с. 201], а в листуванні Лесі Українки з Осипом Маковеєм [Докладніше про це – 7], що вже після.

На цих світлинах бажано зупинитися більш докладно. У першу чергу тому, що на них зображена еліта української нації. При розшифровці великого групового фото з учасниками свята іноді наголошувалося, що там зображений і плядівець Мусій Кононенко: «На це місце [на фото – А. Д.] претендувало аж чотири кандидати: Долгополов Нифонт Іванович, Кононенко Мусій Степанович, Демченко Іван Олександрович і Ганько Михайло Петрович» [6, 196]. Насправді ж його в цьому гурті немає, скоріш за все це Михайло Ганько, що й доводить у своїй статті Юрій П'ядик. Свідчення про свято залишив і плядівець Олександр Лотоцький, але його на фото також нема (може, він тоді був на репетиції у хорі Миколи Лисенка або допомагав з іншими заходами свята?). Де був Кононенко, якого згадується в контексті підготовки свята, теж поки що прослідкувати не вдалося. Немає на світлині також плядвки Дніпрової Чайки. Не бачимо серед присутніх і активного члена гуртка «Пляда» Максима Славинського (може, мав тоді якісь поважні справи у Петербурзі й не міг приїхати?). Не бачимо ми тут і Михайла Грушевського (ззначив себе, як член «Літературної громадки» або «Пляди» у вітальній адресі Миколі Лисенку [1]). Ось відповідне пояснення на сайті Київського музею Михайла Грушевського (усі необхідні посилання на джерела текстів треба дивитися там, я ж переповідаю тільки сам зміст): «Однією із найяскравіших подій українського громадського життя початку ХХ ст. стало довгоочікуване відкриття пам'ятника Івану Котляревському у Полтаві 30 серпня (за ст. ст.) 1903 р. Історія цього непересічного свята перейшла на сторінки споминів його учасників, добре відома вона й дослідникам українського руху на зламі століть. Але як сталося, що на знаменитій фотографії товариства на Полтавським святі 1903 р. поруч із Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським та багатьма іншими заслуженими українцями немає Михайла Грушевського?

[...] На свято професора Грушевського, звісно ж, запросили. В його архіві навіть збереглась чернетка відповіді від 23 серпня (за ст. ст.) 1903 р. на офіційний лист Полтавської міської управи, де йшлося про наступне: «Не можучи з ріжних причин вдоволити бажанню, висловленому в ласкавому запрошенню Шановної Міської Управи, й прибути особисто на отворенне пам'ятника первоначальника відродженої української літератури, засилаю мій щирий привіт Шановним землякам, зібраним на се свято українського народу, і бажання широкого розвою українського національного письменства в тих сторонах, де перші кроки ставило наше національне відродженне, котрого свято справляємо».

Що ж то були за «ріжні причини»? Лише вузьке коло осіб було посвячене тоді у деталі лаштунків урочистостей, зокрема публіцист Сергій Єфремов. У листі до нього 26 серпня (за ст. ст.) 1903 р. Михайло Грушевський повідомляв: «Нині відряджаємо нашого делегата до Полтави проф. Студинського. Я не їду – з Полтави писали і просили, аби багато не приїздили, не більше десяти, і взагалі аби бути обережним. Ще я своєю присутністю міг би стягнути клопоти на організаторів свята!». Рішення делегувати Кирила Студинського на свято замість себе вчений прийняв ще в травні. Напередодні події він докладно інструктував його у листах щодо маршруту подорожі, обережного тону промови, а також пам'ятного подарунка: «Виділ поручає Вам купити цінний вінець срібний, чи якийсь иньший, але тревалий, металевий, і на нім добре б вирізати – там же в Києві якимись виразними буквами: Українсько-руське Наукове Товариство імені Шевченка у Львові, а як ні – то казати награвірувати се на табличці й до вінка примоцувати делікатно». «Довірочно» Грушевський поділився відомостями, що сам він, а також Іван Франко, отримали запрошення від Дмитра [Може, йдеться про Григорія Маркевича, адресата листів Миколи Лисенка? - А. Д.] Маркевича, заступника голови Міської управи, але згодом він же натякнув їм бути обережними в силу несприятливих обставин. Тому М. Грушевський «як чоловік маркований» вирішив не накликати біди на полтавців, а «сидіти тихо», і лише надіслав згаданий офіційний привіт». Поїхати до Полтави професору Грушевському вдалося тільки 9 (за ст. ст.) листопада 1913 р. на 75-ті роковини смерті письменника.

Не обійшлося у такому великому товаристві без якихось несподіваних, навіть курйозних випадків: «В. Кравченко у своєму «Щоденнику» пише, що Ганна Барвінок та Пилип Немоловський запізналися на загальне фотографування. Через це довелося пересідати, щоб дати місце Ганні Барвінок, і, зрештою, Віталій Боровик завалив лаву, на якій стояли учасники» [6, с. 201]. Отак плядівець і учасник «Братерства Тарасівців» Віталій Боровик, несподівано для себе, «наробив шелесту» на святі.

Але пан П'ядик продовжив свою розвідку: «Чи ж імовірно, щоб М. Старицький та й інші не запросили до свого гурту Ганну Барвінок? Ні! Отож фото письменників виконувалося до загальної фотографії. Але з письменників запізнилася лише Ганна Барвінок – так свідчить В. Кравченко. Виходить, що вони вже були в приміщенні фотосалону. Але невже ж Вороного, Грінченка чи Дніпрову Чайку не запросили? Неймовірно. Висновок один: їх не було в залі, отже, нема їх і на нашій фотографії» [6, 201]. Досліджуємо надалі важливі постаті української літератури: «[...] галицька преса ніде не свідчить про перебування на святі Н. Кобринської та Й. Маковея. А. Кримський у цей час відпочивав на Кавказі, Черкасенко Спиридон не подібний до жодної особи на фотографії, проти присутності П. Мирного на фотографії загеречував його син. І. Коцюбинська категорично заперечувала присутність М. Чернявського, В. Винниченко сидів у цей час у в'язниці. І так далі...» [6, с. 202].

Леся Українка, приїхавши до Полтави 1903 року, опинилася в колі побратимів і посестер з усієї України. Особливо приємно було їй поруч із друзями юності, з якими у 1880-х створили гурток молодих українських літераторів «Плеяду» або «Літературну громадку», де разом із юними працювали й батьки - Олена Пчілка, Михайло Старицький, Миколав Лисенко. І все, що вони розпочали колись у «Плеяді», величним відлунням продовжилося у ювілеї нової української літератури 1898 року, в святі Котляревського та безлічі інших важливих проєктів українського культурного й державотворчого поступу. Отож у ті дні з колишніх плеядівців на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві присутні: 1. Лариса Косач (Леся Українка. На фото біля Михайла Комарова, Володимира Самійленка, Василя Стефаника і Михайла Коцюбинського); 2. Іван Стешенко (на фото біля Івана Липи та Віталія Боровика); 3. Аркадій Верзилов (недалеко від нього Іван Стешенко, Віталій Боровик. Володимир Леонтович та Віра Коцюбинська); 4. Михайло Старицький (недалеко від нього Микола Дмитрієв та Микола Міхновський); 5. Ольга Косач (Олена Пчілка. Поруч Кирило Студинський, Юліан Романчук, Надія Кибальчич та Оксана Старицька); 6. Віталій Боровик (поруч Іван Стешенко та Віра Коцюбинська); 7. Микола Лисенко (на фото нема. Він тут за кадром); 8. Микола Міхновський (поруч Михайло Старицький та Євген Чикаленко); 9. Оксана Старицька (Стешенко. Поруч Надія Кибальчич і Ганна Барвінок); 10. Михайло Коцюбинський (поруч Василь Стефаник, Лариса Косач і Гнат Хоткевич); 11. Володимир Самійленко (поруч із ним Михайло Комаров, Леся Українка, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський).

Отак – плече до плеча – західна, східна, північна, південна й центральна Україна. Разом. І не думаю, що фотограф, розсаджуючи своїх героїв, посадив поруч ворогів-антагоністів, адже їх там поєднала справа цілого життя кожного з них, велична справа творення української культури, літератури, мови, нації. Політичної нації українців. Бо поруч могли зустрітися зовсім не обов'язково «чисті» українці, могли бути греки, якими у творенні України були Микола Аркас чи рід Драгоманових, німці, як Ілля Шраг, колись начебто поляки Тадей Рильський і Володимир Антонович. Але всі ці люди відчули себе українцями і жили й працювали самозречено для України. Саме ці люди почали творити українські політичні партії, автономну українську церкву, Українську національну революцію і Незалежну Державу. Саме вони (ті, хто дожив) пройдуть через репресії, тюрми, концтабори у «найгуманнішій» радянській державі. Вони гідно зустрінуть мученицьку смерть, але встигнуть передати ту свою звитязну естафету нам, нащадкам. Бо у 1991 році не було б нашої Незалежності, якби не було Королівства Данила Галицького, Козацької Держави, УНР та Гетьманату, а ще не було б таких націооб'єднавчих проєктів, як відкриття пам'ятника Іванові Котляревському у Полтаві 1903 року.

Дехто може здивуватися, чому у цьому списку колишніх учасників гуртка «Плеяда» на святі Котляревського фігурують, наприклад, Коцюбинський та Міхновський. Але ж не тільки для гарного фото Лариса Косач сідала поруч із Михайлом Коцюбинським. Вони активно й приязно спілкувалися й співпрацювали впродовж багатьох років. Ми знаємо, що хтось із цих людей міг вже працювати в «Плеяді» (як Лариса Косач та Іван Стешенко), згодом долучившись до творення й роботи в «Братерстві Тарасівців». Хіба ми сьогодні точно знаємо, коли Віталій Боровик чи Микола Міхновський пішли у «Плеяду», коли хто з тих людей став плеядівцем чи тарасівцем? І чи це так принципово важливо? Головне, що у цих товариствах відбувалася своєрідна дифузія, перетікання, спільна праця над певними проєктами. Тому плеядівка Лариса Косач охоче відгукувалася на прохання тарасівців зробити те або інше (раніше, не знаючи цього, я вважала, що вона певним чином відмежовувалася від «Братерства Тарасівців», саме про це я колись розповідала на якійсь науковій конференції в Музеї Тараса Шевченка у Каневі). І ця українотворча дифузія могла бути не тільки з діячами «Старої громади», які охоче приходили на засідання гуртка «Плеяда», брали участь у конкурсах, зовсім не претендуючи на перемогу над молодими письменниками, але допомагали юним у підготовці книг, публікаціях на Галичині. Вони, як Микола Лисенко, грали на тих сходах свої нові мелодії чи українські диктанти диктували, щоб якнайбільше навчити цих молодих.

А потім, в разі потреби, наприклад, готуючи словники, запрошували до гурту старогромадівців гідних їхнього побратимства плеядівців. Про все це докладно я розповідаю у своєму дослідженні «Українська Плеяда», над яким зараз працюю.

Вже 2 вересня письменниця повернулися в зеленгайську садибу, щоб вже скоро виїхати з Клісментом Квіткою, своїм ще неофіційним тоді чоловіком, через Одесу й Батумі до Тифлісу (Тбілісі). У Сочі до них приєднається Агатангел Кримський, вони їхатимуть далі разом. І, думаю, в тій подорожі й подальшому спілкуванні не раз зринатиме тема полтавського свята Котляревського. Враження тих днів у всіх учасників були надзвичайними. Довго й натхненно згадуватиме про це і Леся Українка. Але, зважаючи на загальний стан її здоров'я, зустрічаємо й такі рядки в її листі до Михайла Кривинюка від 3 вересня 1903 р.: «[...] в Полтаві я, здається, остатню свою силу посадила, там була така втома, що й здорові люди ледве витримали, а я ще на додачу простудилась (у спеку!) і остатній день ледве на ногах трималась та більше того, що й не трималась, просто лежала.» [3, с. 713]. Отож спасибі рідним, друзям, Василеві Сімовичу, які були поруч із нею тоді в Полтаві, і, незважаючи ні на що, бути і збутися там так, як вона того хотіла і змогла. А ось враження від свята в листі Миколи Лисенка до Миколи Дмитрієва від 5 вересня 1903 року з Києва: «Живо стоїть перед очима доси уся Полтава в ці незабутні дні національних наших свят, і доки ми, зійшовшись де, або зустрівшись, з великою втіхою згадуємо щасливі дні, які пережили всі вкупі у Полтаві. І Вам, орле ясний, ми, що мали такий любий притулок, і що на шії сиділи вашій, незмірно вдячні за вашу рівну до нас люб'язність, гостинність і сердешне вітання. Перебираючи у пам'яті усі факти велебних днів, ми прийшли до конечности видати цілу брошуру усіх свят. Для того я уповноважений од усіх просити Вас, щоб ви знайшли зараз доброго і борзого писаря попереписувати усі ті адреси і привітання, які були читані 30 серпня і передані до рук Голови, і які не були читані того вечора з тієї ж причини. А телеграм тих сила силенна, бо з Галичини з кожного міста і містечка були послані телеграми, а з слов'янських земель, а від європейських сторін, закладів, і поодиноких осіб... Все це треба неодмінно якнайскорше списати і видати, поки серце суспільства не охолело ще, треба вважати на це і на ту силу суспільства, що не була в Полтаві і мало знає про свято, бо газети дуже мало розповіли.

Бога ради, візьміть на себе цей труд урихтувати цю справу і вивершити її добре і скоро, та й до Києва зошліть. Всі написи на вінцях, на стрічках чи лентях теж спишіть, і од кого які заслані.

Ще раз обіймаю Вас і щирим поцілунком дякую за ласкаве вітання нас у вашій господі» [5, с. 374]. Це саме те, що, крім смертельної втоми, відчували після свята в Полтаві його організатори, передаючи нам успрадок весь огром своїх діянь, звершених у пекельних умовах «країни неволі». Звернімо увагу також на мову цих листів - вона прекрасна, вишукана, літературна. А мова ця тоді тільки вироблялась представниками української культурної еліти, і Лисенко, як людина з унікальним музичним чуттям, якнайкраще відчував і відтворював мову української нації. Читаючи ці листи, ми ажніяк не сприймаємо того, що це писав їх якийсь старосвітський чоловік понад сто років тому. Так як і все, що свого часу висловила Леся Українка, ми, нащадки, сприймаємо так, начебто воно сказано сьогодні. І в тому незбагненна й велична божественна таїна генія.

Джерела та література

1. Вітальний адрес Миколі Лисенку від Київської літературної громадки з нагоди 25-річчя творчої діяльності. 1893 р. Київ// Музей Миколи Лисенка у Києві, КН-2512, РД-224.
2. Дибя Алла. Нові імена української «Плеяди». *Сучасний погляд на літературу*: Збірник наукових праць. Випуск 10 / відповідальний редактор В. Ф. Погребенник, заступник відповідального редактора С. С. Кіраль, відповідальний секретар І. В. Савченко та ін. – Київ: ІВЦ Держкомстату. 2006. 349 с.
3. Косач-Кривинюк, О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Репринтне видання. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. XVI с. + 928 с. : іл. . 13 с.
4. Леся Українка. Життя і твчність у документах, фотографіях, ілюстраціях / Авт.-упоряд. М. В. Гуць, Н. Л. Россошинська, вступ. стаття Олесь Гончара. Видання друге, доповнене. Київ: Радянська школа, 1986. 288 с.; іл.
5. Микола Лисенко. Листи / Авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. Київ: Музична Україна, 2004. 680 с.; іл.
6. П'ядик Юрій. Фотографія з багатьма невідомими. *Журнал «Вітчизна»*. 1989. № 2, лютий. С. 194–205.
7. Сімович Василь. Листування Лесі Українки з Й. Маковеєм: із дод. О. Пчілки та влас. споминів про побут Л. Українки в Чернівцях. Львів: Накладом Вид. кооп. «Хортиця», 1938. 78 с. : фот.

Щиро дякую за допомогу у підготовці цієї розвідки музикознавцю, колишньому науковому працівникові Київського музею Миколи Лисенка Ірині Щербанюк.

МУЗЕЙНЕ ЛЕСЕЗНАВСТВО НАТАЛІЇ ПУШКАР

Розглядається внесок Наталії Юхимівни Пушкар у дослідження життя та творчості Лесі Українки. Показана оцінка лесезнавчих досліджень Наталії Пушкар в публікаціях дослідників. Висвітлено місце лесезнавства у різних формах науково-фондової, експозиційно-виставкової, науково-дослідної, культурно-виховної і популяризаторської діяльності Наталії Пушкар.

Ключові слова: музей, Волинський краєзнавчий музей, Наталія Пушкар, Леся Українка, лесезнавство.

Постановка проблеми. Наталія Юхимівна Пушкар – багатолітня очільниця відділу фондів Волинського краєзнавчого музею. Окрім формування, обліку, збереження фондів, Наталія Юхимівна майже півстоліття присвятила вивченню життя і творчого шляху Лесі Українки та родини Косачів. І до 150-літнього ювілею поетеси Наталія Пушкар могла б нас здивувати. Адже ще за чотири роки до цієї дати, 3 березня 2017 року, під час презентації нових музейних видань творів Лесі Українки, Наталія Юхимівна сказала: «... *наближається 150 років від дня народження Лесі Українки. Є певні плани, але я їх поки що озвучувати не буду*» [47]. Лесезнавча, косачівська тематика була важливою частиною життя Наталії Пушкар. Цій темі присвячені сотні публікацій та різноманітних виступів (від шкіл до міжнародних наукових конференцій), зустрічей, презентацій, тематичних вечорів, десятки виставок та ін. Чимало інформації знаходимо у джерелах так званого віртуального простору, характеристиці яких присвячена дана публікація.

Останні дослідження та публікації. Життя і діяльність Наталії Пушкар та її внесок у дослідження проблем лесезнавства на сьогодні практично не отримали належного висвітлення. Першою до вивчення життєвого шляху та основних напрямків діяльності Наталії Пушкар звернулася З. Пахолок, яка у бібліографічному покажчику, випущеному до 75-ліття відомої музейниці, вмістила її короткий біографічний нарис. Авторка звернула особливу увагу на те, що стало поштовхом і початком зацікавлення Наталії Пушкар лесезнавчою тематикою; згадала про її першу поїздку до Колодяжного, про надходження до музею численних предметів, пов'язаних із життям і творчістю Лесі Українки; про участь з 1990 року у численних наукових конференціях, присвячених Косачам; про співпрацю із багаторічною завідувачкою Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Вірою Комзюк [45, с. 5–9].

Питання про значення Лесі Українки і родини Косачів у науково-фондовій, експозиційно-виставковій та науково-дослідній роботі Наталії Пушкар торкалася А. Дмитренко. Авторка відзначила участь музейниці-дослідниці у виданні ряду каталогів, каталогів-путівників, каталогів-довідників та інших видань, у т. ч. творів Лесі Українки; організацію виставок; написання статей; співпрацю із Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки та ін. [10; 11; 12, с. 281–298; 13].

У «Календарях знаменних і пам'ятних дат Волині» на 2012 і 2017 роки повідомляється про особистий ювілей – 70-річчя і 75-річчя від дня народження Наталії Пушкар: «*1 серпня 75 років від дня народження Н. Ю. Пушкар (1942) – волинського краєзнавця, лесезнавця, головного зберігача Волинського краєзнавчого музею*» [19, с. 9; 24, с. 9]. Календарі віддають належне Наталії Юхимівній як лесезнавцю, однак не містять аналізу її лесезнавчої праці.

Привітання з нагоди 75-літнього ювілею Наталії Пушкар було вміщено на сайті ДП «Волинські старожитності», де відзначено і її внесок у дослідження лесезнавчої тематики: «*„Червоною ниткою“ досліджень невтомного знавця нашого краю є тема волинських сторінок біографії Лесі Українки, якій присвячено більше 100 публікацій та виступів на наукових конференціях*». Наголошено, що до свого ювілею дослідниця, у співавторстві із В. Комзюк підготували другий випуск праці про роки проживання Лесі Українки на Волині (1871–1907 рр.) – «*Леся Українка. Волинські сюжети: Історико-краєзнавчі нариси*» [15].

Значний внесок Н. Пушкар в організацію науково-фондової роботи волинських музеїв, збереження культурної спадщини краю, дослідження життя і творчості Лесі Українки, комплектування та збереження предметів меморіальної спадщини поетеси та родини Косачів відзначений у статті «Вікіпедії» [56].

Особливу роль Наталії Пушкар у дослідженні Лесі Українки відзначила відома літературознавиця, наукова співробітниця Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Алла Діба, яка у виступі на конференції, присвяченій ювілею Олени Пчілки назвала Наталію Юхимівну «одним з найвидатніших дослідників» лесезнавчої і косачівської тематики: «*Надзвичайно потужно розкрилась, як дослідник Лесі Українки та Олени Пчілки головний хранитель Волинського краєзнавчого музею п. Наталія Пушкар своїми десятками статей про життя й оточення письменниць,*

збирала й допомогла представити в експозиції музею в Колодяжному безліч унікальних експонатів і по праву вважається одним з найвидатніших дослідників у цій галузі» [9, с. 11]. А після завершення земного шляху Наталії Юхимівни Алла Діба присвятила їй свою публікацію «Дещо про щасливу/нешасну жінку Лесю Українку та чоловіків у її житті», написавши в передмові: «Цю свою публікацію присвячую Наталії Пушкар, багаторічному головному хранителю Волинського краєзнавчого музею, щирому другу, співавторові багатьох наших наукових розвідок, яка у ці дні залишила нас, а ми, зважаючи на карантин, не змогли навіть прийти до неї на прощання в луцький храм...» [3].

Роль Наталії Пушкар у розбудові волинського музейництва та її внесок у дослідження Лесі Українки і родини Косачів висвітлено у посмертній публікації на сайті Волинського краєзнавчого музею. Відзначаючи великий внесок музейниці у вивчення зазначеної проблематики, виокремлено основні напрямки її діяльності саме у цьому питанні:

- 1) відкриття забутих і маловідомих сторінок життя членів родини Косачів;
- 2) комплектування у музеї філокартії, присвяченої Лесі Українці та видання каталогу;
- 3) участь у дослідженні і підготовці до друку факсимільного видання «Колодяженські пісні з рукописного зошита в записках Лесі Українки та Ольги Косач»;
- 4) упорядкування альбомів зі зразками вишивок, зібраних Ольгою Косач-Кривинюк і Оленою Пчілкою;
- 5) співпраця з науковцями у виданні документів, матеріалів і творів Лесі Українки;
- 6) підготовка путівників по музею Лесі Українки в Колодяжному;
- 7) участь у підготовці конференцій, присвячених Косачам;
- 8) виставки, присвячені Лесі Українці [41].

1 серпня 2020 року, у День пам'яті Лесі Українки і в день народження Наталії Пушкар на музейній сторінці у Facebook опубліковане відео із мистецької акції «Ті вічні пісні, ті єдині спадки...», приуроченої Дню пам'яті Лесі Українки, проведеної 1 серпня 2019, із посвятою дослідниці: «А ще в цей день народилась видатна волинська музейниця, котра присвятила свою багатолітню натхненну працю збереженню цієї пам'яті, – наша дорога Наталія Юхимівна Пушкар (1942 –2020). Ми ПАМ'ЯТАЄМО...» [1; 14], чим ще раз підкреслено внесок Наталії Пушкар у лесезнавство.

Цього ж дня на своїй сторінці у Facebook добре слово в пам'ять Наталії Пушкар сказала Алла Діба: «Сьогодні День народження нашої Наталочки... Наталії Пушкар. Її день смерті Лесі Українки. Повернулась із Байкового кладовища. Згадала Наталочку, Наталю Юхимівну, яка сьогодні б, як і завжди, щось «витворяла» во світлу пам'ять нашої патронеси!.. Але тепер витворятимемо вже самі, продовжуватимемо розпочаті проекти й повсякчас згадуватимемо Тебе, дорога наша посестро, наш невтомний моторчик, одна з найкращих, наймудріших, найосвіченіших і найбільш дружніх серед тих, хто поруч! Скучаємо, не можемо до кінця повірити. Сумуємо і водночас радіємо, що Ти у нас була. І є! І будеш! Спасибі за усе!» [2].

Внесок Наталії Пушкар та інших музейних працівників у лесезнавство відзначено у передмові до бібліографічного покажчика, укладеного до 150-річчя від дня народження Лесі Українки [32, с. 6].

Варто сказати, що 2017 року випускниця спеціальності «Музезнавство, пам'яткознавство» Східноєвропейського національного університету Ірина Шкробот захистила дипломну роботу на тему: «Внесок Наталії Пушкар у розвиток музейної справи і краєзнавства на Волині» (керівник – А. Дмитренко) [12, с. 331], відзначивши роль музейниці і у вивченні життя та творчості Лесі Українки.

Надіємось, що відзначення ролі Наталії Пушкар у дослідженні життєвого і творчого шляху Лесі Українки та інших членів родини Косачів долучаться її багатолітня подруга Віра Комзюк, інші колеги, усі, хто співпрацював і знав Наталію Юхимівну.

Мета статті – вивчення внеску Наталії Пушкар у музейне лесезнавство на основі публікацій та відеозаписів з виступами Наталії Пушкар на відкритті і представленні виставок та ін., опублікованих в різноманітних інтернет-джерелах.

Виклад матеріалу дослідження. Перше, особливе для Наталії Пушкар, знайомство з Лесею Українкою відбулося вже у Волинському краєзнавчому музеї. Ця подія пов'язана із рукописним зошитом Лесі Українки та її листами, написаними під диктовку Сергія Мержинського. З цього часу Леся Українка «взяла в полон» молоду музейну працівницю. Про це пані Наталія неодноразово говорила у своїх виступах, окремі з яких збереглися у відеозаписах, та у фільмі «Роки і долі», знятому до 70-літнього ювілею дослідниці: «І всі оті поезії Лесі Українки, присвячені Мержинському, присвячені отим трагічним подіям, це все якось пройшло через душу, через серце. Перша поїздка в Колодяжне, яку я також її дуже пам'ятаю... запам'яталось мені на все життя. І працівники їхні. І навіть як я стояла під пічкою

*Наталія Пушкар на відкритті виставки
«Даю тобі думку мою...» у Музеї Лесі Українки,
2019 р.*

кафельною... і гріла руки, отак от притулившись до печі. Я все пам'ятаю» [42].

Вже тоді була написана перша лекція на тему: ««Леся Українка: історія одного листування», рецензію на яку подав поет І. Чернецький, який на той час працював у Товаристві книголюбів. За твердженням Наталії Юхимівни, вона виступала з нею впродовж усього часу роботи в музеї: «...і з того часу я її читала. Часом і досі читаю, якщо просять» [42].

Важливим напрямком музейного лесезнавства Наталії Пушкар була її експозиційно-виставкова робота. Серед виставок, присвячених Лесі Українки, до створення яких долучилась Наталія Юхимівна, слід назвати:

– «Музика весни» – скульптурна композиція волинського самодіяльного скульптора С. К. Наумова (Персонажі «Лісової пісні» Олесі Українки) (1990);

– «І все-таки до тебе думка лине» (До 125-річчя від дня народження Лесі Українки) (1996);

– «Леся Українка у графіці українських художників» (1998);

– «Казка Лесі Українки „Біда навчить” в ілюстраціях українських художників» [41];

– «Волинь і Крим у житті та творчості Лесі Українки» (2006), експонувались матеріали із Ялтинського історико-літературного музею;

– «Будуть приходити люди...» (до 148-ої річчя від дня народження Лесі Українки та 105-ої річчя з часу виходу першого окремого видання «Лісова пісня», 1914) (2009) [16; 68; 69; 75];

– «Студії із Криму. Леся Українка і Агатангел Кримський: осяяні Сходом», до 80-річчя Волинського краєзнавчого музею, 60-річчя Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та 160-річчя від дня народження Олени Пчілки (2009), де були представлені оригінальні речі, які характеризують культуру Криму, серед яких Коран, поштові листівки та ін. [39];

– «Я буду вічно жити!», виставка філокартії до Дня пам'яті Лесі Українки (2018) [7; 55] та ін.

Особливо значущими для Наталії Юхимівни були виставки, на яких експонувався рукописний зошит із записами народних пісень з різних сіл Ковельщини, зібраних Лесею Українкою та її сестрою Ольгою у 1890-х роках [38]. В одній зі своїх публікацій пані Наталія говорила про важливість оцифрування таких цінних музейних пам'яток, що розширює коло людей, які можуть з ними докладно познайомитись: «У кожному музеї є предмети, які не експонуються ніколи, або виставляються для огляду один раз на кілька чи кільканадцять років – на короткий час. Зазвичай це предмети меморіальних фондів визначних людей, які мають значну наукову цінність. Оцифрування дозволяє використовувати їх у публікаціях, а для експозиційного показу за потребою виготовляти копії. Автентичний же предмет, який існує в єдиному примірнику, зберігається непорушно» [58].

Наталія Пушкар була організатором і учасником численних музейних зустрічей, вечорів, читань, що відбувалися у Волинському краєзнавчому музеї. Серед них можна назвати:

– літературно-мистецький вечір «На шлях я вийшла ранньою весною...» до 142-ї річчя від дня народження Лесі Українки (2013), на якому відбулась презентація книги «Леся Українка, Волинські сюжети: Історико-краєзнавчі нариси» (упорядники Н. Пушкар та В. Комзюк) і представлено фотодокументальну виставку «І мріялись мені росисті луки Волині рідної...» [35; 37];

– тематичний вечір, присвячений 146-ій річниці від дня народження Лесі Українки, на якому Наталія Пушкар представила виставку «Казка Лесі Українки «Біда навчить» у творчості українських художників» [37];

– музейна зустріч «Ті вічні пісні, ті єдині спадки...» з нагоди 147-ої річниці від дня народження Лесі Українки (2018), де експонувались видання, що репрезентують пісенну спадщину видатної поетеси [60];

– проєкт «Магія її обличчя», проведений у рамках зустрічей «Музейні посиденьки» до 145-ої річниці від дня народження Лесі Українки (2016), де Наталія Пушкар виступила з результатами свого дослідження про фотокартку 1904 року, яка відкрила ще один маловідомий період в житті Лариси Косач [17] та ін.

Наталія Юхимівна часто була співорганізатором і неодмінним учасником відкриттів виставок у Музеї Лесі Українки Волинського національного університету. На таких виставках експонувались ще й музейні предмети із фондів Волинського краєзнавчого музею. Інтернет-джерела зберегли інформацію про участь пані Наталії у відкритті виставок:

– «Місто “Надії”: Леся Українка і Луцьк» (до 144-річчя від дня народження поетеси та 30-річчя від дня заснування Музею Лесі Українки) (2015) [28];

– «Товаришки», присвячена творчій співдружності Лесі Українки й Ольги Кобилянської (до 147-річчя з дня народження Лесі Українки) (2018), створена на основі фондів збірок Музею Лесі Українки, Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та Волинського краєзнавчого музею [38; 70];

– «Українка» та презентація експозиції «Леся Українка в політичному плакаті та постері», до 145-річчя від дня народження Лесі Українки (2016) [30; 72];

– «Сестри» (до 146-ї річниці від дня народження Лесі Українки та 140-річного ювілею Ольги Косач-Кривинюк) (2017); тут експонувався рукописний зошит з піснями, зібраними сестрами [46; 71] та ін.

Інтернет-джерела зберегли інформацію про виступ Наталії Юхимівни на відкритті виставки «Даю тобі думку мою...» (до 170-ліття від дня народження Олени Пчілки і 148-ліття від дня народження Лесі Українки) (2009). Музейниця відзначила те, що виставка не перенасичена експонатами і особливо потішилась використанням предметів побуту кінця XIX – початку XX ст., що допомагають відтворити атмосферу того часу: *«Ви вмієте подивувати. Ви вмієте кожного разу знайти якусь таку родзинку, чимось справді таким, чого не було раніше. Мені завжди дуже подобається, що у вас не є перенасичена експозиція. Ми співорганізатори. Але всі речі говорять самі за себе. Дуже гарно, що цього разу вперше добавилися речі побуту кінця XIX – початку XX ст. Хочу сказати, що для кожного музею побутові речі є чимось найдорожчим, тому що вони характеризують епоху. Чим її показати? Показати можна саме ось такими речами. Кожна річ в музеї має свою історію. Можна сказати, що ці речі, вони косачівські. Справді, це все дуже гарно прикрашає виставку. Я вас вітаю. Бажаю вам ще цікавих знахідок»* [29].

Оцінюючи співпрацю Музею Лесі Українки Волинського національного університету і Волинського краєзнавчого музею у дослідженні і популяризації життя і творчості Лесі Українки, на презентації однієї з виставок Наталія Юхимівна сказала: *«Завжди приємно проводити спільні заходи з музеєм Лесі Українки... У них цікавий підхід до викладу матеріалу, цікаві екскурсії. А ті предмети, які у нас зберігаються десятиліттями в запасниках, вони них працюють, розповідають самі про себе, ілюструють життя і творчість Лесі Українки»* [65].

Наталія Пушкар долучалась до краєзнавчих заходів у різних музеях, бібліотеках, навчальних закладах Волині. Особливо любила бувати у музеї в Колодяжному. Наприклад, 2018 року взяла участь у заходах (відкритті виставки і літературно-пісенному дійстві), присвячених 147-й річниці від дня народження поетеси [64]. Окремо слід відзначити й інтерес Наталії Пушкар до історії створення і розбудови експозиції Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки [53; 75].

У лютому 2016 року, в рамках літературно-мистецького тижня, присвяченого 145-річчю від дня народження Лесі Українки, що проходив у Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського і розпочався відкриттям виставки «Лесина Волинь на полотнах живописців», Наталія Юхимівна зустрілася ще й зі старшокласниками Затурцівської ЗОШ I–III ст. ім. В. К. Липинського [8].

2017 року Наталія Пушкар взяла участь у народних читаннях «Знайомтесь, Лариса Петрівна Косач», організованих у Музеї історії Луцького братства, на якому читала поезії Лесі Українки [40]; літературно-музичній композиції «Хотіла я б піснею стати», проведеної у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки, де розповіла про пісенні записи Лесі Українки у Колодяжному, які увійшли до збірника «Народні мелодії з голосу Лесі Українки» [74].

Очолівши 1972 року відділ фондів Волинського краєзнавчого музею і залишалась на цьому посту до останніх днів свого життя, Наталія Юхимівна Пушкар надзвичайно велику увагу приділяла формуванню

колекції музею загалом і особливо фондової збірки «Меморіальний фонд Лесі Українки», про окремі предмети якої неодноразово повідомляла на численних музейних заходах та у засобах масової інформації.

Під час відкриття виставки «Будуть приходити люди...», приуроченої до 105 річниці з часу виходу першого окремого видання драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» (2019) Наталія Пушкар розповіла про надходження до музею раритетного видання «Лісова пісня» (балет у 3-х діях, Київ: Мистецтво, 1964, М. Скорульського): у 1966 році у Луцькому Будинку культури відбулась постановка цього балету, на якій був присутній автор, який і подарував дану книгу (з автографом і дарчим написом авторки лібрето Нани Скорульської) керівникам балетної студії Ірині і Павлу Маркінім, які згодом передали її до музею [68].

На сайті Волинського краєзнавчого музею Наталія Пушкар неодноразово повідомляла про нові надходження до меморіального фонду Лесі Українки. Зокрема, 2013 року – про раритетні видання Лесі Українки, подаровані музеєві колишнім його працівником, археологом і «музейником у душі» Олексієм Златогорським: «Вавилонський полон. На руїнах» (Українська накладня Київ – Берлін, без року); «Неопубліковані твори», які з рукописів підготувала до друку Марія Деркач (Львів: «Вільна Україна», 1947); Василь Сімович «Листування Лесі Українки з Й.Маковеєм із додатком листів Олени Пчілки та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях» (Львів: видавнича спілка «Хортиця», 1938). Вдячність дарувальнику Наталія Юхимівна висловила словами: *«Як музейник він добре знає наші потреби, наші обмежені можливості у їх задоволенні, мізерні кошти на придбання предметів, які складають музейний фонд. Тому часто без жалу розлучається з рідкісними виданнями, які потрапляють до його особистої бібліотеки, без копійки відшкодування дарує їх рідній Alma mater... Висловлюючи подяку Олексієві Златогорському, ми бажаємо, щоб не бідніла його щедра душа»* [59].

2018 року Наталія Пушкар подякувала усім, хто долучився до комплектування музейної колекції, відзначивши надходження до меморіального фонду Лесі Українки рідкісних видань, подарованих Сергієм Мельником (3 книги) і постійним дарувальником Віктором Літевчуком (2 книги), а також книги Лариси Мірошниченко з дарчим написом авторки [6; 51; 62].

2010 року сумчанка Євгенія Коваль (родом із с. Поляна Турійського району) подарувала музеєві свої власні роботи: вишитий портрет Лесі Українки і рушник з волинськими візерунками [50].

2011 року висловлювала вдячність Віктору Літевчуку, одному із співавторів альбому-каталогу «Від серця до серця. Волинь у поштової листівці початку ХХ століття» (2008) за подаровану музеєві прижиттєву поштівку з портретом Лесі Українки [54].

Інколи Наталія Пушкар повідомляла про меморіальні речі Лесі Українки, представлені в експозиції та на виставках Волинського краєзнавчого музею. У публікації «З музейних скарбів: «Реліквія з Косачівського дому» на сайті Волинського краєзнавчого музею Наталія Юхимівна розповіла коротку історію про чашку Косачів, яку у 1970-х роках передав музеєві ковельчанин Гаврило Остапенко, який свого часу отримав її від Михайла Косача [51]. 2018 року музейниця писала про історію першої поштової листівки з портретним зображенням Лесі Українки, яка вийшла у Коломиї 1902 року і була представлена на виставці «Я буду вічно жити!». На листівці – Леся Українка і Ольга Кобилянська [61].

Окремого дослідження потребує робота Наталії Пушкар по впорядкуванню і підготовці до друку документів і матеріалів з життя Лесі Українки та її творів. Відзначимо, що вона з радістю брала участь у презентації усіх видань і щедро ділилась своїм досвідом в опрацюванні спадщини великої поетеси. Зупинимось на кількох заходах, де представлялися видання Волинського краєзнавчого музею, серед авторів і упорядників яких була і Наталія Юхимівна.

21 грудня 2016 року у фойє Палацу культури міста Луцька в рамках мистецького заходу «Горить моє серце», присвяченого 145-й річниці від дня народження Лесі Українки та закриттю року Лесі Українки на Волині, демонструвалась книжково-ілюстрована виставка «Нехай мої співи літають по рідній коханій моїй стороні», на якій були представлені ювілейні видання Волинського краєзнавчого музею та Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, здійснені в рамках проголошеного у Волинській області 2016 року – Роком Лесі Українки [43; 48]. Серед упорядників нових видань й ім'я Наталії Пушкар. Особливим для музею та укладачів стала кишенькова збірка патріотичних творів Лесі Українки для військових під назвою «Слово, моя ти єдина зброя» [5; 34], профінансована благодійним фондом «Волинь» і видана у кількості 300 примірників, 150 з яких одразу ж були відправлені на Схід [73]. Представляючи цю книгу, Наталія Пушкар відзначила: *«Підібрати твори було неважко, повірте. Тому що у Лесі Українки так багато віршів саме такого патріотичного спрямування, проїнятих любов'ю до України, печалю за Україну, біллю за Україну»* [47]. Цікавим стало і видання записів Лесі Українки «Купала на Волині» [33], видане коштом козацького отамана Володимира Присяжнюка, а також збірочки «Біда навчить» і «Давня весна», доповнені ілюстраціями із фондів Колодяжненського музею. Про роботу

над виданнями Наталія Пушкар розповіла під час їх презентації у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки у березні 2017 року [47].

Важливим напрямом лесезнавства Наталії Пушкар була підготовка і участь у численних конференціях, наукових семінарах і круглих столах, присвячених косачівській тематиці. Інформацію про цей напрям науково-пошукової роботи містять програми і збірники матеріалів конференції, відомості про ці події є на музейних сайтах, засобах масової інформації [49; 67; 75]. Слід відзначити і статті Наталії Пушкар, написані до ювілейних дат і днів пам'яті Лесі Українки, про пам'ятник поетеси у Парку культури і відпочинку м. Луцька та ін., опубліковані у «Календарях знаменних і пам'ятних дат Волині» [18, с. 33–34; 80–81; 20, с. 113–115; 23, с. 354–355], а також покликання на матеріали дослідниці у бібліографії до статей, підготовлених В. Комзюк, Л. Мержвинською, Н. Сташенко, Л. Рибчук та ін. [19, с. 51, 52, 86, 104; 20, с. 44, 90, 91, 117; 21 с. 148; 2015, с. 216; 24, с. 31; 25, с. 154–157, 198; 26, с. 45–46, 220; 27, с. 57, 59, 61, 62].

Свідченням значного внеску Наталії Пушкар у лесезнавство є включення статей та видань, підготовлених за її участю, до численних бібліографічних покажчиків [31, с. 13–14, 23, 24–25; 44, с. 111]. До покажчика «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.)», підготовленого Волинською ДОУНБ імені Олени Пчілки, включено 54 статті Наталії Пушкар, окремі з яких підготовлені у співавторстві із В. Комзюк та О. Ошуркевичем [32, с. 16, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 36, 55, 57, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 103, 114, 119, 128], а також 2 статі про Лесю Українку з «Календарів знаменних і пам'ятних дат Волині» [32, с. 140–143].

Праця Наталії Пушкар на ниві лесезнавства відзначена численними подяками, грамотами, дипломами. 2006 року вона стала лауреатом обласної премії імені Миколи Куделі «За вагомий особистий внесок у розвиток літературного та історичного краєзнавства, музейної справи на Волині, дослідження життя і творчості Лесі Українки». Наталія Пушкар була серед перших лауреатів премії Національної спілки краєзнавців України імені Академіка Петра Тронька (2012) [36; 21, с. 163; 66], а 2017 року її праця відзначена медаллю «За збереження національних традицій» [63].

Слід відзначити, що у віртуальному просторі є багато світлин Наталії Юхимівни Пушкар, що засвідчують її присутність на різноманітних лесезнавчих заходах.

Як бачимо, віддаючи належне лесезнавчим пошукам Наталії Юхимівни Пушкар, дослідники називають її «одним з найвидатніших дослідників» лесезнавчої і косачівської тематики. Наталія Пушкар, працюючи завідувачкою відділу фондів Волинського краєзнавчого музею, майже 50 років присвятила вивченню життя і творчості Лесі Українки та її оточення. Починаючи з першої лекції, підготовленої на початку 1970-х, вона стала одним з найвідоміших знавців відомої поетеси. Лесезнавство було частиною науково-фондової, науково-дослідної, експозиційно-виставкової, культурно-масової і популяризаторської роботи Наталії Пушкар. Музейниця взяла участь у створенні численних виставок, присвячених Лесі Українки, написала сотні статей з косачівської тематики, уклала десятки збірників документів і матеріалів, пов'язаних з поетесою, готувала до друку її твори. Дана стаття зачіпає лише частинку подвижницької праці відомої музейниці на ниві лесезнавства. Ця тема чекає подальших скрупульозних наукових досліджень, до яких, насамперед, варто долучитися колегам, друзям і рідним Наталії Юхимівни Пушкар.

Джерела та література

1. 1 серпня – День пам'яті Лесі Українки. (Відео) (2020). URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=295200561590709> (дата звернення: 22.01.2021).
2. Алла Діба – Наталія Пушкар (01.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100017372410079> (дата звернення: 24.01.2021).
3. Алла Діба про Лесю Українку в пам'ять Наталії Пушкар! (07.04.2020). URL: <https://www.facebook.com/237136046867831/posts/d41d8cd9/658556781392420/> (дата звернення: 24.01.2021).
4. Виставка «Товаришки» (Фото, відео) (21.02.2018). URL: <https://www.volyn.com.ua/news/97659-vystavka-tovaryshky-foto-video> (дата звернення: 20.01.2021).
5. Війна, поезія і Леся (04.03.2016). URL: http://vk.volyn.ua/news_30_7665_Viyna,poeziyaiLesya.html (дата звернення: 27.01.2021).
6. Волинський краєзнавчий музей поповнився цікавими експонатами (21.11.2018). URL: <https://www.volyn.com.ua/news/116047-volynskiy-kraieznavchyi-muzei-povovnyvsia-tsikavymu-eksponatamy> (дата звернення: 23.01.2021).
7. Волинян кличуть на виставку до Дня пам'яті Лесі Українки (30.07.2018). URL: <https://volynonline.com/volynan-klichut-na-vistavku-do-dnya-pam-yati-lesi-ukrayinki/> (дата звернення: 26.01.2021).
8. Гагальська Н. «До Лесі на гостину» (24.02.2016). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/do_lesi_na_gostinu/2016-02-24-876 (дата звернення: 30.01.2021).
9. Діба А. Старт зі священних сходів дому Лесі Українки (До питання історико-джерелознавчих аспектів

формування музейних колекцій та галузевих проявів плеяди унікальних дослідників творчої спадщини Лесі Українки). *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури* : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк - с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. Луцьк, 2019. С. 9–13. URL: <https://drive.google.com/file/d/1K19ZWKUZiuRko6yIDzLdGf-bG0P-GKGm/view> (дата звернення: 18.01.2021).

10. Дмитренко А. Внесок Наталії Пушкар у розвиток волинського музейництва. *Музей – платформа суспільного діалогу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Львівського історичного музею*. Львів 24 жовтня 2019 р. Львів: В. Ф. «Афіша», 2019. С. 244–252.

11. Дмитренко А. Життєписи відомих людей Волині у дослідженнях головного хранителя Волинського краєзнавчого музею Наталії Пушкар. *Музей – платформа суспільного діалогу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 125 річниці Львівського історичного музею*. Львів 5 жовтня 2018 р. Львів: Видавництво «Коло», 2018. С. 29–34.

12. Дмитренко А. Музеї: колекції, експозиції, агрибуція, музейники: збірник статей: Наук. вид. Луцьк: Терен, 2020. 348 с.: іл.

13. Дмитренко А. Наталія Пушкар – 50 років праці на ниві волинського музейництва. Всеукраїнська науково-практична конференція «Перспективні напрямки розвитку музейної справи та музеєзнавства в контексті європеїзації української гуманітаристики»: Матеріали / Упоряд. Н. Терехова, О. Гураль, ред. І. Чиркова. Київ, 2018. С. 29–42.

14. До Дня пам'яті Лесі Українки (02.08.2019). URL: <https://voladm.gov.ua/article/do-dnya-pamyati-lesi-ukrayinki/> (дата звернення: 30.01.2021).

15. До ювілею Наталії Пушкар (2017). URL: https://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/news/do_juvileju_nataliji_pushkar/2012-08-05-246 (дата звернення: 28.01.2021).

16. Завада Л. «Лісова пісня» в обласному музеї (ФОТО, ВІДЕО) (17.01.2019). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/lisova_pisnja_v_oblasnomu_muzeji_foto_video/2019-01-18-1898 (дата звернення: 30.01.2021).

17. Завада Л. Легкі шляхи до серйозних тем: відзначаємо хрестоматійні дати по-новому (Деякі культурно-освітні проекти Волинського краєзнавчого музею на вшанування родини Косачів). *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури* : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк - с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. Луцьк, 2019. С. 38–43. URL: <https://drive.google.com/file/d/1K19ZWKUZiuRko6yIDzLdGf-bG0P-GKGm/view> (дата звернення: 18.01.2021).

18. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2011 рік / ред.-упоряд. В. В. Бабій, Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Твердиня, 2011. 244 с. URL: <http://www.ounb.lutsk.ua/calendar/Calendar-2011.pdf> (дата звернення: 25.01.2021).

19. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2012 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, Е. С. Ксендзук. Луцьк : Твердиня, 2010. 188 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1dqnr4QabHJZdxg1FYmIbwyEWvTMr/view> (дата звернення: 25.01.2021).

20. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2013 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Твердиня, 2012. 234 с. URL: <http://www.ounb.lutsk.ua/calendar/Calendar-2013.pdf> (дата звернення: 25.01.2021).

21. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2014 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Твердиня, 2013. 248 с. URL: <http://www.ounb.lutsk.ua/calendar/Calendar-2014.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

22. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2015 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2014. 230 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1hrQ8wV_HbH_0AA0-UvW-cOIZeyeZxAKE/view (дата звернення: 26.01.2021).

23. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2015. 366 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Wkg3Gv4yw5K-AmcBNdOliWqmLTKKw21Y/view> (дата звернення: 26.01.2021).

24. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2017 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2016. 288 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6-BGvhj7XhecHdh2dmb0s2b2s/view> (дата звернення: 26.01.2021).

25. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2018 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Запоріжжя : Мега-Мікс, 2017. 324 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1uX5hR7SuW-r74yzz-dpU-Qo9iiHxC2SD/view> (дата звернення: 26.01.2021).

26. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2020 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Тернопіль : Терно-граф, 2019. 300 с. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/vidannja/kalendar_znamennikh_i_pam_jatnikh_dat_volini_na_2020_rik/4-1-0-525 (дата звернення: 26.01.2021).

27. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2021 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2020. 308 с. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/vidannja/kalendar_znamennikh_i_pam_jatnikh_dat_volini_na_2020_rik/4-1-0-525 (дата звернення: 26.01.2021).

28. Кириленко М. Луцьк у долі Лесі Українки (2015). URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/luck-u-doli-lesi-ukrayinki> (дата звернення: 30.01.2021).

29. Кириленко М. Олена Пчілка та Леся Українка: сторінками життєписів і свідчень епохи (Фото, відео) (27.02.2019). URL: <https://www.volyn.com.ua/news/122546-olena-pchilka-ta-lesia-ukrainka-storinkamy-zhyttiepysiv-i-svidchen-epokhy-foto-video> (дата звернення: 30.01.2021).
30. Кримська Г. У музеї відкрилась виставка до ювілею Лесі Українки. URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/muzeji-vidkrilas-vistavka-do-yuvileyu-lesi-ukrayinki> (дата звернення: 30.01.2021).
31. Леся Українка і Волинь (До 140-річчя від дня народження). Бібліографічний покажчик / Укл. Л. Дейнека. Луцьк, 2011. 25 с. (2011). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153575711.pdf>. (дата звернення: 18.01.2021).
32. Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.) : біобібліогр. покажч. / Упор. А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2020. 166 с. (2020). URL: <https://drive.google.com/file/d/1zY8EezdlSE54odQT7BxqzhkVn3vF8f5w/view> (дата звернення: 18.01.2021).
33. Леся Українка. Купала на Волині. (2016). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/vidannja/lesja_ukrajinka_kupala_na_volini/4-1-0-380 (дата звернення: 21.01.2021).
34. Леся Українка. Слово, моя ти єдина зброє... (2016). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/vidannja/lesja_ukrajinka_slovo_moja_ti_edinaja_zbroe/4-1-0-344 (дата звернення: 21.01.2021).
35. Літературно-мистецький вечір до 142-ї річниці від дня народження Лесі Українки у Волинському краєзнавчому музеї (21.02.2013). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/literaturno_misteckij_vechir_do_142_ji_richnici_vid_dnja_narodzhenija_lesi_ukrajinki_u_volinskomu_kraeznavchomu_muzeji_video/2013-02-21-149 (дата звернення: 30.01.2021).
36. Літопис Національної спілки краєзнавців України: 2208–2018. До 10-річчя надання Спілці краєзнавців статусу національної / За заг. ред. О. П. Реєнта; упоряд.: Є. В. Букет, В. І. Дмитрук, Р. В. Маньковська, В. І. Милько. К.: НСКУ, 2018. 500 с. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/9886/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE%2035.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 24.01.2021).
37. Лучан запрошують на вечір поезії Лесі Українки (21.02.2017). URL: <https://www.hroniky.com/news/view/7220-luchan-zaprosuiut-na-vechir-poezii-lesi-ukrainku> (дата звернення: 22.01.2021).
38. Малімон Н. У Луцьку покажуть рукопис Лесі Українки (23.02.2018). URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayiny/u-lucku-pokazhut-rukopys-lesi-ukrayinky> (дата звернення: 30.01.2021).
39. На Волині представили унікальне минуле Криму (18.05.2009). URL: https://www.volynnews.com/news/archive/na_volyni_predstavily_unikalne_mynule_krymu/ (дата звернення: 30.01.2021).
40. Народні читання з нагоди річниці дня народження Лесі Українки у Музеї історії луцького братства (20.02.2017). URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/narodni-chytannya-z-nagody-richnyci-dnya-narodzheniya-lesi-ukrayinky-u-muzeji-istoriji> (дата звернення: 24.01.2021).
41. Наталії Юхимівни Пушкар більше немає з нами... (2020). URL: http://volyn-museum.com.ua/news/vichna_ram_jat/2020-03-20-5083 (дата звернення: 30.01.2021).
42. Наталія Пушкар. Роки і долі (Відео) (2017). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/1_serpnja_vazhlijiv_osebistij_juvilej_u_golovного_khranitelja_volinskogo_kraeznavchogo_muzeju_n_ju_pushkar/2017-08-01-1363 (дата звернення: 30.01.2021).
43. Наукова бібліотека Волинського краєзнавчого музею представила ювілейні видання Лесі Українки (2016). URL: http://volyn-museum.com.ua/news/naukova_biblioteka_volinskogo_kraeznavchogo_muzeju_predstavila_juvilejni_vidannja_lesi_ukrajinki/2016-12-22-2914 (дата звернення: 23.01.2021).
44. Ні! Я жива, я буду вічно жити... До 140-річчя від дня народження Лесі Українки. Бібліографічний покажчик / Укл. Вахненко Н. М., Залєпа М. О. К., 2011. 143 с. (2011). URL: <http://biography.nbu.gov.ua/data/data/bibliogr/2990.pdf> (дата звернення: 18.01.2021).
45. Пахолок З. Наталія Пушкар. Біографічний нарис. Пушкар Наталія Юхимівна. Бібліографічний покажчик. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. С. 5–9.
46. Побачення з Лелією (ФОТО, ВІДЕО) (25.02.2017). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/pobachennja_z_lelieju_foto_video/2017-02-25-1213 (дата звернення: 28.01.2021).
47. Презентація нових видань Лесі Українки (ФОТО, ВІДЕО) (03.03.2017). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/prezentacija_novikh_vidan_lesi_ukrajinki_foto_video/2017-03-03-1223 (дата звернення: 31.01.2021).
48. Презентували ювілейні видання Лесі Українки (ФОТО) (2016). URL: <https://www.0332.ua/news/1489992/prezentovali-uvilejni-vidanna-lesi-ukrainki-foto> (дата звернення: 30.01.2021).
49. Програма конференції «Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури». (2014). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/konferenciji/programa_konferenciji_olena_pchilka_lesja_ukrajinka_i_rodina_kosachiv_v_istoriji_ukrajinskoji_ta_svitovoji_kulturi/3-1-0-238 (дата звернення: 31.01.2021).
50. Пушкар Н. Добра справа : фонди музею поповнилися дарунком із Сум. Волинь-нова. 2010. 29 лип. С. 2. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/31219-dobra-sprava-fondi-muzeju-porovnilisya-darunkom-iz-sum.html> (дата звернення: 29.01.2021).
51. Пушкар Н. З музейних скарбів: «Реліквія з Косачівського дому» (04.11.2019). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/z_muzejnikh_skarbiv_relikvija_z_kosachivskogo_domu/2019-11-04-2101 (дата звернення: 27.01.2021).
52. Пушкар Н. Збірка поезій Лесі Українки «Терновий вінець» з серії «Слова на дорогу» віднині у фондах музею (20.11.2018). URL: http://volyn-museum.com.ua/news/zbirka_poezij_lesi_ukrajinki_ternovij_viniec_z_seriji_slova_na_dorogu_vidnini_u_fondakh_muzeju/2018-11-20-4323 (дата звернення: 21.01.2021).

53. Пушкар Н. Кілька штрихів до історії створення Літературно-меморіального музею Лесі Українки в Колодяжному. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині / відпов. за вип.: В. М. Комзюк, А. М. Силук. Луцьк, 2016. Вип. 57. С. 205–207. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6-BGvHj7XheU2IRNzZXZE43YWM/view> (дата звернення: 30.01.2021).
54. Пушкар Н. Сенсації : прижиттєва листівка з портретом Лесі Українки/ *Волинь-нова*. 2011. 10 листоп. С. 2. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/35142-sensatsii-prizhitteva-listivka-z-portretom-lesi-ukrainki.html> (дата звернення: 25.01.2021).
55. Пушкар Н. У Волинському краєзнавчому музеї відкрито виставку філокартії «Я буду вічно жити!» URL: <http://prostir.museum.ua/post/40922> (дата звернення: 20.07.2018).
56. Пушкар Наталія Юхимівна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пушкар_Наталія_Юхимівна (дата звернення: 20.01.2021).
57. Пушкар Н. 10 липня 70 років від дня відкриття Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (10.07.2019). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/10_lipnja_70_rokiv_vid_dnja_vidkrittja_kolodjazhnenskogo_literaturno_memorialnogo_muzeju_lesi_ukrajinki/2019-07-10-2032 (дата звернення: 30.01.2021).
58. Пушкар Н. Виставка одного експоната (18.02.2020). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/vistavka_odnogo_ekspnata/2020-02-18-2177 (дата звернення: 30.01.2021).
59. Пушкар Н. Дарунок музею (30.11.2013). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/darunok_muzeju/2013-11-30-317 (дата звернення: 26.01.2021).
60. Пушкар Н. Музейна зустріч з нагоди дня народження Лесі Українки (20.02.2018). URL: <https://www.facebook.com/volynkraymus.at.ua/posts/1810227762611850> (дата звернення: 30.01.2021).
61. Пушкар Н. Раритети Волинського краєзнавчого музею (27.07.2018). URL: <https://www.facebook.com/volynkraymus.at.ua/posts/1893726604261965/> (дата звернення: 30.01.2021).
62. Пушкар Н., Несторук І. Поповнення колекції «Меморіальний фонд Лесі Українки» (13.06.2018). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/popovnennja_kolekciji_memorialnij_fond_lesi_ukrajinki/2018-06-13-1707 (дата звернення: 21.01.2021).
63. Реєстр нагороджених медаллю «За збереження національних традицій» з 01.07.2017 р. <http://www.vto-orden.com.ua/catalog/award/medal-za-zberezhennya-nacionalnih-tradicij> (дата звернення: 24.01.2021).
64. Семенюк А. Любов і жертвність (01.03.2018). URL: http://vk.volyn.ua/news_30_9856_Lyubovijertovnist.html (дата звернення: 30.01.2021).
65. Солоненко М. Воїн – з пером у руках, лірик – з букетом конвалій... (25.02.2018) URL: http://volyn-museum.com.ua/news/vojin_z_perom_u_rukakh_lirik_z_buketom_konvalij/2018-02-25-3795 (дата звернення: 20.01.2021).
66. Спілка краєзнавців цюгоріч уперше вручила премію ім. Петра Тронька URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/120713-spilka-kraeznavciv-cogorich-upershe-vruchit-premiyu-im-petra-tronka> (дата звернення: 24.01.2021).
67. У Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки проведено секційне засідання Міжнародної наукової конференції (18.05.2013). URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/news/u_kolodjazhnenskomu_literaturno_memorialnomu_muzeji_lesi_ukrajinki_provedeno_sekcijne_zasidannja_mizhnarodnoji_naukovoji_konferenciji/2013-05-18-228 (дата звернення: 30.01.2021).
68. У Луцьку відкрили виставку про драму Лесі Українки «Лісова пісня». (22.01.2019). URL: https://zik.ua/news/2019/01/22/u_lutsku_vidkryly_vystavku_pro_dramu_lesi_ukrainky_lisova_pisnya_1493249 (дата звернення: 30.01.2021).
69. У Луцьку відкрили виставку, присвячену річниці виходу першого видання «Лісової пісні» (21.01.2019). URL: <https://volynonline.com/u-lutsku-vidkrili-vistavku-prisvyachenu-richnitsi-vihodu-pershogo-vidannya-lisovoyi-pisni/> (дата звернення: 27.01.2021).
70. У Музеї Лесі Українки презентували експозицію «Товаришки» (2018). URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/u-muzeyi-lesi-ukrayinki-prezentovali-ekspoziciyu-tovarishki> (дата звернення: 27.01.2021).
71. У СЧУ ім. Лесі Українки відкрито виставку «Сестри» (01.03.2017). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-povidomlennya-2017-03-01-u-snu-im.-lesi-ukrayinki-vidkrito-vistavku-%C2%ABsestri%C2%BB> (дата звернення: 23.01.2021).
72. У Східноєвропейському національному університеті відкрилась виставка до ювілею Лесі Українки (24.02.2016). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-oblastej-2016-02-24-u-sxidnoevropejskomu-nacjonalnomu-universiteti-vidkrilas-vistavka-do-yuvileyu-lesi-ukrayinki> (дата звернення: 24.01.2021).
73. УАП - #Lesyaukrayinka: Леся Українка в Instagram, у кишенях військових та в усіх на вустах (25.02.2016). URL: <https://book-ua.net/Lesyaukrayinka-Lesya-Ukrayinka-v-Instagram-u-kyshenyakh-viyskovykh-ta-v-usikh-navustakh/> (дата звернення: 30.01.2021).
74. Хотіла б я піснюю стати (21.02.2017). URL: <http://tayanaburm.blogspot.com/2017/02/> (дата звернення: 23.01.2021).
75. Хроніка. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17967/41-Chronicle.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.01.2021).

**ПРОСВІТЯНСЬКА НИВА КОВЕЛЬЩИНИ ТА ЇЇ РОБІТНИК МИКОЛА ПЕТРОВИЧ КОСАЧ.
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ФОНДІВ
КОЛОДЯЖНЕНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

За роки Радянської влади, в перші роки Незалежності, коли поєднання синьо-жовтих кольорів було або заборонене, або ще не набуло звичності, на могилі Миколи Петровича Косача в селі Колодяжному на Волині перед Великодніми святами з'являлася синьо-жовта стрічка. Прихильник політичних поглядів брата Лесі Українки залишився невідомим. Чимало хто дивувався, чи був покійний таким щирим націоналістом?

Син М. П. Косача Юрій у листі від 08.03.1986 р. з Нью-Йорка керівництву історико-краєзнавчого музею Камінь-Каширського району про родину і її зв'язок з цією місцевістю пише: «Коли в 1921 р. Західна Волинь на підставі Ризького договору (1921 р.) відійшла до шляхетської Польщі, всілякі можливі докучання були з боку польської адміністрації. Уявіть собі, що мій батько, народжений у Колодяжному, до кінця життя не мав польського громадянства. В 1922 р., коли були вибори до польськ. парламенту (сойму і сенату) і український список т. зв. «16-ка», (плюралістична) пройшов поголовно на українських землях (крім Галичини, яка бойкотувала тоді вибори), мій батько М. П. був кандидатом на сенатора і цю кандидатуру уневажили, тому що мій батько «не був польським громадянином». Потім з моїм визріванням, ще в юнацькому віці, це ще збільшилося, бо я був арештовуваний як учень Академічної гімназії у Львові, а згодом студент Варшавського університету багато разів. Отже наша родина належала завжди до «неблагонадежних» [13, с.123].

Миколі Петровичу, одному з родини Косачів, якому довелося проживати в батьківському маєтку в Колодяжному після того, як члени сім'ї розлетілися по світу, не завжди все вдавалося у веденні господарства. Хоча чималі зусилля й прикладалися. Не з усім можна погодитися в поясненні економічної неуспішності батька його сином Юрієм, та з політичним підґрунтям таки, здається, так. «...я згадую, що економіка зруйнувала Косачів, трохи із-за надмірних витрат [«не по бюджету», трохи із-за природної «безалаберності»] [наприклад, у мого батька, Миколи П. були в різних часах по 15-18 нахлібників, не кажучи про визискування його різними іншими людьми]. Моя мати, відсутня, бо приїздила до мене до Львова, тих нахлібників заставляла і розганяла. Може просто тому, що він ніколи не хотів і не вмів займатися приватною економікою, а тим більше земельною власністю (дорученою йому проти його волі), щодо ліквідації якої в найближчому часі він завжди очікував соціальної революції історичного масштабу, він ніколи не мав жодного сумніву» [13, с.123].

Що можна зрозуміти під фразою «очікував соціальної революції»? Можливо те, що землю потрібно роздати бідним. А, можливо, й те що настали складні історичні часи. І за часів проживання Косачів у Колодяжному, і під час Першої світової війни з 1914 року Ковельщиною володіла Російська імперія. З 1915 по 1917 рр. територію контролювала Австро-Угорщина. З 1917 р. землі переходили від Української Народної Республіки до гетьманату Павла Скоропадського, від армії УНР до польських та більшовицьких військ. 9 вересня 1919 р. Польща утворила Волинський округ і, фактично, залишилася на цих землях. 21 березня 1920 року Польща і УНР уклали Варшавський договір, направлений проти більшовиків, згідно з яким український уряд визнавав Володимирський, Ковельський і Луцький повіти польськими, хоча цей договір і не було ратифіковано. Офіційно 18 березня 1921 р. Польща і Радянська Росія підписали Ризький мирний договір. Велика частина Волині, в тому числі Ковельщина, до 1939 р. офіційно стала територією Польщі.

Як бачимо, поняттям Волинь і Україна ніяк не вдавалося існувати разом. Візьмемо за приклад мову. М. Матвійчук у статті «Функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування у Ковелі в період Польської республіки (1919-1938 рр.)» пише, що урядовою мовою в той час була мова польська. Міські установи мали вести документацію, спілкуватися лише польською. Правда, з 1924 року дозволялося у Волинському воеводстві приймати заяви від громадян русинською (українською) мовою. Членами виконавчого органу обиралися ставленики існуючого режиму. «Приймаючи на роботу державних службовців, польська адміністрація звертала головну увагу не стільки на професійну підготовку кандидатів для роботи в місцевому апараті влади, скільки на їх національність. Перевага надавалася польській інтелігенції, яка була більш лояльною до правлячого політичного режиму» [12, с. 181].

Передова українська інтелігенція Ковельщини робила все можливе для збереження, утвердження, розвитку української мови, літератури, підтримки українців. Цікавими є конкретні приклади. У Державному архіві Волинської області (надалі ДАВО) зберігається стаття О. Калюжного до редакції

газети «Українська нива» від 20.11.1927 р. «Нехтування української мови», у якій розповідається, як автор, кілька років перебуваючи на Ковельщині, спостеріг, що українська мова дуже занепадає. За приклад бере текст оповіщення про збір коштів на допомогу селянам Уховецька, Кайтанівки, Кричевич, Волошок, Забріддя і інших, які потерпіли від градобиття. Калюжний у повному тексті нарахував 29 помилок з 162 слів і зробив висновок: «І що після цього скаже чужинець про нашу мову, читаючи такі прилюдні друки? Чи ж не з'явиться у нього сміливість трактувати українську мову, як говірку, наріччя чи мову видуману Грушевським і накинenu «малороссам» німцями?» [1, с. 136–137]. Тому закликає всіх, особливо українську молодь, вчитися «читати, писати, розмовляти й шанувати свою рідну мову, не соромлючись вживати її на вулиці, крамниці вдома і т. п.» [1, с. 136–137].

Де ж ковельчанам було вчитися української мови? У 1906 році у місті відкрилася гімназія імені Олександра II (пізніше – ім. Словацького). У 1910 – училище ім. Ломоносова. Про навчання українською тоді було годі й говорити! Під час Першої світової війни Австро-Угорська влада дозволяла українські школи. У 1916-1917 рр. за сприяння Д. Вітовського було відкрито 17 шкіл, незважаючи на труднощі з приміщеннями, підручниками, вчителями. У 1920 р. більшовики продовжували освітянську справу. Але, як описувалося вище, йшла війна, коли, може, місцевому населенню було зовсім не до навчання. При польській владі у 1924 р. вийшли два протиукраїнські закони відносно мови і української школи.

Дописувач А-ий у статті «Листи з Ковля. Українська мова в державній гімназії» у виданні «Українська нива» від 8 квітня 1927 р. за допомогою фактів розповідає про плачевний стан вивчення української мови в школах. До прикладу, в Ковельській гімназії ім. Словацького, у якій навчається 20-30 % дітей українців. Для цього відсотку мусило вже давно відбутися введення української мови. Накінець, керівництво запропонувало ввести *rusinski* мову, але батьки на зборах, думаючи, що їх обдурять і введуть російську, виступили проти. «Отут цікаво привести голоси батьків. Так, один з них висловився: «хай діти ліпше свині пасуть, а мови цієї вчити не дозволю» [11, с. 198]. З подальшого тексту допису дізнаємося, що батьки все ж таки згодом усе зрозуміли і погодилися на введення рідної мови у процес навчання.

Величезну роботу у громадському, духовному, культурно-мистецькому житті Ковеля проводили активісти товариства «Просвіта».

Діяльність «Просвіт» уже давно була відома в Україні, особливо в більших містах. Мешканці віддалених куточків також відчували потребу в комунікації зі світом, орієнтуванні в місцевих подіях, знанні здобутків літератури і мистецтва, та й у відчутті спільноти. Для волинян це також було актуальним. Відомо, що в 1916 р. в с. Мацеїв на Ковельщині (нині – смт Луків на Турійщині) Д. Вітовський, тоді ще молодий публіцист, а згодом провідник Української галицької армії, заснував «Просвіту». Згодом на деякий час цей осередок тимчасово припинив роботу.

Офіційно відлік роботи Ковельської «Просвіти» розпочався з 14 червня 1920 року прийняттям Статуту. У Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки (надалі КЛММЛУ) зберігається копія частини Статуту Товариства «Ковельська ймення Лесі Українки Повітова Просвіта» за 1928 рік, у якому його означення, завдання та права:

«I. Товариство та завдання його.

§ 1. Ковельська ймення Лесі Українки Повітова Просвіта є українським добровільним і культурно-освітнім товариством. § 2. Завданням товариства є допомагати бідним, дбати про моральне та фізичне виховання української молоді, особливо дбати про розвиток української культури й освіти українського народу його рідною мовою.

II. Права товариства.

§ 3. Щоб досягти в § 2 цього статуту зазначених завдань, товариство має право: а. видавати українською мовою книжки, журнали, часописи, зазивні листи і т. п.; б. заводити друкарні, переплетні, склади паперу й т. п.; в. заводити всякого рода бібліотеки, читальні, випозичальні книжок і т. п.; г. заводити книгарні, кіоски, продавати книжки та всі витвори зв'язані з книжковою та часописною продукцією по ярмарках і т. п.; д. відкривати середні та початкові загально-освітні та фахові школи; е. впоряджати як про своїх членів, так і публічні лекції, відчити, загально-освітні та фахові курси, скликати наради в освітніх, сільсько-господарських, економічних і кооперативних справах; ж. поширювати серед людносільсько-господарські та кооперативні знання, відкривати та давати поради в справах одкриття споживчих, ощадних, позичкових, молочарських, сільсько-господарських і взагалі всякого рода кооперативів; з. впоряджати сільсько-господарські вистави та присуджувати нагороди за кращі експонати; і. заводити музеї, дослідні станції, зразкові поля і т.п.; и. впоряджати як про своїх членів, так і публічні драматичні вистави, спектаклі, літературно-музикальні ранки й вечори, концерти, забави та взагалі всякого рода культурні розваги; к. організувати народні хори, оркестри, спортові, пластові, а також протипожежні дружини; л.

відкривати дитячі садки, сирітські захисти та всякого родадош[кільні заклади]» [17].

Біля витоків Ковельської Просвіти стояли адвокат, посол Волині до польського Союму, очільник парламентської фракції українців, уродженець с. Любитів Ковельського повіту Самійло Підгірський, його дружина Олександра. Іменем Підгірського в якості його голови осяяна робота «Просвіти» і в подальші роки.

Потужним є внесок у заснуванні і розбудові організації Миколи Косача, котрий став на якийсь час її головою. Ще задовго до організації товариства у Ковелі, маючи просвітянські настрої від матері Олени Пчілки, сестер Лесі Українки та Ольги Косач-Кривинюк, 15 вересня 1912 року Микола Петрович у «Сірому» Косачівському будинку в Колодяжному відкрив школу. У матеріалах Ковельської повітової земської управи є дані про забезпечення шкіл, серед яких – про школу в Колодяжному. Від держави надавалося (796.80). Від земства – на наймання прислуги (96), опалення (80), освітлення (18), дрібногосподарські витрати (15), найм приміщення (300). Всього від земства по ст. I (130586) – (509) [9].

Будучи членом Ковельської повітової земської управи в 1913 р., отримав благородне доручення. В «Докладах Ковельському уездному земському собранию об учреждении санитарных организаций, о земских почтах и др. (97 докладов)» в докладі № 61 «Объ открытіи въ городе Ковеле Общественной Земской библиотеки» говориться, що виконуючи постанову Повітових Земських Зборів сесії 1912 року, Повітова Земська Управа просила п. Волинського Губернатора сприяння в відкритті громадської бібліотеки. 20 лютого надійшло відношення від губернатора і запитання про те, хто буде відповідальною особою по її утриманню. Рішення було таке: «Въ заседаніи Управы было постановлено просить Николая Петровича Косача быть ответственнымъ лицомъ по заведыванію Общественной библиотекой, а также у него была истребована подписка о принятіи на себя ответственности по заведыванію предположенной къ открытію въ городе Ковеле Земской публичной библиотеки» [9, с. 69]. 29 серпня бібліотека була відкрита, інші такі ж установи прислали правила користування книгами, абонентські книжки, свої каталоги, на основі якого був складений свій каталог з книг, на які були хороші критичні відгуки. Книготорговець Мандель зробив знижку 12 %. І бібліотека запрацювала. Думаємо, що Микола Косач з цього здобув неабияку практику для роботи бібліотек в «Просвіті».

З багатьох друкованих та інтернет-видань відомо, що з його ініціативи в 1919 р. (ще до легалізації товариства) просвітяни включились у благодійницьку акцію – збір коштів і надання допомоги жертвам Першої світової війни – інвалідам і дітям-сиротам; для останніх Наталія Косач-Дробиш вклала велику працю в роботу Ковельського притулку. Постійно дбав М. Косач про поповнення просвітянських бібліотек Волині книжками, звертався по допомогу до сестри Оксани, яка жила у Чехословаччині. Микола Петрович надав безвідсоткову позичку на діяльність повітової «Просвіти» в сумі п'ять тисяч марок.

У статті М. Якименка «Доля Косачів тісно переплетена з долею родини Бориса Клімчука» говориться, що Микола Косач «...в 1920-у – став головою товариства «Просвіта» в Ковелі і містечку Мацеєві (тепер селище Луків Турійського району). У червні 1921 року польська поліція в своїх документах відзначала: «...Відомий і як особа, що неприхильно ставиться до польської влади, і як голова тутешньої «Просвіти» – організації з антипольськими настроями» [12, с. 464]. Про участь М. Косача, його дружини Наталії у Ковельській Просвіті і конкретну вказівку на характер діяльності організації розповідає сторінка Касової книги (початої 17 червня 1920 р. Закінченої 29 листопада 1920 р.). На ній вказані видаткові суми в марках: подушка до штепля і туш (100); аванс А. Пізнякевичу на видатки на подорожі до Львова і на закупку книжок для товариства (4500); 6 книжок читанок Вінок Білоусенка (270); тисячу марок Красновольському Стаху на поповнення в Маціві бібліотеки та на інші культурні видатки; позичка Михаліні Доманчук [нрб.] (300); повернуто позички Гелюті (475); повернуто Косачеві тисячу марок, виданих О. Левчанівській як аванс на купівлю в Кам'янці книжок (25 /IX 1920 у Львові); Н. Косач – поворот видатків по подорожі до Львова (проток. № 8 25/XI (1620); аванс Наталії Косач на впорядкування притулка (3200); аванс О. Соколовській на утримання притулка (5000); Бобрисевичу за куплені у нього книжки: співаник з нотами, сім випусків тижневика «Воля». Всього разом на (375) [16].

Ще однією особою, тісно зв'язаною з Ковельською «Просвітою» і людиною, яка поруч з Підгірським, Косачем, іншими передовими українцями стояли біля її витоків, була перша жінка-сенаторка від Волині в Польському Союмі Олена Левчанівська. Її дочка Ірина у спогадах «Мої зустрічі з Юрієм Косачем» окреслила роль Миколи Косача, його дружини Наталії, своєї матері у діяльності Ковельської «Просвіти». «В 1919 чи 1920 році мої батьки (і я з ними) жили деякий час на передмісті Ковеля в сільській хаті. Сіни в усю ширину хати ділили її на дві половини.

В одній жили ми, а в другій Косачі – Микола Петрович з дружиною і сином Юрком. Мені було 6 років, Юркові – 10. Як ми час проводили – не пам'ятаю, в кожному разі зустрічалися на подвір'ї. Мабуть,

він мусив наглядати за мною, бо мої батьки і Микола Петрович працювали разом в Т-ві «Просвіта», а я залишалась сама». Микола Петрович був тоді (в кожному разі в 1921 р.) головою «Просвіти», Марко Луцкевич – секретарем, моя мама головою благодійної секції.

Багато років пізніше батьки згадували, що Микола Петрович був дуже милою, порядною, спокійною людиною» [10, с. 1–3].

Як бачимо, однодумцем чоловіка на просвітянській ниві була його дружина Наталія Григорівна. З поданих вище даних з касової книги організації дізнаємося, що Н. Косач їздила по просвітянських справах до Львова, впорядковувала притулок. Є відомості, що працювала вчителькою. Анкетний листок від 17.08.1941 р. свідчить: «Зайняття перед І.Х.1939 р. від початку праці» – учителювала за часів поляків в 1920, 21, 22 році», викладала українську мову. «Зайняття в часі від І.Х.1939 – 22.VI.1941 року – учителювала. Працювала за часів большевиків по ліквідації неграмотності» [14]. В анкеті (США) на запитання «Яку школу закінчували» та «Яка ваша постійна робота» Н. Косач відповідала: «вища», «вчитель» [18].

Ще глибше про роботу «Просвіти» у Ковелі можна дізнатися з матеріалів ДАВО за 1925, 1926, 1927 роки. Прізвище М. Косача там не фігурує, але знаємо, що з його ініціативи загальні збори Ковельської повітової «Просвіти», які відбулися 9 лютого 1926 р., ухвалили надати їй ім'я Лесі Українки. Активно працювала філія «Просвіти» в Мацієві, до відродження якої доклав руки Микола Петрович. Не обійшлося без батька при створенні бібліотеки-читальні (так називалися філії товариства на селі) у селі Колодяжному у 1927 році Юрієм Миколайовичем Косачем.

В КЛММЛУ зберігається частина аркуша з часопису (можливо, «Українська Громада», дату також неможливо встановити) з дописом С. Колодяжанця (псевдонім Ю. Косача, який у 1927 році став студентом правничого факультету Варшавського університету):

«Читальня «Просвіта» (с. Колодяжне на Ковельщині).

Місцева читальня «Просвіта», zaloжена в минулім році студентом Ю. Косачем, розвинула широку діяльність і далі не перестав працювати на освітньо-національній ниві. Дяка за це в першу чергу невтомному робітникові просвітянині М. Пахольчукові і багатьом іншим. Шість вистав, а поміж них найкраща «Ой не ходи Грицю...» не тільки в своєму, але й по чужих селах, свято відкриття читальні, згуртування й об'єднання всеї молоді й зацікавлення старших, придбання власної домівки, влаштування її, бібліотека зложена з творів наших письменників і книжок, що служать до підйому національного духа, забави-вечірки – все це робить честь молодим просвітянам. Сміло можна сказати що читальня в Колодяжнім – ще одна з перших у повіті, а що найголовніше – одна з тих, небагатьох, які твердо ставлять опір руїнницьким ідеям Сельроба і вірні українській національній справі. І надаремні зусилля місцевих руїнників підкопати, знищити роботу свідомих одиниць і захопити в свої лапи чинник суспільної праці, бо є надія, що члени читальні завсіди дадуть їм належну відповідь, яку давали досі. Одним з відрадних явищ є між иншим те, що просвітяне, ходячи з колядою на освітні цілі, зуміли зацікавити громадян і зібрали на культурні цілі понад 100 зол., не дивлячись на негоду. – Працюйте й далі, а Ваша праця не пропаде марно» [15].

Доречі, читаючи інші дописи на сторінці часопису, натрапляємо на цікаві матеріали, які підтверджують справді високоморальні засади роботи товариства. Дописувач із села Глинськ на Здолбунівщині не посоромився описати прикрий випадок, коли просвітяни ходили колядувати, на жаль, не на «Рідню Школу», а на «рідне горло», тобто випрошуючи випивки. Дописувач «Свій» з с. Залізниця на Рівненщині у повідомленні «Може спам'ятеється» називає прізвище багача, який насміхається з «Просвіти», називаючи її членів «босотою», «голоотою», «злодіями» і «бандитами». Але ж вони надали допомогу потерпілим від повені! А він, заможний, не дав ні зернятка!

Підтвердженням слів Юрія Косача про роботу бібліотеки-читальні у Колодяжному свідчать справи, які зберігаються у ДАВО під назвою «Ковельское поветовое общество «Просвита». Отчёты о постановках организованных советом библиотеки филиала «Просвита» в сели Колодежно. Начато: 15 июля 1927. Окончено: 24 сентября 1927.» Це три справоздання (звіти) про постановку вистав «Як ковбаса та чарка, то й минеться сварка», «Москаль-Штукар», «На перші гулі» 12 липня 1927 року в помешканні Миколи Косача з доходом 5 золотих 75 грошів; про виставу «Куди вітер віє» разом з концертним відділом та рефератом на тему «Просвіта і її значення для українського народу», які відбувалися 28 серпня 1927 року безкоштовно, але за добровільними пожертвуваннями, отож з прибутками 5 зол. 90 гр.; про виставу «Ой не ходи Грицю тай на вечерниці» в помешканні Степана Філіпчука 18 вересня 1927 р. з прибутком 15 зол. Детальніше про постановку вистав дивитися у статті К. Волох «Колодяжне, Ковельська «Просвіта» та Микола Косач» [12, с. 354-360].

Робота бібліотек-читалень велася і по інших селах. Справоздання бібліотеки-читальні за травень 1927 р. в селі Волошки обраховує прибутки (54 золоті 25 грошів.) з вистави «Невольник». Видатки гримувальнику, за костюми, користування декораціями, за приладдя для сцени, квитки, на посланця з костюмами до Ковеля становили 24 зол. 35 гр. Чистий прибуток – 29 зл. 45 гр. Наступне справоздання свідчить про постановку двох вистав, за які чистого прибутку було 2 зол. 10 гр. [3].

По селах відзначали і дні пам'яті Т. Шевченка. У березні 1927 р. Товариство у селі Клевецьк провело свято Тараса Шевченка в шкільному помешканні. У програмі – панахида в церкві, відспівування пісні «Дума Почаївської Божої Матері», відчит реферату, пісні та декламації. Піднесення селян відносно імені Шевченка було таким високим, що вони 31 серпня 1926 року просили секретаря пана Степана написати прохання на відбудову символічної могили Т. Шевченка, котра буде висипана поміж великим і малим кутком села Клевецьк. 2 березня 1927 року Ковельська Повітова «Просвіта» просить дозволу у Старости Ковельського Повіту на влаштування свята Т. Шевченка в с. Седлище, прохає Шкільного Інспектора у Ковелі провести його в шкільному помешканні. З повідомлення бібліотеки-читальні дізнаємося, що свято пройшло з великим торжеством, грошових операцій не було, вхід був безкоштовний. На улаштування сцени витрачено 12 золот. 50 гр. У селі Дроздні 27 березня 1927 р. свято проводилося в домі п. Макаревича, з відчитом реферата, постановкою п'єси «Наймичка», декламаціями, співом хору. Просвітяни с. Ново-Мосора просять дозволу на святкування з декламуванням віршів і співом пісень 22 травня 1927 р. У Ради Ковельського товариства просять інструктора на відчит реферата. Цікаво, що крім творів Шевченка, декламувалися вірші П. Грабовського, К. Кучеренка, Б. Грінченка, І. Франка, П. Куліша, М. Загірної, Лесі Українки, О. Олеса, В. Самійленка, С. Воробкевича, Олени Пчілки, М. Вдовиченка. Свято тривало 3 години, було безкоштовним, присутніх було 87 душ. Бібліотека-читальня села Годович просить дозволу 13 березня в помешканні Гриця Давидюка влаштувати Шевченківське свято. Реферат виголосив Г. Мартинок, були декламації, власний хор. 20 березня 1927 р. в шкільному помешканні у Новій Вижві також святкували роковини Шевченка [5].

У м. Ковелі 24-28 березня 1926 р. за підписом старости польською мовою дається відповідь на прохання «Просвіти» на проведення у приміщенні Уділової Цукерні свята Шевченка. Затверджена програма дійства. Друкарня «L. Brandes і K. Kawerberg» видає рахунок на 22 зл. для проведення панахиди і інших потреб. Інший рахунок – на туш і квитки. Рада Ковельської Повітової «Просвіти» прохає Магістрат м. Ковля звільнити від міського податку влаштування свята. Зі справоздання дізнаємося, що прибуток становив 154 зл. 50 гр., видатків – 157 зл. Дефіциту – 2 зл. 50 гр. У програму включався реферат Голови «Просвіти» С. Підгірського, декламації і хорове виконання творів. Друкована афіша сповіщала жителів, що 14 березня 1926 року в Свято Благовіщенській церкві буде відправлена панахида за Тараса Григоровича Шевченка. Цікаво, що програма кожного свята була різноманітною і насиченою.

Підготовка вистав у м. Ковелі була у віданні підсекції Драматичного гуртка Літературно-Мистецької секції. Підсекція вела засідання і писала протоколи. У протоколі від 17 листопада (листопада) 1925 р. зафіксовано, що на засіданні були вирішені адміністративні питання, висунутий заклик допомогти хто чим може у постановці вистави «Панна Мар'я», запропоновано запросити на відкриття сезону усі драматичні гуртки, хори, окремих осіб, аби тим самим збільшити дохід. 21 листопада знову відбулося засідання, на якому було ухвалено скласти справоздання з вистави, придбати інвентар, виготовити посвідчення для членів Літературно-Мистецької секції, щоб мати знижки на квитки, членські внески сплачувати в розмірі 2 зл. (1 зл. для «Просвіти», 1 зл. для потреб секції), призначити репетиції вистави «Батраки». Для згуртування членів гуртка вирішено влаштувати сімейну вечірку. З метою культурно-освітньою постановили виїхати на повіт з виставою «Батраки».

У грудні 1925 року був складений протокол відносно проведення «Свята «Просвіти», у якому прописана програма дійства: реферат голови товариства С. Підгірського, концертний відділ з декламаціями, хорове виконання гімну. Виставу «Батраки» запланували поставити в театрі «Експрес». Передбачили замовлення театру на 8. 01. 1926 р. для вистави, на 13. 01 для балів і 12. 01 для вистави ввечері і ялинки вдень для дітей. Були й інші рішення, які дають підставу впевнитися, що свято мало видатися на славу.

Однією з головних напрямів просвітянської роботи була бібліотечна. Видатки на книги були чи не найголовнішими у бюджеті організації. У ДАВО зберігається частина «Устава библиотечной секции, список библиотек-читален, перечень книг и протокол заседания комиссии по приёму к Разделу «Днепросоюза». Пункт 15 говорить, що бібліотечний фонд складається: а) з сум, призначених на це Радою «Просвіти» з загальних прибутків організації, б) з платні за користування книгами та газетами з просвітянських бібліотек і читалень, в) із доходів од вистав, концертів, лекцій, вуличних скриньових

збірок, газет тощо. Пункт 16 гласить, що гроші Бібліотечного фонду ні на яку іншу ціль, крім потреб Секції йти не можуть[2].

Самими видавництвами пропонувалася якісна література. У друкованому листі «Товариства «Просвіта», виданому у Львові 6 травня 1926 року» з відозвою «До всіх читалень в краю», рекламується часопис «Молода Україна», який донедавна друкував матеріали для шкільної молоді старших років. Тепер же зміст видання такий, що має згодитися для селянських хат, читалень. «В кожному числі часопису, який виходить раз на місяць і має 20 великих сторінок, містяться верші, оповідання, науково-популярні розprawки, описи чужих країн, звичаїв і побуту других народів світа, осібний відділ цікавої всячини, і пів аркушевий (8 сторінок) популярно-науковий додаток. А все те багато й гарно ілюстроване» [6]. Подається короткий зміст перших п'ятьох чисел за цей рік. Звертається увага на користь від такого читання: «Читкий і прозорий друк на доброму папері зробить цю газету приємною і любою навіть тим, котрі не вміють плавно й добре читати. Самі на цій газеті можуть себе вправляти в доброму читанню» [6]. Передплата на рік 12 зл.

Накладня Михайла Таранька у Львові запропонувала «Каталог Книжок для Читалень» за розділами: книжки для дітей (байки і казки; оповідання і пригоди; твори для дитячого театру), книжки для молодіж (повісти й подорожі; драматичні твори), пластова бібліотека, шкільні підручники, річники журналів.

Помітно, що діяльність «Просвіти» завдяки наполегливості, добрій волі, самоорганізованості її членів і керівництва, використанні досвіду просвітянських першопрохідців набирала темпів. А ще це ставало можливим і тому, що робота товариства захищалася на вищому рівні. У ДАВО зберігається лист Посла Союму з Варшави до Ковельської Просвіти, у якому він просить заповнити картку про діяльність організації за 1926 рік і подати коротко і стисло відомі їм факти «надужити місцевої влади в справах діяльності Вашої Просвіти в місті і на селі (читальні) та в справах народного шкільництва за час від 15 мая і до сьогодні» [8].

І ще й самі «Просвіти» різних регіонів гуртувалися, турбувалися молодшими і слабшими, переймали досвід одна в одній. В ДАВО зберігаються «Доклад Галуцинского в Львовском обществе «Просвіта» в 1926 году о просветительской работе. Лекція «Лемківщина» і інше»; реферат, оголошений на освітній анкеті 27 квітня 1926 р. про підтримку освітою «Просвіти» та їх спільну діяльність на основі досвіду Лемківщини[6].

1927 року Луцька повітова «Просвіта» надсилає Ковельській прохання відповіді на анкету про свою діяльність за 1926 рік, пояснюючи це тим, що діяльність «культурно-освітніх установ на Північно-Західних Українських землях під Польщею дуже відчувається в праці»[6]. Ковельська «Просвіта» надсилає дані про діяльність ще й «до Матірної Львівської Просвіти». У питаннях і відповідях – дуже цінна інформація про обсяг робіт на Ковельщині: коли була заснована – 14 червня 1920 року; скільки було філій – 3; бібліотек-читалень – 61; число бібліотек – 12 мандрівних, 1 центральна; скільки книжок – 2000; прочитаних за 1926 рік – 485; кількість аматорських драматичних гуртків – 36; оркестрів – нема; скільки було вистав – 107; відчитів – 45; концертів-вечірок – 11; чи були курси, які і скільки – курси кооперативні місячні, курси крою і шиття пів місячні; свят було: Шевченка – 12, Франка – 8, Просвіти і др. – 3; чи були дитячі садки – не було; касовий оборот за 1936 р.: прибутків – 2.39901, видатків – 2.94508; загальне число членів в 1925 році – 640; бібліотек-читалень – 19. На питання про те, які перешкоди зазнало і має товариство в розвитку своєї діяльності – відповіді не було дано[8].

А, здається, однією з великих перешкод була нестача фінансів через тотальну бідність місцевих мешканців. Навпаки, Товариство допомагало бідним. Спогади І. Левчанівської, скоріше, стосуються 1920 р., але через 5–6 років у Ковельчан навряд чи щось змінилося.

Пані Ірина згадувала, як на користь бідних людей на вулицях влаштовувалися вистави, концерти, збір грошей, хоча польська влада рідко таке дозволяла. Збір грошей на вулиці називався карнавочним від слова «карнавка» (запечатана скринька з отвором зверху). Дівчинка в гарному українському вбранні влітку пришпилювала благодійникам букетик з квітів, взимку – жовто-блакитну стрічку. У п. Ірини збереглася посвідка, підписана М. Косачем, Оленою Левчанівською, М. Луцкевичем на ім'я її батька про те, що йому доручається бути представником, звертатися по допомогу, отримувати її для ковельської «Просвіти» від усіх українських і зарубіжних установ Червоного Хреста й інших установ на території Польщі. І ця допомога надходила.

Цікаво було б розглянути, як поповнювалися і на що витрачалися кошти самої «Просвіти» на прикладі касової книги за січень-серпень 1925 р. Фонд поповнювався (вибрано основні доходи): від членських внесків (по 1 зл.), продажу квитків (410 зл.), колядування на Різдво 1924 р. (76 зл.), за шкільні декларації (по кілька золотих), збору по підписних листках (41 зл. 15 гр.), збірку карнавочну в Ковлі (271 зл. 45 гр.), в Матіїві (104 зл. 26 гр.), Голобах (94 зл. 58 гр.), від батьківського комітету під час вистави (60 зл. 70

гр.), за читання газет членами товариства (3 зл. 60 гр.), за читання книжок (60 гр.), прибуток з вистав у м. Турійську (4 зл. 50 гр.), від драматичного гуртка в Турійську (3 зл.). Надійшло пожертв: від Дубенського (30 гр.), Євтушик Насті (2 зл.), Макарука Карпа (5 зл.), Євтушка Семена (25 гр.), С. Підгірського (41 зл. 90 гр.), пожертва від невідомого на будову Народного дому (10 зл.), від М. Баховця (233 зл. 25 гр.), пожертви на цілі гуманітарні та «Просвіту» (в межах 34 зл.).

Основні видатки були такими: плата за винаймання помешкання (1000 зл.), видатки на підмітання вулиці, прибирання приміщення, виділялися гроші для виготовлення полиць для газет, гачків для портретів, плата за канцелярські книги, приладдя, меблі, дрова, фіксувалися поштові видатки, в т. ч. телеграми до Сойму, за платню Секретареві (166 зл.), видачі на поїздку в шкільних справах, за передплату на «Новий час», «Молоде життя», «Народню «Просвіту», за портрет Лесі Українки (50 зл.), п. Бржському за портрет (20 зл.), на викуп портрету Шевченка (1 зл.), за рами до портретів (44 зл.), видатки на улаштування Шевченківських свят (211 зл.), на вистави до Шевченківських свят (66 зл. 50 гр.), вистави і витрати хору (більше 185 зл.), витрати на організацію карнавочних зборів (близько 36 зл.), виплати надзірній раді (20 зл.), за матеріал для оправи книжок (близько 17 зл.), за книжки до книгарні «Відбудова» (близько 22 зл.), на притулок (21 зл. 40 гр.), виписку газет для філії Паридуби, часопису «Наше життя», «Діло» для Любитова (6 зл. 70 гр.), за передплату газети «Новий час» (2 зл.), видавалися аванси на подорожі в просвітянських справах (46 зл.), видано аматорському гуртку в Турійську (4 зл. 50 гр.), на виписку книжок для Турійська (20 зл.), виплата за помешкання «Експрес» за виставу (60 зл.), за мідний дріт для електричного світла в «Просвіті» (24 зл.), за книжки (21 зл.), виплачено нотареві за відпис (3 зл. 20 гр.) [7].

Окремо хотілося б окреслити прибутки і видатки на філію «Просвіти» в Матіїві. З них ми можемо зробити висновок, що робота там велася активно може й завдяки тому, що її на міцні рейки у свій час поставив Микола Петрович Косач. За 1923 – 1924 рр. отримано членських внесків близько 40 зл., прибутку від карнавочної збірки – 104 зл. 26 гр., прибутку з вистави – 14 зл. 70 гр., видано на потреби бібліотеки-читальні в Матіїві 14 зл. 70 гр.

І підтекстом в усіх цих матеріалах – Микола Петрович Косач! У добре налагодженій роботі Маціївської «Просвіти», у членських внесках, у газетах, книжках бібліотеки-читальні в Колодяжному (бо ніде видатків на це село не передбачалося), у нагодованих «нахлібниках» в родинному мастку, у продажу землі задешево українцям, щоб не була забрана діючою владою при парцеляції, у вихованні і забезпеченні хорошої освіти сина-просвітянина, зрештою, в тому, що його просвітянські ідеї продовжувалися і примножувалися.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області (далі: ДАВО), ф. 199, оп.2, спр.1.
2. ДАВО, ф. 386, оп. 1, спр. 33.
3. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр.9 73.
4. ДАВО, ф.389, оп. 1, спр. 57.
5. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 58.
6. ДАВО, ф. 389, оп. 2, спр. 55.
7. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 43.
8. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 78.
9. ДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 1.
10. ДАВО, ф. 3190 оп.12 спр. 16.
11. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права. Збірник наукових праць. У 2-х частинах. Ч.1. Луцьк: Надстир'я, 2003. 342 с., іл.
12. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії: Наук. Зб.: Вип. 65./Ковельсь. міськ. рада; упр-ня культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА; СЧУ ім. Лесі Українки; Волин. Красн. музей; Ковельськ. іст. музей; ВОО НСКУ; Упоряд. Г. Бондаренко, І. Прокопів, А. Семенюк, А. Силюк. Ковель, 2018. 624 с.
13. Пась Н. О. Штрихи до біографії Миколи Косача. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії Інтелектуальної еліти України та Волині*: Науковий збірник: Випуск 33. Луцьк, 2009. 292 с., іл.
14. Фонди Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. ДФ - 909.
15. Фонди Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. ДФ - 913.
16. Фонди Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. ДФ – 917.
17. Фонди Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. ДФ – 918.
18. Фонди Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки. КД –2531.

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЯ СПІВПРАЦІ З МУЗЕЙНОЮ АУДИТОРІЄЮ: КОЛИ СПІЛЬНОТА ДАРУЄ НАТХНЕННЯ / ДОСВІД ОКРЕМИХ ПРОЕКТІВ НА ВІДЗНАЧЕННЯ ЛЕСИНИХ ДНІВ У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Нині ситуація, в якій опинилось вітчизняне музейне господарство, є вкрай несприятливою для ефективного функціонування. Поганий стан експозицій, мізерні обсяги фінансування та відсутність попиту на результати діяльності музеїв не дозволяють цим закладам стати повноцінними туристичними та науковими центрами країни. На жаль, в українців поки що не існує поняття престижності візиту до музею, ба навіть більше: на зміну тому, що ми називаємо «живе спілкування з експонатами», прийшов віртуальний огляд, котрий дозволяє здійснити комп'ютер. І, поки теоретики музейної справи на численних кафедрах старанно шукають відмінності «музезнавства» від «музеології», «виставки» від «експозиції», при цьому всіляко намагаючись сформулювати досконале визначення понять «музейний предмет», «інтерактивність» і т. ін., ми, музейні співробітники, маємо діяти. Діяти, приймаючи всі виклики часу, як то: фінансування, пріоритети влади, політична ситуація, специфіка проведення культурного дозвілля різних соціальних груп тощо.

Яким же шляхом піти сучасному музею? На думку експертів, найбільш ефективним є той, котрий починається з розробки стратегії розвитку закладу, інакше кажучи, маркетингової стратегії [8]. Адже для успішного ведення справи необхідно не тільки надавати якісні послуги, але й знати, для яких цілей вони потрібні і кому. Застосування такої стратегії дозволить не лише визначати і задовольняти потреби споживачів музейних послуг, а й самим їх формувати [6].

Складною проблемою тут є той факт, що співробітники музеїв у своїй переважній більшості не є представниками бізнесу. Тоді як музей сьогодні живе в умовах жорсткого відбору на серйозному ринку, котрий зветься «ринком дозвілля». Сучасні реалії вимагають від музейників глибоких змін, адже для досягнення успіху їм доведеться займатись фаховою справою під дещо іншим кутом, аніж вони це робили дотепер. Безперечно, такі зміни не можна розглядати лише як посилення рекламної діяльності чи формування нових цін на квитки. Тут важливо пригадати одну із характеристик музею, сформульовану ЮНЕСКО: музей – некомерційна організація. Тож головним критерієм успішної стратегії буде не прибуток, а суспільна значимість. Тобто: мусимо організувати музейну діяльність так, щоб стати значно привабливішими для публіки [9, с. 257]. Виникає запитання: чи існує в арсеналі практичних музейних засобів інструмент, який дозволить нам цього досягти?

Одним із провідних термінів сьогодення є «креативність» (від лат. *creatio* — творення) – слово, що відображає сталу тенденцію суспільства до нестандартних, творчих рішень. Така творча, новаторська діяльність поступово стає однією з головних ознак XXI століття. Так, ще у 2010 році компанія IBM у рамках Global CEO Study опитала 1500 виконавчих директорів із 60 країн світу, і всі вони визначили творчість як найважливішу рису бізнес-лідерів і цілих організацій [7, с. 156]. Як бачимо, сучасний ринок послуг – це свого роду тест на креативність. І музею, аби бути успішним і конкурентоспроможним на цьому ринку, слід також стати креативним. Тоді як визначити, що таке креативність у музейній практиці?

Під такою назвою – «Креативність у музейній практиці» – у 2017 році на українському книжковому ринку з'явилося видання, що є перекладом книги «Museums and Creative Practice» (Музеї і креативна практика), котра побачила світ 2013 року у видавництві «Left Coast Press», США. Її автори – американські музейні експертки Лінда Норріс і Рейні Тісдейл – тривалий час досліджували досвід успішних музеїв США та Європи. Під час свого перебування на Україні започаткували курс лекцій-воркшопів, у рамках якого у 2017 році відвідали і Волинський краєзнавчий музей.

Обґрунтовуючи важливість креативних підходів у музейній практиці, дослідниці зауважують: на стінах і у сховищах музею зберігається не що інше як матеріальні знаки креативності людства. Кожен предмет, який застосовували в побуті, кожен твір мистецтва чи науковий документ засвідчують загальнолюдське прагнення: вирішувати нагальні проблеми засобом творення нових ідей. Протягом століть музеї витрачали безліч ресурсів і часу, щоб зібрати і зберегти всі ці докази людської креативності.

Виходячи з того, що творчість – це рух людства вперед на основі попередніх здобутків, авторки припускають: креативна музейна практика – це і генерування нових ідей, і творче вирішення різних проблем [7; 10]. Формулюючи завдання, що стоять перед сучасним музеєм: як залучити ширшу аудиторію, як реалізувати потенціал, як заохочувати відвідувачів до активної співучасті, як зберігати колекції, що

розростаються, як забезпечити суспільну користь, вони приходять до висновку: сьогодні креативність потрібна музею більше, ніж будь-коли [7, с. 12].

У даній статті спробуємо проаналізувати свій власний досвід впровадження креативних підходів до такого виду музейної діяльності як організація науково-освітніх заходів. Для цього подамо огляд двох комплексних культурологічних проектів, ініційованих Волинським краєзнавчим музеєм на відзначення пам'ятних дат життя і творчості Лесі Українки. Перший із них – «Лісова пісня» Лесі Українки. Нове життя шедевр», започаткований ще у жовтні 2018 року, став результатом співпраці нашого закладу з рівненською мисткинею Оленою Медведєвою.

Олена Медведєва (м. Рівне) – член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України, лауреат літературних премій ім. Михайла Дубова та Уласа Самчука, номінант на здобуття Національної премії України ім. Тараса Шевченка, рекордсменка з найбільших вишиваних книг України, а також засновниця авторського видавництва книг ручної роботи «Креативна книга». Саме їй належить ідея започаткування мистецького книготворення, виготовлення недрукованих книг. Техніка виконання кожної арткниги індивідуальна, розроблена Оленою Медведєвою та майстрами Рівного.

Співпраця була цікавою і плідною. В процесі розробки її персональної виставки «Креативна книга Олени Медведєвої» пані Олена поділилась своїм бажанням створити нову книгу-фоліант – «Лісову пісню» Лесі Українки і попросила допомоги в підборі теми ілюстрацій. Кураторка виставки порекомендувала їй відвідати Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки і звернути увагу на оригінальні ілюстрації до драми-феєрії – графічні роботи Софії Караффи-Корбут, котрі зберігаються там. Саме вони згодом стали основою ілюстративного матеріалу до рукотворної книги. Надзвичайно важливим для мисткині було дотриматись усіх настанов самої Лесі Українки щодо друку свого безсмертного твору. Тож факсимільне видання першої окремої книги «Лісова пісня» (колективна робота волинських музейників і лесезнавців), надане їй, стало взірцем для наслідування [10].

Презентація виставки «Креативна книга Олени Медведєвої» у Волинському краєзнавчому музеї відбулась 19 жовтня 2018 року і стала справжнім святом творчості [1]. Музейна акція зібрала навколо себе багато зацікавлених волинян: учнів і викладачів навчально-професійних закладів міста напряму художньої вишивки, науковців, журналістів, майстрів народного мистецтва. Учасники презентації дізнались про всі етапи дивовижного процесу – народження мистецьких книг, які відносять нас до найдавніших рукописів, створених руками середньовічних майстрів.

Гості заходу отримали звістку про започаткування роботи над новинкою видавництва «Креативна книга» – ілюстрованою книгою-фоліантом «Лісова пісня» Лесі Українки, розробленою на основі музейної колекції. Луцькі майстрині традиційної народної вишивки Людмила Сахнюк, Наталія Рубльова, а слідом за ними і всі бажаючі долучились до її створення – проклали власноруч по кілька вишитих стібків тексту драми-феєрії. Зробити це можна було безцінними інструментами-реліквіями – голками, які належали родині Косачів. Для того, аби цей момент став наравду неповторним для кожного, їх разом із гольником унікальної роботи було спеціально надано з фондів Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.

Черговим етапом співпраці Олени Медведєвої та Волинського краєзнавчого музею стала виставка «Будуть приходити люди...», приурочена до 148-ої річниці від дня народження Лесі Українки та 105-ої річниці з часу виходу першого окремого видання драми-феєрії «Лісова пісня» (1914), яку було відкрито 25 лютого 2019 року [2].

Окрім книжкових видань «Лісової пісні» з музейних колекцій, в тому числі й справжніх раритетів першої половини ХХ століття, виставка містила окремий розділ, представлений творами скульптури і декоративно-прикладного мистецтва. Це: скульптурна композиція «Музика весни» за драмою-феєрією «Лісова пісня» (автор – С. Наумов), а також фарфорові статуетки персонажів «Лісової пісні» (автор – М. Беляєв).

Вперше у Волинському краєзнавчому музеї експонувались 36 графічних робіт – повна серія ілюстрацій «Лісової пісні» самобутньої української художниці Софії Караффи-Корбут.

Буквально напередодні музейної презентації Олена Медведєва поділилась ще одним своїм творчим здобутком – унікальною вишитою книгою-мініатюрою «Лісова пісня» Лесі Українки, яка не має аналогів у світі. Видання відповідає світовим стандартам мініатюри: висота книги 9 см, а самої сторінки — 7 см. Розмір вишитого полотна – лише 5 на 4 см, а вага всього 70 грамів. Книга виконана під стародрук: є псевдобинти, кутники, золотий зріз, золотий каптал і закладка. Тобто є все, що властиво повноцінній книзі. Цей міні-шедевр, за словами авторки, «не був запланований, а народився спонтанно».

Таким чином, експозиційним центром виставки «Будуть приходити люди...» стали дві новинки видавництва «Креативна книга» – дві книги під назвою «Лісова пісня» Лесі Українки: вишита мініатюра і одна з ілюстрацій до майбутнього рукотворного фоліанту, виконана в техніці шовкографії рівненською художницею Наталією Серветник за мотивами графіки Софії Караффи-Корбут.

Музейний захід, на якому були присутні люди різного віку і різних професій, завершився традиційним дійством: всі бажаючі вишивали на полотняній сторінці текст «Лісової пісні» і в такий спосіб долучались до створення майбутньої унікальної книги.

Проект «Лісова пісня» Лесі Українки. Нове життя шедевру» завершився презентацією виставки, яка відбулась 16 січня 2020 року на відзначення 106-ої річниці з часу виходу першого окремого видання драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки (1914).

Експозиційним центром стала унікальна вишивана книга-фоліант «Лісова пісня» (Вага – 7 кг, розміри – 60 на 42 см, кількість сторінок – 42), котру під час музейного заходу авторка вперше представляла публіці. Олена Медведєва познайомила публіку з деталями творчого процесу тривалістю в 2 роки: вишитий вручну текст книги з точним дотриманням усіх особливостей першодруку геніального твору, оздоблення обкладинки і кожної сторінки орнаментом Великої Волині, взятим із альбому «Український народний орнамент» Олени Пчілки. Художниця проекту Наталія Серветник поділилась надзвичайно цікавими подробицями відтворення на полотні портретного зображення Лесі Українки та ілюстрацій української мисткині Софії Караффи-Корбут, які увійшли до книги.

Що стосується роботи музейної команди проекту – загального наповнення виставки – її результат дуже відрізнявся від того, що отримували раніше. Так, вперше увазі наших відвідувачів було представлено не шедеври видатних майстрів-ілюстраторів, а роботи початківців, вчорашніх студенток, молодих волинських художниць Катерини Сивої, Заріни Соїко та Іванни Рублюк. Ці 46 малюнків увійшли в якості ілюстрацій до трьох іншомовних видань «Лісової пісні», котрі побачили світ завдяки натхненній праці науковців Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (упорядники – Сергій Романов та Тетяна Данилюк-Терещук). Задля легкості прочитання оригінальних ідей юних авторок ми відмовились від традиційних експозиційних етикеток на користь уривків із драми-феєрії, виконаних у вигляді сторінок із книги із дотриманням текстових особливостей першодруку геніального твору.

Атмосферу казкового дійства створили юні актори, учні луцької загальноосвітньої школи № 25, які інсценізували уривок із драми-феєрії «Лісова пісня». Завершилась презентація, як і належить у період Різдва, традиційними колядою і віншуванням у виконанні юних учасників фольклорного гурту «Зоряниця» Луцької музичної школи №1 ім. Фридерика Шопена [4].

Проект «Лісова пісня» Лесі Українки. Нове життя шедевру», який тривав два роки, подарував усім учасникам незабутній досвід. Кожен його етап збирав у музеї широке коло відвідувачів і став резонансною подією для наших країн, котру висвітлювали волинські телеканали, інтернет-видання, соціальні мережі. Виставка користувалась неабияким попитом у люди різних вікових категорій – від школярів молодшого віку до пенсіонерів.

Наступний проект, про який розповідаємо тут, носить назву «Ті вічні пісні, ті єдині спадки...». Започаткований ще влітку 2019 у співпраці ВКМ та Луцької музичної школи №1 ім. Фридерика Шопена, він триває і досі. Його мета – презентувати маловідому сторінку творчості Лесі Українки, її фольклористичну спадщину.

Ідея проекту виникла напередодні Дня пам'яті письменниці, коли до музею завітала викладачка музичної школи, очільниця фольклорного гурту «Зоряниця» Олена Богдан з проханням надати їй допомогу у виборі рідкісних зразків народної пісенної творчості з метою їх відтворення. Тут і стали в пригоді унікальні матеріали з наших фондів – рукописний зошит з записами народних пісень родом з с. Колодяжне, зробленими власноруч Лесею Українкою та її сестрою Ольгою Косач-Кривинюк у 1890 рр. Цей зошит, а також його факсимільне видання, разом з розширеним збірником «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка» і стали джерелами пошуку для творчої роботи. Вже 1 серпня 2019 року у музеї лунали виконані дитячими голосами щирі, прості і зворушливі мелодії, котрі любовно збирала Лариса Косач і котрим присвятила останні місяці свого земного життя [3].

Перша спроба виявилась вдалою, тому запланували продовження. Презентацію проекту «Ті вічні пісні, ті єдині спадки...» вирішили провести у лютому 2020 року, приурочивши її до дня народження поетеси.

Проте презентація стала для нас справжнім сюрпризом. Адже буквально напередодні заходу,

сценарій якого містив чимало наукової інформації, нам зателефонувала організаторка дозвілля школярів 1-го і 2-го класів (всього 60 дітей) із заявою: провести для них з нагоди народження Лесі Українки музейне свято з елементами інтерактивного дійства: іграми, танцями і співами. Тому-то ми, пішовши назустріч побажання наших наймолодших відвідувачів, вирішили розділити музейну презентацію на дві частини: введення і власне презентацію.

Першою частиною, введенням у світ фольклорної спадщини Лесі Українки стала виставка одного експоната, відкрита 21 лютого 2020 р. Впродовж двох годин відвідувачі музею мали можливість у вільному доступі побачити безцінний музейний раритет, котрий експонується вкрай рідко – зошит, до якого Леся Українка та її сестра Ольга на початку 1890-х років власноруч записували традиційні волинські пісні родом переважно з с. Колодяжного Ковельського повіту.

Музейна подія зібрала довкола себе людей різного віку. Нашими відвідувачами стали учні 4-х класів Луцької гімназії №14, студенти кафедри філології та журналістики СНУ ім. Лесі Українки, журналісти волинських телеканалів, лучани і гості міста [5].

Друга частина – презентація зразків музичного фольклору, яка відбулась 24 лютого 2020 року – спонтанно перетворилась на справжнє музейне свято, в якому головні ролі виконували діти. Після короткого знайомства і вступу слово було надане юним музикантам, котрі одразу завоювали прихильність аудиторії. Уже за кілька хвилин наші гості захоплено вчилися азам дикції – хитромудрим народним лічилкам-скоромовкам, а згодом змагались у швидкості мовлення, розділившись на групи. За лічені хвилини всі присутні – дорослі й діти – так само легко і з охотою долучалися до кожного таночка чи гри, котрих на нашому святі не бракувало: закликали весну, «водили Панаса», і все це – під супровід чудового виконання перлин традиційного поліського пісенного мистецтва [6].

Проект «Ті вічні пісні, ті єдині спадки...» ще триває. Але вже сьогодні можемо говорити про те, що завдяки натхненній співпраці всіх його учасників на вітчизняній сцені з'явилися унікальні концертні номери – зразки волинського фольклору, зібрані Ларисою Косач і збережені в музеї, які продовжують завойовувати популярність слухачів. Зокрема, за час, що минув від початку проекту гурт «Зоряниця» побував у Польщі, де його виступи пройшли з великим успіхом.

Як бачимо, представлені тут культурологічні проекти Волинського краєзнавчого музею об'єднала одна мета: показати Лесю Українку в усій повноті її особистості – не лише як геніальну письменницю, а й як всебічно обдаровану людину, котра перебувала в постійному пошуку: досліджувала історію, фольклор, традиційне народне мистецтво. Надзавданням організаторів було досягти того, щоб кожен із відвідувачів зміг відкрити свою Лесю Українку, подивитись на неї власними очима, а не очима експертів.

Нові підходи до організації музейних проектів змусили переосмислити сам процес музейного кураторства, кінцевий продукт якого попросту неможливо передбачити, а тому слід бути готовими до ризиків і змін. Власне, кураторство виставки чи будь-якого соціально-орієнтованого заходу – це творча діяльність команди, яка здійснюється завдяки виходу кожного її учасника зі своєї зони комфорту – власних вузьких базових знань і навичок – у широкий простір нових можливостей. Такий шлях завжди передбачає поразки і бажання вчитися на власних помилках. Зате, коли в реалізації проекту беруть участь різні особи та організації, створюється платформа для обговорень, дискусій, т.зв. «мозкового штурму» – а відтак і для креативності, тобто для нестандартних творчих вирішень будь-яких стандартних завдань. Іншими словами, це саме той випадок, коли спільнота дарує натхнення.

Творча праця в команді людей з різними підходами і фаховими навичками, направлена на спільний результат, не лише дала можливість кожному з її учасників розкрити свою індивідуальну креативність. Процес допоміг виявити ще й ряд стереотипів у роботі музею з аудиторією, котрі заважають нам бути цікавими і зрозумілими. Перший із них – міф про те, що про науку в музеї слід розповідати лише в канонічно-науковому форматі – а реальність довела, що діти молодших класів змогли зацікавитись фольклористичною спадщиною Лесі Українки якраз завдяки його відсутності. Наступний – що успіх наших виставок напряму залежить від ступеню мистецької вартості її експонатів – тоді як досвід показав: роботи початківців можуть викликати не менший інтерес, аніж твори знаних майстрів. Інакше кажучи, важливо не те, *що* ми показуємо, а те, *кому* і *як* ми це робимо. Нарешті, ще один міф – що музейний куратор має лише володіти інформацією і направляти роботу команди в єдине русло – так само не пройшов випробування: на практиці виявилось, що ця роль передбачає ще й вміння блискавично зорієнтуватись у ситуації, і, коли щось іде не так, вдалою інтерпретацією перетворити невдачу на успіх.

Отриманий досвід дозволяє припустити: сучасна модель музею передбачає не лише введення інтерактивних зон і сенсорних кіосків, а й формування максимально комфортного середовища для реалізації креативності його громади. Відтак практично реалізується концепція музею, привабливого для

відвідувачів, в якому експозиційний простір буде не просто місцем зустрічі з унікальними пам'ятками, а й територією для спілкування й співтворчості.

Джерела та література

1. В обласному музеї можна побачити виставку креативних недрукованих книг рівнянки Олени Медведєвої. *Музейний простір Волині*. Луцьк, 2018. 22 жовтня. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/v_oblasnomu_muzeji_mozhna_pobachiti_vistavku_kreativnikh_nedrukovanikh_knig_ruchnoji_roboti_rivnjanki_oleni_medvedevoji_foto_video/2018-10-22-4274
2. І будуть приходити люди. *Музейний простір Волині*. Луцьк, 2019. 26 лютого. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/i_budut_prikhoditi_ljudi_foto_video/2019-02-26-4507
3. До дня пам'яті Лесі Українки// *Музейний простір Волині*. Луцьк, 2019. 1 серпня. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/do_dnja_pam_jati_lesi_ukrajinki/2019-08-01-4745
4. У Волинському краєзнавчому музеї презентували «Лісову пісню» Лесі Українки. *Музейний простір Волині*. Луцьк, 2020. 16 січня. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/u_volinskomu_kraeznavchomu_muzeji_prezentovali_lisovu_pisnju_lesi_ukrajinki_foto_video/2020-01-16-4982
5. До дня народження Лесі Українки. *Музейний простір Волині*. Луцьк, 2020. 16 січня. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/do_dnja_narodzhennja_lesi_ukrajinki/2020-02-22-5038
6. Кифяк О. В. Маркетинг у музейній справі: теоретико-прикладні аспекти URL.: http://tourlib.net/statti_ukr_kufjak_o4. Назва з екрана.
7. Норріс Л., Тісдейл Р. Креативність у музейній практиці. Київ: *Музейний простір*. 2017. 192 с.
8. Музейний маркетинг: проблеми та шляхи вирішення (етимологія понять) / URL.: <http://spimash.ru/2007/05/30/muzejnij-marketing-jetimologija.html>. Назва з екрана.
9. Петрович В. Основні напрямки використання маркетингу у діяльності музеїв України. *Волинський музей: історія і сучасність*. Наук. зб. Вип. 6: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею / Упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас. Луцьк, 2019. С. 255–257.
10. Українка Леся. Лісова пісня: Драма-феєрія в 3-х діях. Факсимільне видання. Луцьк-Ковель : Надстир'я, 2015. 88 с.

Євгенія Ковальчук (м. Луцьк)

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ ЯК ФОРМА МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (на прикладі музейних лесезнавчих конференцій Волинського краєзнавчого музею)

Форми комунікації музею і суспільства визначаються специфікою музейних установ як центрів науки і культури. Поняття музей в Україні визначено Законом України «Про музеї та музейну справу», а саме: «науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [1]. Однією з форм музейної комунікації, спрямованої на залучення до діяльності музею наукової та освітнянської аудиторії, є проведення наукових конференцій, музейних читань, круглих столів, які поруч із популяризацією музейних колекцій сприяють їх глибокому дослідженню. Матеріали конференцій публікують і пропагують через соціальні мережі більшості музеїв України, вони широко використовуються науковцями, музеєзнавцями у їхній фаховій роботі.

На відміну від інших форм системи музейних комунікацій, конференції та семінари – це суто наукові заходи. Їх метою є введення до наукового обігу нових знань, професійного спілкування та підвищення кваліфікації. Музейне спілкування спрямоване на те, щоб музей став партнером для науковців у їх дослідженнях. Учасниками даної форми контактів є фахівці музейної справи, науковці, краєзнавці [2].

У музейній комунікації важливе місце належить видавничій діяльності музейного закладу. Підготовка наукових статей і збірників, довідників та путівників, описів колекцій тощо сприяють розвитку музеєзнавства як науки, поширенню відомостей про збірки музею, його діяльність, поглибленню діалогу між музеєм і відвідувачем.

Проведення конференцій і семінарів активують наукову діяльність музейних і освітнянських закладів. В Україні проведення наукових конференцій на базі музейних закладів або за їх участю почало практикуватися з початку 1990-х років. Це було викликано певними об'єктивними причинами, зокрема скрутним матеріально-технічним становищем музеїв, потребою в нових формах спілкування на різних

комунікаційних платформах. Старі форми контактування, навчання музейних працівників перестали практикуватися. Зникли профільні стажування на базі музейних закладів, всеукраїнські науково-методичні семінари, організовані Міністерством культури чи науково-методичними відділами регіональних музеїв для різних категорій музейних працівників. Найдовше трималися художні музеї. Останній з семінарів був проведений у Луганську в 1991 році. Мали свої традиції семінари для працівників літературних та літературно-меморіальних музеїв. Так, наприклад, такі зустрічі щорічно проводились у Літературно-меморіальному музеї Лесі Українки в Ялті. Припинилось також і видання науково-методичної літератури.

Для виживання і розвитку музейних закладів як науково-дослідницьких установ саме конференції стали шляхом введення до наукового обігу результатів наукових досліджень у різних напрямках роботи музею: експозиційної, фондової, культурно-освітньої, а також презентації та поширення новоствореного музейного продукту (експозицій, виставок, екскурсій, музейних видань, ін.). Найчастіше поштовхом до проведення наукових зібрань є круглі чи ювілейні дати пов'язані з музейним закладом або ювілеї видатних особистостей чи знаменні та пам'ятні дати з історії краю.

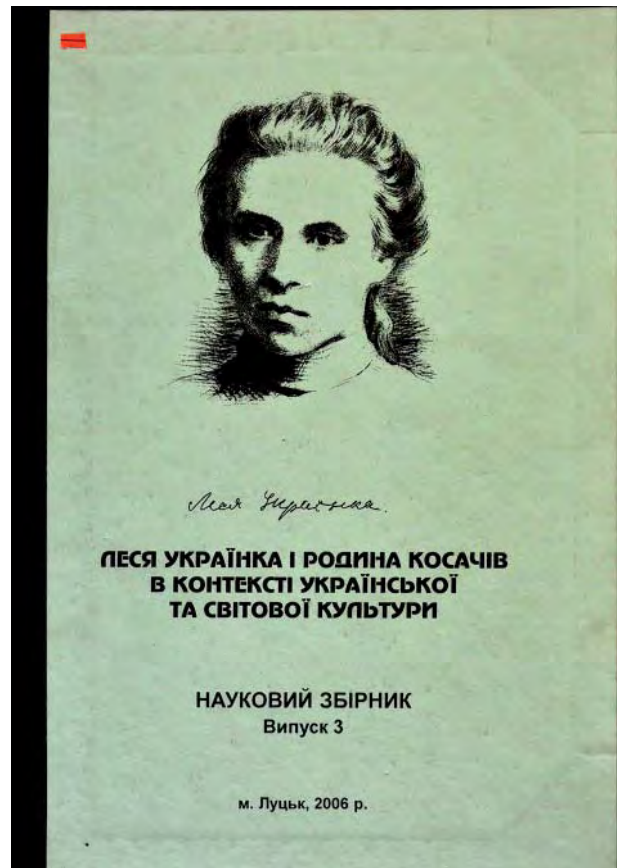
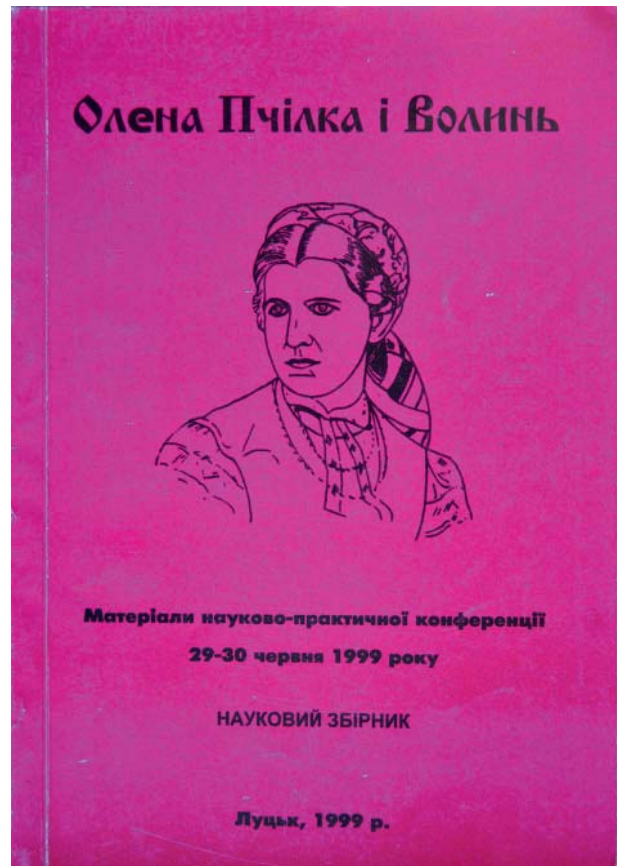
У нашому дослідженні зупинимось на практиці проведення Волинським краєзнавчим музеєм лесезнавчих конференцій на базі свого філіалу – Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, відомого й популярного музейного закладу в Україні. Першу конференцію було проведено до 125-річчя від дня народження Лесі Українки у лютому 1996 року. Це була Всеукраїнська науково-практична конференція «Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури», яка викликала значний інтерес серед лесезнавців, фахівців з музейних закладів та інших наукових інституцій. Конференція отримала продовження впродовж наступних 25 років. І ось, уже чверть століття Волинський краєзнавчий музей проводить наукові конференції, присвячені дослідженню життя і творчості Лесі Українки та родини Косачів. Лесезнавча тема дістала різноманітне відображення й у збірниках матеріалів наукових конференцій, присвячених дослідженню життя і творчості Олени Пчілки. Таким чином, починаючи від 1996 року, було проведено 8 наукових конференцій, матеріали яких опубліковано, відповідно, у 8 наукових збірниках. Вони виходили під різними назвами – «Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури» (1996, 2001, 2006, 2011 рр.); «Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури» (2014 р.); «Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині» (2016 р.); «Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури» (2019 р.), проте основне спрямування пропонованих досліджень залишалось незмінним.

Завдяки саме цим конференціям та публікації їх матеріалів Волинський краєзнавчий музей став своєрідним неофіційним координаційним центром дослідження в першу чергу музейного лесезнавства, долучивши до його вивчення вітчизняних та зарубіжних вчених, музейних працівників та краєзнавців. Конференції були приурочені до ювілейних дат життя Лесі Українки та Олени Пчілки, родині Косачів та круглих дат історії Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.

Важливе значення в організації і проведенні конференцій мала особиста комунікація. Учасники конференцій отримали можливість спілкуватись на базі Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Крім пленарних та секційних засідань практикувались екскурсії, участь у масово-освітніх заходах: екскурсіях, тематичних вечорах, театралізованих дійствах, зустрічах з письменниками, ін. Конференції були дводенними.

Їх результатом стало видання друком наукових збірників, які поширювались серед авторів безкоштовно. Ці видання також поповнили книгозбірні Волині та України. У наукових збірниках матеріалів лесезнавчих конференцій Волинського краєзнавчого музею опубліковано понад 300 статей, що саме по собі здатне вказати на важливість та актуальність відповідного напрямку досліджень. Тематична спрямованість збірників, звісно, стосується не лише Лесі Українки та родини Косачів, а також джерельної бази матеріалів до їх вивчення. Публікації, залежно від тематики, можна розподілити на декілька блоків, а саме: літературознавчі дослідження життя і творчості Лесі Українки та Олени Пчілки в контексті української та світової культури; питання музейного лесезнавства; джерелознавчі матеріали (документи з історії родини Косачів); вшанування родини Косачів і збереження історичної пам'яті, ін.

Найповніше на сторінках видрукованих наукових збірників відображено проблематику, пов'язану з різними аспектами вивчення творчості Лесі Українки та Олени Пчілки. До цього питання неодноразово зверталися відомі науковці філологи Луїза Оляндер, Надія Сташенко, Алла Диба, Григорій Аврахов, Сергій Романов, Людмила Бублейник, Марія Моклиця, Олексій Ошуркевич, Ольга Яблонська, Зінаїда Пахолок, ін. Історія життя і діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки, родини Косачів та їх спадщини знайшли місце в дослідження істориків Геннадія Бондаренко та Олександра Дем'янюка; архівістів Володимира Гики та Антоніни Кравчук; бібліотекарів Емілії Ксендзук, Людмили Стасюк, Валентини

Бабій; краєзнавців Миколи Онуфрійчука, Івана Пашука, Анатолія Семенюка. До теми пошанування пам'яті видатних особистостей долучилися поети, письменники, журналісти Петро Гоць, Василь Гей, Йосип Струцюк, Ніна Горик, Степан Скоклюк, Микола Якименко та багато інших. Окремою темою в наукових дослідженнях є музейне лесезнавство – вивчення фондів музею, відображення теми в експозиційній, виставковій роботі, екскурсії, науково-освітні заходи і т. д. Величезний науковий доробок музейників-практиків Тетяни Андрєєвої, Наталії Пушкар, Віри Комзюк, Анатолія Силюка, Романа Горака, Степана Костюка, Наталії Василенко, Тетяни Данилюк-Терещук, Любові Мержвинської, Марії Чашук, Ольги Бойко, Наталії Пась, Ілони Нестерук знайшов відображення в їхніх публікаціях, які є неоціненним джерелом для дослідників.

Окремі автори неодноразово зверталися до історії Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, теми популяризації Лесі Українки музейними засобами, дослідження музейних колекцій та їх каталогізації, меморіальних пам'яток пов'язаних з родиною Косачів в архівних і музейних фондах. Значний і вартісний з наукового огляду блок матеріалів стосується як музеєзнавчих, так і профільних досліджень. Статті Тетяни Андрєєвої та Наталії Пушкар найповніше відображають цей напрямок дослідження.

Подасмо наукові збірники матеріалів конференцій за їх номерами чи датою випусків.

Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури. Тези та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 24–25 лютого 1996 року, с. Колодяжне на Волині. Луцьк : видавництво «Ініціал», 1996. 42 с. Включає 36 публікацій.

Олена Пчілка і Волинь. До 130-річчя від дня народження Олени Пчілки та 50-річчя Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Науковий збірник. Матеріали науково-практичної конференції. 29–30 червня 1999 року. Луцьк: «Надстир'я», 1999. 111 с. Включає 35 публікацій.

Леся Українка та родина Косачів в контексті української та світової культури. Науковий збірник. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. с. Колодяжне на Волині, 24–25 лютого 2001 р. / Упоряд. Силук А. Луцьк : «Надстир'я», 2001. 140 с. Включає 46 публікацій.

Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. Науковий збірник. Випуск 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. с. Колодяжне, 24–25 лютого 2006 року. Луцьк, 2006. 226 с. Включає 61 публікацію.

Леся Українка та родина Косачів в контексті української та світової культури. Науковий збірник. Випуск 4. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Лесі Українки та 100-річчю з часу написання драми-феєрії «Лісова пісня». с. Колодяжне на Волині, 24–25 лютого 2011 року. / Упорядн. Силук А. Луцьк, 2011. 304 с. Включає 51 публікацію.

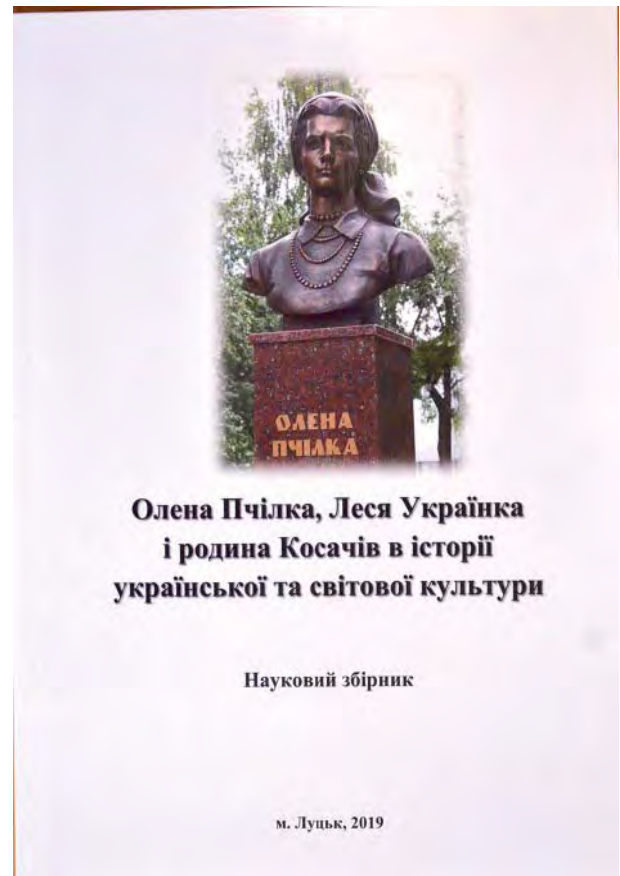
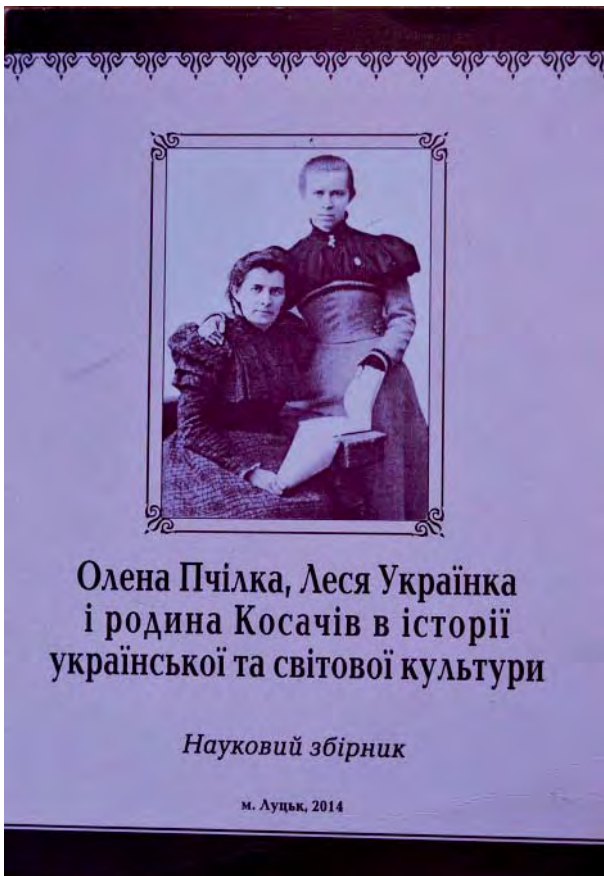
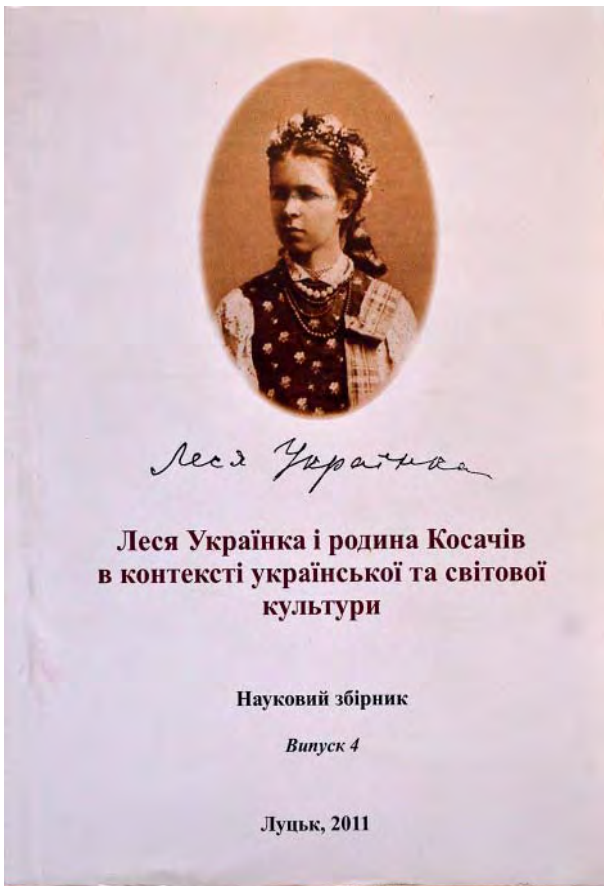
Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині. Науковий збірник. Випуск 57. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 24–25 лютого 2016 року. Упоряд. А. Силук, В. Комзюк. Луцьк, 2016. 290 с., іл. [3.]. Включає 60 публікацій.

Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25-26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. Луцьк, 2019. – 128 с., іл. [4]. Включає 50 публікацій.

Наукові конференції, присвячені темі Лесі Українки, Олени Пчілки, родині Косачів, організовані та проведені Волинським краєзнавчим музеєм на базі своєї філії – Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, представили науковій спільноті немало вартих уваги досліджень. Вони істотно розширили межі теми вивчення літературної спадщини, збагатили джерельну базу, ввели до наукового вжитку нові важливі факти з життя і діяльності родини Косачів, їх внеску в українську і світову культуру. Завдяки цьому наукові збірники волинських музейних конференцій стали важливим шляхом оприлюднення найновіших результатів досліджень і відкриттів у лесезнавстві, в тому числі й музейному. Водночас вони практично стали періодичним (один раз у п'ять років) виданням лесезнавчих досліджень в Україні. Наведені на їх сторінках матеріали зайняли своє помітне місце серед доробку літератури з проблем лесезнавства, виступивши окремим самостійним явищем новітнього наукового досвіду.

Джерела та література

1. Про музеї та музейну справу. Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249 / 95-ВР. Із змінами і доповненнями... URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Маньковська Руслана. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку. URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/166942/13-Mankovska.pdf?sequence=1>

3. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25-26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. Луцьк, 2019. 128 с., іл. URL : <https://drive.google.com/file/d/1K19ZWKUZiuRko6yIDzLdGf-bG0P-GKGm/view>

4. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині. Науковий збірник. Випуск 57. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 24-25 лютого 2016 року. Упоряд. А. Силук, В. Комзюк. Луцьк, 2016. 290 с., іл. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B6-BGvhj7XheU2IRNzZXZE43YWM/view>

Лілія Подворна (м. Київ)

АРХІВНО-МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС «ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПЛЮТИ» – ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Стаття представляє історико-краєзнавче дослідження про архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти». Хронологія розвідки охоплює проміжок часу від 1954 року до сьогодення. Приділено увагу відомим особистостям, чия доля пов'язана з історією комплексу. Акцент зроблено на останньому періоді роботи «Літературно-мистецьких Плотів».

Ключові слова: архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти», краєзнавство, історія, функціонування, перспективи.

Архівно-музейний комплекс (АМК) «Літературно-мистецькі Плюти» – відділ Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Географічно відділ знаходиться в селищі Плюти Обухівського району Київської області на відстані майже 40 кілометрів від столиці країни. Архівно-музейний комплекс виконує водночас архівну і музейну функції [3, 5].

Спеціалізованих наукових розвідок, присвячених «Літературно-мистецьким Плотам», не робилося. В основу цього початкового дослідження покладено документи фондів ЦДАМЛМ України, фондів ЦДАВО України, публікації в періодичних виданнях.

Історичний аналіз досвіду роботи та вивчення перспектив функціонування комплексу сприятимуть популяризації діяльності архівних установ, допоможуть в організації науково-просвітницької роботи окремих закладів культури та освіти, а також матимуть цінність для дослідження у галузі туристично-рекреаційного менеджменту.

Затишні Плюти розташовані в мальовничій місцевості, де сходяться три річки: Дніпро, Козинка й Стугна. Здавна село славилось гарними краєвидами, прозорою водою, піщаними пляжами, щедрою риболовлею, великою кількістю грибів та ягід. Поряд із шумним індустріальним мегаполісом – острівцем спокою, краси та затишку. Привабливі природні особливості Плотів привертали увагу мешканців столиці з XIX століття. Відтоді село гостинно приймало бажаючих відпочити в оточенні красивої та щедрої на дари природи.

Історія «Літературно-мистецьких Плотів» починається у 1954 році, коли у Плотах на березі річки Козинка за проектом видатного архітектора Володимира Заболотного, автора проекту будівлі Верховної Ради України, було зведено дачний будинок для драматурга та державного діяча Олександра Євдокимовича Корнійчука [2, 78]. Відтоді на вісімнадцять років цей затишний плотівський дім став місцем, де письменник відпочивав і творив, приймав делегації та працював над урядовими справами.

Після смерті О. Є. Корнійчука, 2 грудня 1972 року, Архівне управління при Раді Міністрів Української РСР на підставі свідоцтва про право на спадщину прийняло будинок-дачу у селі Плюти у дар від вдови та сестри письменника – Корнійчук Марини Федотівни і Корнійчук Марії Євдокимівни. Із приводу творчої спадщини О. Є. Корнійчука була створена спеціальна Комісія, яку очолив секретар Спілки письменників України, Герой Радянського Союзу – Ю. О. Збанацький.

На виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 6 липня 1972 року №319 «Про увічнення пам'яті О.Є. Корнійчука та забезпечення його сім'ї», згідно наказу начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР №50 від 25 жовтня 1972 року 1 серпня 1972 року в селі Плюти було створено Літературно-меморіальний будинок-музей О.Є. Корнійчука — філію Центрального державного архіву-

*День українського козацтва з театром
В. Завальнюка. Перетворення.*

Літературно-мистецькі Плути.

Навчальна екскурсія для школярів.

*Народознавчий захід
«Золоте весілля золоті осені»
з фольклорним колективом «Золоте зерно».*

Фінал конкурсу «Природи ніжний пагінець».

музею літератури і мистецтва УРСР [9]. Актами від 18 липня 1972 та від 21 липня 1972 року від М. Ф. Корнійчук було прийнято на баланс Архівного управління при Раді Міністрів УРСР споруди на присадибній ділянці, а також на державне зберігання взято особистий архів, книги, меблі, речі, якими драматург користувався за життя [8]. Дещо несподіваним доповненням до детального Акту від 21 липня 1972 року було уточнення: «... Архівне управління при Раді Міністрів УРСР на прохання Марини Федотівни Корнійчук залишає за нею право особистого користування допоміжною будівлею (яка зветься гаражем) на території присадибної ділянки без права передачі, продажу або заповіту будь-кому зазначеного вище приміщення». Охорону будинку-музею й музейних експонатів поклали на Дирекцію з експлуатації і комплексу споруд центральних державних архівів УРСР. Про масштабність планів щодо організації роботи Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука свідчать рядки листа, написаного 3 грудня 1972 року заступником начальника Архівного управління при раді міністрів УРСРМ. Г. Савченко голові правління колгоспу «Придніпровський», Герою Соціалістичної праці І. С. Бельдію: «...Необхідно істотно розширити територію будинку-музею та спорудити спеціальний мистецький павільйон площею 1000 кв. м, у якому розкрити за допомогою розгорнутої експозиції багатогранну громадську і політичну діяльність О. Є. Корнійчука, а також приміщення дирекції музею, сховища для зберігання його фондів, котельної, готелю на 50 місць з кафетерієм, стоянку автомобілів та інші громадські споруди, а також з'єднати територію будинку-музею асфальтовою дорогою з автомагістраллю Київ-Дніпропетровськ». Виконавчий комітет Обухівської районної ради депутатів трудящих, розглянувши проект, складений Київським відділенням Інституту «Укрземпроект» і схвалений загальними зборами колгоспників колгоспу «Придніпровський» с. Трипілля та районним управлінням сільського господарства, прийняв Рішення №89 від 4 березня 1974 року про відведення земельної ділянки в постійне користування Архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР загальною площею 4.01 га. Плани про мистецький павільйон, кафетерій та готель залишились тільки планами.

Відділ кадрів Архівного управління при Раді Міністрів УРСР зобов'язали у тижневий термін підготувати пропозиції щодо укомплектування музею кваліфікованими кадрами співробітників у відповідності зі штатним розписом. За першим штатним розписом там працювали 15 співробітників. Директором закладу призначили П. Л. Столяра.

Постановою ЦК Компартії України від 14 лютого 1975 року № 11-88/23 було передбачено відзначити 70-річчя від дня народження О. Є. Корнійчука 25 травня 1975 року. До цієї дати приурочили урочисте відкриття Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука в с. Плюти.

У ЦДАМЛІМ України зберігається перший проект тематико-експозиційного плану Літературно-меморіального будинку-музею на 18 аркушах, який датовано 1973 роком [10]. Після скрупульозного аналізу, чисельних переробок, детальних уточнень і погоджень 27 травня 1974 року тематико-експозиційний план був затверджений колегією Головного архівного управління при Раді міністрів УРСР. На момент затвердження він складався вже зі 103 аркушів [11]. Необхідні документи та матеріали для експозиції відібрали в ЦДАМЛІМ УРСР, ЦДКФФД УРСР, в рідних і друзів О. Є. Корнійчука. Текст лекції про життя та діяльність письменника, відповідно до затвердженого на нараді у секретаря Київського обкому Компартії України «Плану заходів по підготовці Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука до відкриття у травні 1975 року», треба було погодити з такими авторитетними установами як Комісія по творчій спадщині О. Є. Корнійчука, Правління Спілки письменників України та Інститут літератури АН УРСР. За цим же планом Київський облвиконком та Обухівський райвиконком повинні були організувати автобусне сполучення між Києвом та Обуховом і будинком-музеєм в с. Плюти. Довгі роки відвідувачі музею та звичайні мешканці села дякували за цей транспортний зв'язок керівництву столиці та району. Сьогодні, на жаль, існує лише транзитний автобусний маршрут «Київ-Українка», який проходить у півтора кілометровій відстані від центра с. Плюти.

У першому звіті про роботу будинку-музею О. Є. Корнійчука за період від 1 січня до 1 грудня 1975 року задокументовано, що урочисте відкриття будинку-музею було проведено 26 травня 1975 року [12]. До відкриття упорядковано меморіальну територію будинку-музею, для чого було «відселено три сім'ї громадян жителів с. Плюти з меморіальної зони» [13]. Переселення родин Луценків та Бельдіїв відбулось у 1974-1975 роках за рахунок Архівного управління при Раді Міністрів УРСР.

Напередодні відкриття територію навколо музею озеленили, розбили газони, проклали пішохідні доріжки, електрифікували. Науковці відділу дендрології та паркознавства Центрального республіканського ботанічного саду Академії наук УРСР провели дендрологічне обстеження, після якого склали детальний реєстр рослин, які там були. У переліку значиться 220 рослин дерев та кущів. Із них 1 вид – хвойних, 41 – листяних. Ретельно підрахували навіть квіти, як багаторічні, так і однорічні. Серед кущів переважав

бузок. На території росло 46 його кущів. Розкішний сортовий бузок зачаровував, вабив, запам'ятовувався надовго. Його любили гості дачі та старанно доглядали працівники. Бузок на довгі роки став символом музею у Плютах.

Через два роки після проголошення незалежності України, коли певні ідеали радянської епохи відійшли, Рішенням колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів України від 26 липня 1993 року на базі філії Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР – Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука – створено Архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти» [14]. У 2000-му році комплекс взято на баланс ЦДАМЛМ України, колишня філія стала відділом.

Із середини ХХ ст. місцина, що складалась із будинку О. Є. Корнійчука разом із трьома сільськими будиночками, де знамениті митці знімали кімнати на літо у місцевих мешканців, є одним із осередків творчого життя. Поступово перетворившись на своєрідні «українські пенати», місце щедро дарує натхнення для творчості.

Постійними гостями дачі були знані українські письменники та поети: Микола Бажан, Максим Рильський, Юрій Смолич, Павло Тичина, Натан Рибак, Олександр Левада, Сергій Дяченко, Любомир Дмитерко. Радо зустрічали в Плютах композиторів — Платона і Георгія Майбород, художників — Василя Касіяна, Михайло Дерегуса, Олександра Пашенка, Сергія Григор'єва, Валентина Литвиненка, скульпторів Анатолія Білостоцького, Олександра Скоблікова, акторів – Наталію Ужвій, Амвросія Бучму, Миколу Яковченка, Василя Ланового, Миколу Тихонова, Михайла Ул'янова, кінорежисерів – Олександра Довженка, Євгена Сімонова, літераторів — Джона Бойнтон Прістлі, Жоржі Амаду [4, с. 111]. Відпочивали тут і вчені: астроном Шарль Ежен Делоне, фізики — Джон Бернал і Фредерік Жоліо-Кюрі, хірурги – Олексій Коломійченко та Іван Кальченко. У 1950-60-ті роки дві кімнати з верандою одного з сусідніх домів орендувала родина Павла Загребельного, в іншій половині розміщувалось сімейство письменника Михайла Чабанівського. «Вікна веранди... дивилися на двоповерховий будинок драматурга Олександра Корнійчука» – цитує спогади П. Загребельного в одній із своїх статей донька М. Чабанівського — Оксана [6, с. 14]. Іншу хатину поруч в оренді ділили родина поетів Андрія Малишка і Любові Забашти [5, с. 13]. Також у колишніх хатах плютівчан Бельдюїв тривалий час мешкали прозаїк Костянтин Паустовський, режисер ТЮГу – Микола Єдлінський, прозаїк Юрій Смолич [7, с. 14].

Цікава історія будинку-дачі, культурно-мистецькі традиції, пов'язані з нею, дозволяють позиціювати його як місце пошуку натхнення, відкриття художніх здібностей. Як і раніше збирають Плюти на своїх теренах людей, що колись творили і творять зараз вітчизняну культуру.

Специфіка комплексу полягає в тому, що він має широкий діапазон експозицій, які синтезують у собі меморіальні, краєзнавчі, історичні та художні ознаки. Задля популяризації фондів архіву-музею, висвітлення періодів творчих та життєвих шляхів національних митців була розроблена нова концепція експозиції музею, стартував проєкт «Віддзеркалення». Гостям АМК було запропоновано зазирнути в своєрідне «дзеркало», де знайшло відображення минуле плеяди знакових постатей культури. Експозиція розповідає про таку цікаву складову роботи, дозвілля та побуту української мистецької еліти середини ХХ ст. як життя й творча праця на приміських дачах, яка, на жаль, до цього часу залишилась поза увагою як науковців, так і пересічних громадян.

Експозиційний простір поділено на 6 тематичних виставкових локацій:

1. Бузкова вітальня. «Мовчазна гостинність речей». Виставка меблів, порцеляни та творів образотворчого мистецтва 50-70 рр. ХХ ст.

2. Веранда. «Рибацьке щастя». Демонстрація колекції рибальського знаряддя та брилів 50-70-і рр. ХХ ст.

3. Рожева кімната. «Місце, де живуть мрії та сни. Дітям від 1 до 101 року». Меморіально-художня виставка присвячена Л. Забашті й Н. Забілі. Виставка ілюстрацій до дитячих книжок заслуженого художника України О. Ткаченка й українського живописця та графіка Д. Шавикіна.

4. Кабінет. «Таємниці старих книг». Виставка друкованих видань (кін. ХVІІІ ст. – 80 рр. ХХ ст.).

5. Жіноча територія. «Музи залізного віку». Виставка мистецьких фотопортретів актриси театру та кіно Н. Ужвій.

6. Кухня. «Корені та крона». Виставка національного декоративно-ужиткового мистецтва. Вишивка, гончарні й різьблені вироби.

Згідно традиції проводити дружні літературно-музичні читання, які мали місце за життя О. Є. Корнійчука, на знак святкування дати урочистого відкриття будинку-музею з 1978 року кожного травня в архівно-музейному комплексі відбувається пишний талантами фестиваль «Весна в Плютах», який

ЦДАМЛМ України влаштовує під відкритим небом разом з іншими архівними установами країни. «Весна в Плютах» – подія традиційна, урочисто-святкова і водночас по-домашньому затишна» [1, 115]. Понад сорок років поспіль тут вшановують видатних діячів мистецтва. У концертах під час урочистостей брали участь десятки професійних і аматорських колективів та виконавців: Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка, Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки, Київського національного академічного театру оперети, Харківського академічного українського драматичного театру ім. Т. Шевченка, Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької, Київського інституту музики ім. Р. Глієра, Національної філармонії України, Національної заслуженої капели бандуристів ім. Г. Майбороди, Київського хору «Оболонь», Зразкового дитячого духового оркестру Мар'янівської дитячої музичної школи ім. І. С. Козловського, музично-танцювального «Козацький курінь» ім. Івана Сірка та багато інших.

Тематичний розподіл виставкових об'єктів комплексу створив сприятливі умови для унаочнення та впорядкування інформації. Експозиція побудована за принципом відкритої. Окремі її фрагменти змінюються відповідно до актуальності тем. Створено підґрунтя для впровадження різноманітних музейних програм, проведення тематичних заходів.

Програма «Вихідного дня» орієнтована на роботу з групами, що складаються з невеликої кількості екскурсантів. Обов'язковим прийомом таких екскурсій є акцентування уваги на предметно-побутовому світі середини ХХ ст., за допомогою якого відвідувачів вводять у ностальгічну атмосферу історії почуттів і подій.

Згідно популярної програми «Золоті роки або Життя починається на пенсії», проводяться комбіновані пізнавально-рекреаційні заходи, екскурсії-прогулянки, концерти для людей поважного віку клубу «Життєлюб» м. Київ, «Клубу любителів класичної музики» та Інституту третього віку м. Українка.

Як ефективний засіб патріотичного виховання працює програма «Краєзнавство. Ростає на Київщині калина — на Київщині зростає Я!» для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Для малечі екскурсія до «Літературно-мистецьких Плютів» з їх великою територією й багатьма архітектурними об'єктами – це справжній «калейдоскоп вражень». Використання в роботі з дітьми, з їх загостреним почуттєвим сприйняттям, таких образно-емоційних прийомів, як театралізація і грає особливо дієвим.

При одночасному збереженні традиційних напрацювань у сфері екскурсійної роботи співробітники комплексу практикують дії формату «музей – школа». На базі комплексу управління освіти виконавчого комітету Обухівської міської ради проводить виїзні семінари з циклу «Використання сучасного навчально-методичного забезпечення у процесі вивчення суспільно-гуманітарних наук в умовах Нової української школи». У форматі «музей – школа», під час екскурсії відвідувачі отримують знання відповідно до програми навчання у наочному вигляді. Таким чином стає можливим опанування різних тем шкільної програми водночас. Навчальна екскурсія також слугує одним із видів підвищення кваліфікації вчителів.

Навчально-просвітницькі заходи проводяться співробітниками комплексу і за його межами. Яскравий виїзний урок-свято музики «Аве баян» за участі віртуоза гри на баяні, заслуженої артистки України В. Скляр-Кондрашевської сподобався як вчителям, так і учням загальноосвітніх закладів м. Українка та м. Обухів. Значно переріс рамки традиційного уроку просвітницький захід для учнівської молоді м. Обухів до Дня народження А. Малишка, який через велику кількість бажаючих взяти у ньому участь проводився у районному будинку культури. Школярі отримали нагоду не тільки згадати про події творчого і життєвого шляху знаного земляка, а і насолодитись декламацією легенди української сцени, народного артиста України, Героя України А. Паламаренка.

Особливістю роботи «Літературно-мистецьких Плютів» є проведення багатопланових просвітницьких масових заходів, під час яких поєднуються елементи навчання, бесіди, консультації, концерту, вистави і, навіть, дегустації. Подібний підхід зумовлено бажанням зробити подачу матеріалу цікавішою. Комунікативна складова багатопланових заходів винятково важлива, адже вони стають місцем діалогу різних вікових та соціальних груп.

Надовго запам'ятався відвідувачам АМК насичений інформативно та емоційно народознавчий захід «Золоте весілля золотої осені». Він відбувся напередодні одного з найшановніших свят в Україні – свята Покрови Пресвятої Богородиці, коли за давньою традицією святкують весілля. Почесними гостями «Золотого весілля...» стало подружжя Коваленків з с. Халеп'я Обухівського р-ну. 90-річний Олександр Івановичі 86-річна Софія Максимівна у мирі й любові прожили у шлюбі 66 років. Зворушливо шанували Золоте подружжя депутат Обухівської районної ради, клірик храму «Вознесіння Христово», отець Василь таучні початкових класів м. Українка. У рамках заходу працювали виставки: «Рушники Обухівщини» з колекції Обухівського музею-садиби А. Малишка та «Весільні мелодії Кобринки». На

останній експонувались світлини весіль 20-70-го рр. ХХ ст. з колекції письменниці Н. В. Любиченко. З особливостями давніх весільних обрядів познайомив присутніх фольклорний колектив «Золоте зерно».

Театральне мистецтво є одним із чинників, які формують гармонійну особистість: живе слово акторів змушує замислитись, надихає. До Дня українського козацтва в Плютах проводився культурно-просвітницький захід із циклу «Сценографічна палітра». Театр В. Завальнюка «Перетворення», призер Всесвітнього Театрального Фестивалю «Saint Muse» в Улан-Баторі, показав одну з найзворушливіших своїх вистав «Про силу характерницьку, татарського богатиря Ахмедаі Грицька Кобилячу смерть». Виставу, поставлену за казкою популярного казкаря, телеведучого Лірника Сашка, було вирішено в стилістиці традиційного українського вертепу.

Подача екскурсійного матеріалу повинна викликати емоції, співпереживання. Цей принцип взято за основу під час проведення свята пам'яті «Вони воювали за наше майбутнє!» до 75-річчя визволення Києва від нацистських окупантів. Зі сльозами на очах розповіли про трагічні події на території Обухівщини у часи Другої світової війни виконуюча обов'язки директора Обухівського районного краєзнавчого музею ім. Ю. Домотенка Л. Д. Пелих та член спілки ветеранів м. Українка В. В. Чернова. «Ніхто і нічого не забудьте!» — так назвали учні СЗОШ №2 м. Українка театралізований усний журнал і запропонували погортати його сторінки. Присутніх вітали фольклорний колектив «Золоте зерно», ансамбль скрипалів «Елеганс», вихованці Дитячої школи мистецтв м. Українка. Для гостей свята влаштували польову кухню пригощали солдатською кашею за плютівським рецептом.

Традиційні пленери на території комплексу, де кожен сезон по-своєму прекрасний, це справжнє мистецтво жити й творити. «Добро і краса мають бути на першому плані» — за цим принципом проходять у Плютах студії талантів з Дитячих шкіл мистецтв м. Обухів та м. Українка.

Плютівські виставки автентичної творчості «Традиції – Хобі – Арт» — це самобутній креативний простір із позитивною творчою атмосферою. На них умільці демонструють свої вироби, діляться секретами майстерності, а відвідувачі беруть участь у майстер-класах.

Плюти сьогодні, які колись, готові взяти під крило натхнення юних літераторів. З 2019 року працює, організований ЦДАМЛМ України, літературний конкурс для дітей та юнацтва «Природи ніжний пагінець» ім. М. Чабанівського. Співорганізатором конкурсу виступили Національна спілка письменників України та Інститут філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Мета конкурсу — у рамках всесвітнього руху за зелене майбутнє надати дітям можливість реалізовувати творчі здібності, безпосередньо сприяти вирішенню глобальних завдань збереження довкілля та привернути увагу широкого загалу до екологічних проблем.

Джерела та література

1. Бентя Ю. В. Літературно-мистецьке свято «Весна в Плютах» з нагоди відзначення Міжнародного дня музеїв та річниці від дня народження українського драматурга О. Корнійчука. *Архів-музей у просторі і часі...*: збірник статей. Київ, 2013. Вип. 1. С. 115.
2. Гоманюк Н., Шиленко Б. Плюты : иллюстрированный исторический очерк. Херсон : Бюро creative group, 2008. С. 78.
3. Кульчій О. В. Про нашу історію і сьогодення. *Архів-музей у просторі і часі...*: збірник статей. Київ, 2013. Вип. 1. С. 5–10.
4. Харченко О. Д., Кузнецова Т. М. Будинок-музей О. Є. Корнійчука в Плютах: фото путівник. Київ : Мистецтво, 1985. С. 111.
5. Хорозова О. Мережана папірусна стрічка пам'яті. *Справи сімейні*. 2012. №2. С. 13.
6. Хорозова О. Мереживо загадкової прози. *Літературна Україна*. 2012. 22 бер. (№12). С.14.
7. Хорозова О. Плюти: мистецький рай. *Літературна Україна*. № 46. 2010. 6 груд. (№46). С. 14.
8. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 2383.
9. ЦДАЛМ України, ф. 673, оп. 1, спр. 138, арк. 1.
10. ЦДАЛМ України, ф. 673, оп. 1, спр. 175.
11. ЦДАЛМ України, ф. 673, оп. 1, спр. 228.
12. ЦДАЛМ України, ф. 673, оп. 1, спр. 259, арк.7.
13. ЦДАЛМ України, ф. 673, оп. 1, спр. 259, арк. 8.
14. ЦДАЛМ України, ф. 673 оп.1, спр. 1111, арк. 36.
15. ЦДАМЛМ України є унікальною базою для збереження культурної пам'яті народу. Живий зв'язок між минулим і сучасним дуже потрібен на сучасному етапі розвитку країни. Відкритий діалог між архівістами і тими, хто творить історію України, повинен тривати. Документальні та художні виставки, концерти, екскурсії, конкурси, які проходять у «Літературно-мистецьких Плютах» — все це разом формує атмосферу для такого спілкування.

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА
НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ВОЛИНІ (1945–2020 РР.) :
(красназвчча бібліографія Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки)**

2021 рік оголошено роком Лесі Українки... Верховна Рада України ухвалила постанову № 5675-д від 25 лютого 2021 року про урочисте відзначення 150-річчя із дня народження видатної української письменниці та громадської діячки Лесі Українки.

До цієї дати працівники відділу красназвччої роботи склали вінок пам'яті поетесі, занотовуючи бібліографічні записи з журнальних і газетних публікацій, результатом яких є біобібліографічний покажчик «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.)», обсягом 166 сторінок [1].

Інтерес до високого і безсмертного слова геніальної поетеси, її життєвого подвигу з роками не зменшується. Літературна спадщина Лесі Українки як вічне джерело, дає насагу всім, хто хоче причаститись життєдайною енергією її творчості, що становить великий унесок не лише в золотий фонд красного письменства, а й літературознавства. Для нас, волинян, ім'я і доля Лесі Українки стали невід'ємною частиною історії та культури краю. Сила залишеного Лесею Українкою Світла ввела Волинь до літопису світової культури.

Волинь... Земля, що дала світові геніальну поетесу Лесею Українку. Сестра Лесі Ольга Петрівна Косач-Кривинюк у своїх спогадах писала: «Дарма, що наш батько був чернігівець, а мати полтавка, всі ми, їх діти, що народилися і зросли на Волині, а Леся чи найбільше за нас усіх, вважали себе за волинян. Леся пристрасно любила Волинь, її драгували ті часті суперечки з лівобережцями, слобожанами, а часто і з киянами про те, чи Волинь (і Галичина) – Україна чи ні, чи чисто по-українськи говорять на Волині? З якою втіхою слухала Леся, коли наша мати завзято боронила Волинь і волинян та їх мову, бо й сама стала від довгого і докладного знайомства з Волинню й волинянами їх палкою прихильницею».

Більша частина її життя пов'язана з Волинню. Сім'я Косачів жила у Луцьку в 1879–1880 та 1890–1891 рр., а в селі Колодяжному під Ковелем мала велику садибу. Тут Леся Українка жила і працювала з деякими перервами з 1882 по 1907 роки. Дитинство і юність Лесі Українки проходили на Волині. Сліди Лесі знаходимо в **Луцьку, Колодяжному, Ковелі, Любитові, Скуліні, Любомлі, Волошках, Біліні, Підгайцях, Запруді**. Тут вона вивчала народний побут, записувала народні пісні. «Властивий, найрідніший рідний край для мене – Волинь...» – писала Леся Українка в листі до матері 22 березня 1898 року. Саме на Волині в Луцьку, восьмирічна Леся написала свій перший вірш «Надія», який відкриває бібліографічний посібник. На Волині поетеса розпочала і написала близько 80 творів. Синтезом волинських вражень поетеси є її драма-феєрія «Лісова пісня», яка найповніше уособлює казкову красу волинської природи, могутні духовні сили народу, і його прагнення до волі. «Лісова пісня» – це поетичний гімн волинської землі, у якій Леся Українка ввела наш край у безсмертя. Саме Олені Пчілці, своїй матері, звиряла Леся свої думки і розповідала про задум створення «Лісової пісні», образу Мавки, який зачарував її на весь вік.

На волинському лесезнавчому небосхилі з'явилася значна кількість публікацій у періодичних виданнях. Образ Лесі Українки, місця, пов'язані з її перебуванням на Волині, знайшли відображення у творчості волинських митців-літераторів, художників, композиторів. Поети волинського краю присвячували вірші, надруковані на шпальтах обласної та районної періодики, зокрема Олександр Богачук, Василь Гей, Петро Мах, Йосип Струцюк, Ніна Горик, Надія Гуменюк, Віктор Лазарук, Степан Скоклюк, Іван Чернецький. Широко відомі твори волинських композиторів Віктора Герасимчука, Мирослава Стефанишина на слова Лесі Українки. Пензлі волинських художників Олександра Байдукова, Костянтина Борисюка, Олександра Валенти, Тетяни Галькун, Миколи Гевелюка, Івана Даньшина, Дмитра Латишева, Леоніда Литвина, Валентина Кирилкова, Леоніда Хведчука, Карла Якубека творили незбагнений світ Лесі Українки у живопису та графіці.

Осяйним стало Лесине слово в долі доктора філологічних наук, професора ВДУ ім. Лесі Українки, письменника Олександра Опанасовича Рисака. «Його прагнення «До Лесі словом долетіти» матеріалізувалось у наукових публікаціях та дослідженнях про Лесею Українку. Відомі праці в цій царині багатьох науковців та красназвчців, зокрема О. Ф. Ошуркевича, Л. В. Бублейник, М. В. Моклиці, С. М. Романова, Н. С. Сташенко, Т. О. Скрипки.

Вагомий вклад в лесезнавчі дослідження вносять наукові працівники музейних закладів Волині. Вони пропагують значення життя і діяльності Лесі Українки та родини Косачів для Волині і України через розкриття історії окремих музейних предметів на сторінках преси. Про це свідчать публікації Т.П.

Андреевої, О.П. Бойко, Н.Ю. Пушкар, А. М. Силюка, В..М. Комзюк, Л.О. Мержвинської, С. Рибчук, М.Б. Чашук, Л. Федорук, котрі по крихтах збирали і відкривали для нас невідомі сторінки життєвого шляху Лесі Українки, зокрема на Волині.

Світлої пам'яті Наталія Юхимівна Пушкар, головний хранитель Волинського краєзнавчого музею, лесезнавиця, краєзнавиця – невтомна популяризаторка життя і творчості геніальної землячки. Наскрізною ниткою ця тема пройшла крізь усе її життя, яке Наталія Юхимівна присвятила музейницькій справі. До біобібліографічного посібника «Наталія Юхимівна Пушкар» включені близько 150 бібліографічних записів про Лесю Українку.

Перша публікація про Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, яка відображена у Зведеному краєзнавчому каталозі відділу краєзнавчої роботи датована 1949 роком – Холодногорський В. Відкриття будинку Лесі Українки в Колодяжному *Рад. Волинь*. 1949. 13 лип.

В травні 1882 року родина Косачів переїхала з Луцька в Колодяжне, яке вони всі дуже любили. Частину свого дитинства і юності тут прожила Леся Українка, тут шукала творче натхнення, зачарована неймовірної краси природою Волині.

Дорогоцінна спадщина Лесі Українки є значним внеском у культурний доробок не лише Волині, а й всієї України. Біобібліографічний покажчик знайомить із доробком, який вміщує 1530 публікацій. Посібник відкриває вступна стаття лауреата літературної премії Кабінету Міністрів імені Лесі Українки Надії Гуменюк «Леся Українка. Геніальна й актуальна». Замість післямови подана публікація про Лесю Українку у «Календарях знаменних і пам'ятних дат Волині».

Покажчик містить описи журнальних і газетних статей. Хронологічні рамки відбору матеріалу сягають 1945–2020 років, відбір яких завершено 1 жовтня 2020 року.

Бібліографія складається з таких основних розділів:

I. Леся Українка: біографічні матеріали

II. Дослідження творчості Лесі Українки

III. Леся Українка в літературі, мистецтві, музейних експозиціях, філателії

3.1 Леся Українка в творах літератури

3.2 Леся Українка в творах мистецтва

3.3 Леся Українка в музейних експозиціях, філателії і т. п.

IV. Леся Українка і Волинь

V. Леся Українка і світ

VI. Вшанування пам'яті Лесі Українки

Із максимально можливою повнотою представлено інформацію про матеріали, що вийшли друком на Волині. У межах розділів матеріал розташовано за роками видання, а в межах року – в алфавітному порядку прізвищ авторів або назв публікацій.

Допоміжний апарат складається з Іменного покажчика та Списку використаних періодичних видань, зокрема:

Аверс-прес. Луцьк

Будівельник Волині (Луцьк)

Будівник комунізму. Горохів (Волинська область)

Відомості. Луцьк

Вільним шляхом. Луцьк

Вісник. Луцьк

Вісті Ковельщини. (Волинська область)

Віче. Луцьк

Волинська газета. Луцьк

Волинський монітор. Луцьк

Волинь. Луцьк

Волинь-нова. Луцьк

Володимир вечірній. Володимир-Волинський (Волинська область)

Діалог. Луцьк

Досвітня зоря. Луцьк

Зоря комунізму. Маневичі (Волинська область)

Колгоспна правда. Локачі (Волинська область)

Колос. Іваничі (Волинська область)

Красвид. Луцьк

Ленінська правда. Турійськ (Волинська область)
 Ленінським шляхом. Ківерці (Волинська область)
 Лісовий і мисливський журнал. Луцьк
 Луцький замок. Луцьк
 Луцьк молодий. Луцьк
 Молода Волинь. Луцьк
 Молодий ленінець. Луцьк
 Народна справа. Луцьк
 Народне слово. Турійськ (Волинська область)
 Народна трибуна. Луцьк
 Наше життя. Любомль (Волинська область)
 Наше місто. Нововолинськ (Волинська область)
 Наш університет. Луцьк
 Нова доба. Маневичі (Волинська область)
 Педагогічний пошук. Луцьк
 Полісся. Камінь-Каширський (Волинська область)
 Прапор Леніна. Ковель (Волинська область)
 Радянська Волинь. Луцьк
 Радянське життя. Любомль (Волинська область)
 Радянське Полісся. Камінь-Каширський (Волинська область)
 Ратнівщина. Ратне (Волинська область)
 Селянське життя. Локачі. (Волинська область)
 Сільські новини. Стара Виживка (Волинська область)
 Сім'я і дім. Народна трибуна. Луцьк
 Світло Жовтня. Рожище (Волинська область)
 Слава праці. Луцьк
 Слово Волині. Луцьк
 Слово правди. Володимир-Волинський (Волинська область)
 Справедливість. Луцьк
 Телерадіогазета. Луцьк
 Хроніки Любарта. Луцьк
 Шацький край. Шацьк (Волинська область)
 Яровиця. Луцьк

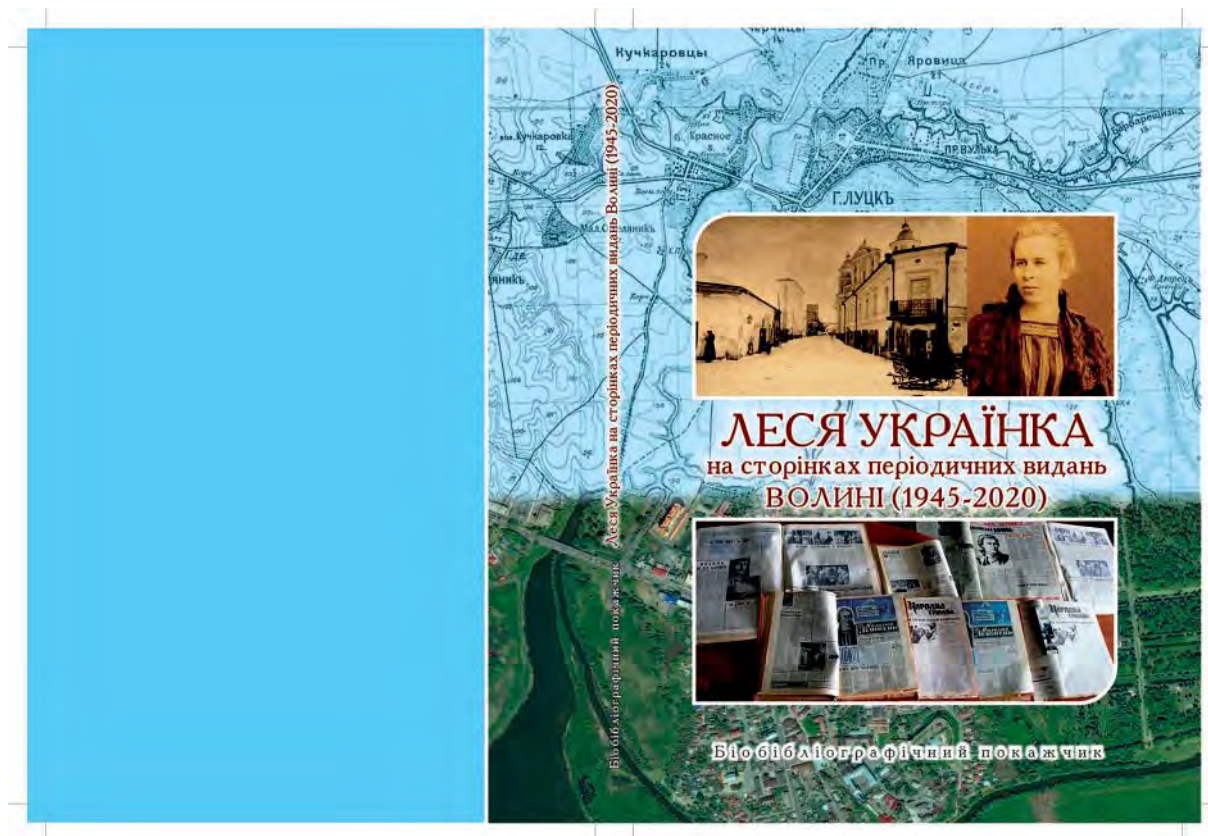
Волинська преса посідає гідне місце в інформаційному просторі у висвітленні питань перебування Лесі Українки на Волині, її творчості, вшануванню пам'яті, діяльності музейних установ області. Багато публікацій розміщено у газеті «Народна трибуна». Це одне з перших видань так званого демократичного скликання на Волині. Базовими газетами волинської журналістики поряд із «Волинню» і «Віче» були також – «Вісник», «Сім'я і дім», «Луцький замок», «Волинська газета» – громадсько-політична преса, яка вміщувала знакові публікації про Лесю Українку. У контексті висвітлення питань життя і творчості Лесі Українки можна згадати обласну партійну та молодіжну пресу Волині «радянського періоду» – «Радянська Волинь» та «Молодий ленінець», які торкаються як ідеологічного так і історичних аспектів. Пожовклі сторінки «Радянської Волині» пропонують читачу найперші публікації за 1945, 1946 роки про перебування Лесі Українки на Волині, зокрема –

Засядчук В. Будинок на Кафедральній вулиці [Леся Українка в Луцьку]. *Рад. Волинь*. 1945. 27 берез.

Владко С. До перебування Лесі Українки на Волині / С. Владко // *Рад. Волинь*. – 1946. – 24 лют.

Євген Сверстюк у своєму виступі «Слово про Лесю Українку» на Радіо Свобода від 6 серпня 2003 року сказав:

«Дивом врятувалося ім'я самої Лесі Українки, вже було закреслене в кінці 30-х років і звинувачене у фашизмі. Але надто високе воно для рук, що замахнулися скидати з неба зірки. Врятувало її те, що вона не дожила до навали темряви і надто вже недосяжним для них був лет її пісні-думи. Коли постать її повернули на п'єдестал, то обличчя вже було заховане червоно-

Обкладинка до покажчика «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945 – 2020)».

зеленою маскою. Для багатьох вона й досі з одного боку соціалістка, а з другого – Мавка. Слово її вирвалося в простір напівсвободи і послужило відважним у 60-ті роки». Поряд з Шевченковим словом зазвучав її лейтмотив: «До тебе, Україно, моя бездольная мати, струна моя перша озветься». Ніхто інший не міг так розкріпачувати, будити і вчити як вони».

Працівники Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, яка з лютого 1991 року носить ім'я Олени Пчілки, щиро і невтомно популяризують творчість іскрометної зірки нашого краю, всесвітньо відомої геніальної української письменниці Лесі Українки. У фондах головної книгозбірні краю зібрано періодичні видання, публікації в яких про Лесю Українку відображено в бібліографічному посібнику «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–2020 рр.)». Видання розраховане на широке коло науковців і спеціалістів: філологів, культурологів, викладачів, літературознавців, краєзнавців, працівників бібліотечних закладів, студентам, а також стане у пригоді читачам, які цікавляться творчістю Лесі Українки.

Джерела та література

1. Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині : бібліограф. покажч. / Упр. культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА ; Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки ; упоряд. А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2020. 166 с.

Наталія Рибачук (м. Луцьк)

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МОВОЮ ІНТЕРНЕТУ

Ім'я Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач-Квітки), яку називають геніальною дочкою українського народу, красою і гордістю нації, відоме у всьому світі. Чимало науковців, істориків, краєзнавців досліджували життя і творчість цієї неординарної письменниці, людини, жінки. Наукові праці, статті,

видання творів – прозових і поетичних, листування доступні нині широкому загалу поціновувачів, студентській та учнівській молоді, викладачам, пересічним громадянам. Їх можна знайти у бібліотеках, книгарнях, приватних колекціях, а також – глобальній інформаційній мережі Інтернет. Сьогодні, у час стрімкого розвитку цифрових технологій, особливо швидкими темпами зростає кількість електронних інформаційних ресурсів – каталогів і баз даних, бібліотек, архівів, електронних видань і окремих документів. Серед них пошуковою системою знайдено понад 1 070 000 (0,57 сек.), що містять термін «Леся Українка», 355000 – «Лариса Косач», 29 000 – «Лариса Петрівна Косач-Квітка», 41 400 – «Лариса Косач-Квітка». Дані швидкими темпами змінюються, кількість ресурсів зростає. Не всі вони мають якісний інформаційний контент та в повній мірі відповідають запитам користувачів, але перевага електронних ресурсів – в оперативному пошуку, динамічності, можливості ефективного опрацювання.

Серед чисельних інтернет-ресурсів, що містять інформацію про Лесю Українку, вирізняються довідкові, створені науково-дослідними установами та товариствами, електронні бібліотеки, каталоги та бази даних, окремі документи на сайтах бібліотек, музеїв та ресурси установ, що носять ім'я Лесі Українки. Варті уваги також власні сайти науковців, що досліджують життя і творчість Лесі Українки, чисельними є електронні ресурси, що інформують про творчий доробок поетеси і письменниці та містять тексти творів. Будь-які категорії користувачів мають змогу знайти ту інформацію про Лесю Українку в інтернеті, яка їх цікавить.

«Українка Леся (справжні прізвище, ім'я та по батькові – Косач-Квітка Лариса Петрівна, у дівочтві – Косач; псевдонім і криптоніми: Л., Л.К., Л.У., Н.С.Ж., С.Д., У-ка Л., Лука, Чайченко В.; 25(13).02.1871–01.08(19.07).1913) – письменниця, перекладачка, літ. критик, фольклористка, культ. і громадська діячка» – інформує Енциклопедія історії України на електронній платформі Інституту історії України НАН України. Автор тексту – Сергій Романов, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки. Доповнює текстові енциклопедичні дані перелік посилань до інших електронних ресурсів з інформацією про Лесю Українку, її творчість та вшанування пам'яті [30].

«... Велика укр. поетеса, багатогранний талант якої виявився в найрізноманітніших жанрах: у ліриці, епосі, драмі, прозі, публіцистиці; крім того, вона працювала в ділянці фольклористики (220 нар. мелодій записав з її голосу К. Квітка) і брала активну участь у гром. роботі» – читаємо повідомлення Петра Одарченка в електронній Енциклопедії Українознавства на сайті «Ізборник» [36]. Електронне видання Енциклопедії, зокрема, створене на основі друкованого, яке виходило в 1949–1952 рр. – загальна частина в 3-х т., та в 1955–1995 рр. – словникова частина в 11 т.

Інформацію про Лесю Українку містить електронна Юридична енциклопедія (Юридична енциклопедія: В 6 т. – Київ: Укр. енцикл., 1998). Автор статті Ольга Скакун, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, повідомляє: «Українка Леся [Леся Українка; справжнє прізвище, ім'я та по батькові – Косач-Квітка Лариса Петрівна; 13(25).ІІ.1871, м. Новоград-Волинський, тепер Житомир, обл. – 19.VII(1.VIII).1913, м. Сурамі, Грузія; похована у Києві] – укр. поетеса і громадська діячка. Мати У. – письменниця Олена Пчілка, батько – П. А. Косач, юрист. Здобула ґрунтовну дом. освіту. Знала 10 мов, у 19 років написала для мол. сестер «Стародавню історію східних народів». Далі знайомимося з біографією та творчістю Лесі Українки у доступному форматі, оскільки енциклопедія розрахована на широке коло читачів [31].

Контент **Енциклопедії України в Інтернеті/Internet Encyclopedia of Ukraine** є англomовним (з відповідним перекладом українською). Це найбільш повне джерело інформації англійською мовою про Україну, її історію, людей, географію, суспільство, економіку та культурну спадщину. Підтримується Канадським інститутом українських студій Альбертського університету (Едмонтон) – Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS). Відомості про Лесю Українку англійською мовою подає Петро Одарченко – педагог, дослідник-літературознавець, мовознавець, критик (20 серпня 1903, Римарівка, Гадяцький повіт, Полтавська губернія – 12 березня 2006, Вашингтон, США) [27].

Великий масив інформації про особистість Лесі Українки зібрано на електронній платформі **«Вікіпедія: Вільна енциклопедія»** – одному з найпопулярніших сьогодні ресурсів у віртуальному інформаційному просторі. Хоча платформа є вільною для подання інформації будь-яким автором, існують певні правила (ліцензія), яких обов'язково необхідно дотримуватися. Думки користувачів інформаційних послуг щодо Вікіпедії є неоднозначними, але в будь-якому випадку вони мають право вибору – користуватися цим ресурсом чи звернутися до іншого. «Лєся Українка (справжнє ім'я Ларіса Петрівна Косач-Квітка; 13 (25) лютого 1871, Звягель, нині Новоград-Волинський – 19 липня (1 серпня) 1913, Сурамі, Грузія) – українська письменниця, перекладачка, культурна діячка. Співзасновниця літературного

гуртка «Плеяда». В сучасній українській традиції входить до переліку найвідоміших жінок давньої та сучасної України» – читаємо відомості про Лесю Українку. Загалом тут представлена інформація про життя і творчість письменниці і поетеси, вшанування пам'яті, бібліографічні відомості [12].

Вартим уваги користувачів інтернету є ресурс національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – **«Україніка»**. Це – електронний довідково-інформаційний та документальний ресурс архівних, рукописних і друканих джерел, створених в Україні та інших державах – про Україну, що має на меті акумулювати у цифровому форматі твори усіма мовами, незалежно від місця видання, про український народ, територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території. Знаходимо тут в рубриці «Персоналії» короткі відомості про Лесю Українку: «Українка Леся (1871–1913). Письменниця, перекладач, культурний діяч». Подані також варіанти написання імені для пошуку українською та англійською мовами, посилання на довідкові електронні ресурси, рубрики та персоналії, серед яких імена Олени Пчілки та членів родини Косачів. Є переліки повнотекстових видань творів Лесі Українки і посилання до їх перегляду в рубриці «Праці», а також до видань про Лесю Українку в рубриці «Література» [33].

Не менш важливим і цінним електронним ресурсом на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є **«Український національний біографічний архів»** – науково-інформаційний проект інституту біографічних досліджень. Містить повідомлення наступного змісту: «Українка Леся [справжнє – Косач-Квітка Лариса Петрівна] 13(25).02.1871, м. Новоград-Волинський, нині Житомирської обл. – 19.07(01.08).1913, м. Сурамі, Грузія, письменниця, перекладачка, громадська діячка. Найвидатніший митець неоромантичного напрямку в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. Плідно працювала в різних жанрах і галузях літератури як поет, драматург, прозаїк, перекладач, публіцист, літературний критик, фольклорист. Донька письменниці Олени Пчілки, племінниця історика і громадського діяча М. Драгоманова». Є тут посилання до інформації про особу, творів (в тому числі і повнотекстових) на ресурсах НБУ імені В. І. Вернадського та інших в мережі Інтернет [37].

До колекції повнотекстових видань творів Лесі Українки спрямовує електронна бібліотека **«Культура України»** – продукт, що створюється національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого за участі публічних бібліотек, музеїв, архівів України, приватних осіб. У колекції, зокрема, представлені документи, що висвітлюють життєвий і творчий шлях української письменниці, перекладачки, етнографа, культурної і громадської діячки Лесі Українки (справжнє ім'я – Лариса Петрівна Косач-Квітка; 1871–1913). Зібрання містить твори Лесі Українки, а також книги й статті про її життя, поетичну, драматичну і прозову творчість [35].

Величній постаті Лесі Українки присвячуються і окремі ресурси – сайти приватних осіб, що досліджують її життя і творчість. Серед таких – **«Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості»** Миколи Жарких [10] та **«Тамара Скрипка. Персональний сайт»** [32].

Микола Жарких – український науковець, літературознавець, мистецтвознавець, програміст, кандидат хімічних наук. На власноруч розробленому електронному ресурсі М. Жарких має на меті дати вичерпну інформацію про Лесю Українку. Епіграфом до свого проекту Микола Жарких обрав слова із поезії Софії Малильо «Лесі» – «О Лесю! Українко без догани!». В основу проекту науковця покладено зібрання творів поетеси у 12 томах, видане в Києві видавництвом «Наукова думка» в 1975-1979 рр. Головою редакційної колегії названого видання був Є. С. Шаблювський. «Це видання не є вичерпно повним, його укладачі свідомо відкинули твори поетеси, які не вкладались у комуністичну політичну концепцію Лесі Українки як борця проти українського буржуазного націоналізму і діяча соціал-демократичного революційного руху (конкретно я маю на увазі драматичну поему «Бояриня»)» – наголошує автор проекту. При підготовці вебвидання, як зауважено Миколою Жарких, використано також ряд інших видань творів Лесі Українки, зокрема, таких, які не ввійшли до зібрання 1975-1979 рр.

На даний час матеріали на сайті структуровані у 16-ти розділах: «Новини»; «Біографія»; «Вірші»; «Поеми»; «Драматичні твори»; «Прозові твори»; «Публіцистика»; «Літературна критика»; «Інші твори»; «Переклади»; «Фольклорні записи»; «Листи Лесі Українки»; «Галерея»; «Дослідження»; «Довідник»; «Школярам». Окремі розділи для зручності пошуку інформації доповнені покажчиками. В розділі «Довідник» подано довідки про осіб, географічні об'єкти, книги та періодичні видання, які пов'язані з життям і творчістю Лесі Українки, допомагають зрозуміти її постать. Цей електронний ресурс має неабияку наукову цінність і є вагомим джерелом повнотекстової інформації про Лесю Українку для широкого загалу користувачів.

Персональний сайт Тамари Олексіївни Скрипки – української літературознавиці, художниці, дослідниці біографії Лесі Українки, уродженки Луцька – присвячений дослідженням родин Косачів-Драгоманових. Матеріали досліджень систематизовані у такі розділи: «Новини»; «Леся Українка»;

«Родини Драгоманових і Косачів»; «Постаті українських діячів 20 століття»; «Miscellanea» [Різне]. Варто зазначити, що контент сайту Тамари Скрипки вміщує електронний варіант книги «Дворянське гніздо Косачів», виданої Тамарою Скрипкою у співавторстві з Іваном Денисюком у Львові в 1999 році. У ній, зокрема, в розділі «Персоналії» читаємо: «Лесю Українку – славетну й улюблену письменницю нашого народу, феноменальну жінку у світовій культурі, можна характеризувати її ж поетичним образом – «світло нагірне». Нагірною проповіддю було її слово, що будило з летаргійного сну націю й вселяло віру й надію в її духовні сили «contra spem» [16].

Певний час Тамара Олексіївна жила і працювала в Луцьку, була заступником директора науково-дослідного інституту Лесі Українки Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Є автором близько 100 наукових й науково-популярних статей, рецензій, краєзнавчих публікацій. З 1996 року проживає в США. Біографічні відомості про Тамару Скрипку подані на її сайті [32].

Велика кількість статей про Лесю Українку публікувалася і продовжує публікуватися в періодичних виданнях. Електронні ЗМІ створюють доступ до них широкій аудиторії користувачів. Для дослідників творчості поетеси цікавою буде інформація, яку містить електронний ресурс **Libraria** – Архів української періодики онлайн, проект компанії Архівні інформаційні системи, мета якої – оцифрувати та надати доступ онлайн до чимбільшого масиву української історичної періодики [24].

Оцифровані видання умовно поділені на п'ять колекцій: «Єврейська міжвоєнна періодика Галичини, Волині та Буковини»; «Міжвоєнна преса Галичини та Волині»; «Періодика таборів для переміщених осіб та преса української еміграції»; «Пропагандистська преса окупованих українських територій 1941-44»; «Українська преса часів революції»; «Щоденні регіональні газети XIX – початку XX ст.». 1323 публікації було знайдено в електронній базі за пошуковим терміном «Леся Українка», 86 з них – у заголовках джерел. Із переглянутого переліку переважна більшість публікацій була приурочена до роковин з дня смерті поетеси або річниці з дня народження. «А проте... сміємо сказати, що українці ще й досі не знають цілої творчості великої поетки, ще вповні не усвідомлюють її величезного значення для нас, та її всеєвропейської вартості» – читаємо в статті «Леся Українка. (З нагоди надходячих тридцятих роковин смерті)», опублікованій в газеті «Волинь» (№ 58 від 29.07.1943, Рівне). В редколегії цього видання був Улас Самчук [13]. Таку ж статтю помістив часопис «Горохівські вісті» в №22 за 31 липня 1943 року [14].

«1 серпня минає 30 років з дня смерті великої української письменниці Лесі Українки, що все своє життя віддала справі європеїзації української культури. Про творчість Лесі Українки є чимало праць, але після Івана Франка ніхто не сказав сильнішого і переконливішого слова про творчу діяльність нашої поетеси» – йдеться в статті «Леся Українка (25.2.1871-1.8.1913)», опублікованій в газеті «Відродження» (№58 від 30.07.1943 р., Ромни). Далі в тексті подається уривок із статті Івана Франка, написаної ще за життя Лесі Українки в 1898 році [19].

«Іван Франко і Леся Українка» («Наші дні», № 5 від 01.05.1943, Львів) [8], «Леся Українка. Лицар української духовності» («Воля Покуття», № 14 від 01.03.1942, Коломия) [18], «Леся Українка і німецька література» («Маріупольська газета», № 96 від 25.07.1942, Маріуполь) [20], «Гете і Леся Українка» («Нова доба», № 66 від 27.05.1942, Бердичів) [2], «Леся Українка і її лірика. 72 роки з дня народження. 25.11.1871-19.VII.1913» («Донецкий вестник», № 35 від 07.03.1943, Юзівка) [5] – назви статей, опублікованих в пресі воєнного періоду, що представлена в електронній базі. В поле зору потрапили також публікації зі спогадами про Лесю Українку. «Лесі припало на долю бігти у наш сусідній дім оповіщати нас, що батько наш вмирає... І після його смерті не покинула вона нас зразу; прожила ще одно літо з нами в тихому болгарському селі між скелями високої Витоші, пережила з нами увесь тяжкий перший жаль. А тепер вона вмерла далеко, далеко від нас і ми так довго нічого не знали про її смерть. Сумно, боляче...» – пригадує Я. Шишманова-Драгоманова, кузина Лесі Українки, в публікації «Леся Українка. (Лист з Софії). Спогади». («Рада», №253 від 05.11.1913, Київ) [38].

Світозор Драгоманів [Драгоманов], двоюрідний брат Лесі Українки, в статті «Із спогадів про Лесю Українку» («Слово», №8 від 24.02.1946, Регензбург) пригадує: «...треба підкреслити надзвичайну людяність й простоту обходження Лесі Українки, особливо щодо «найменшого брата». У мене зберігся лист Лесі до мене, написаний скоро після повернення з Болгарії на Волинь, в село Колодяжне. Леся просила не гніватися на неї за те, що скорі не відповіла мені. Причиною було те, як вона писала, що вона була дуже зайнята в хатньому господарстві» [9].

В газеті «Голос» (№57-58 від 25.12.1944, Берлін) опублікована стаття «Леся Українка й Михайло Драгоманів» [21], в якій повідомляється: «П'ятого грудня ц. р. на черговому засіданні українського історико-філологічного товариства у Празі проф. Світозор Драгоманів ознайомив присутніх з листуванням Лесі Українки та її дядька Михайла Драгоманова. З листування ми довідуємося, якими інтересами жила

Леся Українка, можемо простежити, як, що далі, то вище, підноситься її літературний талант, її міць громадянки й українки, яку роллю відігравав у цьому піднесенні її не тільки дядько, але й друг, товариш і вчитель». І про саме листування йдеться в статті «Листування Лесі Українки» («Наші дні», №3 від 01.03.1943, Львов): «Листи Лесі Українки – це окремий рід творчості поетки. Вона їх писала дуже-дуже багато і так піддержувала зв'язки з рідними, знайомими, з літературним і мистецьким світом. В них виливала вона свої почуття, свої думки і настрої так широко, безпосередньо, як їх в даний момент переживала» – наголошено в публікації [23].

«Де мешкала в Києві Леся Українка?» – публікація, яку опублікували 22 часописи в січні-лютому 1943 року. Серед них – «Український голос» (№7 від 12.02.1943, Луцьк) [4] та «Волинь» (№7 від 28.01.1943, Рівне) [3]. А публікацію «Дім, в якому жила Леся Українка в Луцьку», надруковану в «Українському голосі» (№41 від 08.10.1942, Луцьк) продубльовано 23-а регіональними часописами. «Дім двохповерховий знаходиться на розі вулиць Кафедральної й Троїцької (кол. Домініканської). Помешкання батьків Лесі Українки знаходилося на другому поверсі зі сторони вул. Кафедральної. Будинок цей мурований, належав колись до костельних будинків і знаходиться в доброму стані. [А.Д.]». – повідомлялося в публікації [6].

Кожна із публікацій про Лесю Українку в регіональній історичній періодиці, що відображена в електронній базі Libragia, є надзвичайно цікавою як для дослідників життя і творчості письменниці, так і для пересічних громадян, хто цікавиться історією країни.

Чисельні ресурси в інтернеті містять різноманітну інформацію про життя і творчість Лесі Українки. Установи, що носять її ім'я – бібліотеки, навчальні заклади, музеї, що покликані зберігати і вшанувати пам'ять про видатну українку, на власних ресурсах висвітлюють діяльність, пов'язану з її ім'ям. Так на сайті музею Лесі Українки в Києві читаємо: «Влітку 1899 р. Косачі зняли помешкання на першому поверсі у правому крилі будинку, що належав відставному інженер-капітану, дворянину М. С. Хитрову. Картуш з рельєфним зображенням його родинного герба і нині прикрашає фасад особняка. Відтоді ціле десятиліття життя родини Косачів було пов'язано з цією адресою Києва: Маріїнсько-Благовіщенська, 97. Стіни меморіального будинку бережуть пам'ять про славетну поетесу» [26]. А на сайті музею Лесі Українки в Ялті зауважено: «Тисячу днів і ночей її серце билось в унісон з прибоєм Чорного моря. Тут народжувались твори, у яких зупинялись кримські миттевості, щоб зберегтись в обіймах слова Лесі Українки на віки – «Кримські спогади», «Кримські відгуки», «Над морем», «Кассандра» та ін.» [25].

Щорічно в Україні і світі вшановують пам'ять славетної дочки українського народу. Споруджені їй пам'ятники і встановлені пам'ятні дошки – вже понад 90, 4 пам'ятники є у Луцьку. Лесю Українку можемо побачити на грошових знаках і поштових марках. Ім'ям Лесі Українки названі вулиці, парки, сквери, навіть – астероїд. З 1972 по 2003 рр. щороку присуджувалася «Літературна премія імені Лесі Українки» за глибокоідейні та високохудожні твори для дітей, а з 2004 року встановлена «Премія Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки за літературно-мистецькі твори для дітей та юнацтва», яка «присуджується за твори, які сприяють вихованню підрастаючого покоління у душі національної гідності, духовної єдності українського суспільства та здобули широке громадське визнання». У 2013 році лауреатом такої премії була письменниця Надія Гуменюк – за книгу «Шуршик В. та інші: Казки з Яринчиного саду» [28]. Ці події та факти широко висвітлюються ЗМІ та численними онлайн-ресурсами.

Окремі установи сьогодні мають сторінки в соціальних мережах, інформація на яких розповсюджується більш оперативно, нею можна ділитися і поширювати серед широкого кола користувачів. Нещодавно в мережі Фейсбук можна було бачити відеоролик, створений публічною бібліотекою імені Лесі Українки (м. Київ), до 150-річчя від дня народження Лесі Українки [29]. Представники 9-ти бібліотек України, які носять ім'я великої поетеси, читали онлайн вірш «І ти колись боролась, мов Ізраїль...» Бібліотеку Волинського національного університету ім. Лесі Українки представила бібліотекар Ольга Дорош. Цю інформацію можна знайти і на сайті бібліотеки університету [7].

Сайт Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки [1] пропонує електронні варіанти повнотекстових видань, приурочених життю і творчості Лесі Українки: «...їм промовляти душа моя буде»: (твори видатної української поетеси у фондах головної бібліотеки Волині (2016 р.) [11], та «Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945-1920 рр.). Біобібліографічний покажчик» (2020 р.) [22].

Електронна бібліотека «Чтиво», мета якої поширення і популяризація україномовних творів серед читачів, містить електронний варіант видання творів у 12 томах (Українка, Леся. Зібрання творів : у 12 т. – Київ : Наук. думка, 1975 – 1979.) [17]. На сайті «Читанка» можемо знайти твори Лесі Українки для дітей [34]. Вебсервіс YouTube зберігає безліч відеоматеріалів, серед яких – про Лесю Українку і родину Косачів. Пісні на слова Лесі Українки можна знайти на сайті «Українські пісні» [15].

Величезна кількість електронних ресурсів про життя і творчість Лесі Українки з найрізноманітнішою

інформацію існує сьогодні в мережі «Інтернет» – від коротких бібліографічних даних в електронних каталогах бібліотек до масштабних в повнотекстових електронних бібліотеках та на відповідних онлайн-платформах. Постать геніальної жінки, незламної, міцної силою духу і переконанням, якою захоплюється весь світ, ще вивчається і досліджується, а значить – буде розвиватися разом з тим і збагачуватися новими ресурсами глобальний інформаційний простір.

Джерела та література

1. Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки: Провідний просвітницький, культурний, науково-інформаційний центр області; найбільша публічна книгозбірня регіону; депозитарій красназничих видань; інформаційний та науково-методичний центр для бібліотек Волині [Електронний ресурс] : вебсайт. Електронні дані. Луцьк : Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки, 2001. Режим доступу: <http://ounb.lutsk.ua/>. – Назва з екрана. – Мова укр.
2. Гете і Леся Українка [Електронний ресурс] // *Нова доба* : український часопис Бердичівської округи. 1942. 27 трав. (№66). С. 4. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/304/10722/?PageNumber=4&ArticleId=524612&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
3. Де мешкала в Києві Леся Українка? [Електронний ресурс]. *Волинь : український часопис*. – 1943. – 28 січ. (№ 7). – С. 3. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/193/3581/?PageNumber=3&ArticleId=566059&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
4. Де мешкала в Києві Леся Українка? [Електронний ресурс]. *Український голос* : український часопис. 1943. 12 лют. (№ 7). С. 4. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/446/18722/?PageNumber=4&ArticleId=705916&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
5. Діброва Олександр. Леся Українка і її лірика (72 роки з дня народження. 25.11.1871 19.VII.1913). [Електронний ресурс]. *Донецький вестник : офіційна газета для г. Юзовки и области*. 1943. 7 берез. (№35). С. 3. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/330/412/?PageNumber=3&ArticleId=12560&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
6. Дім, в якому жила Леся Українка в Луцьку [Електронний ресурс]. *Український голос* : український часопис. 1942. 8 жовт. (№ 41). С. 4. Режим доступу <https://libraria.ua/numbers/446/18699/?PageNumber=4&ArticleId=705165&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
7. До 150-річчя від дня народження Лесі Українки. «І ти колись боролась, мов Ізраїль...». Прочитання вірша Лесі Українки представниками 9-ти бібліотек України, які носять ім'я поетеси [Електронний ресурс] / YouTubeUA : сайт. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=y-JeKtPe2Q&feature=emb_logo. – Назва з екрана. – Мова укр.
8. Деркач Марія. Іван Франко і Леся Українка [Електронний ресурс]. *Наші дні*: український часопис. 1943. 1 травн. (№5). С. 2. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/20/621/?PageNumber=2&ArticleId=17857&Search=Іван Франко і Леся Українка>. – Назва з екрана. – Мова укр.
9. Драгоманів Світозор. Із спогадів про Лесю Українку [Електронний ресурс]. *Слово* : український тижневик. 1946. 24 лют. (№8). С. 2. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/914/39658/?PageNumber=2&ArticleId=1581126&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
10. Жарких М. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/>. – Назва з екрана. – Мова укр.
11. «... їм промовляти душа моя буде»: (твори видатної української поетеси у фондах головної бібліотеки Волині) [Електронний ресурс] / Упр. культури Волин. обл. держ. адмін. ; Волин. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. Олени Пчілки ; Вол. обл. відділ. Української бібліот. асоціації ; авт. тексту Л. А. Стасюк ; упоряд.: Н. В. Рибачук, С. К. Ворожейкіна, О. Б. Нагайцева. Луцьк : Терези, 2016. 32 с. : іл. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/17oT7gHP8Gy7wuUNZFyHnZUyiPQekJwuOn/view>. – Назва з екрана. – Мова укр.
12. Леся Українка [Електронний ресурс] : матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. *Вікіпедія*. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Леся_Українка. – Назва з екрана. – Мова укр.
13. Леся Українка [Електронний ресурс]. *Волинь : український часопис*. 1943. 29 лип. (№58). С. 3–4. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/193/3517/?PageNumber=3&ArticleId=564171&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
14. Леся Українка. [Електронний ресурс]. *Горохівські вісті : часопис Горохівської округи*. 1943. 31 лип. (№22). С.3. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/230/6242/?PageNumber=3&ArticleId=374469&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
15. Леся Українка : геніальна українська поетеса. Біографія, пісні [Електронний ресурс]. *Українські пісні* : сайт. – Режим доступу: <https://www.pisni.org.ua/persons/96.html>. – Назва з екрана. – Мова укр.
16. Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка, 1871-1913) [Електронний ресурс] / Іван Денисюк, Тамара Скрипка. *Тамара Скрипка*. Персональний сайт. Режим доступу: <https://www.t-skrypka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/LesjaUkrainka.html>. – Назва з екрана. – Мова укр.
17. Леся Українка (Лариса Косач-Квітка). Українська письменниця, перекладач, культурний діяч. 25.02.1871–01.08.1913 : власні твори [Електронний ресурс]. *Чтиво: електронна бібліотека*. Режим доступу: <https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainka/>. – Назва з екрана. – Мова укр.

18. Леся Українка (Лицар української духовності) [Електронний ресурс]. *Воля Покуття : часопис Коломийської округи*. 1942. 1 бер. (№ 14). С. 1–2. Режим доступу: [https://libraria.ua/numbers/194/3721/?PageNumber=1&ArticleId=570961&Search=Леся Українка](https://libraria.ua/numbers/194/3721/?PageNumber=1&ArticleId=570961&Search=Леся%20Українка). – Назва з екрана. – Мова укр.
19. Леся Українка (25.2.1871-1, 8.1913) [Електронний ресурс]. *Відродження : газета Роменської міської управи*. 1943. 30 лип. (№ 58). С. 3. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/211/4622/?PageNumber=3&ArticleId=562242&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
20. Леся Українка і німецька література [Електронний ресурс]. *Маріупольська газета : орган Маріупольської міської управи*. 1942. 25 лип. (№ 96). С. 3. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/278/8575/?PageNumber=3&ArticleId=411863&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
21. Леся Українка й Михайло Драгоманів [Електронний ресурс]. *Голос : український часопис*. 1944. 5 груд. (№ 57-58). С. 5. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/220/5267/?PageNumber=5&ArticleId=360079&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
22. Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945–1920 pp.) [Електронний ресурс] : біобібліогр. покажч. / Упр. культури, з питань релігій та національностей Волин. ОДА : Волин. ДОУНБ ім. Олени Пчілки ; упоряд. А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2020. 166 с. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1zY8EezdlSE540dQT7VxqzhkVn3vF8f5w/view>. – Назва з екрана. – Мова укр.
23. Листування Лесі Українки [Електронний ресурс]. *Наші дні : український часопис*. 1943. 1 берез. (№ 3). С. 7. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/20/617/?PageNumber=7&ArticleId=17751&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.
24. LIBRARIA. Архів української періодики онлайн [Електронний ресурс]. *Архівні інформаційні системи*. Режим доступу: <https://libraria.ua/>. – Назва з екрана. – Мова укр.
25. Музей Лесі Українки в Ялті [Електронний ресурс] : сайт. Режим доступу: <http://lesiaukrainka.ukrlife.org/vstup.html>. – Назва з екрана. – Мова укр.
26. Музей Лесі Українки: Персоналії [Електронний ресурс]. *Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького* : вебсайт. Режим доступу: https://mvd.ukiev.ua/?page_id=133. – Назва з екрана. – Мова укр.
27. Odarchenko Petro. Ukrainka, Lesia [Електронний ресурс]. *Internet Encyclopedia of Ukraine / Інтернет Енциклопедія України*. – Режим доступу: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\U\K\UkrainkaLesia.htm>. – Назва з екрана. – Мова англ.
28. Премія імені Лесі Українки [Електронний ресурс] : матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. *Вікіпедія*. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Премія_імені_Лесі_Українки. – Назва з екрана. – Мова укр.
29. Публічна бібліотека імені Лесі Українки міста Києва [Електронний ресурс] : веб-сайт. Режим доступу: <http://lucl.kiev.ua/>. – Назва з екрана. – Мова укр.
30. Романов С. М. Українка Леся [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України : сайт. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainka_Lesia. – Назва з екрана. – Мова укр.
31. Скакун О. Ф. Українка Леся [Леся Українка; справжнє прізвище, ім'я та по батькові – Косач-Квітка Лариса Петрівна] [Електронний ресурс] / О. Ф. Скакун / Юридична енциклопедія – Шемшученко Ю. С. // leksika.com.ua. – Режим доступу: <https://leksika.com.ua/17401201/legal/ukrayinka>. – Назва з екрана. – Мова укр.
32. Тамара Скрипка : персональний сайт. [Електронний ресурс] / Т. Скрипка. Режим доступу: <https://www.t-skrupka.name>. – Назва з екрана. – Мова укр.
33. Українка Леся (1871–1913): Письменниця, перекладач, культурний діяч [Електронний ресурс] / Україніка : електронна бібліотека. Персоналії. Режим доступу: <http://surl.li/kfco>. – Назва з екрана. – Мова укр.
34. Українка Леся : книги [Електронний ресурс]. *Читанка* : сайт. – Режим доступу: http://chytanka.com.ua/ebooks/index.php?action=search_show_list&author_name=. – Назва з екрана. – Мова укр.
35. Українка Леся : [Колекція] [Електронний ресурс] / Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. Культура України : електронна бібліотека. – Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=203&page=1>. – Назва з екрана. – Мова укр.
36. Українка Леся (псевд. Лариси Косач-Квітки, 25.2.1871 – 1.8.1913) [Електронний ресурс] / Енциклопедія Українознавства. *Ізборник. Історія України IX–XVIII ст.* Першоджерела та інтерпретації : сайт. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euii260.htm>. – Назва з екрана. – Мова укр.
37. Українка Леся [справжнє – Косач-Квітка Лариса Петрівна] [Електронний ресурс] / Український національний біографічний архів // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний вебсайт. – Режим доступу: http://biography.nbuv.gov.ua/components/search_uba/pers_card1.php?id=1000024344. – Назва з екрана. – Мова укр.
38. Шишманова-Драгоманова Я. Леся Українка. (Лист з Софії) [Електронний ресурс]. *Рада : українська громадсько-політична газета, економічна і літературна газета*. 1913. 5 листоп. (№ 253). С. 2. Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/920/66120/?PageNumber=2&ArticleId=2328519&Search=>. – Назва з екрана. – Мова укр.

МІЖ ДВОМА ЮВІЛЕЯМИ
(соціокультурні проєкти Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, присвячені видатній поетесі Лесі Українці, в 2016-2020 роках)

«Леся Українка не сходила з поля честі в те лихоліття. Її бачили ті, що шукали зброї іскристої – її слова. Осліплім і глухим від горя волав її голос. „Полум'ям вічним на жах всім нащадкам дантове пекло палає. Пекло страшніше горить в нашій краї, чом же в нас Данта немає?»

Євген Свєрстюк «Слово про Лесю Українку»

У 2016 році Волинь і вся Україна відзначили ювілей – 145 років від дня народження Лесі Українки. Пройшло п'ять років і з наближенням наступної ювілейної дати – 150-річчя з'яви на світ великої поетеси постає питання про те, якими було це п'ятиріччя для шанувальників її таланту і життєвого подвигу. Для колективу бібліотеки, що носить ім'я матері Лесі Українки – Олени Пчілки, ці роки були по-особливому насиченими, багатими на цікаві проєкти і починання. Сповна був задіяний досвід попередніх років, набутий у ході громадської кампанії зі збору коштів, а згодом – спорудження пам'ятника Олені Пчілці (2011). У вінок шани покровительці бібліотеки щороку в день 29 червня, в день народження, та 4 жовтня, в день її земного відходу, вплітаємо свої літературно-мистецькі заходи.

Не менш пам'ятним для колективу бібліотеки є день 25 лютого – день уродин Лесі Українки. Починаючи з 2015 року, у бібліотеці склалася стала традиція вшанування Лесі Українки втіленням у життя помітних соціокультурних проєктів.

Повернемося пам'яттю в 2016 рік – рік 145-річного ювілею, позначений цілою низкою ініціатив. Саме в цей рік бібліотекою за фінансового сприяння управління культури облдержадміністрації видано буклет „...їм промовляти душа моя буде” (твори видатної української поетеси у фондах головної бібліотеки Волині). Наклад посібника, що дає уявлення про весь масив творів Лесі Українки у фондах Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, – 530 примірників. Волинське обласне відділення Української бібліотечної асоціації надало частину коштів, профінансувавши випуск 20 примірників, розповсюджених у подальшому між членами УБА в Україні. Під час роботи над текстом стало відомо, що видання творів Лесі Українки у фонді книгозбірні охоплюють значні часові рамки – від початку ХХ століття до сьогоdnішніх днів. Безперечно, окрасою колекції є альманах „Нова рада” за 1908 рік, де вміщено драматичну поему „Вавилонський полон” та поезію «Ніобея». Творчість Олени Пчілки представлена відомим оповіданням «Артишоки». Додає цінності колекції і книга «Неопубліковані твори» Лесі Українки, впорядкована Марією Деркач та видана у Львові 1949 року. Саме Марії Дем'янівні Україна завдячує оприлюдненням 78 раніше неопублікованих творів Лесі Українки, переданих перед від'їздом на Захід родичами поетеси в 1944 році. Видання «Лісової пісні» (Львів, 2000), оформлене Софією Караффою-Корбут, належить до перлин зібрання – на цьому наголошено в буклеті. Презентація відбулася в стінах бібліотеки 7 квітня 2016 року.

Бібліотека виступила з ідеєю проведення протягом 2016 року поетичної онлайн-естафети. Долучитися до неї впродовж року змогли всі бажаючі, записавши відео з читанням віршів Лесі Українки та розмістивши їх у групі «Сучасні бібліотеки Волині». Запрошення до участі в онлайн-естафеті супроводжувалося зверненням: «Відзначимо знаменну дату відомої української письменниці разом!». Всього до читання поезій долучилося 47 учасників з Волині та з-за її меж. Поклала початок естафеті директорка Людмила Стасюк, записавши відео вірш «Я знала те».

У рамках Меморандуму про співпрацю між Луцьком і Волновахою Донецької області було встановлено контакт із керівництвом Волноваської центральної районної бібліотеки. Саме тоді виник задум проведення онлайн-спілкування між книгозбірнями. У ході цього заходу під назвою «Сім струн Лесі Українки» відбувся обмін думками стосовно проведення ювілейних днів. Прозвучала поезія у виконанні волноваських і волинських бібліотекарів. «Родзинкою» онлайн-зустрічі стало прочитання однієї з поезій Лесі Українки переселенкою з Донбасу, нині – працівницею Волинської ДОУНБ Лілією Служавою. Означене онлайн-спілкування стало частиною проєкту „Український Донбас”.

«Хотіла б я піснею стати» – таку назву мав тематичний вечір 23 лютого 2016 року в актовій залі бібліотеки. На високій патріотичній та поетичній ноті прозвучали виступи гостей – Надії Гуменюк,

поетеси, прозаїка, лауреата премії Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки, та Володимира Рожка – кандидата церковно-історичних наук, дійсного члена Інституту дослідів Волині у Вінніпезі. Був виконаний уривок із драми-феєрії „Лісова пісня”, майстерно втілений актрисою Наталією Мельничук та заслуженою артисткою України Ларисою Зеленовою. Вистава і зараз входить до театральної афіші Волинського академічного українського музично-драматичного театру імені Тараса Шевченка.

2017 рік був позначений помітною датою у волинському літературному календарі – 110-річчям останнього приїзду Лесі Українки до Колодяжного. З цієї нагоди працівники відділу літератури з питань мистецтва запропонували увазі музичну композицію «Місцями Лесі Українки – по Волині». Слайдопокази Колодяжного, Скулина, Любитова, Волошок були проілюстровані виконанням пісень на слова Лесі Українки студентами Східноєвропейського університету Надією Смирноюю, Мирославою Єфіменко, Юлією Ярмолюк. Велася мова про коштовний скарб бібліотеки – „Хронологію життя і творчості Лесі Українки”, яку отримала від Волинського краєзнавчого музею 2005 року. Теплоти і сердечності заходу додали виступи Наталії Пушкар, головного хранителя та Людмили Завади, наукового співробітника цього музейного закладу.

Бібліотека в лютому 2018 року організувала презентацію мистецького проєкту Волинського краєзнавчого музею – книги вибраних творів Лесі Українки «Слово, моя ти єдина зброе...». Літературно-художнє видання побачило світ накладом 300 примірників ще в 2016 році. Тож частину тиражу було скеровано на фронт, оскільки своїм наповненням книга має допомогти українським воїнам вистояти у двобой з агресором. А в 2018 році значну частину накладу передано бібліотекам області. З цієї нагоди перед працівниками бібліотеки виступила укладач книги – український історик, краєзнавець Наталія Пушкар. Давня посестра бібліотеки, заслужена артистка України Лариса Зеленова зачитала уривок із драми „Бояриня”, – свого часу про манеру її гри в цій виставі схвально відгукнулася Ліна Костенко, перебуваючи в вересні 1991 року у Луцьку для участі в симпозіумі «Леся Українка і світова культура»

Дальший поступ працівників бібліотеки в освоєнні спадщини Лесі Українки засвідчило проведення літературної години «Нехай мої струни лунають» (27 лютого 2019 року). Зокрема, органічно вплелися в канву заходу наведені модератором – завідувачем відділу Ларисою Довгай факти про основу написання шедеврів – драматичних поем, які належать до класики світової драматургії. Розмову про сходознавчі студії Лесі Українки повела Олена Огнева, кандидат історичних наук. Присутнім було цікаво дізнатися про переклади творів поетеси, здійснені ще 1949 року в далекому Китаї. Завдяки Інституту Лесі Українки, що входить до структури Східноєвропейського університету, вийшли з друку двомовні видання „Лісової пісні” англійською, німецькою, польською мовами. Музичною оздобою години став виступ вокального тріо „Просвітянка” та декламування поезії Наталією Шпанчук, Ольгою Калишевою.

У 2020-й, перед ювілейний рік працівники бібліотеки торкнулися теми подорожей Лесі Українки, в яких вона перебувала впродовж усього життя – в пошуках лікування та переваг теплого клімату. Захід, проведений в лютому працівниками відділу документів іноземними мовами, мав назву: «Леся Українка: мандрівка серця». Про життєві і творчі враження говорили автор сценарію та ведуча Катерина Веремчук, завідувач відділу Ольга Кириченко. Були перегорнуті сторінки поїздок Лариси Петрівни в Польщу, Німеччину, Австрію, Швейцарію, Італію, Болгарію. Володіння кількома іноземними мовами полегшувало побут, адже німецькою і французькою Леся володіла настільки добре, що навіть пізніше, в Єгипті, давала приватні уроки. Театральні враження від поїздок до Відня збагатили її ліричну натуру. Та найбільше вразила Італія, зокрема – Генуя, Неаполь, Палермо, Сан-Ремо. На початку ХХ століття відвідала з лікувальною метою Швейцарію (Берн, Цюріх), 1908 року лікувалася в Єгипті. Під час заходу прозвучали цікаві факти про встановлення меморіальних дощок на будинках, де жила поетеса. Останні роки мешкала в Грузії – в Телаві, Кутаїсі, Хоні та Сурамі, яке, на жаль, стало адресою останньої життєвої подорожі.

2020 рік також увійде в історію як рік успішної реалізації видавничих проєктів бібліотеки – біобібліографічного покажчика «Леся Українка на сторінках періодики Волині (1945–2020 рр.)», автором якої є завідувач відділу краєзнавчої роботи Алла Понагайба. Ідею його створення підказав Сидір Кіраль, науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В.Вернадського. Інший посібник – методико-бібліографічні матеріали «Спинивши вічність, ожила в граніті», до якого ввійшли сценарій літературно-мистецького вечора та план книжкової виставки (укладачі – Наталія Харчук, Галина Піщаницька).

Саме поява названих методико-бібліографічних матеріалів про пам’ятники Лесі Українці наштовхнуло працівників бібліотеки на необхідність видання аналогічного буклету. Адже буклет «Пам’ятники Лесі Українці на Волині» був підготовлений раніше. Саме в ці дні працівники бібліотеки завершують роботу над цим виданням «Спинивши вічність, ожила в граніті» (пам’ятники Лесі Українці в Україні та світі),

де буде міститися інформація про 35 монументальних пам'яток. Ідею фінансово підтримало управління культури, з питань релігій та національностей облдержадміністрації. Інший видавничий проєкт – бібліографічний показник «Я житиму сльозою серед співів», 2-е вид. є продовженням попереднього, 2001 року. До нього ввійдуть публікації 2002-2021 років. Оголошено обласний онлайн-конкурс серед бібліотечних працівників на краще знання творчості поетеси «Леся Українка: квітка на долоні вічності» (спільно з ГО „Волинське обласне відділення Української бібліотечної асоціації”). Заплановано провести літературно-мистецький вечір «Ой, чи так красно в якій країні, як тут на нашій рідній Волині».

31 липня 2020 року відбулося онлайн-спілкування з директором Публічної бібліотеки імені Лесі Українки (м. Київ) Ольгою Романюк, під час якого досягнуто домовленостей щодо дальшого співробітництва між бібліотечними установами Києва та Волині.

І на завершення зазначу, що нещодавно нам надійшов книжковий подарунок від Іроїди Винницької з Торонто. Посприяла його отриманню Галина Божик, заслужений працівник культури України з Ковеля. З-поміж 88 книг нам пощастило віднайти поживклий від часу примірник казки Лесі Українки «Біда навчить», виданий Товариством «Книгоспілки» в Нью-Йорку 1959 року. Саме цією книжечкою та іншими виданнями, випущеними на чужині, закордонні українці намагалися повернути своїм народженим поза батьківщиною дітям почуття далекої вітчизни. Ми подякували за зворушливий вияв любові до книги та бібліотеки. І ось 16 січня отримали відповідь від пані Іроїди, яка є уродженкою с. Матіїв(нині – Луків Турійського району). В листі пані Іроїда пише: «Дуже мені приємно, що мої книжечки знайшли теплу хату в бібліотеці ім. Олени Пчілки в Луцьку. Щира Вам за це подяка. Ця література, хоч і скромного оформлення, але наповнена добром і любов'ю до України. На ній виховувалися наші діти в діяспорі, щоб могли голосити світові правду про Україну».

Джерела та література

1. Стасюк Л. Волинська обласна організація Української бібліотечної асоціації і спорудження пам'ятника Олені Пчілці у Луцьку. *Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. Луцьк, 2019. С. 46–48.
2. Стасюк Л. Головна бібліотека Волинського краю. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років* : матеріали LIV Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 75-річчю від дня заснування Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, 28 трав. 2015 р. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 45–47.
3. Стасюк Л. А. З історії присвоєння імені Олени Пчілки Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці. *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині* : матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки. Луцьк, 2009. С. 217–218.
4. Стасюк Л. А. Четверть століття – з іменем Олени Пчілки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 24–25 лют. 2016 р. Луцьк, 2016. Вип. 57. С. 207–209.

Марія Чашук (с. Колодяжне)

«В РІДНІЙ СТОРОНІ МІСЦЯ НАМ НЕМА» (з історії існування могили Ольги Косач-Кривинюк)

Про життя, долю, перекладацьку та літературну творчість рідної сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк звертались у своїх наукових дослідженнях лесеукраїнознавці: Т. Скрипка, Н. Стащенко, А. Діба, О. Шалагінова та інші. Спільними зусиллями, документ за документом, був прослідкований еміграційний період її життя. Але ніхто не задавався питанням, чи збереглася могила Ольги Петрівни Косач-Кривинюк у німецькому баварійському містечку Аугсбурзі до сьогоднішнього дня.

Якими ж були, ті останні земні дороги, котрі вели Ольгу Петрівну зі знаменитих родів Косачів і Драгоманових до її останнього земного пристанища.

З наближенням радянсько-німецького фронту до Києва, восени 1943 року, Ольга з сином Василем залишили Київ і виїхали на вимушену еміграцію, щоб назавжди залишитися на чужині. Передумовами слугували тяжкі голодні 1920–1930-і роки, постійний нагляд та записування розмов інформаторів служби НКВС, тотальні репресії, втеча сина Василя з німецького полону, за яким також вівся таємний нагляд. Ось як інформатор в своєму донесенні писав у 1938 році: «Кривенюк Василь – 32 роки, інженер. Висловлювався

проти стаханівського руху. Казав, що це просто новий метод експлуатації. Антисеміт, контрреволюціонер. Син Косач Ольги Петрівни» [1, с. 163].

Київ залишила і Ольжина сестра Ізидора з донькою Ольгою Сергіїв та двома онуками Михайлом і Ольгою. Ізидора Петрівна майже два роки перебувала в сталінських таборах, там загинув її чоловік Юрій Борисов. «Не думала я ніколи, щоб сталося так, як тепер, щоб моє життя й моїх близьких залежало від великої політики, від чиєїсь злої волі, не знати навіть добре, від чиєї самої» [2, с. 274].

Чи ж було родинам чекати чогось доброго? Це як в покайному гімні українців «Господи, помилуй» співається: «В очах печаль, за спиною сума, в рідній стороні місця нам нема!»

Сестри їхали на вигнання через Львів, який ще був окупований німцями, і, враховуючи складність переміщення, затрималися там до весни 1944 року. У Львові Ольга продовжувала роботу над своєю фундаментальною працею «Хронологія життя і творчості Лесі Українки», зустрілася з літературознавцем, дослідницею і видавцем творів Лесі Українки Марією Деркач. Передала їй на зберігання частину архіву сестри Лесі, серед якого була інтимна лірика, присвячена С. Мержинському.

У березні 1944 року дороги Ольги та Ізидори у Львові розійшлися. Запланована зустріч сестер перед від'їздом до Праги (Д. Дорошенко допоміг отримати Ользі документи біженки) не відбулася: «Перед від'їздом Ви мали зайти до нас ще додому, то мабуть, тоді й мали докладно про речі сказати, але Ви не встигли вже до нас прийти, а 25. III ранком і ми вже виїхали» [2, с. 276].

28 березня 1944 року Ольга Косач-Кривинюк прибула до Праги [2, с. 270]. Поселилася в молодшій сестри Оксани Косач-Шимановської, яка приблизно від половини 30-х років проживала в Празі, на вулиці Ломніцького, 3/22 у невеликому помешканні. Сюди зі Львова через Братиславу приїхав Василь Кривинюк. У Празі життя Ольги більш-менш налагодилося. Їй була запропонована робота, мала можливість працювати над «Хронологією...», та наближення радянського фронту до міста змусило емігрантів тікати далі на Захід. Перед своїм виїздом Ольга пропонувала Оксані разом з ними залишити Прагу, зустрітися з Ізидорою і подальше життя на чужині бути разом. Сестра відмовилася.

З Праги вантажним вагоном, який був приєднаний до ешелону, Ольга з сином Василем виїхали. Прибули до м. Вінтербергу, де місцева влада розмістила всіх прибулих пасажирів у приміщенні фабрики скла, яка слугувала притулком для тих, хто не мав житла. Та знову просування радянських військ до німецьких кордонів змусило біженців терміново виїхати вже вантажівкою. Притулок знайшли у селі Трансфельдені, у якому був створений спеціальний табір для науковців. У цьому селі Ольга Петрівна відчула себе зле. Місцевий лікар, оглянувши хвору, поставив невтішний діагноз, про що Ольга листовно повідомляє сестру Ізидору: «Коли тутешній – єдиний – лікар не помиляється, то в мене початок цирозу печінки. [...] Проти ж самої хвороби нічого не робиться, бо, здається, й нема чого робити» [2, с. 209].

У вересні 1945 року Ізидора з родиною перебувала в м. Аугсбургу в таборі «Сомме каерне» і мала приїхати забрати сестру. Саме в цей період на території Західної Німеччини та Австрії, окупованих американськими, британськими, французькими військами, у реквізованих військових казармах, воєнних робітничих оселях, школах та інших приміщеннях організовують табори для біженців, або, як ще їх називали, табори для переміщених осіб – Ді-Пі. В кінці цього ж місяця науковці переїхали до Мюнхена, де діяв адміністративний центр українських біженців. Ольгу з сином та інші родини скеровують до Аугсбургу в табір «Сомме касерне».

Іншими дорогами до цього табору діставалася Ізидора. Після від'їзду Ольги до Праги вона з родиною отримала посадочні талони в вантажний вагон ешелона на 25 березня до села Криниця на Лемківщині (тепер Криниця-Збруй. Польща), які надав їм Український Комітет, що опікувався справами біженців, і залишили Львів.

У цьому селі, що розкинулося між пагорбами гірського пасма Західних Бескидів, у цілковитій безперспективності, родина Ізидори прожила пів року: «У нас можливості самим кудись рушати немає, отже, поїдемо туди й тоді куди повезуть» [2, с. 276]. Виїхати до старших сестер Ольги та Оксани до Праги зовсім не було надії, ні найменшої зачіпки: «До цієї Вашої листівки у мене ще була надія, що, може зрештою, удасться нам з Вами з'їхатись хоч би й не в самій Празі, то десь у межах Префектури, але тепер і ця надія згасла» [2, с. 276]. З великими труднощами Ізидора з донькою і онуками виїхали до табору Ді-Пі поблизу Відня, а згодом переїхали до Аугсбурга в табір «Сомме касерне», де і чекала приїзду сестри Ольги.

У двохрічних біженських митарствах, з'їздивши сотні кілометрів в вантажних вагонах, на автомобілях, підводах, спавши в чужих приміщеннях іноді долі на солоній, серед холоду, бруду, блощиць та інших поневірянь, через півтора роки, у вересні 1945 року, сестри нарешті зустрілися. Радість зустрічі двох родин була затьмарена невиліковною хворобою Ольги. Всього більше місяця судилося сестрам бути

разом, сказати одна одній те, що мали сказати. 11 листопада 1945 року Ольги не стало.

У фондах Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Меморіальний фонд, од. зб №90), зберігається некролог смерті Ольги Петрівни, надрукований в газеті «Наше життя» за 17-те листопада, що видавав культурно-освітній Відділ Українського табору в Аугсбурзі. На ньому зроблено напис рукою дочки Ізидори Косач Ольгою Сергіїв: «Некролог тьоті Лілі».

«ОЛЬГА КОСАЧ-КРИВИНЮК
(НЕКРОЛОГ)

У неділю 11 листопада в українському таборі (Аугсбург) померла сестра і дослідниця життя і творчості Лесі Українки Ольга Косач-Кривинюк. На чужині особливо болісно відчуваються такі втрати. Немає сумніву, що важкі умови пересування емігрантського життя, відсутність правильного і систематичного медичного догляду прискорили її смерть.

Ольга Косач-Кривинюк належала до славної історії нашого культурного життя родини Косачів, що дала українському народові геніяльну поетку Лесю Українку і талановитого сучасного письменника Юрія Косача.

Вона народилася в Звягелі на Волині 20 травня 1877 року і була на шість років молодша за Лесю. Старший її брат Михайло, пізніше професор Дерптського університету і український письменник Михайло Обачний, мати Ольга Косач-Драгоманова – відома письменниця Олена Пчілка, та батько – український шостидесятник член «Старої Громади» Петро Косач – склали те родинне оточення, де зростала небіжчиця. Але справжнім володарем дум, другом і вчителем був брат Олени Пчілки Михайло Драгоманів. Що вже тоді перебував на еміграції, але підтримував листовні зв'язки з усією родиною і своїми думками та порадами керував вихованням дітей.

З освіти Ольга Косач-Кривинюк була лікарка: вона скінчила жіночі медичні курси року 1904 в Петербурзі і там працювала в українській громаді. На роки 1910–1921 припадає праця на Катеринославщині на посаді земського лікаря. Життя нашого народу, що його пізнавати навчила небіжчицю ще в дитинстві мати, відкрилося їй у щоденній практиці і зробило її прекрасним знавцем мови, побуту і народного мистецтва. Її великою заслугою була організація тут таки на Катеринославщині притулку для дітей-сиріт.

Останні десять років за мету свого життя Ольга Косач-Кривинюк ставила «Хронологію життя і творчості Лесі Українки», – величезна праця, що її в основному вона і викінчила. Вона перевірила і встановила рік за роком точну хронологію творів і подій у житті Лесі Українки наводячи, разом з тим дані з документів і листів матері та самої Лесі. Тут відкривається історія окремих задумів і творів і дається багатий матеріал до біографії письменниці, перевірений за всіма відомими до цього часу джерелами, здебільшого за недрукованими досі листами і творами, та коментований власними спогадами дослідниці. До цієї колосальної праці додано кілька систематично опрацьованих мемуарних нарисів про батька й дитинство Лесі. На превеликий жаль, лишився зовсім ненаписаний задуманий небіжчицею найбільший із цих мемуарних етюдів про матір Лесі Українки – Олену Пчілку. Про неї небіжчиця зберігала вдячну пам'ять за ті глибоко народні національні основи, що їх передала вона і Лесі, і самій небіжчиці.

Ольга Косач-Кривинюк залишила слід у нашому письменстві своїми ще юнацькими перекладами, друкованими в галицькій «Зорі» під псевдонімом Зірка, та пізніше як дитяча письменниця, організатор і видавець дитячої літератури.

Була вона прекрасною, чуйною, скромною і простою в своїх взаєминах з людьми; легко й охоче ділилася своїми матеріалами і йшла на зустріч всім науковим і літературним задумам інших.

Хай же легкою буде їй чужа земля!»

(Правопис не змінено).

Захоронена Ольга Косач-Кривинюк була на старому цвинтарі м. Аугсбург. На надмогильній плиті – слова, які написала Леся Українка в імпровізації «Зоря поезії»: «Зоре моя! в тебе світло повік буде ясне!», які виявилися пророчими для її сестри Ольги. Це світло – у «Хронології...», в «Українських народних узорах», перекладах і в усьому тому важливому, що залишила Ольга Косач-Кривинюк у спадок для національної скарбниці України.

А ще б якби на могилу Ольги світило сонце, зорі, падали дощі, цвіли квіти, а ще краще, якби її відвідували... Але цього не станеться. Могили Ольги Косач-Кривинюк більше не існує.

Стало це достеменно відомо лише в 2004 році. Музей Лесі Українки в Колодяжному одного погожого осіннього дня відвідав Доктор Пітер Рот – викладач Католицько-Теологічного факультету Аугсбурського університету. Супроводжувала його київська перекладачка Галина Барбаровська. Дізнавшись, з якого міста прибув відвідувач, наукові співробітники попросили зробити фотознімки з могили Ольги Косач, бо до цього часу експонували старий чорно-білий, не дуже якісний знімок Ольжиної могили. Пітер Рот

Stadt Augsburg Friedhofamt

Stadt Augsburg, Friedhofamt, 86143 Augsburg

Herrn
Dr. Peter Roth
Katholisch-Theologische Fakultät
Universität Augsburg
86135 Augsburg

Dienstgebäude
Zimmer
Sachbearbeiter(in)
Telefon
Telefax
Ihre Zeichen
Unsere Zeichen
Datum

Stadtbürger-Str. 80 a
86157 Augsburg
Herr Mayer
(0821) 3 24 - 40 19
(0821) 3 24 - 40 30
871-Ms
30.09.2004

Unsere Zeichen und Datum
bei Antwort bitte angeben

Grabstätte der Olga Kossatsch, verstorben 1945

Sehr geehrter Herr Dr. Roth,

auf Ihre Anfrage vom 27.09.2004 können wir Ihnen mitteilen, daß die von Ihnen gesuchte Person im Westfriedhof in Augsburg beigesetzt worden ist.

Die damalige Bezeichnung der Grabstätte lautete Feld 15, Reihe 4, Nr. 69.

Das Grab existiert aber leider nicht mehr.

Wir hoffen, Ihnen gedient zu haben und verbleiben

mit freundlichen Grüßen
Im Auftrag
Mayer

Telefonvermittlung: (0821) 324-0
Internet: www.augsburg.de
e-mail: Friedhofamt.staedt@augsburg.de

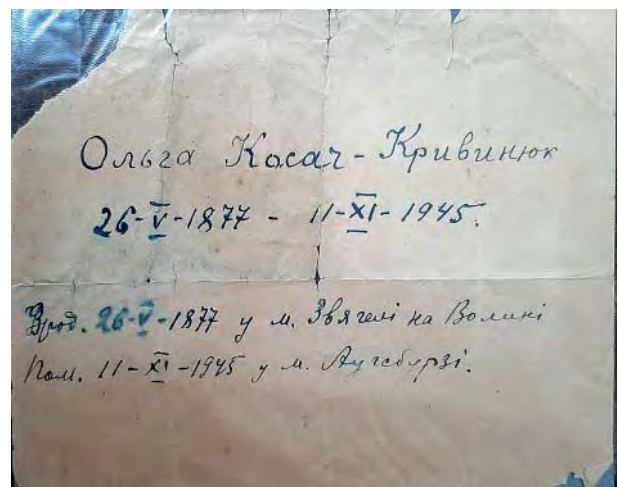
Sprechzeiten:
Mo-Do 8.30-12.30
Mo-Di 14.00-16.30
Do 14.00-17.30
Fr 8.00-12.00

Bankverbindungen:
Stadtparkasse Augsburg
040 505 (012 720 500 00)
für Auslandszahlungen
IBAN: DE35 7205 0000 0000 0400 06
SWIFT/BIC: AUGSDE77XXX

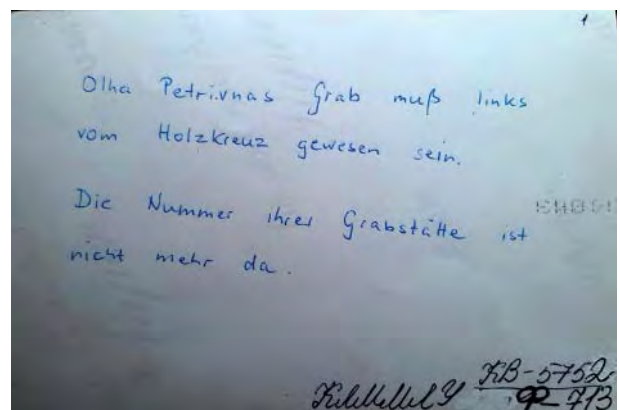
Повідомлення архівної цвинтарної служба про кінець існування могили Ольги Косач Кривинюк, Аугсбург (Німеччина) 2004 р.

Фото . Могила Ольги Петрівни має бути ліворуч від дерев'яного хреста. Номера її місця поховання тут більше немає. (Переклад).

Рукопис Василя Кривинюка та Ізидори Косач-Борисової з датами народження і смерті Ольги Косач-Кривинюк.

не зрадив німецькій пунктуальності і в скорому часі музей отримав фотографії і невтішний документ цвинтарної архівної служби м. Аугсбурга, задокументований за музейним номером в групі зберігання «Книги, документи» – 3038. В перекладі з німецької документ читається так:

«Місце захоронення Ольги Косач, померлої 1945.

Вельмишановний пан Доктор Рот, на Ваш запит від 27.09 2004 ми можемо Вам повідомити, що розшукувана Вами особа була захоронена на кладовищі Westfriedhof (Західне кладовище) в місті Аугсбург.

Тодішнє позначення місця поховання звучить

Поле 15, Ряд 4, №. 69.

Але могила на жаль більше не існує.

Ми сподіваємось, ми вам допомогли і прощаємось з дружнім привітом».

Чому так сталося? Здогадів є кілька. Знаємо, що в багатьох країнах світу за збереження поховання потрібно платити. Від якогось часу платежі, мабуть, не надходили. Чули розповідь людини, яка проживала у Німеччині, що рештки зі старих поховань переносяться до однієї спільної могили. То чи не чекає така ж доля могили Ізидори Косач-Борисової, Юрія Косача, які захоронені на українському цвинтарі Андрія Первозванного поблизу Нью-Йорка на кладовищі Бавнд-Брука, Оксани Косач-Шимановської в Празі? Чи не варто їхні останки перевезти хоча б і до Колодяжного, де вони народилися, і де з 1937 року на місцевому цвинтарі покоїться прах Миколи Косача.

Джерела та література

1. Даниленко В. М. Ізидора рідна, рідна сестра Лесі Українки сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції. Київ: Смолоскип, 2011. 255 с.
 2. Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. Київ: Просвіта, 2003. 319 с.
-

АВТОРИ ЗБІРНИКА

Антонюк Ольга Петрівна – наукова співробітниця Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філіалу Волинського краєзнавчого музею, с. Колодяжне.

Беседовська Ірина Василівна – викладачка Коростишівського педагогічного фахового коледжу імені І. Я. Франка, м. Коростишів.

Божук Антон Олександрович – кандидат філологічних наук, викладач кафедри україністики Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця, м. Київ.

Бойко Ольга Петрівна – завідувачка Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філіалу Волинського краєзнавчого музею, с. Колодяжне.

Брижицька Світлана Анатоліївна – кандидатка історичних наук, заступниця генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника, м. Канів.

Бублик Оксана Григорівна – кандидатка історичних наук, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, м. Київ.

Вітренко Валентин Володимирович – викладач ліцею імені Лесі Українки №1 міста Новоград-Волинського, голова міськрайонної організації НСКУ, м. Новоград-Волинський.

Волох Катерина Петрівна – молодша наукова співробітниця Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філіалу Волинського краєзнавчого музею, с. Колодяжне.

Гамма Людмила Петрівна – директорка Музею родини Косачів, м. Новоград-Волинський.

Гатальська Наталя Григорівна – старша наукова співробітниця Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського, відділу Волинського краєзнавчого музею, с. Затурці.

Данилюк-Терещук Тетяна Ярославівна – кандидатка філологічних наук, завідувачка Музею Лесі Українки Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Дем'янюк Олександр Йосипович – доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

Демченко Катерина Ігорівна – студентка II курсу Коростишівського педагогічного фахового коледжу імені І. Я. Франка, м. Коростишів.

Диба Алла Георгіївна – вчена-літературознавиця, наукова співробітниця Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; членкиня Національної спілки письменників України (літературне об'єднання «Радосинь»), м. Київ.

Дмитренко Алла Адамівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Доброносова Юлія Дмитрівна – кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету, м. Київ.

Жаркова Роксолана Євгеніївна – кандидатка філологічних наук, доцентка факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

-
- Завада Людмила Михайлівна** – наукова співробітниця відділу музейного розвитку та екскурсійного забезпечення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк.
- Ковальчук Євгенія Іванівна** – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, заступниця директорки з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк.
- Куцаєва Тамара Олександрівна** – кандидатка філософських наук, старша наукова співробітниця відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, м. Київ.
- Моклиця Ганна Володимирівна** – магістр психології, аспірантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.
- Моклиця Марія Василівна** – докторка філологічних наук, професорка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.
- Огнєва Олена Дмитрівна** – кандидатка історичних наук, м. Луцьк.
- Подворна Лілія Сергіївна** – завідувачка відділу АМК «Літературно-мистецькі Плюти» Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, м. Київ.
- Понагайба Алла Анатоліївна** – завідувачка відділу краєзнавчої роботи Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки, м. Луцьк.
- Раєф Імадедін** – журналіст, письменник, перекладач (Ліванська Республіка).
- Рибачук Наталія Володимирівна** – заступниця директорки з питань інформатизації Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, м. Луцьк.
- Романов Сергій Миколайович** – доктор філологічних наук, завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.
- Смольницька Ольга Олександрівна** – кандидатка філософських наук, провідна наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського, м. Київ.
- Стасюк Людмила Антонівна** – директорка Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, заслужена працівниця культури України, м. Луцьк.
- Чашук Марія Борисівна** – молодша наукова співробітниця Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філіалу Волинського краєзнавчого музею, с. Колодяжне.
- Чупак Таміла Петрівна** – заступниця директора Кам'янського державного історико-культурного заповідника з наукової роботи, м. Кам'янка.
- Щукіна Ірина Анатоліївна** – завідувачка Музею Лесі Українки Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, м. Київ.
- Яблонська Ольга Василівна** – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.
- Янович Богдан Степанович** – науковий співробітник Володимир-Волинського історичного музею імені О. Дверницького, м. Володимир-Волинський.
-

ЗМІСТ

Розділ 1.

**Леся Українка та родина Косачів: життя, творчість та
громадсько-культурна діяльність**

Божук Антон , м. Київ Соціальні контакти Лесі Українки з представниками українства в Криму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	3
Данилюк-Терещук Тетяна , м. Луцьк Культурологічні рефлексії Любові Дражевської: Олена Пчілка.....	7
Демченко Катерина, Беседовська Ірина , м. Коростишів Семантична природа сенсорних прикметників на позначення кольору (на прикладі поетичних творів Лесі Українки).....	11
Доброносова Юлія , м. Київ Горизонти медіакомунікаційного потенціалу листування Лесі Українки	17
Жаркова Роксолана , м. Львів «...моя Лілея лілейная, не хили голівки на чужині...» Ольга Косач-Кривинюк як перша біографістка-мемуаристка Лесі Українки	21
Ємець Світлана , м. Полтава Вічно жива національна «гартована мова» Лесі Українки.....	26
Куторжевська Любов , м. Полтава Використання творчості Лесі Українки в арт-терапевтичній роботі соціального педагога.....	29
Ключинська Алевтина , м. Полтава Використання творчості Лесі Українки в Полтавському мистецькому ліцеї.....	32
Куцасва Тамара , м. Київ Повернути «Зелений Гай» – заява Олени Пчілки (1927 р.), унікальний документ НАФ.....	35
Моклиця Марія , м. Луцьк Роль сімейних стосунків у становленні письменниці Лесі Українки	39
Моклиця Ганна , м. Луцьк Листування Лесі Українки як об'єкт психоаналітичного дослідження її життя і творчості	44
Огнєва Олена , м. Луцьк На підступах до «Стародавньої історії східних народів» Лесі Українки	48
Раєф Імадедін , Ліванська Республіка Леся Українка розмовляє арабською... (Особистий досвід).....	53
Романов Сергій , м. Луцьк Леся Українка і Василь Стефаник: досвід буттєвого становлення	57
Смольницька Ольга , м. Київ Драматична поема Лесі Українки «Руфін і Прісцилла» у неокласичній та інших рецепціях: компаративний аналіз, історичний контекст написання.....	61

Чупак Таміла , м. Кам'янка Леся Українка і Микола Лисенко: синтез музики та поезії.....	69
Щукіна Ірина , м. Київ Петро Косач-громадivecь: штрихи до портрету.....	74
Янович Богдан , м. Володимир-Волинський Листування Лесі Українки з Агатангелом Кримським.....	82
Яблонська Ольга , м. Луцьк Дмитро Чуб – лауреат премії імені Лесі Українки (стаття перша).....	86

Розділ 2. Музейне лесезнавство

Антонюк Ольга, Бойко Ольга , с. Колодяжне До питання відтворення меморіальності будинків та садиби Косачів.....	91
Брижицька Світлана , м. Канів Рушник Лесі Українки і Маргарити Комарової: живий зв'язок минулого з сучасним.....	98
Бублик Оксана , м. Київ Джерела до театральних вистав за творами Лесі Українки у фондах ЦДАМЛІМ України.....	102
Вітренко Валентин , м. Новоград-Волинський Їх поєднала Леся Українка (як педагоги Борис Григорович Станевич та Роман Якович Герасимчук зі Звягеля (Новоград-Волинського) при допомозі М. Т. Рильського відстояли пам'ять про нашу землячку Лесю Українку.....	108
Гамма Людмила , м. Новоград-Волинський Форми та методи музейної роботи з популяризації родини Косачів».....	120
Гатальська Наталя , с. Затурці Леся Українка в Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського.....	123
Дем'янюк Олександр , м. Луцьк До ювілею Лесі Українки: вітчизняна філателістична продукція 2020 року.....	127
Диба Алла , м. Київ «Щасливий день шанування рідного поета»: Учасники гуртка «Плеяда» на святі Котляревського в Полтаві 1903 року.....	132
Дмитренко Алла , м. Луцьк Музейне лесезнавство Наталії Пушкар.....	142
Волох Катерина , с. Колодяжне Просвітянська нива Ковельщини та її робітник Микола Петрович Косач. За матеріалами Державного архіву Волинської області та фондів Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.....	151
Завада Людмила , м. Луцьк Креативність як стратегія співпраці з музейною аудиторією: коли спільнота дарує натхнення / Досвід окремих проектів на відзначення Лесиних днів у Волинському краєзнавчому музеї.....	158

Ковальчук Євгенія , м. Луцьк Наукова конференція як форма музейної комунікації (на прикладі музейних лесеознавчих конференцій Волинського краєзнавчого музею)	162
Подворна Лілія , м. Київ Архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти» – історія і сучасність	167
Понагайба Алла , м. Луцьк Леся Українка на сторінках періодичних видань Волині (1945-2020 рр.): (краєзнавча бібліографія Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки).....	173
Рибачук Наталія , м. Луцьк Леся Українка: про життя і творчість мовою інтернету	176
Стасюк Людмила , м. Луцьк Між двома ювілеями (соціокультурні проекти Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, присвячені видатній поетесі Лесі Українці, в 2016-2020 роках)	183
Чашук Марія , с. Колодяжне «В рідній стороні місця нам нема» (з історії існування могили Ольги Косач-Кривинюк	185
Автори збірника	190

**Волинська обласна рада
Управління культури, з питань релігій та національностей
Волинської обласної державної адміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Колодяжненський літературно-меморіальний
музей Лесі Українки
Волинська обласна організація Національної спілки
краєзнавців України**

Наукове видання

Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури

Науковий збірник

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Технічний редактор – Олександр Трофімук.

Виготовлення оригінал-макету – Олександр Трофімук.

Здано на виробництво 05.02.2021 р. Підписано до друку 17.02.2021 р.
Формат 60x68 1/8. Гарнітура Times.
Папір друкарський. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 41,5. Обл.-вид. арк. 60,1.
Накладом 50 прим. Вид. №. 1023. Замовне.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43000, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Державного комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4039 від 30.08.2013 р.

УДК 821.161.2.09:929(477)](06)
У-45

Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: Наук. зб.: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне, 25 лютого 2021 року. / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. – 196 с., іл.

Науковий збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки, яка відбулася 25 лютого 2021 року в с. Колодяжне на Волині.

До збірника включені статті, присвячені дослідженням життя, творчої спадщина й пошанування пам'яті Лесі Українки, Олени Пчілки та інших представників родини Косачів.

Видання розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.